ISSN 2617-4154

ВИПУСК 1 (18) 2025

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО



- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 1 (18) 2025

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 1 (18)

Ірпінь ● ДПУ ● 2025

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради Державного податкового університету (протокол № 9 від 27.02.2025)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Луґіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. – Випуск 1 (18). – 288 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chronicIles».

© Державний податковий університет, 2025

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 1 (18)

Irpin ● STU ● 2025

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpin legal chronicles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

Print media identifier: R30-02576

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the Academic Council of the State Tax University (protocol № 9, 27.02.2025)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpin legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2025. – Issue 1 (18). – 288 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chronicles».

© State Tax University, 2025

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Анісімова М. Ф., Глух М. В.
Збільшення податкового тиску в умовах воєнного стану 11

Бак В. І., Мєдвєдєва М. С.
Захист екологічних прав громадян України в умовах війни 25

Бойко-Слобожан О. О., Цикалюк В. О., Слободяник В. В.
Особливості правового регулювання формування бюджету
на сектор безпеки та оборони в умовах воєнного стану 32

Мельник О. П., Коломієць Д. В.
Умови застосування адміністративного арешту майна
платника податків та його характеристика 43

Капітаненко Н. П.
Стандарти обмеження інформаційних прав:
міжнародний та національний вимір 52

Сирко Д. О.
Міжнародний обмін інформацією для цілей оподаткування:
світова практика й тенденції розвитку 67

Ситников О. Ф.
Обов'язковий досудовий порядок вирішення податкового спору:
перспективи запровадження в Україні 76

Цимбалюк А. В., Стріяшко Г. М.
Правозастосування фінансово-правової відповідальності
за податкові правопорушення на сучасному етапі 90

Шарандін О. О.
Особливості нормативно-правового забезпечення
фінансово-правового статусу політичних партій в Україні 98

Теорія та історія держави і права

Савченко Д. О.
Сфера юрисдикції західноєвропейського церковного суду в Середні віки 109

Шевченко А. Є.
Наукова школа «Інтелект» професора Івана Богатирьова на шляху трансформації
кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему 117

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дяченко В. С.
Особливості приватно-правового регулювання відносин
у сфері надання медичних послуг 124

Самілик Л. О., Кондратюк В. В.
Патронат над дітьми як форма забезпечення сімейного виховання 138
Чеховська І. В.
Аналіз тенденцій та детермінанти медичної бідності в Україні 149
Минюк О. Ю., Ковбасюк В. С.
Особливості процедури онлайн-медіації для вирішення господарських спорів 165
Новицька Н. Б., Новицький А. М.
Розвиток змісту господарського договору під впливом війни, євроінтеграції та діджиталізації 173

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Дідківська Г. В., Elshad R. I.
Актуальні питання протидії кіберзлочинності в Україні 182
Зима Д. В.
Корупційні кримінальні правопорушення у сфері нерухомості 189
Любавіна В. П., Кабачна О. В.
Кримінологічна характеристика організованих злочинних формувань 196
Лопащук Д. І.
Категоріально-понятійні інтерпретації кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності 203
Максіменцев М. Г.
Універсальне теоретичне розуміння корупції та її практична рефлексія в зарубіжних країнах 211
Северин І. О.
Соціально-правова обумовленість криміналізації діянь у сфері зовнішньоекономічної діяльності 226

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Дудник О. М.
Способи підробки криміналістичних документів і як їх виявляти 235
Топчій В. В.
Визначення та нормативне закріплення якості доброчесності в діяльності експертного забезпечення правосуддя 249

Міжнародне право
Бинюк Н. М., Батюк Л. В.
Імплементація норм міжнародного права щодо регулювання електронної комерції в Україні 258

Денисюк С. Г., Кононенко В. П.
Проблема юридичної відповідальності за шкідливі наслідки використання систем штучного інтелекту 268
Фокін Я. Ф.
Імплементація європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС 280

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Anisimova M. F., Gluh M. V.
Increased tax pressure during martial law 11
Bak V. I., Medvedeva M. S.
Protection of environmental rights of ukrainian citizens in wartime conditions 25
Boyko-Slobozhan O. O., Tsykaliuk V. O., Slobodianyk V. V.
Features of the legal regulation of budget formation
for the security and defense sector under martial law 32
Melnyk O. P., Kolomiiets D. V.
Conditions of application of administrative seizure
of taxpayer's property and its characteristics 43
Kapitanenko N. P.
Standards for restrictions on information rights:
international and national dimension..... 52
Syrko D. O.
International exchange of information for tax purposes:
global practice and development trends 67
Sytnykov O. F.
Mandatory pre-trial procedure for the resolution of tax disputes:
prospects of implementation in Ukraine..... 76
Tsymbaliuk A. V., Striiashko G. M.
Enforcement of financial and legal liability
for tax violations at the present stage 90
Sharandin O. O.
Peculiarities of regulatory and legal support of the financial
and legal status of political parties in Ukraine..... 98

Theory and history of state and law; constitutional law

Savchenko D. O.
The jurisdiction of the ecclesiastical court in Western Europe in the Middle Ages..... 109
Shevchenko A. E.
Scientific school "Intellect" Professor Ivan Bogatyryov
on the path of transforming the criminal-executive system
of Ukraine into a penitentiary system..... 117

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Diachenko V. S.
Features of private legal regulation of relations
in the sphere of provision of medical services..... 124

Samilyk L. O., Kondratiuk V. V.
Child patronage as a form of family upbringing 138
Chekhovska I. V.
Analysis of trends and determinants of medical poverty in Ukraine 149
Mynuk O. Yu., Kovbasiuk V. S.
Features of online mediation procedure for resolving commercial disputes 165
Novitska N. B., Novitsky A. M.
Development of the content of an economic agreement
under the influence of war, european integration and digitalization 173

Criminal law and criminology; Penal law
Didkivska H. V., Elshad R. I.
Topical issues of counteracting cybercrime in Ukraine 182
Zima D. V.
Corruption criminal offenses in the real estate sector 189
Liubavina V. P., Kabachna O. V.
Criminological characteristics of organized criminal groups 196
Lopashchuk D. I.
Categorical and conceptual interpretations of criminal
legal protection of foreign economic activity 203
Maksimentsev M. G.
Universal theoretical understanding of corruption
and its practical reflection in foreign countries 211
Severyn I. O.
Social and legal conditionality of criminalization
of certain acts committed in the field of foreign economic activity 226

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity
Dudnyk O. M.
Methods of forging forensic documents and their detection 235
Topchiy V. V.
Definition and normative consolidation of the quality of integrity
in the activities of expert justice provision 249

International law
Binyuk N. M., Batiuk L. V.
Implementation of international law norms on the regulation of electronic commerce 258

Denysiuk S. G., Kononenko V. P.
The problem of legal responsibility for the harmful consequences
of using artificial intelligence systems 268
Fokin Y. F.
Implementation of european standards
in the legal field of Ukraine: legislative adaptation,
sectoral reforms and challenges of EU integration..... 280

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.11-24

М. Ф. Анісімова,
канд. юрид. наук, канд. іст. наук, доцент
e-mail: anis–m@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-0585–1491;
М. В. Глух,
канд. юрид. наук, професор,
Державний податковий університет
e-mail: marina_gluh@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-6107-5415

ЗБІЛЬШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ТИСКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено поточну податкову політику України, її відповідність сучасним потребам держави, що виснажена тривалою ресурсно нерівною війною проти агресора, який має намір знищити її. Проаналізовано пропозиції, спрямовані на напрацювання дієвих механізмів оперативного вирішення ситуації, що склалася, та констатовано наявність суттєвих розбіжностей у підходах до пошуку можливих алгоритмів розв'язання нагальних фінансових питань між представниками влади, бізнес-колами та громадянським суспільством. Розглянуто та оцінено обґрунтованість аргументації проєктів запровадження чергових податкових змін, покликаних покрити фінансування потреб держави на озброєння ЗСУ та забезпечення безпеки. Наголошено на необхідності уникнення перекосів щодо визначення пріоритетів у розподілі податкового навантаження між різними групами платників податків як одного з чинників ризику дестабілізації розвитку економіки й втрати суспільного порозуміння, що є недопустимим у ситуації довготривалого воєнного стану. Акцентовано увагу на тому, що податкова політика, спрямована на корегування фіскальних процесів, які розгортаються між різними суб'єктами податкових відносин, має працювати як надійно налаштований під конкретні умови роботи механізм. Внесено конкретні пропозиції стосовно основних векторів трасформації податкової політики з акцентом перерозподілу податкового навантаження на заможні верстви населення через уведення прогресивної його шкали та інших фінансових, і не тільки, інструментів для отримання зростаючих бюджетних надходжень і стабілізації ресурсно-фінансового стану ЗСУ і загалом ВПК України, що працюють на її безпеку. Наголошено на

© Анісімова М. Ф., Глух М. В., 2025

необхідності майбутньої ґрунтовної планової проєктної роботи щодо реформування української податкової системи і привернено увагу до неприпустимості помилок у питанні визначення пріоритетів розподілу фінансового навантаження між різними групами платників податків.

Ключові слова: *податкова політика держави в умовах воєнного стану, суб'єкти податкових платежів, механізми реформування податкової системи України, перекоси в розподілі податкового навантаження, корегування фіскальних процесів, визначення пріоритетів розподілу фінансового навантаження між різними групами платників податків, дотримання балансу інтересів усіх учасників податкових відносин.*

Метою статті є вивчення питання щодо реальної необхідності збільшення податкового тиску в Україні під час повномасштабної агресивної війни для закриття потреб постраждалої воюючої держави та аналіз правильності вибору обраного для вирішення цього питання механізму.

Постановка проблеми. Бюджетна та податкова політика держави тісно між собою пов'язані та взаємообумовлені. Це – беззаперечний факт, бо левову частку державних бюджетних надходжень складають саме податки та інші обов'язкові платежі, тому цілком закономірно, що від зваженості та ефективності податкової політики фактично залежить успіх політики бюджетної. А такі її риси, як виваженість і прогнозованість відіграють вирішальну стабілізувальну роль у суспільстві, забезпечуючи його належний економічний розвиток та соціальну злагоду. З огляду на це не дивно, що кожен рік процес формування бюджету так само, як і зміни в податковій політиці, що часто його супроводжують, чи навіть передують йому, перебуває в центрі уваги не лише профільних фахівців, але й більшості свідомих громадян – і платників податків, і споживачів бюджетних коштів. Перших, оскільки вони формують прибуткову частину бюджету, цікавить насамперед перелік і динаміка податкових та інших бюджетних платежів. Увага других зосереджується більше на показниках відповідності прибуткової та видаткової частин бюджету, тобто наявності (або відсутності) дефіциту бюджету та його розмірі, тому що вони напряму залежать від обсягів потенційних бюджетних асигнувань.

Зауважимо, що навіть у періоди звичайного мирного життя збільшення рівня податкових відрахувань більшістю населення ніколи не сприймалося з ентузіазмом. Але в скрутні часи, а тим більше під час визвольних війн, рівень консолідації суспільства завжди стрімко зростав. Можливо на це й розраховували податківці-реформатори, коли шукали знаряддя вирішення нагальних проблем покриття (чи хоча б зменшення) бюджетного дефіциту, зумовленого тривалим «військовим» форс-мажором та величезною залежністю виснаженої ресурсно нерівною війною держави від допомоги міжнародних партнерів.

Але цим сподіванням не судилося збутися, бо вже на підготовчому етапі в процесі обговорення механізму запровадження майбутніх податкових змін наявність непорозуміння між владою та більшістю українського населення стала очевидною, а градус напруження перевершив усі очікування. Ситуацію не спасли ні розуміння нагальної необхідності

підвищення податків найбільш свідомою частиною населення, ні аргументи, що їх наводив очільник Уряду, намагаючись обґрунтувати необхідність таких непопулярних змін браком коштів на військові витрати, зокрема, на додаткову мобілізацію [1]. Тож не дивно, що після прийняття Верховною Радою України 10 жовтня 2024 року закону [2], який суттєво збільшив податки, суспільство просто вибухнуло хвилею обурення.

Зважаючи на це, будь-які заперечення проти вивчення питання щодо реальної потреби збільшення податкового тиску в Україні у воєнний час та необхідності проведення ретельного аналізу дій влади стосовно правильності та доцільності саме такого інструментарію, обраного для покриття дефіциту бюджету країни, що мужньо протистоїть агресору, не сприймаються, бо запит суспільства на таку роботу є очевидним і зростає пропорційно рівню соціального невдоволення діями влади в податковій сфері. Враховуючи зазначене, зробимо спробу виконати наявний суспільний запит і проаналізуємо загальну картину, яку маємо в цій чутливій сфері суспільного життя натепер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Євроінтеграційний курс України, цілеспрямовано розпочатий нею в середині 90-х років попереднього століття, призвів до суттєвих трансформацій у всіх сферах суспільного життя. Потреба запровадження узгоджених європейськими країнами високих стандартів поставила перед Україною першочергове завдання гармонізації її законодавства з європейським правом як у галузі забезпечення прав людини (після вступу до Ради Європи) [3], так і в економічній сфері (після підписання Угоди про партнерство і співробітництво з ЄС) [4].

З тих пір динаміка реформаційних перетворень у країні послідовно набирає обертів, а сфери співробітництва й відповідні завдання трансформацій активно розгалужуються. Водночас податкова реформа стала однією з ключових ланок у ланцюжку розпочатих економічних перетворень, що цілком логічно й очікувано, якщо пригадати хоча б один той факт, що відрахування від надходжень національних податків на додану вартість (далі – ПДВ) є одним з 5-ти джерел власних ресурсів Євросоюзу, за рахунок яких поповнюється бюджет Організації [5]. Тому не дивно, що вона опинилася в центрі уваги представників бізнесу, науковців, експертів і народних депутатів, чий інтерес до моделей проведення податкової реформи і градус напруження започаткованих дискусій динамічно зростав, досягши свого піку після початку рф повномасштабної війни і введення в країні воєнного стану [6].

Питанням вивчення реалізації як бюджетної, так і податкової політики України в умовах невизначеності, зумовленої триваючою війною, та протидії геополітичним викликам присвятили свої праці багато дослідників, серед яких: А. Андрущенко, О. Біленко, Т. Богдан, Т. Головань, М. Гордієнко, Т. Мазниченко, С. Савченко, О. Татьянченко, Р. Шумський та ін. [7–13]. Проте натепер алгоритм вирішення цього питання ще не напрацьований, що визначає необхідність проведення подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Слідом за першою хвилею відчутного збільшення податкового тиску, зумовленою прийняттям 10 жовтня 2024 року вищезгаданого закону, на платників податків в Україні насунувся новий вихор подій. І хоч для тих, хто звик аналізувати поточну ситуацію, він не був цілковитою несподіванкою*, але своєю

неймовірною швидкістю здивував багатьох. Уже 20.01.2025 Голова комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев вніс до парламенту два нових податкових законопроєкти [14].

Але, перш ніж предметно їх аналізувати, варто нагадати про роль податкової політики в наповненні бюджету, оскільки і ця політика, і сам бюджет саме і є ключовими ланками державного механізму забезпечення обороноздатності країни та покриття її соціальних і економічних потреб. Саме тому небайдужі до долі країни представники громадянського суспільства тримають у фокусі своєї уваги тенденції зміни обсягів і складу доходів бюджету під час війни та цікавляться проблематикою майбутньої податкової реформи [15].

Водночас вдаючись до такого аналізу, ми виходимо з усвідомлення, що радикальної трансформації державних фінансів не уникнути, бо вся історія людства є об'єктивним підтвердженням того, що правила розвитку воєнної економіки радикально відрізняються від принципів ринкової економіки мирного часу. Тільки завдяки надзвичайним фіскальним заходам, які приймались державами для нейтралізації деструктивних впливів війн, епідемій та стихійних лих, їм вдавалося стрімко зменшувати бюджетні дефіцити та державні борги в такі тяжкі для них часи історичного розвитку. Саме тому нас насамперед цікавить адекватність обраних владою інструментів наявній у країні ситуації.

Коротко сутність податкових новацій, передбачених у законопроєктах, зводиться до такого: 1) скасування норми про звільнення від оподаткування імпортованих в Україну товарів вартістю до 150 євро (при цьому низку товарів заборонять пересилати без сплати податків навіть у посилках вартістю до 45 євро між фізичними особами. Якщо ж обсяг цих товарів перевищуватиме ліміт, з такої приватної посилки отримувачу доведеться сплатити 20 % ПДВ); 2) запровадження нового поняття – «дистанційний продаж товарів», яке буде охоплювати не лише онлайн-магазини, маркетплейси, але й онлайн-платформи, що використовуються фізичними особами для продажу речей (зокрема, вживаних) – типу eBay чи OLX. Усі такі платформи для отримання можливості праці в Україні мають зареєструватися як платники ПДВ, тобто фактично бути податковими агентами, які стягують податок з покупців напряму та перераховують ці кошти до держбюджету. До того ж вони мають збирати та зберігати впродовж 10 років усі дані про посилку та її отримувача; 3) уведення оподаткування митом товарів у міжнародних відправленнях вартістю понад 150 євро за ставкою 10 % (при цьому стягнення мита передбачається лише з частини вартості товару, яка перевищує цей поріг).

Відтермінування обговорення цього податкового ноу-хау ніяк не зменшило його резонансність – думок і аргументів щодо доцільності його прийняття більше ніж достатньо як з боку його прихильників, так і критиків. Але якщо узагальнити їх аргументи, то очікувані наслідки рішення про скасування пільг щодо сплати ПДВ за міжнародні посилки виглядатимуть так: 1) схема подрібнення промислових партій товару, що використовується сьогодні для уникнення оподаткування, буде зруйнована; 2) ритейл буде урівнений у конкурентних умовах з іншими учасниками ринку (торговими ринками, переходами, інтернет магазинами), у яких сьогодні є можливість отримати імпортний товар за пільговою ціною; 3) у вартість товарів на міжнародних маркетплейсах буде

включено ПДВ, який забезпечить додаткові бюджетні надходження без збільшення фіскального навантаження на бізнес; 4) адміністрування розмитнення міжнародних посилок буде спрощено, що прискорить їх доставку замовнику; 5) поява нових виробників та збільшення виробництва у нині існуючих і нові робочі місця.

Висловлені з приводу цієї законодавчої ініціативи експертні оцінки у своїй більшості, як і самі проєкти, спрямовані на захист від агресивного просування переважно китайського імпорту, національного виробничого бізнесу, зацікавленого у збереженні для мільйонів співвітчизників робочих місць. І це цілком логічно й правильно, особливо під час війни. Бо хоч присутність на ринку імпорту й потрібна для підтримки конкуренції, але його доля повинна бути не більше ніж 25–30 %. А, крім того, валюта в такі смутні часи повинна йти виключно на озброєння та безпеку.

І ось тут не можна не згадати про думку таких опонентів ініціаторів–законотворців, як виробники FPV-дронів. Серед них звільнені від сплати мита та ПДВ імпортованих з Китаю комплектуючих для безпілотників тільки підприємства, що виробляють або ремонтують дрони та внесені до спеціального переліку. Більшість же невеликих виробників купують їх на китайських маркетплейсах і доставляють саме посилками. До речі, такі канали постачання деталей з-за кордону (на долю яких припадає від 80 до 100 % китайських компонентів) використовують навіть на підприємствах Укроборонпрому [16]. Насамперед вони потрібні для прискорення виробництва експериментальних зразків, щоб обійти процедуру їх офіційного замовлення, яка є тривалим забюрократизованим процесом. До неї вдаються вже тоді, коли певний прототип дрону визнають перспективним.

Так, виходить, що у разі запровадження мита та ПДВ на всі міжнародні посилки більшість комплектуючих для невеликих виробників дронів за самими приблизними їх підрахунками подорожчає майже на третину. Негативні наслідки від цієї ініціативи в рази перевищать ефект від додаткових надходжень у бюджет, бо таке здорожчання дронів означатиме, що їх дефіцит ще більше напружить ситуацію на фронті.

Сучасні війни, і це, з огляду на досвід народу України у війні за свою свободу і виживання, визнають сьогодні всі – вищий командний склад НАТО, військові експерти провідних країн світу, авторитетні ЗМІ – виграються в лабораторіях і на фабриках так само, як і на полі бою. Зокрема Forbes наголошував, що саме можливість швидко впроваджувати інновації, виробляти та розгортати велику кількість нових технологій зробила з України світового лідера з виробництва дронів та РЕБ [16].

Проте наш аналіз буде не повним без урахування ще однієї екзотичної фінансової інновації від того ж таки Д. Гетьманцева. Маємо на увазі його пропозицію щодо покладання на українських громадян і представників бізнес-кіл обов'язку купівлі облігацій внутрішніх державних позик (далі – ОВДП).

Незважаючи на те, що ця ідея озвучена Д. Гетьманцевим у досить обережній формі – як публічна пропозиція подискутувати щодо ще одного способу наповнення бюджету під час війни – так званої обов'язкової військової позики (defense loan), – але й у такому вигляді вона вже розбурхала в українському суспільстві чималу хвилю критики і навіть обурення. Нова хвиля невдоволення піднялася не тільки серед тих, кого хочуть

«обдарувати» таким несподіваним «подарунком-обов'язком», але й в експертному середовищі самих фінансистів. Тож перейдемо до сутності справи.

Активний податковий новатор-ініціатор, посилаючись на відомий досвід Ізраїлю – як країни, що є прикладом успішного більш ніж 70-літнього спротиву переважаючим силам країн-супротивників, привернув увагу до ряду обов'язкових накопичувальних схем, що були нею використані, зокрема, для фінансування зростаючих безпекових витрат, наголошуючи на їх ефективності й позитивному результаті застосування.

Одним з інструментів цього переліку використаних Ізраїлем накопичувальних схем була довгострокова обов'язкова військова позика. Запроваджений варіант цієї схеми передбачав її реалізацію на таких засадах: 1) спрямування на купівлю військових облігацій в обов'язковому порядку 7 % від оподаткованого доходу робітника, самозайнятої особи або доходу підприємства; 2) ставка дохідності становила 5 %, водночас дохід за облігаціями не підлягав оподаткуванню; 3) на тіло позики було передбачено додаткову індексацію, розмір якої дорівнював індексу вартості життя.

Умови погашення позик виглядали так: перші позики (від 1970 року) погашалися 12 рівними місячними платежами впродовж 1986 року. Відсотки сплачувались, починаючи з жовтня 1977 року, рівними траншами кожні три роки. Проіснувавши трохи більше п'яти років, обов'язкова військова позика стала для Ізраїлю важливим джерелом фінансування його військових зусиль у період до війни Судного дня (1973) і в перші роки після неї.

Описаний досвід Ізраїлю настільки надихнув Д. Гетьманцева, що він, вбачаючи в розміщенні ОВДП одне з небагатьох швидких і доступних внутрішніх джерел залучення необхідних для потреб ЗСУ додаткових коштів, пропонує розглянути цей приклад як можливий для успадкування Україною.

А от оцінка цієї пропозиції фінансовими експертами є абсолютно протилежною. Для розуміння ризиків, що стоять за нею, з довгого ланцюга висловлених ними контраргументів наведемо лише деякі: 1) примус українців до купівлі ОВДП на покоління викорінить бажання довіряти країні та її борговим зобов'язанням, що в майбутньому обернеться абсолютною відсутністю охочих вкладатися як у державні цінні папери, так і в приватні. Натомість лишиться тільки один напрям – купівля валюти та вивіз її за кордон; 2) цей засіб фактично є прихованим оподаткуванням, зобов'язанням для тих, хто має «білі» зарплати. Його прямими наслідками стануть суттєве зменшення привабливості офіційних зарплат, збільшення маржи вигоди від тіньових доходів (це при тому, що вже сьогодні зарплатні податки є «чемпіонами» з тінізації в Україні) і підсилення соціальної напруги; 3) покладання на банки обов'язку штучного прискорення інвестицій в ОВДП може призвести якщо не до руйнування, то до істотного послаблення наявних позитивних тенденцій у кредитуванні та стати гальмом економічного зростання; 4) тривале фінансування бюджетного дефіциту за допомогою ОВДП за нині діючими високими ставками доволі швидко (вже за кілька років) може de facto перетворитися на фінансову піраміду з усіма негативними наслідками, що з цього випливають [17].

Водночас наведені аргументи не варто сприймати як категоричне заперечення ОВДП як належний засіб залучення в бюджет додаткових коштів для фінансування сил

безпеки та оборони. Практично всі фінансові експерти, що висловили своє негативне ставлення до цієї ініціативи, підкреслюють, що йдеться саме про запровадження обов'язкової купівлі військових облігацій. І, власне, цей варіант і потребує ретельної оцінки можливих ризиків для держави та необхідності їх співставлення з потенціалом залучення коштів за допомогою такого інструменту. Добровільне ж придбання ОВДП, навпаки, є одним з найкращих варіантів інвестування коштів, який вигідний обом зацікавленим сторонам цих фінансових відносин: українці можуть непогано заробити в такий спосіб, а держава – залучити додаткові кошти в бюджет.

Критичність ситуації, що склалася навколо потреби у власних (українських) додаткових бюджетних коштах для ЗСУ, й конвульсивні спроби представників влади доволі сумнівні з точки зору їх кінцевої результативності, а також шквал поточних публікацій у різних ЗМІ щодо корупційних скандалів, кримінальних проваджень, відкритих на чинних посадових осіб усіх рівнів владної вертикалі, та інформація про принципи розподілу бюджетних коштів, як на рівні держави, так і органів місцевого самоврядування, наводить на думку, що напрям пошуку, обраний високопосадовцями, є хибним. Вони не бачать (а точніше – не хочуть бачити) очевидних речей – те, що ними з такими титанічними зусиллями розшукується, лежить у них просто під ногами. І це – фінансові ресурси, вилучені в можновладців – корупціонерів, а також справедливий перерозподіл бюджетних коштів між видатковими статтями з наданням пріоритету видаткам для покриття військових потреб. Так, може більш ефективним для закриття потреб держави (насамперед ЗСУ), що стримує агресора, буде зосередитися на перегляді законів, що стосуються діяльності державних органів? У цьому переліку, як видається, мають бути не тільки МСЕК і ТЦК, але й органи прокуратури та антикорупційного механізму – НАБУ і САП, – до керівників та співробітників яких теж є багато питань. А, крім того, варто було би зайнятися і вдосконаленням (спрощенням) процедури вилучення корупційних коштів та їх цільового використання на воєнні цілі.

Для більшої переконливості зробленої пропозиції наведемо такі аргументи: масштаби корупційних кейсів, які завдяки ЗМІ опинились у центрі уваги широкої громадськості, сягають розмірів, що є цілком співставними з нагальними потребами фінансування ЗСУ. Переконатися в тому не важко, якщо зайнятися простою арифметикою і скласти показники конфіскованих у топ-корупціонерів навіть тільки готівкових коштів, які є лише вершиною айсберга їх статків [18]. А якщо для повноти картини ще й відстежити кількість публікацій, що стосуються виявлених корупційних правопорушень хоча б за роки війни (а краще – з моменту створення антикорупційних органів), а потім проаналізувати й порахувати загальні обсяги вкрадених у народу фінансових коштів, то стане зрозумілим, що насправді фокус уваги треба змістити на боротьбу з корупцією, а не на збільшення податкового тягаря пересічних громадян, які й без того витягують на своїх плечах основний тягар війни.

Декілька зауважень зробимо й щодо другого вищезгаданого чинника – справедливого розподілу бюджетних коштів і правильної розстановки пріоритетів державних видатків. Тут теж вистачає подібної дивини.

Для наочності зауважимо, як можна не дивуватися, що, волаючи про нестачу бюджетних коштів на задоволення потреб ЗСУ й прикриваючись цими аргументами для виправдання чергового підвищення податків, представники влади одночасно приймають якісь не логічні, не зрозумілі рішення щодо цільового розподілу коштів між видатковими статтями бюджету. Та ще й не гребують при цьому відвертими, а доволі часто й зухвалими, зловживаннями своїми повноваженнями.

На пошук прикладів теж не піде багато часу. Розглянемо хоча б такий випадок: за 7 місяців 2024 р. у складі брухту (понівеченої військової техніки), накопиченої у військових частинах ЗСУ та на визначених майданчиках, було виявлено 100 кг золота, 1900 кг срібла та 25 кг платини. Після їх переробки, здійсненої Міноборони через спеціалізовані приватні переробні підприємства, військове відомство отримало 24,7 млн грн і до кінця року планувало отримати ще 18 млн грн у такий самий спосіб. Але найцікавіше в цій історії те, як розподіляється цей додатковий фінансовий ресурс: на спеціальному фонді Міноборони залишається для використання на потреби ЗСУ лише 20 % отриманих від реалізації золота і платини коштів, а 80 % – спрямовуються до державного бюджету, для срібла розподіл відбувається у пропорції 50 % на 50 % [19]. Виникає питання – чи не доречніше було б, з урахуванням поточної ситуації на фронті, залишити на потреби ЗСУ ці кошти повним обсягом? Хоча, якщо їх використовувати так само «ефективно», як це сталося під час закупівлі Міноборони неякісних мін на фронт [20], то звичайно сенсу в цьому не буде, бо яка різниця, звідки їх розкрадати – талановиті шахраї на державних посадах зроблять це на будь-якому рівні акумуляції коштів.

Не менш кричущим прикладом відвертого зловживання владою є рішення міськради Торецька – міста, за яке тривають жорстокі бої, що виснажують сили наших воїнів, і близько 95 % від усіх жителів якого вже евакуювалися. Але схоже міській владі до того немає жодної справи, вона дбає лише про себе, бо на власне «утримання» заклала в міському бюджеті коштів на понад 84 млн грн, у той час як на соцзахист населення заплановано витратити суму, що менша майже в 6 разів [21].

Висновки. Отже, підіб'ємо деякі підсумки. Під час проведеного дослідження встановлено, що в умовах гострого дефіциту державних фінансових ресурсів, зумовленого довготривалою жорстокою й виснажливою війною, Україна перебуває в стані перманентного пошуку дієвих способів «латання дірок у бюджеті» насамперед на безпекові потреби, що не можуть бути покриті за рахунок фінансової допомоги міжнародних партнерів. Фокус уваги урядовців при цьому перебуває на вже неодноразово випробуваному часом і ними ресурсі – податкових платежах, а саме – їх збільшенні. Проте парадокс у тому, що основним об'єктом фіскального тиску знову, в черговий раз, стає населення. Це свідчить про те, що владою використовується схема, за якою «чим довше війна, тим більше податків для народу», відома людству ще з XVIII–XIX століть. Але ми живемо вже в XXI! Й цілком очевидно, що змін має зазнавати не лише зброя й військова стратегія і тактика, осучаснення, нових підходів вимагають і механізми управління суспільними справами, зокрема, податкова політика. Розбалансований війною фіскальний механізм вимагає перезавантаження. Але тут потрібна філігранна точність у визначенні шкали пріоритетів – чиї інтереси захищати першочергово, щоб не порушити чинник справедливості.

Адже будь-який перекіс у розподілі податкового навантаження між основними суб'єктами податкових відносин може спрацювати в перспективі як міна сповільненої дії. Це – небезпечно не лише під час війни, але й у повоєнний період відновлення економіки й відбудови країни.

З урахуванням висловленого спробуємо сформулювати певні пропозиції щодо змін у фіскальній політиці з метою її адаптації під потреби військового сьогодення України: 1) змінити підхід розподілу податкового тиску, перенісши основний його тягар з малозабезпечених верств населення на 5 %-вий прошарок заможних громадян. Треба ліквідувати 23 %-ву «зрівнялівку» радянського штибу, яку отримали внаслідок останнього (кінця 2024 р.) етапу підвищення податків. А замість цього для населення з мінімальними доходами ставку прибуткового податку знизити з 18 до 13–15 %, а оподаткування багатих передбачити на рівні 28–30 %. Такий підхід дасть змогу уникнути обвалу з наповненням прибуткової частини бюджету й забезпечить баланс інтересів усіх учасників податкових відносин держави відповідно до потреб воєнного часу; 2) заборонити невиправдане підвищення витрат на оплату праці депутатського корпусу та інших державних службовців, яка і так є значно вище середньої по країні, на період дії воєнного стану. Вважаємо, що така заборона може стати ще одним запобіжником порушення принципу суспільної справедливості й раціонального розподілу бюджетних коштів, а також дасть змогу перерозподілити частину державних фінансів на придбання озброєння для військових та забезпечення безпеки; 3) замість сумнівної за своїми наслідками (насамперед для виробників FPV-дронів) пропозиції про оподаткування міжнародних посилок підготувати законопроєкт щодо спрощення механізму використання вилучених у корупціонерів незаконно отриманих доходів на фінансування ЗСУ принаймні до закінчення війни.

І насамкінець наголосимо, варто пам'ятати, що для сталого розвитку України й успішного відновлення її економіки, виснаженої, а подекуди і зруйнованої війною, реформування податкової системи не уникнути, тому вже сьогодні потрібно подбати про напрацювання проєктів майбутніх змін, що стосуватимуться її структури, моделей і ставок окремих податків та ефективних механізмів їх адміністрування. Запорукою успіху в реалізації цього завдання можуть стати як вивчення зарубіжного досвіду проведення податкових реформ, так і своєчасний початок проєктної законотворчої роботи та залучення до цього процесу широкого кола відповідних фахових експертів. Проте дуже важливо, на наше переконання, не помилитися з розстановкою пріоритетів розподілу фінансового навантаження між різними групами платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зануда А. Рада підвищила податки: що зміниться і як реагує бізнес. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c33vjmmp4x0o

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text

3. Висновок N190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

5. Договір про функціонування ЄС у Лісабонській редакції ст. 311. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/stru#Stru

6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

7. Андрущенко А. В. Дослідження функціонування та аналіз видатків Національної академії наук України. URL : https://lb.ua/blog/andriy_andruschenko/305566_doslidzhennya_funktsionuvannya.html

8. Біленко О. В., Савченко С. О. Трансформація механізму податкової політики в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 46. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-19

9. Богдан Т. П. Воєнні фінанси: що повинна робити держава? / LB.ua : вебсайт. URL : https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/523270_voienni_finansi_shcho_povinna_robiti.html

10. Головань Т. В. Податкова політика в умовах воєнного стану. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8819/1

11. Гордієнко М. І. Огляд змін податкового законодавства в період військового стану. *Молодий вчений.* 2023. №1 (113). С. 158–162.

12. Мазниченко Т. Підвищення податків, акцизів та інші сюрпризи для бізнесу містить Меморандум України та МВФ. URL : https://fin.informator.ua/uk/pidvishchennya-podatkiv-akciziv-ta-inshi-syurprizi-dlya-biznesu-mistit-memorandum-ukrajini-ta-mvf

13. Шумський Р. В. Зарубіжний досвід побудови системи прибуткового оподаткування юридичних осіб. URL : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=33570

14. Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо приведення порядку оподаткування операцій з ввезення (пересилання) на митну територію України товарів у міжнародних поштових та експрес-відправленнях до вимог Директиви Ради ЄС №2006/112/ЄС від 28.11.2006 про спільну систему податку на додану вартість. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55638 ; проєкт Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо приведення порядку сплати митних платежів до вимог Директиви Ради ЄС №2006/112/ЄС від 28.11.2006 про спільну систему податку на додану вартість та до Закону України «Про поштовий зв'язок» щодо окремих питань здійснення міжнародного поштового обміну. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55639

15. Богдан Т. Траєкторія доходів бюджету під час війни. URL : https://epravda.com.ua/columns/2023/08/24/703550/

16. Орлюк М. Податок на посилки: скільки отримає бюджет та чому це вдарить по виробництву дронів? URL : https://biz.censor.net/resonance/3504588/opodatkuvannya_posylok_z_za_kordonu

17. Кисляк Р. Ще один «податок» з зарплат? Що не так з ідеєю про примусовий викуп державних облігацій. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/shche-odin-podatok-zarplat-shcho-ideeyu-primusoviy-1734440457.html

18. Рекордний хабар в 21 мільйон євро голові фіскальної служби: в НАБУ викрили схему легалізації корупційних коштів. URL : https://informator.ua/uk/rekordniy-habar-v-21-milyon-yevro-golovi-fiskalnoji-sluzhbi-v-nabu-vikrili-shemu-legalizaciji-korupciynih-koshtiv ; Найбільший хабар в історії України: НАБУ та САП передали справу про підкуп Насірова до суду. URL : https://informator.ua/uk/naybilshiy-habar-v-istoriji-ukrajini-nabu-ta-sap-peredali-spravu-do-sudu ; Бережанський І. Корупціонери, які «погоріли» на мобілізації: чи понесли вони покарання. URL : https://tsn.ua/exclusive/korupcioneri-yaki-pogorili-na-mobilizaciyi-chi-ponesli-voni-pokarannya-2758947.html ; Голові АМКУ оголосили підозру в незаконному збагаченні на понад 56 млн грн. URL : https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/golovi-amku-pavlu-kirilenku-ogolosili-pidozru-v-nezakonnomu-zbagachenni-na-ponad-56-mln-grn-50442817.html ; Звільнили Ігоря Черкаського – його ще у 2014 році звинувачували в корупції на посаді голови Фінмоніторингу. URL : https://informator.ua/uk/zvilnili-igorya-cherkaskogo-yogo-shche-u-2014-roci-zvinuvachuvali-v-korupciji-na-posadi-golovi-finmonitoringu–2 ; Мільони збитків і втеча до Монако: ексдепутата Крючкова засудили до 15 років в'язниці, але відбувати покарання він не збирається. URL : https://informator.ua/uk/milyoni-zbitkiv-i-vtecha-do-monako-eksdeputata-kryuchkova-zasudili-do-15-rokiv-v-yaznici-ale-vidbuvati-pokarannya-vin-ne-zbirayetsy тощо.

19. Рябовіл Ю. Міноборони знайшло 100 кг золота та 1900 кг срібла у знищеній військовій техніці й отримало майже 25 млн грн. URL : https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zoloto-i-sriblo-u-znishcheniy-viyskoviy-tehnici-prinesli-minoboroni-25-mln-grn-50442814.html

20. Копитько Г. Диверсанти у владних кріслах: депутати та військові вимагають відповідей від Міноборони після скандалу з поставками мін для ЗСУ. URL : https://informator.ua/uk/diversanti-u-vladnih-krislah-deputati-ta-viyskovi-vimagayut-vidpovidey-vid-minoboroni-pislya-skandalu-z-postavkami-min-dlya-zsu

21. На соцзахист населення пішло менше: У Торецьку, де тривають бої, влада виділила на своє «утримання» понад 84 млн грн. URL : https://patrioty.org.ua/blogs/na-sotszakhyst-naselennia-pishlo-mensh e-u-toretsku-de-tryvaiut-boi-vlada-vydilyla-na-svoie-utrymannia-ponad-84-mln-hrn-543821.html

REFERENCES

1. Zanuda A. The Rada has increased taxes: what will change and how business reacts. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c33vjmmp4x0o

2. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine to ensure balanced budget revenues during the period of martial law: Law of Ukraine dated 10.10.2024 No. 4015-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text

3. Conclusion N190 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on Ukraine's application for accession to the Council of Europe. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

4. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

5. See: Treaty on the Functioning of the EU in the Lisbon version, art. 311. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/stru#Stru

6. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 24.02.2022 No. 64/2022, approved by the Law of Ukraine dated 24.02.2022 No. 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

7. Andrushchenko A. V. Research on the functioning and analysis of expenditures of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL : https://lb.ua/blog/andriy_andruschenko/305566_doslidzhennya_funktsionuvannya.html

8. Bilenko O. V., Savchenko S. O. Transformation of the tax policy mechanism under martial law. *Economy and Society.* 2022. Issue 46. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-19

9. Bohdan T. P. Military finances: what should the state do? / LB.ua : website. URL : https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/523270_voienni_finansi_shcho_povinna_robiti.html

10. Golovan T.V. Tax policy under martial law. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8819/1

11. Gordienko M. I. Review of changes in tax legislation during the period of martial law. *Young Scientist.* 2023. №1 (113). P. 158–162.

12. Maznychenko T. Increase in taxes, excises and other surprises for business contained in the Memorandum of Ukraine and the IMF. URL : https://fin.informator.ua/uk/pidvishchennya-podatkiv-akciziv-ta-inshi-syurprizi-dlya-biznesu-mistit-memorandum-ukrajini-ta-mvf

13. Shumsky R. V. Foreign experience in building a system of income taxation of legal entities. URL : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=33570

14. Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine to Bring the Procedure for Taxation of Operations on the Import (Transfer) of Goods to the Customs Territory of Ukraine in International Postal and Express Shipments into Line with the Requirements of the EU Council Directive No. 2006/112/EC of 28.11.2006 on the Common System of Value Added Tax. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55638 ; Draft Law on Amendments to the Customs Code of Ukraine to Bring the Procedure for Payment of Customs Duties into Line with the Requirements of Council Directive 2006/112/EC of 28.11.2006 on the Common System of Value Added Tax and to the Law of Ukraine "On Postal Communications" on Certain Issues of International Postal Exchange. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55639

15. For more details, see: Bohdan T. The Trajectory of Budget Revenues During the War. URL : https://epravda.com.ua/columns/2023/08/24/703550/

16. Orlyuk M. Parcel tax: how much will the budget receive and why will it hit the production of drones? URL : https://biz.censor.net/resonance/3504588/opodatkuvannya_posylok_z_za_kordonu

17. Kyslyak R. Another "tax" on salaries? What's wrong with the idea of forced redemption of government bonds. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/shche-odin-podatok-zarplat-shcho-ideeyu-primusoviy-1734440457.html

18. Record bribe of 21 million euros to the head of the fiscal service: NABU exposed a scheme for legalizing corruption funds. URL : https://informator.ua/uk/rekordniy-habar-v-21-milyon-yevro-golovi-fiskalnoji-sluzhbi-v-nabu-vikrili-shemu-legalizacii-korupciynih-koshtiv ; The largest bribe in the history of Ukraine: NABU and SAPO transferred the case of Nasirov's bribery to court. URL : https://informator.ua/uk/naybilshiy-habar-v-istoriji-ukrajini-nabu-ta-sap-peredali-spravu-do-sudu ; Berezhanskyi I. Corrupt people who "burned" during mobilization: did they suffer punishment? URL : https://tsn.ua/exclusive/korupcioneri-yaki-pogorili-na-mobilizaciyi-chi-ponesli-voni-pokarannya-2758947.html ; The head of the AMCU was suspected of illegal enrichment of over 56 million UAH. URL : https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/golovi-amku-pavlu-kirilenku-ogolosili-pidozru-v-nezakonnomu-zbagachenni-na-ponad-56-mln-grn-50442817.html ; Ihor Cherkassky was dismissed - he was accused of corruption as head of Finmonitoring in 2014. URL : https://informator.ua/uk/zvilnili-igorya-cherkaskogo-yogo-shche-u-2014-roci-zvinuvachuvali-v-korupciji-na-posadi-golovi-finmonitoringu–2 ; Millions of losses and escape to Monaco: ex-deputy Kryuchkov sentenced to 15 years in prison, but he is not going to serve the sentence. URL : https://informator.ua/uk/milyoni-zbitkiv-i-vtecha-do-monako-eksdeputata-kryuchkova-zasudili-do-15-rokiv-v-yaznici-ale-vidbuvati-pokarannya-vin-ne-zbirayetsy etc.

19. Ryabovil Y. The Ministry of Defense found 100 kg. gold and 1900 kg. silver in destroyed military equipment and received almost 25 million UAH. URL : https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zoloto-i-sriblo-u-znishcheniy-viyskoviy-tehnici-prinesli-minoboroni-25-mln-grn-50442814.html

20. Kopytko G. Saboteurs in power: MPs and military demand answers from the Ministry of Defense after the scandal with the supply of mines to the Armed Forces of Ukraine. URL : https://informator.ua/uk/diversanti-u-vladnih-krislah-deputati-ta-viyskovi-vimagayut-vidpovidey-vid-minoboroni-pislya-skandalu-z-postavkami-min-dlya-zsu

21. Less was spent on social protection of the population: In Toretsk, where fighting continues, the authorities allocated more than 84 million UAH for their "maintenance". URL : https://patrioty.org.ua/blogs/na-sotszakhyst-naselennia-pishlo-menshe-u-toretsku-de-tryvaiut-boi-vlada-vydilyla-na-svoie-utrymannia-ponad-84-mln-hrn-543821.html

M. F. Anisimova, M. V. Gluh. INCREASED TAX PRESSURE DURING MARTIAL LAW

The article examines the current tax policy of Ukraine, its compliance with the modern needs of a state exhausted by a long, resource-unequal war against an aggressor who intends to destroy it. The proposals aimed at developing effective mechanisms for an operational solution to the current situation are analyzed, and the presence of significant differences in approaches to finding possible algorithms for resolving urgent financial issues between representatives of the authorities, business circles and civil society is noted. The validity of the arguments for the introduction of the next tax changes designed to cover the financing of

the state's needs for arming the Armed Forces of Ukraine and ensuring security is considered and assessed. The need to avoid distortions in determining priorities in the distribution of the tax burden between different groups of taxpayers is emphasized, as one of the risk factors for destabilizing economic development and losing public understanding, which is unacceptable in a situation of ongoing martial law. The emphasis is on the fact that tax policy, aimed at adjusting fiscal processes that unfold between various subjects of tax relations, should work as a mechanism reliably adjusted to specific operating conditions. Specific proposals are made regarding the main vectors of tax policy transformation with an emphasis on redistributing the tax burden to wealthy segments of the population by introducing its progressive scale and other financial, and not only, instruments for obtaining growing budget revenues and stabilizing the resource and financial state of the Armed Forces of Ukraine and the military-industrial complex of Ukraine as a whole, which work for its security. The need for future thorough planned project work on reforming the Ukrainian tax system is emphasized and attention is drawn to the inadmissibility of errors in determining priorities for distributing the financial burden between different groups of taxpayers.

Keywords: *tax policy of the state under martial law, subjects of tax payments, mechanisms for reforming the tax system of Ukraine, distortions in the distribution of the tax burden, adjustment of fiscal processes, determination of priorities for the distribution of the financial burden between different groups of taxpayers, maintaining a balance of interests of all participants in tax relations.*

Стаття надійшла до редколегії 14 січня 2025 року

УДК 349.6:342.721.73(477)1:355.48
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.25-31

В. І. Бак,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри міжнародного права та Європейського Союзу
e-mail: bak.vera@gmail.com
ORCID ID 0009-0001-1269-4981;
М. С. Медведєва,
здобувачка вищої освіти,
першого бакалаврського рівня,
Державний податковий університет
e-mail: mishkin5@ukr.net
ORCID ID 0009-0008-8072-0572

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто правові аспекти механізму реалізації права кожного на чисте і безпечне для життя та здоров'я довкілля, в Україні в умовах військової агресії. На підставі аналізу норм чинного законодавства України, визначено основні обмеження щодо доступу до екологічної інформації в умовах воєнного стану, а також заходи інформаційної безпеки, що запроваджуються в умовах воєнного стану. Визначено, що, незважаючи на війну та її руйнівні наслідки, захист екологічних прав людини повинен забезпечуватись. Ба більше, саме в умовах війни якісний та оперативний доступ до публічної екологічної інформації є необхідною умовою для забезпечення належного функціонування державних та громадських інституцій і навколишнього природного середовища, оскільки від цього залежить нормальна життєдіяльність, безпека та здоров'я людей.

На сьогодні, зважаючи на повномасштабне військове вторгнення, такий доступ для громадян неможливо гарантувати та забезпечити повною мірою, як це було в умовах мирного часу. Військова агресія спровокувала ряд тимчасових обмежень та заходів інформаційної безпеки, які зумовлені умовами воєнного стану, і щодо вільного доступу до екологічної інформації зокрема. Але, незважаючи на всі обмеження, навіть в умовах війни в екологічному законодавстві України продовжують напрацьовувати та вдосконалювати механізми забезпечення доступу до екологічної інформації.

Основні напрацювання в законодавстві в умовах військової агресії стосуються удосконалення таких сфер, як управління відходами, створення та функціонування національного реєстру викидів, внесення змін до природоохоронного законодавства України щодо державної системи моніторингу довкілля та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля.

Ключові слова: *екологічне право, військова агресія, міжнародне гуманітарне право, екоцид, навколишнє природне середовище.*

© Бак В. І., Медведєва М. С., 2025

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року стало причиною нищівної шкоди, завданої середовищу людського існування, виробничій і соціальній інфраструктурі, а також довкіллю. Війна продовжує знищувати український рослинний і тваринний світ, ґрунти, землі, надра. Природно-заповідний фонд опинився в зоні бойових дій та окупації. Ці негативні наслідки спричиняють значні порушення конституційного права людини на безпечне довкілля, що спричиняє актуалізацію дослідження правових можливостей подолання таких негативних наслідків [1].

Право людини на безпечне довкілля є фундаментальним у системі екологічних прав, тому що саме на його основі формується вся зазначена система. Стаття 50 Конституції України наголошує що «…кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [6]. Кожній особі гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення цієї інформації. Така інформація ніким не може бути засекречена [6].

Гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей є одним із ключових принципів охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7].

Відшкодування завданих збитків та відновлення права на безпечне довкілля вимагає особливих зусиль та рішучих кроків в умовах воєнного стану. Одним із таких кроків стало прийняття 15 березня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у період відбудови». Цей нормативно-правовий акт необхідний для фіксації шкідливих впливів війни на стан навколишнього природного середовища[3].

Норми цього Закону спрямовані на забезпечення обороноздатності держави під час воєнного стану; пришвидшення відновлення інфраструктури та економіки України в період відбудови; повернення до нормальної життєдіяльності суспільства після закінчення війни.

Уряд України збирає та систематизує матеріали щодо загроз навколишньому середовищу внаслідок злочинів російських військових та розробляє заходи для їх усунення. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України працює над відновленням та реконструкцією об'єктів природи [2].

У серпні 2021 року Офісом Генерального прокурора було створено Спеціалізовану екологічну прокуратуру, яка є самостійним структурним підрозділом, а також здійснює організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, має на меті підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища. Прокурори вже залучені до проваджень про воєнні злочини, що спричинили шкоду довкіллю. Уже зафіксовані випадки екоциду, нападів на об'єкти атомної енергетики, нафтобази, гідротехнічні споруди [4].

Україна є однією з 15 країн світу, законодавство яких передбачає відповідальність за екоцид. Стаття 441 Кримінального кодексу України визначає екоцид як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [8]. Можна констатувати, що такої кількості воєнних злочинів проти довкілля, які виявлені та зафіксовані працівниками правоохоронних органів за час повномасштабної агресії, не розслідувалось жодною з країн світу.

Українці використовують ресурс SaveEcoBot у месенджерах Telegram або Viber для того, щоб повідомити Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України про факти вчинення екологічних злочинів, що в подальшому стане доказовою базою для позовів до Міжнародного суду ООН з метою отримання компенсації збитків від держави-терориста. Вказаний бот дає змогу повідомити про:

– забруднення водних ресурсів сторонніми речовинами або предметами (до прикладу, умисне або через воєнні дії скидання чи виливання забруднювальних речовин до озер, річок чи інших об'єктів) [2];

– засмічення територій предметами військового устаткування, біологічні залишки (поодиноке розміщення та/або скупчення снарядів, ракет) [2];

– знищення чи пошкодження промислових об'єктів (влучання снарядів, руйнування та пожежі на підприємствах) [2];

– ураження об'єктів радіаційної небезпеки (влучання боєприпасів чи інший вплив на джерела іонізувального випромінювання та ядерні установки) [2];

– нанесення шкоди ґрунтам та рослинності на природних ділянках і землях сільськогосподарського значення (зрушення, знищення верхнього шару ґрунтів за рахунок вибухів снарядів, руху важкої техніки) [2].

Наслідки шкоди та токсичного забруднення внаслідок бойових дій є жахливими, враховуючи, що в Україні зосереджено 35 відсотків біорізноманіття Європи та близько чверті чорнозему Землі. Сотні природоохоронних територій перебувають або були під окупацією, зокрема до 23 національних парків, природних і біосферних заповідників. Також значну шкоду заподіює великий вуглецевий слід війни.

В Україні екологічна безпека в умовах війни носить глобальну проблему людської цивілізації, через можливість гуманітарної катастрофи внаслідок бойових дій і незабраних тіл з нашої території. Крім того, існує загроза хімічної, біологічної, ядерної катастроф, унаслідок використання зброї масового знищення [2].

У перші дні повномасштабного вторгнення російські війська змогли захопити Чорнобильську АЕС (ЧАЕС). Але до того, як ЧАЕС перейшла під контроль агресора, за неї велися інтенсивні бої, російські солдати нещадно стріляли на території небезпечної зони, і цілком вірогідно, могли пошкодити реактори, що призвело б до глобальної катастрофи.

Крім ЧАЕС, у ніч на 4 березня 2022 року ядерну безпеку на Запорізькій АЕС було порушено, реактори опинилися в небезпеці через обстріл росіян і, як наслідок, пожежу. Спочатку пожежників не допускали для її ліквідації, проте згодом вони все ж таки це

зробили та пожежу було ліквідовано. Російські військові погрожували підірвати блоки АЕС, і це могло б мати шалені наслідки для багатьох країн.

Наступним прикладом екологічного злочину росіян став підрив Каховської ГЕС. 6 червня 2023 року, близько 02:50 год, в Україні була спровокована глобальна екологічна катастрофа – підрив греблі Каховської ГЕС. Рівень води у Каховському водосховищі почав стрімко падати. Нижче за течією Дніпра почалися підтоплення населених пунктів, зокрема Херсон. Каховська катастрофа має всі ознаки екологічної катастрофи [3].

Досліджено, що наслідки теракту виявилися гіршими, ніж прогнозувалося. Підрив греблі Каховської ГЕС спричинив серйозні екологічні наслідки, які ще не проявилися повною мірою. Порушено права на безпечне екологічне середовище, гарантовані Конституцією України, та Принципи захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів, розроблені Комісією міжнародного права ООН 2022 року [3].

Визнано, що екологічні катастрофи такого масштабу не можуть бути обмежені територіально. Вони негативно впливають на екосистему, що зі свого боку спричиняє зміни клімату в регіоні. Наслідки Каховської катастрофи на собі вже відчувають або відчують у майбутньому інші держави. Зазначена інформація свідчить про те, що, крім військових злочинів, Україні також завдано непоправної шкоди довкіллю, яку має відшкодувати країна-агресор. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати всі можливі законні засоби. Наприклад, СБУ відкрила кримінальне провадження щодо підриву Каховської ГЕС.

Правова система охоплює національні та міжнародні форми і методи захисту прав людини під час війни, кожен з яких може бути використаний людьми, які зазнали незаконного поводження та чиї права були порушені. В Україні найефективнішою залишається судова форма захисту екологічних прав людини [3].

Чотири договори Женевських конвенцій, які є нормативно-правовою базою для регулювання поведінки під час збройних конфліктів, прямо не згадують навколишнє середовище. Однак після війни у В'єтнамі в законі відбулися дві важливі зміни.

Одна із них забороняє насильницьке використання методів модифікації навколишнього середовища, які мають «широко поширені, довготривалі або серйозні наслідки», а друга блокує «методи або засоби ведення війни, які мають на меті або, як очікується, завдадуть широкого, довгострокового та серйозного збитку природному середовищу». Проблема полягає в тому, що навіть якщо дії під час війни завдають шкоди навколишньому середовищу, їх важко вважати порушенням положень, оскільки неможливо уникнути цієї шкоди під час ведення воєнних дій [1].

Для обрахунку збитків Міністерство охорони довкілля розробило й затвердило спеціальні методики. Розрахунками за цими методиками займається Державна екологічна інспекція. Загальна оцінка завданої шкоди довкіллю наразі перевищує 1,9 трильйона гривень або понад 52,2 мільярда доларів. Проте навіть наявність зазначених методик не дає змогу обчислити завдані збитки в повному обсязі.

Паралельно із національною роботою ведеться міжнародна співпраця для вирішення поставленої проблеми. Наприклад, 17 травня 2023 року Європейський Союз та ще

43 країни підписали угоду про створення Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Основна мета Реєстру – облік доказів та претензій про заподіяні РФ збитки, шкоду чи пошкодження.

З огляду на поточні військові виклики, Комісія міжнародного права ООН ухвалила Проєкт принципів захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів на своїй 73-й сесії 2022 року та передала їх на розгляд Генеральної Асамблеї ООН [3]. Він має назву «Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts». Усі принципи, визначені в цьому документі, є необхідними і значущими, але в цій статті виділимо такі:

– Принцип 19. «Загальні екологічні зобов'язання держави-окупанта». Держава-окупант повинна вжити відповідних заходів для запобігання завданню значної шкоди навколишньому середовищу окупованих територій, зокрема шкоду здоров'ю та добробуту населення окупованих територій.

– Принцип 20. «Раціональне використання природних ресурсів». Окупаційна влада повинна управляти природними ресурсами окупованих територій в інтересах населення та забезпечувати їх стале використання, а також вживати відповідних заходів для уникнення значних негативних впливів на навколишнє середовище, які можуть завдати шкоди здоров'ю та добробуту населення.

– Принцип 26. «Наслідки війни». Після закінчення збройного конфлікту сторони намагаються нейтралізувати токсичні або небезпечні наслідки війни, які становлять ризик завдати шкоди навколишньому середовищу.

Висновок. Отже, у статті досліджено проблемні питання реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах військової агресії з боку російської федерації. Визначено, що 24 лютого 2022 року РФ розпочала війну проти незалежності та територіальної цілісності України, яка супроводжується нівелюванням міжнародного гуманітарного права, знищенням екології та природних ресурсів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, а також численними випадками порушень екологічних прав українських громадян, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [9].

Також країна-агресор вдається до ядерного шантажу, засмічення земель, забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення тваринного та рослинного світу, що є порушенням положень Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [9].

Визначені в статті задокументовані злочини російської федерації унеможливлюють належну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Особи, які проживають на території України, не мають можливості повним обсягом користуватись об'єктами навколишнього природного середовища та за їх допомогою задовольняти власні фізіологічні потреби [9].

Реальні обсяги шкоди навколишньому природному середовищу та пов'язані з ним довгострокові наслідки впливу на здоров'я населення від російської агресії буде можливо оцінити тільки після закінчення війни та повної деокупації всіх територій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солодан К. В. Право на безпечне довкілля в умовах воєнного стану. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2023/68.pdf (дата звернення: 19.09.2024).

2. Екологічна безпека в умовах воєнного стану / Семерня О. М., Любинський О. І., Федорчук І. В., Рудницька Ж. О., Семерня А. О. URL : http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2022/2/11.pdf (дата звернення: 20.09.2024).

3. Коритко Л. Я., Кучера А. М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf (дата звернення: 21.09.2024).

4. Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора, затверджене наказом від 05.07.2023 № 185. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text (дата звернення: 27.09.2024).

5. «ПОГЛЯД: Злочини проти довкілля – злочини проти майбутнього». URL : https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678 (дата звернення: 27.09.2024).

6. Конституція України. URL : http://surl.li/wusxqh (дата звернення: 27.09.2024).

7. Закон України про охорону навколишнього середовища. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 27.09.2024).

8. Кримінальний кодекс України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.09.2024).

REFERENCES

1) Solodan K. V. The right to a safe environment under martial law. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2023/68.pdf (application date: 19.09.2024).

2) Ecology Security in state of war / Semernia O., Liubynskyi O., Fedorchuk I., Rudnytska Zh., Semernia A. URL : http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2022/2/11.pdf (application date: 20.09.2024).

3) Korytko L. Ya., Kuchera A. M. Violations of human environmental rights in Ukraine during the period of martial law (example of the Kakhov disaster). URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf (application date: 21.09.2024).

4) Regulations on the Specialized Environmental Prosecutor's Office (under the authority of the Department) of the Prosecutor General's Office, approved by Order No. 185 dated 05.07.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text (application date: 27.09.2024).

5) "VIEW: Crimes against the environment – crimes against the future". URL : https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678 (application date: 27.09.2024).

6) Constitution of Ukraine. URL : http://surl.li/wusxqh (application date: 27.09.2024).

7) Law of Ukraine on environmental protection. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (application date: 27.09.2024).

8) Criminal Code of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (application date: 25.09.2024).

V. I. Bak, M. S. Medvedeva. PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN WARTIME CONDITIONS

The article examines the legal aspects of the mechanism for realizing everyone's right to a clean and safe environment for life and health in Ukraine under conditions of military aggression. Based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, the main restrictions on access to environmental information under martial law conditions, as well as information security measures introduced under martial law conditions, were determined. It was determined that despite the war in Ukraine and its devastating consequences, the protection of human environmental rights must be ensured. Moreover, precisely in the conditions of war, high-quality and operational access to public environmental information is a necessary condition for ensuring the proper functioning of state and public institutions and the natural environment, since normal life, safety and health of people depend on it.

At present, given access for citizens within the entire territory of our state, given the full-scale military invasion, it is impossible to guarantee and ensure it to the full extent, as it was the case in peacetime. The military aggression provoked a whole series of temporary restrictions and measures of information security, which are due to the conditions of the martial law, and regarding free access to environmental information in particular. But, despite all the restrictions, even in the conditions of the war, mechanisms for ensuring access to environmental information continue to be developed and improved in the environmental legislation of Ukraine.

The main developments in the legislation in the conditions of military aggression relate to the improvement of such areas as waste management, the creation and functioning of the national register of emissions, amendments to the environmental protection legislation of Ukraine regarding the state system of environmental monitoring and information support for management in the field of the environment.

Key words: *environmental law, military aggression, international humanitarian law, ecocide, natural environment.*

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2025 року

УДК 347.43
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.32-42

О. О. Бойко-Слобожан,
канд. юрид. наук, доцент,
вчений секретар
e-mail: boykoslobojan@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-5913-0115;
В. О. Цикалюк,
здобувачка вищої освіти
e-mail: cikalukviktoria@gmail.com
ORCID ID 0009-0005-0686-7558;
В. В. Слободяник,
здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail:v.slobodyanyk1626@gmail.com
ORCID ID 0009-0007-6961-0551

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ НА СЕКТОР БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У період воєнного стану ефективне фінансування оборонного сектору відіграє ключову роль у гарантуванні національної безпеки та стабільності держави. Проте чинна система правового регулювання бюджетного процесу стикається з численними викликами, такими як надмірна бюрократизація, недостатня оперативність розподілу коштів і високі корупційні ризики. Наявні законодавчі норми, орієнтовані переважно на мирний час, виявляються малоефективними в умовах війни, що ускладнює забезпечення Збройних сил України необхідними ресурсами.

Метою дослідження є вивчення специфіки правового регулювання бюджетного процесу в сфері безпеки та оборони під час воєнного стану, оцінка ефективності чинної нормативно-правової бази та розробка пропозицій щодо її вдосконалення для забезпечення фінансової стабільності й оперативного реагування на актуальні виклики.

У ході дослідження застосовувалися такі методи: аналіз і синтез нормативно-правових актів, що регламентують бюджетний процес в оборонному секторі; порівняльний аналіз міжнародного досвіду фінансування оборонної сфери; системний підхід до ідентифікації ключових проблем та розробки рекомендацій щодо оптимізації правового регулювання.

Аналіз показав, що існуюча система фінансування оборонного сектору має ряд критичних недоліків, які знижують її ефективність. Зокрема, складні бюрократичні процедури уповільнюють розподіл коштів, що негативно впливає на забезпечення ЗСУ

© Бойко-Слобожан О. О., Цикалюк В. О., Слободяник В. В., 2025

матеріально-технічними ресурсами. Високий рівень секретності видатків обмежує громадський контроль, що створює умови для можливих зловживань. Водночас міжнародний досвід свідчить, що цифровізація бюджетного процесу, запровадження механізмів швидкого перерозподілу фінансів і посилення антикорупційних заходів можуть суттєво покращити ефективність використання бюджетних ресурсів.

Для підвищення ефективності бюджетного процесу в оборонному секторі необхідно впровадити механізми оперативного перерозподілу фінансів через створення спеціальних фондів швидкого реагування, що дадуть змогу спрямовувати кошти на найнагальніші потреби оборони без затримок. Також розширити цифровізацію та автоматизацію бюджетного процесу, що сприятиме прискоренню розподілу фінансових ресурсів і підвищенню рівня контролю за їх використанням. Не менш важливим є забезпечення прозорості оборонних закупівель через запровадження диференційованого підходу до секретності витрат, що мінімізує корупційні ризики.

Загалом модернізація бюджетного процесу з урахуванням швидкості, гнучкості та прозорості значно підвищить ефективність фінансування оборонного сектору, що є важливим чинником зміцнення обороноздатності України.

Ключові слова: *фінансування оборонного сектору, бюджетний процес, воєнний стан, правове регулювання, бюрократія, прозорість витрат, корупційні ризики, цифровізація, оборонні закупівлі, фінансова стабільність, національна безпека.*

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання процесу формування бюджету на сектор безпеки і оборони в умовах воєнного стану, аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють цей процес та їх ефективності в забезпеченні фінансової стійкості й оперативного реагування на виклики, що пов'язані з національною безпекою.

Постановка проблеми. Регулювання бюджетного процесу для оборонного сектору в умовах воєнного стану виступає критично важливим інструментом підтримки національної безпеки та зміцнення державної стійкості. У цьому аспекті вирішальну роль відіграють нормативно-правові акти, які встановлюють засади, процедури та механізми фінансування оборонної сфери. В умовах військових дій фінансування оборонного сектору вимагає максимальної оперативності, гнучкості та ефективності. Законодавство має створювати умови для швидкого перерозподілу ресурсів на першочергові потреби, такі як закупівля озброєння, логістика, мобілізація, соціальне забезпечення військовослужбовців.

Однак, незважаючи на нагальну потребу гнучкого управління оборонним бюджетом, цей процес супроводжується рядом системних труднощів, які можуть значно впливати на ефективність військових операцій і загальну стійкість держави. Однією з ключових проблем є надмірні складні бюрократичні механізми, які уповільнюють розподіл коштів в умовах активних бойових дій. Чинне законодавство, орієнтоване на мирний час, часто не відповідає вимогам реалій війни, коли критично важливо ухвалювати рішення миттєво. Зокрема, затримки в погодженні додаткових видатків або перегляді бюджету можуть стати серйозною перепоною для своєчасного постачання зброї, військової техніки та інших життєво необхідних ресурсів для армії.

Важливим аспектом є стабільність фінансування оборонного сектору. Війна вимагає колосальних ресурсів, що створює значне навантаження на державний бюджет. Значні оборонні витрати часто змушують уряд скорочувати фінансування соціальних програм або вдаватися до збільшення державного боргу. Додатковим чинником є залежність України від міжнародної фінансової підтримки, яка відіграє важливу роль у забезпеченні військових потреб. Будь-які затримки в надходженні коштів чи скорочення обсягів допомоги можуть суттєво ускладнити реалізацію оборонних ініціатив та поставити під загрозу стабільність військового забезпечення.

Усе зазначене вказує на надзвичайну актуальність питання регулювання бюджетного процесу в оборонному секторі під час воєнного стану та є складним завданням, що вимагає балансування між швидкістю ухвалення рішень, ефективністю фінансування та прозорістю використання коштів. Для забезпечення стабільної боєздатності армії необхідні заходи щодо реформування фінансових механізмів, спрощення процедур без втрати контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує важливість удосконалення правового регулювання фінансування сектору безпеки та оборони, особливо в умовах воєнного стану. Останні дослідження акцентують увагу на необхідності правового забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, що є критичним для підтримки обороноздатності держави.

У своїй статті І. В. Мізіна зазначає, що однією з важливих умов існування держави в умовах війни є забезпечення правового регулювання фінансування оборонної сфери. Упродовж останніх років в Україні зроблено значні кроки щодо вдосконалення існуючої та прийняття нової нормативно-правової бази, яка регулює ці питання. Серед основних напрямів забезпечення фінансування оборонної сфери в умовах війни вона виокремлює: дієву систему контролю та прозорості закупівель; протидію корупції під час фінансування; залучення під час підготовки профільних нормативно-правових актів досвідчених фахівців та науковців за напрямами діяльності; удосконалення електронної системи фінансування та закупівель; зміну системи фінансування; удосконалення антикорупційної політики у сфері обороноздатності; запровадження позитивного міжнародного досвіду [1].

Д. В. Коробцова у своєму дослідженні «Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану» звертає увагу на те, що фінансова безпека держави як складова економічної безпеки залежить від її елементів, що мають вплив на забезпечення національної безпеки загалом [2].

Цікавою є думка Л. П. Сідельникової та С. О. Рудик, які стверджували, що однією з центральних ланок фінансування функцій держави є видатки державного бюджету на оборону, зокрема на утримання ЗСУ, а соціальний захист військовослужбовців доцільно розглядати як додатковий аспект забезпечення військово-економічної безпеки України [3].

У своїй роботі І. В. Шпак, описуючи воєнні дії на території нашої країни, які негативно вплинули на всі сфери життя українського народу, зокрема наслідки збройної агресії відобразились на основному плані доходів та витрат держави. Так, стало зрозуміло, що до початку повномасштабного вторгнення фінансування сектору

безпеки і оборони за кількісними показниками було обмеженим і, як наслідок, стало на заваді формування міцної фінансової бази. Однак бюджети 2022 та 2023 років варто охарактеризувати як «військові бюджети» зі значним впливом зовнішнього фінансування. Але питання забезпечення ефективності здійснення видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони залишається відкритим. Водночас відсутність бюджетної стратегії сповільнює підвищення ефективності використання видатків бюджету, а також не дає змогу мінімізувати ті ризики й загрози, що можуть виникнути в майбутньому [4].

Н. М. Ткачук у своїй статті вказує на основні труднощі у фінансуванні військових частин ЗСУ, серед яких є недостатність бюджетних коштів для повного фінансування оборонного сектору, виділення коштів на військові потреби в обсязі, що не відповідає реальним потребам, а також відсутність ефективних механізмів контролю за раціональним і цільовим використанням цих ресурсів [5].

Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, проблема правового регулювання витрат бюджету на сектор національної безпеки та оборони з урахуванням поточних викликів і загроз в умовах воєнного стану залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність статті, що аналізує правове регулювання формування бюджету на сектор безпеки та оборони в умовах воєнного стану, зумовлена нинішніми викликами, які ставить війна перед державними інститутами. В умовах загрози національній безпеці особливо важливим є забезпечення прозорого й ефективного використання бюджетних ресурсів для підтримки обороноздатності країни. У зв'язку з динамічними економічними та політичними обставинами дослідження цього питання дає змогу визначити, яким чином правові механізми можуть сприяти належному фінансуванню сектору безпеки та оборони, що є критично важливим для стабільності держави.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про організацію оборонного планування» оборонний бюджет – це видатки, передбачені в Державному бюджеті на оборону держави [6]. Це важлива частина державного бюджету, яка передбачає фінансування діяльності, пов'язаної з забезпеченням національної безпеки, обороноздатності країни, функціонуванням збройних сил, а також інших органів, які здійснюють захист держави.

Правове регулювання формування Державного бюджету здійснюється на підставі рішень уряду. Враховуючи введений воєнний стан в Україні, Державна казначейська служба України за погодженням з міністром фінансів здійснює перерозподіл та фінансове забезпечення видатків на національну безпеку та оборону, заходи з регулювання фінансів на період правового режиму воєнного стану, а також платежі за видатками головних розпорядників бюджетних коштів у межах, затверджених для них Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» бюджетних призначень з подальшим внесенням змін до розпису Державного бюджету України на 2022 рік в установленому порядку [7].

Правове регулювання бюджету на оборону ґрунтується на сукупності правових норм, які забезпечують раціональне планування, розподіл і контроль фінансових

ресурсів, спрямованих на зміцнення обороноздатності країни. Ключовими принципами правового регулювання є дотримання законності, забезпечення прозорості, цільове використання коштів і забезпечення звітності. Ці принципи спрямовані на досягнення балансу між потребами оборонного сектору, економічними можливостями країни та інтересами суспільства.

Видатки на оборону – це грошові витрати держави на оборонні заходи, зокрема утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, воєнні дослідження, підготовку військових фахівців як основу кризового реагування на воєнні загрози, лікування та реабілітацію військових [1].

Згідно з Законом України «Про Державний бюджет України» витрати на оборону щороку зростають, проте їх недостатньо для покриття всіх потреб. 2024 року оборонний бюджет становить понад 1,5 трлн грн, що є рекордним показником, але значна частина коштів залучається через міжнародну допомогу та військові облігації [8].

Ю. Д. Радіонов акцентує увагу на тому, що такі різкі зміни в складі й обсягах видатків зведеного бюджету пов'язані з повномасштабним вторгненням росії на територію України та необхідністю переспрямування фінансових ресурсів у межах зведеного бюджету для задоволення гуманітарних, соціальних та інших потреб воюючої країни. Зокрема, йдеться про належне фінансування ЗСУ та загалом сектору безпеки, аби активізувати заходи протистояння агресії, формування мобілізаційних резервів, закупівлі зброї, техніки, забезпечення релокації вітчизняних підприємств, виплат різних допомог населенню тощо [9].

Запровадження воєнного стану в державі базується на відповідних нормах законодавства, які регулюють правовий режим, організацію та функціонування органів влади в умовах збройного конфлікту чи загрози національній безпеці. Механізм формування оборонного бюджету потребує особливої уваги й максимально можливої деталізації.

Спочатку, відповідно до поставлених завдань, у військових частинах, закладах та установах визначають потребу в матеріальних і фінансових ресурсах для виконання завдань кожним із цих підрозділів у наступному році. У процесі розрахунків визначають нормативну потребу за всіма видами забезпечення. Конкретні нормативи необхідного фінансового та матеріального забезпечення зазвичай встановлюється відомчими документами, а саме наказами міністра оборони України та начальника Генерального штабу ЗСУ [10].

На нашу думку, юридичні механізми напряму впливають на бюджетний процес у таких аспектах як швидкість ухвалення рішень: уряду надається можливість скороченого розгляду змін до державного бюджету, що дає змогу оперативно реагувати на військові потреби. Також не менш важливим є пріоритизація видатків: значна частина фінансування перерозподіляється на оборону, цивільний захист, забезпечення роботи критичної інфраструктури.

У процесі реалізації оборонного бюджету України в умовах воєнного стану постає ряд серйозних викликів і проблем, які впливають на ефективність використання

фінансових ресурсів. Оборонний бюджет України часто характеризується недостатньою прозорістю, що ускладнює громадський контроль за розподілом та використанням коштів. Згідно з Законом України «Про національну безпеку України» (ст. 26) фінансування сектору оборони та безпеки має бути прозорим і ефективним, однак через засекреченість деяких витрат суспільство та антикорупційні органи не завжди можуть оцінити, наскільки ефективно використовуються кошти [11].

Зокрема, Закон України «Про державну таємницю» (ст. 8) передбачає, що певна інформація про оборонні закупівлі може бути засекречена [12]. Тим самим це створює ризики зловживань, адже під гриф «таємно» нерідко потрапляють не лише критично важливі оборонні проєкти, але й звичайні державні закупівлі. Для забезпечення прозорості необхідно ввести диференційований підхід до секретності оборонних витрат, а саме: розкриття загальної інформації про некритичні закупівлі; посилення ролі Рахункової палати та антикорупційних органів у контролі за витратами оборонного бюджету.

Однією з основних проблем, пов'язаних з корупцією в оборонному секторі, є компрометація національної безпеки. Такі корупційні дії, як підкуп та розкрадання можуть послабити обороноздатність країни через погіршення якості та ефективності військового обладнання та послуг. Це зі свого боку ставить під загрозу життя військовослужбовців та безпеку всієї нації [13]. За даними НАБУ, значна частина зловживань пов'язана із завищенням цін на оборонні товари, неякісним виконанням контрактів і неефективним використанням ресурсів.

Закон України «Про запобігання корупції» та створення антикорупційних органів (НАБУ, САП, НАЗК) стали важливими кроками у боротьбі з корупцією в секторі оборони. Проте їхня ефективність часто обмежується складністю розслідувань у військовій сфері та політичним тиском [14].

Також 2023 року в Міністерстві оборони України створили Департамент з питань запобігання та виявлення корупції. Ключовою метою Департаменту є поширення і реалізація в дійсності принципу нульової толерантності до корупції [15]. Однак значні фінансові ресурси, спрямовані на утримання таких структур, можуть створювати передумови для корупційних ризиків у їхній діяльності, а також підвищувати ймовірність зловживань під час здійснення закупівель у оборонному секторі загалом.

Подолання корупції є одним з пріоритетних напрямів діяльності Міністерства оборони України, і воно ставить собі за мету створення стійкої та ефективної системи запобігання корупції у структурних підрозділах Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України та інших органах військового управління і Збройних сил України загалом, а також в установах, організаціях, державних підприємствах та небюджетних суб'єктах господарювання, які належать до сфери управління Міністерства оборони України [16]. Закупівлі у сфері оборони залишаються одним із найкорупційніших напрямів фінансування. Хоча система Prozorro частково покращила ситуацію, багато закупівель усе ще здійснюються без конкуренції.

Реалізація оборонного бюджету України стикається з серйозними викликами, які потребують системних рішень. Подолання проблем непрозорості, корупції та недостатності

ресурсів можливе лише за умови ефективного державного управління, активної участі громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Важливими кроками в цьому напрямі є вдосконалення законодавства, зміцнення антикорупційних механізмів та оптимізація бюджетної політики у сфері оборони.

Запровадження міжнародних стандартів у бюджетному процесі оборонного сектору є важливим кроком до підвищення ефективності фінансового управління, прозорості витрат та запобігання корупційним ризикам. Дотримання таких стандартів сприяє посиленню контролю за використанням оборонних коштів, оптимізації ресурсів і зміцненню довіри міжнародних партнерів. Для прикладу, Міністерством оборони Польщі розроблено та упроваджено комплексну систему попередження корупційних ризиків, які пов'язано із закупівлями у сфері оборони. Вони існують протягом усього процесу (підготовчий етап, тендери та торги, фінальна стадія). Запобігання корупційним ризикам, забезпечення дотримання підзвітності, прозорості та доброчесності здійснює Бюро антикорупційних процедур [17].

З 2023 року Україна активно працює над інтеграцією до НАТО. Це передбачає адаптацію системи оборонного фінансування до стандартів Альянсу, зокрема: впровадження програмно-цільового методу планування бюджету, посилення парламентського контролю за оборонними витратами відповідно до практик НАТО, використання стандартів закупівель НАТО, що підвищить прозорість і ефективність використання ресурсів.

Висновки. Основним призначенням оборонного бюджету є забезпечення збройних сил та інших структур, відповідальних за безпеку, необхідними ресурсами для виконання їхніх завдань. Він є стратегічно важливим компонентом державних фінансів, який враховує як поточні потреби, так і довгострокове планування оборони.

Правове регулювання формування бюджету на сектор безпеки і оборони в умовах воєнного стану відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки та обороноздатності України. В умовах збройного конфлікту держава змушена оперативно адаптувати бюджетну політику, балансуючи між зростаючими потребами Збройних сил України, правоохоронних органів та фінансовими можливостями країни.

Нормативно-правова база, зокрема Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про оборону України» та Бюджетний кодекс України, визначає загальні принципи та механізми фінансування сектору безпеки і оборони. Водночас воєнний стан вимагає особливих підходів до формування бюджету, що охоплюють підвищення гнучкості фінансування, оперативний перерозподіл коштів, спрощення процедур державних закупівель та залучення міжнародної фінансової допомоги.

Основними викликами в умовах війни залишаються непрозорість окремих оборонних витрат, корупційні ризики, складність контролю за використанням бюджетних коштів та необхідність довгострокового планування. Для їх подолання необхідне вдосконалення механізмів парламентського та громадського контролю, гармонізація бюджетної політики зі стандартами НАТО та запровадження сучасних цифрових інструментів аудиту і моніторингу витрат.

Для підвищення ефективності фінансування оборонного сектору необхідно забезпечити гнучкість і оперативність бюджетного процесу за збереження належного контролю. Важливим кроком у цьому напрямі є впровадження механізмів швидкого перерозподілу коштів, зокрема через створення спеціальних фондів оперативного реагування для негайного фінансування критично важливих оборонних потреб. Крім того, цифровізація фінансового управління та автоматизація бюджетних процесів сприятимуть прискоренню розподілу ресурсів і підвищенню прозорості їх використання, що зі свого боку допоможе зменшити корупційні ризики.

Отже, ефективне правове регулювання бюджетного процесу у сфері безпеки і оборони має забезпечити прозорість, ефективність та оперативність фінансового управління. Подальший розвиток законодавчої бази, посилення антикорупційних механізмів та стратегічне планування оборонного бюджету дадуть змогу Україні оптимально використовувати наявні ресурси та зміцнити свою обороноздатність у довгостроковій перспективі.

Тому майбутнє оборонного фінансування має грунтуватися на принципах швидкості, гнучкості та підзвітності, що стане запорукою ефективної оборони та національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мізіна І. В. Особливості правового регулювання фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 1. С. 144–145.

2. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.* 2022. Розділ 5. С. 144–145.

3. Сідельникова Л. П., Рудик С. О. Концептуальні засади сутності видатків державного бюджету на оборону. *Економіка та суспільство.* 2021. Вип. 28. С. 6.

4. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.* 2023. Розділ 7. С. 559.

5. Ткачук Н. М. Особливості фінансування видатків України на оборону. 2024. С. 322–323.

6. Про організацію оборонного планування. Офіційний вебпортал парламенту України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-15#Text (дата звернення: 11.02.2025).

7. Деякі питання казначейського обслуговування. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-kaznachejskogo-obslugovuvannya-182-250222

8. Оборонний бюджет України на 2024 рік перевищить 21,6% ВВП. URL : https://biz.ligazakon.net/news/222711_oboronniy-byudzhet-ukrani-na-2024-rk-perevishchit-216-vvp (дата звернення: 01.02.2025).

9. Радіонов Ю. Д. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. Управління державними фінансами. *Фінанси України.* 2023. Вип. 9. С. 24–47.

10. Гуменюк Р. П. Актуальні питання планування та формування оборонного бюджету в сучасних умовах. *Фінанси, облік, банки.* 2018. Вип. 1 (23). С. 65–72.

11. Про національну безпеку України : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 05.02.2025).

12. Про державну таємницю : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 05.02.2025).

13. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.5

14. Про запобігання корупції : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 05.02.2025).

15. Після «яєчного скандалу» Міноборони України створило департамент для боротьби з корупцією. URL : https://www.unian.ua/society/minoboroni-ukrajini-stvorilo-departament-z-pitan-viyavlennya-korupciji-12180288.html (дата звернення: 05.02.2025).

16. Сарат А. Корупція в оборонно-промисловому комплексі як загроза національним інтересам і національній безпеці України. Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання. Харків, 2017. С. 131–135.

17. Легка О. В. Вплив корупційних ризиків на трансформацію оборонних закупівель в Україні. Проблеми правоохоронної та правозахисної діяльності. *Правова позиція.* 2024. № 1 (42). С. 64–68. URL : http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/6755/1/14.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

REFERENCES

1. Mizina I. V. Features of the legal regulation of the financing of the defense spheres under the conditions of the state of martial. Current Issues of Domestic Jurisprudence. 2023. № 1. P. 144–145.

2. Korobtsova D. V. Legal provision of financial security of the state in martial law. *Administrative law and process; financial law; information law.* 2022. Section V. P. 144–145.

3. Sidelnykova L., Rudyk S. Conceptual principles of the essence of the state budget expenditure on defense. 2021. № 28. P. 6.

4. Shpak I. The essence and features of the legal regulation of budget expenditures on the sector of national security and defense under the conditions of the state of martial. *Administrative law and process; financial law; information law.* 2023. № 7. P. 559.

5. Tkachuk N. M. Peculiarities of financing Ukraine's defense expenditures. 2024. P. 322–323.

6. On the Organization of Defense Planning. Official web portal of the Parliament of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-15#Text (access date: 11.02.2025).

7. Some issues of treasury services. Unified web portal of executive authorities of Ukraine. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-kaznachejskogo-obslugovuvannya-182-250222

8. The defense budget of Ukraine for 2024 will exceed 21.6% of GDP. URL : https://biz.ligazakon.net/news/222711_oboronniy-byudzhet-ukrani-na-2024-rk-perevishchit-216-vvp (access date: 01.02.2025).

9. Radionov Yu. D. Priorities of budget policy in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine Management of public finances. *Finances of Ukraine.* 2023. Issue 9. P. 24–47.

10. Gumenyuk R. P. Current issues of planning and formation of the defense budget in modern conditions. *Finance, accounting, banks.* 2018. Issue 1 (23). P. 65–72.

11. The Law of Ukraine On the National Security of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (access date: 05.02.2025).

12. Law of Ukraine On State Secrets. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (access date: 05.02.2025).

13. Bondarenko O. S. Corruption in the defense sector under martial law and the post-war period: characteristics and measures to eliminate it. Criminal law and criminology; criminal enforcement law. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.5

14. Law of Ukraine On Prevention of Corruption. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (date of access: 02/05/2025).

15. After the "egg scandal", the Ministry of Defense of Ukraine created a department to combat corruption. URL : https://www.unian.ua/society/minoboroni-ukrajini-stvorilo-departament-z-pitan-viyavlennya-korupciji-12180288.html (date of access: 02/05/2025).

16. Sarat A. Corruption in the defense-industrial complex as a threat to national interests and national security of Ukraine. University criminal-legal and criminological readings. Kharkiv, 2017. P. 131–135.

17. Legka O. V. The impact of corruption risks on the transformation of defense procurement in Ukraine. *Problems of law enforcement and human rights activities.* 2024. Legal position № 1 (42). P. 64–68. URL : http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/6755/1/14.pdf (access date: 10.02.2025).

O. O. Boyko-Slobozhan, V. O. Tsykaliuk, V. V. Slobodianyk. FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF BUDGET FORMATION FOR THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR UNDER MARTIAL LAW

During the period of martial law, effective financing of the defense sector plays a key role in ensuring national security and state stability. However, the current system of legal regulation of the budget process faces numerous challenges, such as excessive bureaucratization, insufficient efficiency in fund allocation, and high corruption risks. Existing legal norms, primarily designed for peacetime, prove to be ineffective in wartime conditions, complicating the provision of necessary resources to the Armed Forces of Ukraine.

The aim of this study is to examine the specifics of legal regulation of the budget process in the security and defense sector during martial law, assess the effectiveness of the current regulatory framework, and develop proposals for its improvement to ensure financial stability and prompt response to emerging challenges.

The study employed the following methods: analysis and synthesis of legal acts regulating the budget process in the defense sector; comparative analysis of international experience in defense financing; and a systematic approach to identifying key problems and developing recommendations for optimizing legal regulation.

The analysis revealed that the existing system of defense sector financing has several critical shortcomings that reduce its effectiveness. In particular, complex bureaucratic procedures slow down the allocation of funds, negatively affecting the supply of material and technical resources to the Armed Forces of Ukraine. The high level of expenditure secrecy limits public oversight, creating conditions for potential abuses. At the same time, international experience indicates that digitalization of the budget process, the introduction of mechanisms for the rapid redistribution of funds, and the strengthening of anti-corruption measures can significantly improve the efficiency of budget resource utilization.

To enhance the effectiveness of the budget process in the defense sector, it is necessary to introduce mechanisms for the rapid redistribution of funds by establishing special rapid response funds, which will allow for the immediate allocation of financial resources to the most urgent defense needs. Additionally, expanding digitalization and automation of the budget process will facilitate the faster allocation of financial resources and increase oversight of their use. Ensuring transparency in defense procurement through the introduction of a differentiated approach to expenditure secrecy is also crucial, as it will minimize corruption risks.

Overall, the modernization of the budget process, taking into account speed, flexibility, and transparency, will significantly improve the efficiency of defense sector financing, which is a crucial factor in strengthening Ukraine's defense capability.

Keywords: *defense sector financing, budget process, martial law, legal regulation, bureaucracy, expenditure transparency, corruption risks, digitalization, defense procurement, financial stability, national security.*

Стаття надійшла до редколегії 13 січня 2025 року

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.43-51

О. П. Мельник,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
e-mail: melok2007@i.ua
ORCID ID 0000-0001-8946-1337;
Д. В. Коломієць,
Державний податковий університет
e-mail: kolomiets.dmitryy777@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-2680-4400

УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ МАЙНА ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА

У науковій статті увага акцентується, що неналежне виконання платником податків свого зобов'язання призводить до застосування до нього примусових заходів, що спрямовані не тільки на забезпечення виконання такого обов'язку, але й на компенсацію боргу. Адміністративний арешт майна є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом. У роботі розкривається поняття адміністративного арешту як правового інструменту, спрямованого на забезпечення виконання податкових зобов'язань, його значення у сфері податкового права та забезпечення для справляння податків. Окреслено основні підходи до визначення його предметного значення у теоретичному та практичному розумінні. Розглянуті базові засади, принципи й особливості здійснення адміністративного арешту уповноваженими суб'єктами. Вказані фундаментальні положення щодо функціонування спеціального заходу в умовах неможливості застосування інших заходів виконання податкового зобов'язання.

Встановлено сутність поняття адміністративного арешту як виняткового способу забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом, сутність якого полягає у прийняття рішення уповноваженою особою щодо накладення обмеження в праві користування і розпоряджання певним майном такого платника, з метою виконання простроченого чи податкового обов'язку та інших, встановлених законом причин. Звертається увага на основні підстави застосування адміністративного арешту.

© Мельник О. П., Коломієць Д. В., 2025

Автор звертає увагу на обов'язковість перевірки судом законності рішення прийнятого контролювальним органом у чітко встановлені законодавством терміни.

Розкривається сутність основного обмеження, що виникає у платника податків у зв'язку з адміністративним арештом його майна, а саме це необхідність отримати дозвіл від контролювального органу перед виконанням будь-яких операцій з майном, що регламентується відповідним рішенням такого органу виключно в офіційній письмовій формі.

Ключові слова: *податкове законодавство, адміністративний арешт, податкове зобов'язання, заходи забезпечення, платник податків, контролювальний орган.*

Метою статті є розкриття поняття та порядку застосування адміністративного арешту майна, підстави та обмеження щодо операцій з майном, які виникають у платників податків.

Постановка проблеми. Неналежне виконання платником податків свого зобов'язання призводить до застосування до нього примусових заходів, що спрямовані не тільки на забезпечення виконання такого обов'язку, але й на компенсацію боргу.

Адміністративний арешт майна є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом, під час застосування якого виникають протиріччя, що можуть призвести до необхідності захисту платниками податків своїх прав.

Важливість дослідження адміністративного арешту майна платника податків зумовлюється існуванням процедурної складності його виконання щодо певних осіб чи на певних територіях.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання умов застосування адміністративного арешту майна платника податків, підстав і способів його реалізації, проблематики розмежування компетенції державних органів щодо законності та додержання процесуального порядку арешту є предметом багатьох наукових досліджень юристів-науковців і практиків. Варто звернути особливу увагу на праці таких вчених: М. Ігнатенко, Е. Оленцевич, Р. Бараславський. Необхідність подальших досліджень з цієї тематики зумовлена динамічним розвитком податкового законодавства, змінами в правозастосовній практиці, а також потребою у вдосконаленні процедур захисту прав платників податків. Особливо актуальним є забезпечення балансу між інтересами держави у стягненні податкового боргу та правами платника податків на захист своєї власності.

Виклад основного матеріалу. Особливості діяльності контролювальних органів вимагають від них застосування різних теоретико-практичних методів та способів реалізації своїх повноважень. Зокрема, їх діяльність фундаментально базується на принципах законності, об'єктивності та пропорційності, що гарантує збалансоване поєднання захисту державних інтересів із правами платників податків.

Основоположний документ, що визначає поняття, принципи та порядок накладання адміністративного арешту, є Податковий кодекс України (далі – ПКУ), що зумовлюється специфічністю та особливістю такої дії та істотною спеціалізацією заходу.

Повертаючись до адміністративного арешту майна платника податку, М. Ігнатенко зазначає, що основна необхідність адміністративного арешту полягає у фактичному вираженні держави в особі контролювальних органів необхідності мати ефективний інструментарій реагування на неправомірні дії платників податків [1, с. 526]. Так, науковець зазначає, що представлений інструмент забезпечення податкового зобов'язання впроваджує оперативне реагування відповідних контролювальних органів та ефективність такого реагування щодо платників податків, що, до прикладу, ухиляються, в межах правового поля, від виконання покладених на них обов'язків щодо сплати податків. Відповідно до ст. 94 ПКУ «Адміністративний арешт майна», а саме п. 1 цієї статті, – «адміністративний арешт майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом» [2]. Винятковість такого способу забезпечення податкового зобов'язання є крайньою мірою його застосування. ПКУ чітко зазначає порядок та підстави накладення такого арешту згідно зі ст. 94.2 цього Кодексу [2]. Зупинимося більш детально на цих підставах. Це, зокрема:

– платник податків порушує правила відчуження майна, що перебуває у податковій заставі (94.2.1 ПКУ) [2] – якщо платник податків розпоряджається майном, яке перебуває в податковій заставі, без погодження з податковими органами, це є порушенням. Податкова застава накладається на майно як гарантія сплати боргу, і будь-яке відчуження такого майна без дозволу податкового органу може призвести до адміністративних чи інших заходів, включаючи арешт [2];

– фізична особа, яка має податковий борг, виїжджає за кордон (94.2.2 ПКУ) [2] – податкові органи можуть обмежити виїзд фізичної особи, яка має податковий борг, за межі країни. Це спрямовано на запобігання ухиленню від сплати боргів перед бюджетом [2];

– платник податків відмовляється від проведення документальної або фактичної перевірки за наявності законних підстав для її проведення або від допуску посадових осіб контролювального органу (94.2.3 ПКУ) [2] – якщо платник податків відмовляється від проведення документальної або фактичної перевірки, коли є законні підстави для її проведення, або не допускає посадових осіб контролювального органу, це є серйозним порушенням. За таких обставин можуть бути застосовані примусові заходи, такі як накладення штрафів чи арешт майна [2];

– відсутні дозволи (ліцензії) на здійснення господарської діяльності, а також у разі відсутності реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій, зареєстрованих у встановленому законодавством порядку, крім випадків, визначених законодавством (94.2.4 ПКУ) [2] – платник податків, який здійснює господарську діяльність без належних ліцензій, дозволів або без зареєстрованих реєстраторів розрахункових операцій (РРО / ПРРО), також вважається порушником [2]. Така діяльність є незаконною і може призвести до санкцій з боку податкових органів;

– відсутня реєстрація особи як платника податків у контролювальному органі, якщо така реєстрація є обов'язковою відповідно до цього Кодексу, або коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має податковий борг, вчиняє дії з

переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам (94.2.5 ПКУ) [2] – якщо особа, яка повинна бути зареєстрована платником податків, не виконує цього зобов'язання або вдається до дій щодо приховування, передачі або вивезення майна за межі України, це розглядається як ухилення від сплати податків і тягне за собою відповідальність [2];

– платник податків відмовляється від проведення перевірки стану збереження майна, яке перебуває у податковій заставі (94.2.6 ПКУ) [2] – платник податків зобов'язаний надавати доступ до перевірки майна, яке перебуває у податковій заставі. Відмова від такої перевірки розглядається як перешкоджання податковому контролю [2];

– платник податків не допускає податкового керуючого до складення акта опису майна, яке передається в податкову заставу (94.2.7 ПКУ) [2] – платник податків повинен допустити податкового керуючого до опису майна, яке передається в податкову заставу. Недопуск керуючого до складання акта опису може мати наслідки у вигляді штрафів або інших санкцій [2];

– платник податків (його посадові особи або особи, які здійснюють готівкові розрахунки та/або провадять діяльність, що підлягає ліцензуванню) відмовляється від проведення відповідно до вимог цього Кодексу інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів (зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки) (94.2.8 ПКУ) [2] – якщо платник податків відмовляється від інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей чи готівки, яку контролювальний орган має право проводити відповідно до вимог ПКУ, це розглядається як порушення, що може призвести до накладення штрафів [2];

– нерезидент розпочинає та/або здійснює господарську діяльність через постійне представництво на території України без взяття на податковий облік, що підтверджується актом перевірки [2] – іноземний суб'єкт господарювання, який провадить діяльність в Україні через постійне представництво, зобов'язаний стати на податковий облік. Якщо це не виконано, контролювальний орган може притягти його до відповідальності на підставі відповідного акта перевірки [2].

Е. В. Оленцевич зазначає, що перелічені підстави «змістовно є заходами примусу або впливу на платника податків, які мають на меті змусити платника податків здійснити певні дії або утримуватись від певних дій, які безпосередньо не пов'язані зі сплатою податкових зобов'язань, що може вважатись засобом забезпечення відповідальності суб'єкта господарської діяльності» [3, с. 42]. Такі заходи мають форму впливу на платника, спрямовану на забезпечення його відповідальності, як суб'єкта сплати податкових зобов'язань.

Однією з характерних особливостей, що окреслюють суть адміністративного арешту, є його визначений ст. 94.5 ПКУ поділ на два базових види – повний або ж умовний [2]. Згідно з ПКУ повний арешт майна передбачає заборону платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування таким майном, що визнано арештованим [2]. Тобто уповноважений орган прямо та безпосередньо своїм рішенням обмежує право користування та розпоряджанням таким майном, водночас формально залишаючи

право володіння та накладає обов'язок усунути порушення вчинені платником. Спостерігається обмеження прав і свобод особи, що гарантовані Конституцією України та чинними міжнародними нормативно-правовими актами, але таке обмеження має бути вмотивованим і обґрунтованим, у іншому випадку посадові особи, які прийняли таке рішення, несуть відповідальність за свої незаконні дії. Р. Бараславський зазначає, як характеристику такого заходу, що «такі обмеження мають абсолютний (беззастережний) характер» [5, с. 45]. Норма містить також положення, що описує характер дій щодо ризику, пов'язаного із втратою функціональних чи споживчих якостей такого майна, та, відповідно до ПКУ, покладає такий ризик на орган, який прийняв рішення про накладення арешту [2].

Умовним же арештом майна визнається обмеження платника податків щодо реалізації прав власності на таке майно, який полягає в обов'язковому попередньому отриманні дозволу керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролювального органу на здійснення платником податків будь-якої операції з таким майном [2]. Цей вид арешту має менш жорсткий характер і передбачає часткове обмеження прав платника на майно, і встановлює залежність від органу, що наклав арешт. Платник податків може користуватися та розпоряджатися своїм майном, але за умов погодження будь-яких дій щодо цього майна з відповідно контролювальним органом, що наклав арешт. Відповідно, Р. Бараславський зазначає, що «ми повинні поставити акцент на «умовності» такого обмеження, адже відповідне обмеження у разі умовного арешту не має абсолютного характеру» [5, с. 45]. Основне обмеження – це необхідність отримати дозвіл від контролювального органу перед виконанням будь-яких операцій із цим майном, що регламентується відповідним рішенням такого органу виключно в офіційній письмовій формі (тобто не в формі усних вказівок, розпоряджень, тощо). Зазначений дозвіл може бути виданий керівником (його заступником або уповноваженою особою) контролювального органу, якщо за висновком податкового керуючого здійснення платником податків окремої операції не призведе до збільшення його податкового боргу або до зменшення ймовірності його погашення.

Основні відмінності між повним і умовним арештом:

1. Обсяг обмежень – повний арешт повністю забороняє будь-які операції з майном, а умовний – дозволяє їх за наявності відповідного дозволу контролювального органу.

2. Ризики для майна – за повного арешту ризики втрати майном споживчих чи функціональних якостей несе контролювальний орган, тоді як за умовного арешту платник податків має більше можливостей підтримувати його в належному стані.

Ст. 94.7 ПКУ встановлює, що «рішення про накладення арешту на майно повинне бути прийняте до 24 години робочого дня, що настає за днем складення протоколу про тимчасове затримання майна, але коли відповідно до законодавства України контролювальний орган закінчує роботу раніше, то такий строк закінчується на час такого закінчення роботи» [2]. Це означає, що після складання протоколу в контролювального органу є один робочий день, щоб вирішити питання про арешт майна.

У разі якщо рішення про арешт майна не приймаються впродовж зазначеного строку, майно вважається звільненим з-під режиму тимчасового затримання, а посадові чи службові особи, які перешкоджають такому звільненню, несуть відповідальність відповідно до закону [2]. Це означає, що контролювальний орган більше не має правових підстав для затримання такого майна й обмеження прав не допускається. Тобто, як висновок, положення ст. 94.7 ПКУ спрямоване на забезпечення дотримання прав платника податків, обмежуючи можливість безстрокового затримання його майна без належного рішення про арешт.

На вирішення питання про законність дій контролювального органу щодо накладення арешту суду надається 96 годин, упродовж яких він всебічно й неупереджено досліджує всі обставини такого арешту і приймає позитивне чи негативне рішення, посилаючись на чинне законодавство, зокрема ПКУ та Наказ МФУ № 632 від 14 липня 2017 року. Законодавцем визначено, що строк перевірки законності рішення не може бути довшим за визначений, крім коли власник майна невстановлений. Зокрема, в такий строк не включають години, що припадають на вихідні чи святкові дні, що прямо передбачено п. 94.10 ПКУ [2]. Тобто платник має право оскаржити в адміністративному чи судовому порядку рішення контролювального органу, що забезпечує додержання гарантованих конституційних прав, як-от право на захист. Норма закону прямо зазначає гарантованість платнику законності арешту та забезпеченість захищення його прав у випадку недобросовісного виконання обов'язків уповноваженими особами або незаконними діями з їх боку. Як зазначено у п. 94.11 ПКУ, коли контролювальний орган вищого рівня або суд скасовує рішення про арешт майна, контролювальний орган вищого рівня проводить службове розслідування щодо мотивів прийняття керівником (його заступником або уповноваженою особою) контролювального органу рішення про арешт майна та приймає рішення про притягнення винних до відповідальності [2].

Іншим досить вагомим для роздуму питанням є проблематика роботи механізму відслідковування боргу у випадку, коли платник залишає територіальні межі держави або якщо він перебуває на тимчасово непідконтрольних територіях. Розглядаючи вище наведені обставини, варто зазначити, що, посилаючись на чинні нормативно-правові акти, що регулюють, зокрема, і порядок забезпечення виконання податкових зобов'язань, чіткого порядку чи інструкції не передбачено, що зумовлює контролювальні органи до бездіяльності в таких випадках. У випадку виїзду особи з території України – її повної міграції, контролювальний орган не може накласти арешт, адже така особа не має майна, яке можна арештувати, і формально вона перестає бути платником податків в Україні, так як починає бути платником податків у країні свого перебування. У випадку перебування особи та/або її майна на непідконтрольних територіях застосування арешту майна неможливе взагалі у зв'язку з відсутністю контролю держави на цій території. Щодо можливого вирішення проблематики, то в зазначених випадках необхідним інструментом вирішення є посилена міжнародно-правова робота, результатом якої має бути міжнародна співпраця та сприяння всебічному її розвитку.

Висновок. Підсумовуючи вищеперераховане, можна сказати, що адміністративний арешт майна платника податків, як інструмент примусового забезпечення виконання податкових обов'язків, є особливо важливим елементом у системі податкового права і займає чільне місце в системі заходів, що застосовуються в правовому полі регулювання податкової діяльності. Цей захід застосовується виключно у випадках, коли інші способи забезпечення податкових зобов'язань не можуть бути ефективними і не є доцільними, а тому його застосування регулюється чітко визначеними вимогами і порядком, що закріплені в різнопланових правових актах законодавства.

Також на основні проведеного дослідження можна зазначити базові засади адміністративного арешту, що охоплюють:

- Винятковий характер заходу – арешт майна платника податків є крайньою мірою, яка застосовується лише у випадках, коли платник порушує податкове законодавство або створює загрозу невиконання податкових зобов'язань. Винятковість полягає також у тому, що арешт можливий тільки за наявності передбачених законом підстав.
- Демократичність прав та інтересів платника – арешт, як примусовий захід, має на меті забезпечити баланс між державними інтересами та правами платників податків. Зокрема, передбачено обмежений термін для прийняття рішення про арешт після затримання майна, що перешкоджає необґрунтованому тривалому обмеженню прав власника майна (ст. 94.7 ПКУ).
- Багатовекторність арешту – розрізняють повний та умовний арешт. Повний арешт встановлює повну заборону на розпорядження майном, тоді як умовний дозволяє певні операції за наявності дозволу контролювального органу. Різниця у видах арешту дає змогу вибрати адекватний до ситуації захід.
- Законність та пропорційність – діяльність контролювальних органів у сфері адміністративного арешту має базуватися на принципах законності та пропорційності, щоб уникнути зловживань та надмірного втручання в права платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігнатенко М. Проблемні питання вибору виду застосування адміністративного арешту майна платника податків. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 29 лютого 2024 р. Дніпро : ДДУВС: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 526–533.

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010, у редакції 01.10.2024 № 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17# (дата звернення: 1 листопада 2024 року).

3. Оленцевич Е. В. Адміністративний арешт майна платника податків та заходи відповідальності: лінії перетину. *Публічне управління: проведення реформи в Україні* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої тижню права в ДВНЗ «Донецький національний технічний університет». Вінниця, 2018. С. 41–45.

4. Бараславський Р. Принцип пропорційності та принцип заборони свавілля під час застосування адміністративного арешту майна платників податків. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. Вип. 4. С. 45–49.

5. Порядок застосування адміністративного арешту майна платника податків : затверджено наказом Міністерства фінансів України від 01.07.2017 № 632. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0948-17

REFERENCES

1. Ihnatenko M. Problematic issues of choosing the type of administrative seizure of taxpayer's property. *The Rule of Law: Doctrine and Practice in the Context of Modern World Challenges :* Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Dnipro, February 29, 2024. Dnipro : DSUIA: Dnipro State University of Internal Affairs, 2024. P. 526–533.

2. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010, as amended on 01.10.2024 No. 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (accessed November 1, 2024).

3. Olentsevych E. V. Administrative seizure of taxpayer's property and liability measures: lines of intersection. *Public administration: conducting reform in Ukraine* : materials of the V All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the week of law at the Donetsk National Technical University. Vinnytsia, 2018. P. 41–45.

4. Baraslavskyi R. The principle of proportionality and the principle of prohibition of arbitrariness in the application of administrative seizure of taxpayers' property. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. Issue No. 4. P. 45–49.

5. Procedure for the application of administrative seizure of taxpayer's property : approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 01.07.2017 No. 632. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0948-17

O. P. Melnyk, D. V. Kolomiiets. CONDITIONS OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE SEIZURE OF TAXPAYER'S PROPERTY AND ITS CHARACTERISTICS

The article emphasizes that improper fulfillment of a taxpayer's obligation by the latter leads to the application of coercive measures aimed not only at ensuring the fulfillment of such obligation, but also at compensation for the debt. Administrative seizure of property is an exceptional way to ensure that a taxpayer fulfills its obligations under the law. The article reveals the concept of administrative seizure as a legal instrument aimed at ensuring the fulfillment of tax obligations, its importance in the field of tax law and its provision for tax collection. The author outlines the main approaches to determining its substantive meaning in theoretical and practical terms. The author examines the basic principles, principles and peculiarities of administrative arrest by authorized entities. The author indicates the fundamental provisions regarding the functioning of a special measure in the context of impossibility of applying other measures to fulfill a tax obligation.

The author establishes the essence of the concept of administrative seizure as an exceptional way to ensure that a taxpayer fulfills its obligations under the law, the essence of which is to make a decision by an authorized person to impose restrictions on the right to use and dispose of certain property of such a taxpayer, with a view to fulfilling an overdue or tax obligation and other reasons established by law. Attention is drawn to the main grounds for applying administrative arrest.

The author draws attention to the obligation of the court to verify the legality of the decision made by the controlling authority within the time limits clearly established by law.

The author reveals the essence of the main restriction that a taxpayer faces in connection with the administrative seizure of his/her property, namely, the need to obtain a permit from a controlling authority before performing any transactions with property, which is regulated by the relevant decision of such authority exclusively in an official written form.

Keywords: *tax legislation, administrative seizure, tax liability, interim measures, taxpayer, controlling authority.*

Стаття надійшла до редколегії 3 лютого 2025 року

УДК 342.7
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.52-66

Н. П. Капітаненко,
д-р юрид. наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
e-mail: kapitanenko.np@gmail.com
ORCID ID 0000 0002 1475 5784

СТАНДАРТИ ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті досліджено стандарти обмеження інформаційних прав, зокрема в умовах воєнного стану, у міжнародному та національному вимірі. Вироблено теоретичні висновки та розглянуто пропозиції до перспективного законодавства стосовно теми дослідження. Наголошено на тому, що стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та запровадження їх у життя сприяли появі, формуванню та розвитку інституту інформаційних прав. Введення в Україні правового режиму воєнного стану актуалізувало питання забезпечення реалізації та обмеження інформаційних прав. Визначено, що встановлення уніфікованих правил (стандартів) обмеження інформаційних прав з позицій верховенства права на основі аналізу норм міжнародних актів та актів національного законодавства і практики їх застосування, як орієнтирів у пошуку балансу публічного і приватного інтересу, є важливим для українського суспільства, особливо в умовах воєнного стану. На основі аналізу міжнародних і національних правових актів встановлено правила-орієнтири, виконання яких допускає обмеження інформаційних прав в умовах воєнного стану, а саме: наявність відповідного закону; зазначення строку обмеження прав; пропорційність, юридична визначеність, підконтрольність; встановлення цілі обмеження прав; обґрунтованість застосування обмеження прав як єдиного необхідного допустимого способу досягнення цілі; демократичні методи введення обмежень; обов'язкове інформування міжнародних організацій та суспільства про причини та строки обмеження інформаційних прав. Аргументовано, що сукупність вказаних вимог можна вважати стандартами, універсальними правилами введення обмеження інформаційних прав у демократичних державах, конкретизація яких на національному рівні має відбуватися в спеціальних законах.

У процесі дослідження визначено певні проблеми щодо зазначеної теми, які потребують вирішення. Необхідно продовжити роботу над опрацюванням та узгодженням понять, які використовуються для регулювання прав людини, зокрема обмеження інформаційних прав. Відсутність визначеної законом юридичної термінології призводить до

© Капітаненко Н. П., 2025

різноманітності тлумачень норм права і перешкоджає досягти бажаного результату. Зазначено, що важливо звернути увагу на рівень юридичної техніки, який є показником професійної майстерності правника. Неузгодженість норм права, їх конкуренція, наявність оцінних суджень, половинчастість робить норму права слабкою, породжує неповагу до права і формує недосконале, неузгоджене та суперечливе законодавство. Наявність правової визначеності в законах щодо змісту та обсягу обмеження інформаційних прав перешкоджає порушенням прав людини.

Установлено, що невирішення вказаних питань закладає ризики послаблення демократичних інститутів громадянського суспільства з питань свободи думки і слова, обмеження доступу до об'єктивної інформації стосовно актуальних питань та запровадження елементів цензури. Законодавство має містити гарантії реалізації обмежених інформаційних прав, щоб не допустити посягань на сутність прав чи їх скасування. Важливо зберігати баланс публічного і приватного інтересу, що сприятиме гармонізації відносин між органами публічної влади і людиною.

Ключові слова: *стандарти обмеження, інформаційні права, воєнний стан, інформація, міжнародні правові акти, національне законодавство, інститут прав людини, балансу публічного і приватного інтересу.*

Метою статті є встановлення стандартів обмеження інформаційних прав, зокрема в умовах воєнного стану, та вироблення на основі аналізу міжнародних і національних правових актів, наукових джерел, результатів правозастосовної практики теоретичних висновків та пропозицій до перспективного законодавства в зазначеній сфері.

Постановка проблеми. Проблематика прав і свобод людини завжди була та ще надовго залишатиметься важливою для суспільства. Створення умов для гармонійного розвитку громадянського суспільства в межах правової, демократичної держави та становлення людиноцентристського світогляду представників органів публічної влади передбачає якісне забезпечення реалізації прав і свобод людини. Сучасна цивілізація стикається з проблемами глобалізаційного та технологізаційного характеру, нестабільного розвитку суспільних процесів, які можуть бути вирішені лише при визнанні людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, а основним обов'язком держави саме утвердження і забезпечення прав і свобод [1].

Аналізуючи тенденції суспільного розвитку сьогодення, варто погодитися з тим, що інформація як феномен цивілізації стала базою формування сучасного інформаційного суспільства. Інформація є засобом реалізації прав та свобод людини. Кожен має право користуватися перевагами такого суспільства, реалізуючи права і свободи в інформаційній сфері. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та запровадження їх у життя сприяли появі, формуванню та розвитку інституту інформаційних прав, а в подальшому й інформаційного права. За таких обставин інститут прав людини, пов'язаних з інформаційною сферою, набуває дедалі більшої ваги в контексті їх правового регулювання, реалізації, охорони та захисту. Водночас варто звернути увагу на те, що чинне законодавство в окремих випадках передбачає обмеження прав, зокрема й інформаційних.

Уведення в Україні правового режиму воєнного стану актуалізувало питання забезпечення як реалізації, так і обмеження інформаційних прав. Практика застосування положень вітчизняного законодавства щодо обмеження зазначених прав в умовах воєнного стану виявила перелік питань правового характеру, які потребують вирішення на законодавчому рівні. З причин новизни функціонування в умовах воєнного стану українського суспільства і держави та чутливості суспільства до обмеження прав постала проблема встановлення принципів та узагальнення умов обмеження інформаційних прав на основі визнання верховенства права. Встановлення уніфікованих правил (стандартів) обмеження інформаційних прав з позицій верховенства права на основі аналізу норм міжнародних актів та актів національного законодавства і практики їх застосування, як орієнтирів у пошуку балансу публічного і приватного інтересу, є важливим для українського суспільства, особливо в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прав і свобод людини завжди користувалася значною увагою правознавців – фахівців із загальної теорії права, конституційного, цивільного, адміністративного, міжнародного, земельного та інших галузей права. Дослідження інформаційних прав набули актуальності з кінця 90-х років XX – початку XXI століть, на які приходиться формування інформаційного суспільства. Вивченню питань інформаційних прав присвячено праці багатьох дослідників, серед яких: І. Арістова, О. Баранов, К. Бєляков, В. Брижко, Р. Калюжний, О. Кохановська, А. Марущак, О. Олійник, Є. Петров, Н. Ткачук, О. О. Тихомиров та ін. [2–8].

Водночас така складова інституту прав людини, як обмеження прав, зокрема й обмеження інформаційних прав, досліджена меншою мірою. Це питання вивчалося в межах наукових творчих доробок правового статусу людини та громадянина, правоохоронної діяльності, кримінального судочинства, порівняльного правознавства тощо. У подальшому в контексті розвитку ситуації в країні в умовах воєнної агресії, яка розпочалася з вчинення неоголошених і прихованих вторгнень на територію України з 2014 року підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а 24 лютого 2022 року переросли в повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України [9], збільшилася кількість наукових наробок правників щодо обмеження прав людини. В умовах воєнного стану зазначеному питанню, зокрема щодо обмеження інформаційних прав, значну увагу приділено в працях науковців: Т. Костецької, Н. Мельниченко, Р. Мовчана, М. Савчина, Г. Самойленка, Л. Рудник, О. Турченко, Т. Шинкар та ін. [10–15]. Водночас сьогодні відбувається напрацювання науковцями, правниками-практиками, законодавцем стандартів обмеження інформаційних прав, передусім в умовах воєнного стану, на основі фундаментального принципу верховенства права за рахунок універсалізації положень міжнародних та вітчизняних нормативних актів. Саме така ситуація мотивує подальші наукові розвідки.

Виклад основного матеріалу. Цивілізація як соціальна система, яка перебуває у стані постійного самовдосконалення в прагненні до гармонії, потребує соціального порядку. Для успішного подальшого саморегулювання суспільство, його підсистеми та елементи повинні дотримуватись правових норм як найбільш ефективних засобів

соціального регулювання [16, с. 9]. Такий підхід варто застосувати й у сфері прав людини, «використовуючи різноманітний правовий інструментарій для впорядкування суспільних відносин залежно від потреб» [17, с. 12] у демократичній державі.

Правовим підґрунтям використання стандартів у сфері прав людини стала Декларація наради на високому рівні Генеральної Асамблеї з питань верховенства права на національному та міжнародному рівнях, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 вересня 2012 року, яка підтвердила зобов'язання держав «сприяти загальній повазі, дотриманню та захисту всіх прав людини та основних свобод для всіх», зазначаючи, що «універсальний характер цих прав і свобод не підлягає жодному сумніву» (п. 6). Також у Декларації було визнано позитивний вклад Генеральної асамблеї в «забезпечення верховенства права у всіх його аспектах за допомогою розробки політики та встановлення стандартів…» (п. 27) [18]. Отже, цілком закономірно, що в багатьох публікаціях з прав людини увага приділяється «стандартам». Поділяємо точку зору науковців про «орієнтуючу, а нерідко й юридично-регулюючу роль» стандартів прав людини в регулюванні певних сфер суспільних відносин, до того ж їх інтерпретація має бути уніфікованою [19, с. 20].

У довідковій літературі під стандартом розуміють норму, зразок, мірило; єдину типову форму проведення, здійснення чого-небудь; зразок, якому щось має відповідати, задовольняти за своїми ознаками, властивостями, якостями; як типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю [20; 21]. З огляду на зазначене, резюмуємо, що поняття «стандарт» застосовується в різних сферах суспільства, зокрема й у юриспруденції – «standard of law» (правовий стандарт, критерій, вимога). Фактично стандартами в правознавстві є певні уніфіковані наповнені змістом правила, орієнтири, які дають змогу учасникам правових відносин найбільш ефективно досягати легітимної мети на основі верховенства права. Стандарти існують для приведення у відповідність до певних вимог правових явищ та процесів. І хоча більшою мірою термін «стандарти» використовується в міжнародних актах, все ж у процесі їх імплементації зростає використання поняття у внутрішньодержавних правових актах.

Повертаючись до мети дослідження, маємо констатувати, що інформаційні права як логічне продовження права на інформацію, є відносно новим явищем, поява якого обумовлена розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та процесом формування інформаційного суспільства. У науковій роботі будемо опиратися на розуміння інформаційних прав, підтримане багатьма правниками, як «гарантованих державою можливостей людини задовольнити її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації» [22, с. 25]. Більш детально розглянемо положення міжнародних правових актів з позиції встановлення й узагальнення вимог до введення обмеження інформаційних прав.

Важливо, що для людини, суспільства і держави винятково значущими є питання не лише забезпечення, реалізації та захисту інформаційних прав, але й їх обмеження в умовах значної зростаючої залежності цивілізації від інформаційно-комунікаційних технологій. Маємо за необхідне зауважити, що чинні міжнародні правові акти містять

відповідні положення. Так, ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини визнає загальні підстави для обмеження прав людини, зазначаючи, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які, по-перше, встановлені законом, по-друге, застосовуються виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших, справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [23]. Тобто загалом йдеться про можливість обмеження прав людини за певних умов, стосовно інформаційних прав – питання окремо не було розглянуто.

У подальшому Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) вже безпосередньо визнає право кожної людини на безперешкодне дотримування своїх поглядів та вільне вираження свого погляду, одночасно передбачаючи можливість накладення «особливих обов'язків та особливої відповідальності» за користування вказаними правами. Саме тому, зазначається в пакті, це право може бути пов'язане з певними обмеженнями, які «мають бути 1) встановлені законом і 2) бути необхідними: для поважання і репутації інших осіб; для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» (ст. 19) [24]. Як бачимо, Міжнародний пакт містить розширений перелік основних прав і свобод, наданих Загальною декларацією прав людини, та визнає особливість прав на вільне та безперешкодне дотримання і вираження своїх поглядів, що обґрунтовує можливість їх обмеження державою за умови дотримання передбачених законом вимог.

Звертаючись до європейських правових актів, варто відзначити в цьому контексті Європейську конвенцію з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.), яка містить декілька статей, що визначають інформаційні права людини та умови їх обмеження, а саме: публічність проголошення судового рішення в умовах закритого судового засідання в демократичному суспільстві задля захисту моралі, громадського порядку, національної безпеки, інтересів неповнолітніх або приватного життя сторін; обмеження допускається лише за рішенням суду, якщо це строго необхідно для захисту правосуддя (ст. 6); втручання органів влади у здійснення права на повагу до приватного та сімейного життя дозволене лише законом і лише в інтересах безпеки, порядку, здоров'я, моралі чи захисту прав інших осіб і є необхідним у демократичному суспільстві (ст. 8); право на свободу вираження поглядів може підлягати обмеженню, що встановлено законом і є необхідним у демократичному суспільстві «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» (ст. 10) [25]. Також Конвенція з прав людини обумовлює можливість для відступу від зобов'язань країнами під час війни чи іншої суспільної небезпеки відповідно до пропорційності загроз за умови, що такі заходи не протирічать іншим її зобов'язанням. Відтак, зазначений європейський правовий акт передбачає, що обмеження інформаційних прав людини є допустимим лише в тому разі, коли це передбачено в законі і лише для цілей, які визначені правовим актом.

У контексті дослідження доцільно звернути увагу також на положення ст. 3 Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18 червня 2009 року, відповідно до якої «обмеження доступу до офіційних документів повинні бути: 1) чітко встановлені в законі; 2) бути необхідними в демократичному суспільстві; 3) бути пропорційними цілям захисту» [26]. Більше того, в Конвенції звернено увагу на важливість встановлення часових термінів обмеження, після закінчення яких обмеження не застосовуються. Як бачимо, ще один європейський правовий акт надає перелік схожих вимог для правомірного обмеження інформаційних прав.

Отже, за результатами аналізу вказаних міжнародних та європейських правових актів можна визначити наступне. Передусім обмеження інформаційних прав у суспільстві може відбуватися лише з позицій верховенства права як одного з принципів демократичного суспільства лише в умовах надзвичайної ситуації, тобто «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації». Тим не менше, відповідно до ч. 2 ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) наведене вище положення не може бути підставою для обмеження права на життя (ст. 2), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, заборони катувань (ст. 3), заборони рабства або тримання в підневільному стані (ч. 1 ст. 4), дотримання принципу «ніякого покарання без закону» (ст. 7) [25]. Відповідно, не всі права людини можуть бути обмежені навіть у разі наявності всіх визначених вимог.

Наведене дає змогу узагальнити певні правила-вимоги, за наявності яких допускається обмеження інформаційних прав у суспільстві. До таких вимог, на нашу думку, варто внести: 1) обмеження прав має встановлюватися законом; 2) закон повинен містити положення про строк обмеження прав; 3) обов'язково в законі має бути зазначена ціль обмеження прав і використання лише відповідно до цілі; 4) пропорційність обмеження прав реальним загрозам у демократичному суспільстві; 5) застосування обмеження прав як необхідного, єдиного допустимого заходу для досягнення легітимної мети державою; 6) діяння держави в межах, необхідних для забезпечення громадського порядку; 7) держава, яка вводить обмеження прав, має повідомити через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права чи Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття, та про час, коли такі заходи перестали застосовуватися і положення пакту / Конвенції поновлюються знову. Міжнародні правові акти надають широкий спектр цілей, задля досягнення яких можливе обмеження прав, а саме: поважання і захисту репутації чи прав інших осіб; охорони державної безпеки, громадського порядку; охорони здоров'я чи моральності населення; захисту національної безпеки; захисту інтересів неповнолітніх або приватного життя сторін; територіальної цілісності або громадської безпеки; запобігання заворушенням чи злочинам; запобігання розголошенню конфіденційної інформації; підтримання авторитету і безсторонності суду. Справді, наведені правила-вимоги та цілі у разі введення обмеження інформаційних прав у сукупності являють собою стандарти обмеження інформаційних прав у міжнародному вимірі.

У межах розгляду означеної теми на національному рівні передусім вважаємо за необхідне звернутися до тлумачення поняття обмеження прав загалом. З позицій науковця, виходимо з того, що «сутність обмежень фундаментальних прав людини полягає в забезпеченні легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага» [12, с. 104]. Конституційний Суд України, розглядаючи питання обмеження конституційних прав і свобод, дійшов до висновків, що обмеження конституційних прав і свобод полягає в «звуженні їх змісту та обсягу»; «сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена»; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях правової визначеності, пропорційності та легітимності; обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України [27].

Основний Закон України надає різні підстави обмеження інформаційних прав. Так, одна група обмежень, яка стосується конкретної особи, визначається безпосередньо в статті закону і може бути застосована лише на підставі рішення суду (ст. 31, 32, 34). Інша група обмежень конституційних прав може встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану і стосується усіх (ст. 64). До того ж Конституція України надає перелік прав та свобод, які не підлягають обмеженню, з урахуванням того, що вказаний перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Саме умови обмеження інформаційних прав в умовах воєнного стану ми коротко проаналізуємо.

Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [28]. Відповідно, законодавчо визначено можливість обмеження, поряд з іншими правами, інформаційних прав – ст. 31, 32, 34, 38, 39 Основного Закону.

Крім того, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану дає змогу: 1) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів (п. 8 ст. 8); 2) регулювати роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, телерадіоорганізацій, видавництв та інших підприємств, закладів культури та медіа, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі (п. 11 ст. 8); 3) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також, у разі потреби, інші технічні засоби зв'язку (п. 12 ст. 8); 4) вживати додаткових заходів щодо посилення охорони державної таємниці (п. 22 ст. 8) [29].

Доцільно зазначити, що внесені зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року щодо призупинення оприлюднення проєктів актів та порядку складання, подання запиту на інформацію, оскарження рішень розпорядників інформації, дій чи бездіяльності (п. 3 ч. 1 та ч. 4 ст. 15) [30] та Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2259 [31] про тимчасове незастосування рішень органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини й громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, зумовили прикре занепокоєння в громадськості. Завдяки внесеним змінам фактично було обмежено доступ до окремих категорій інформації про розпорядження бюджетними коштами та землею, що потенційно послабило протидію корупції [32, с. 8]. Крім вказаної проблеми, внесення змін висвітило ще одне актуальне питання – якість правових норм. На жаль, існує практика внесення норм права, які регулюють інформаційну сферу, до законодавчих актів з регулювання інших галузей правових відносин. Так, зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року були внесені через прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення завдань та основ підготовки і ведення національного спротиву» від 27 січня 2022 року [33]. Такі заплутані «логістичні» засоби прийняття законів по-перше, перешкоджають участі громадськості в обговоренні законопроєктів, по-друге, можуть порушити баланс права на доступ до інформації та питання національної безпеки.

Важливо, що, згідно з процедурою, Україна, відповідно до чинного законодавства, в разі введення воєнного стану має негайно повідомити через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права про обмеження прав і свобод людини і громадянина, про причини та межу відхилень від зобов'язань [34]. Функція інформування, яка покладена на Міністерство закордонних справ України, здійснюється нашою державою, починаючи з 2015 року у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України і продовжилася з лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення та введенням у нашій країні воєнного стану. Усі повідомлення, зроблені Україною, про відступлення від зобов'язань перебувають у відкритому доступі на сайтах Ради Європи та ООН [35].

Отже, аналіз законодавства України свідчить про формування загальних вимог обмеження інформаційних прав через прийняття та введення в дію відповідних правових актів. Фактично переважна більшість правил щодо обмеження зазначених прав в умовах воєнного стану вже передбачена чинними нормами права. Однак існують певні проблеми правового характеру, які потребують вирішення.

Висновки. Так, здійснений науковий пошук засвідчує встановлення та використання стандартів обмеження інформаційних прав, зокрема в умовах воєнного стану. Аналіз міжнародних і національних правових актів надав можливість визначити узагальнені правила-орієнтири, наявність яких допускає обмеження інформаційних прав в умовах воєнного стану, а саме: наявність відповідного закону; зазначення строку; пропорційність, юридична визначеність, підконтрольність; встановлення цілі обмеження; обґрунтованість

застосування обмеження прав як єдиного необхідного допустимого способу досягнення цілі; демократичні методи введення обмежень; обов'язкове інформування міжнародних організацій та суспільства про причини та строки обмеження. Сукупність вказаних вимог можна вважати стандартами, універсальними правилами введення обмеження інформаційних прав у демократичних державах, конкретизація яких на національному рівні має відбуватися в спеціальних законах. Водночас потрібно розуміти, що стандарти можуть змінюватися відповідно до змін у суспільному розвитку.

Разом з тим результати дослідження акцентували увагу на певні проблеми щодо зазначеної теми, які потребують вирішення. 1) Законодавцю необхідно продовжити роботу над опрацюванням та узгодженням понять, які використовуються для регулювання складової інституту прав людини – обмеження прав, зокрема інформаційних. Відсутність визначеної законом юридичної термінології призводить до різноманітності тлумачень норм права і як наслідок – відсутність необхідного результату. 2) Важливо звернути увагу на рівень юридичної техніки, який є показником професійної майстерності правника. Неузгодженість норм права, їх конкуренція, наявність оцінних суджень, половинчастість робить норму права слабкою, породжує неповагу до права, формує законодавство недосконалим, неузгодженим і суперечливим. 3) Наявність правової визначеності в законах щодо змісту та обсягу обмеження інформаційних прав з метою недопущення порушення прав людини.

Невирішення, консервування вказаних питань щодо обмеження інформаційних прав закладає ризики послаблення демократичних інститутів громадянського суспільства з питань свободи думки і слова, обмеження доступу до об'єктивної інформації стосовно актуальних питань та запровадження елементів цензури. Законодавство має містити гарантії реалізації обмежених інформаційних прав і не допустити їх скасування. Важливо зберігати баланс між обмеженням інформаційних прав та забезпеченням безпеки людини, суспільства і держави. Такий підхід сприятиме гармонізації відносин між органами публічної влади і людиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ (дата звернення: 29.01.2025).

2. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології : монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін. ; за заг. ред. проф. К. І. Бєлякова. Київ : КВІЦ, 2019. 344 с.

3. Захист прав, приватності та безпеки людини в інформаційну епоху : монографія / В. Г. Пилипчук, В. М. Брижко, І. М. Доронін та ін. ; за заг. ред. акад. НАПрН України В. Г. Пилипчука. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 260 с.

4. Калюжний Р. Теоретико-методологічні підходи до розуміння інформаційної безпеки людини. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 197–198.

5. Кохановська О. В. Приватно-правове розуміння інформаційних відносин в Україні. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 128–133.

6. Марущак А. І. Європейський досвід з питань боротьби з правопорушеннями в інформаційній сфері. *Безпека інформації*. 2019. Т. 25, № 1. С. 13–17.

7. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.

8. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія / О. О. Тихомиров. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.

9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

10. Костецька Т. А., Андрієвська О. В. Щодо поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 122–131.

11. Мельниченко Н. Процедури дерогації при захисті прав людини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 1. С. 18–28.

12. Савчин М. В. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Правова система України в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць / за загальною редакцією Кота О. О., Гриняка А. Б., Міловської Н. В., Хоменка М. М. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.

13. Самойленко Г. В., Миргородський А. О. Право на інформацію в умовах збройної агресії РФ. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 82, частина 1. С. 311–317.

14. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 107–113. URL : http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270722/266172 (дата звернення: 29.01.2025).

15. Шинкар Т. І. Форми та способи оскарження обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 207–213.

16. Капітаненко Н. П. Адміністративно-правове регулювання у сфері реалізації права інтелектуальної власності: стан, проблеми, перспективи : монографія / Н. П. Капітаненко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 412 с.

17. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. Випуск 50. С. 12-18.

18. Декларація наради на високому рівні Генеральної Асамблеї з питань верховенства права на національному та міжнародному рівнях, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 вересня 2012 року. URL : http://cyberpeace.org.ua/files/deklaracia_sovesania_na_v_sokom_urovne_general_noi.pdf (дата звернення: 29.01.2025).

19. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.

20. Універсальний словник-енциклопедія. URL: http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html (дата звернення: 29.01.2025).

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

22. Марущак А. І. Визначення поняття «інформаційні права людини». *Інформація і право.* 2011. № 2 (2). С. 21-26.

23. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.01.2025).

24. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 29.01.2025).

25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, затверджена Радою Європи 4 листопада 1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.01.2025).

26. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18 червня 2009 року, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів» від 20 травня 2020 року № 631-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (дата звернення: 29.01.2025).

27. Межі та обмеження. Втручання. Каталог позицій Конституційного Суду України. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezhennya-vtruchannya (дата звернення: 29.01.2025).

28. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 29.01.2025).

29. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 29.01.2025).

30. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 32. Ст. 314.

31. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України 14 від 12 травня 2022 року № 2259. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text (дата звернення: 29.01.2025).

32. Право на інформацію: міжнародні стандарти, практика ЄСПЛ та національне регулювання у воєнний час. Огляд правових підходів. Серія: Свобода слова і національна безпека. Київ : УНЦПД, 2022. 21 с.

33. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення завдань та основ підготовки і ведення національного спротиву : Закон України від 27 січня 2022 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2023 № 14. Ст. 35.

34. Notification under Article 4(3) on 28 February 2002 to Secretary General of the United Nations. URL : https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf (дата звернення: 29.01.2025).

35. Щодо регулярного інформування про відступ від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. URL : https://mfa.gov.ua/ (дата звернення: 29.01.2025).

REFERENS

1. Konstytutsiya Ukrayiny : pryynyata Verkhovnoyu Radoyu Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ (data zvernennya: 29.01.2025).

2. Yurydychna vidpovidal'nist' za pravoporushennya v informatsiyniy sferi ta osnovy informatsiynoyi deliktolohiyi : monohrafiya / I. V. Aristova, O. A. Baranov, O. P. Dz'oban' ta in. ; za zah. red. prof. K. I. Byelyakova. Kyyiv : KVITS, 2019. 344 s.

3. Zakhyst prav, pryvatnosti ta bezpeky lyudyny v informatsiynu epokhu : monohrafiya / Pylypchuk V. H., Bryzhko V. M., Doronin I. M. ta in. ; za zah. red. akad. NAPrN Ukrayiny V. H. Pylypchuka. Kyyiv-Odesa : Feniks, 2020. 260 s.

4. Kalyuzhnyy R. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozuminnya informatsiynoyi bezpeky lyudyny. *Yurydychnyy visnyk. Povitryane i kosmichne pravo.* 2018. № 2. S. 197-198.

5. Kokhanovs'ka O. V. Pryvatno-pravove rozuminnya informatsiynykh vidnosyn v Ukrayini. Chasopys tsyvilistyky. 2017. Vyp. 22. S. 128-133.

6. Marushchak A. I. Yevropeys'kyy dosvid z pytan' borot'by z pravoporushennyamy v informatsiyniy sferi. Bezpeka informatsiyi. 2019. T. 25. № 1. S. 13-17.

7. Tkachuk N. I. Informatsiyni prava i svobody lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini: vyznachennya terminiv, spivvidnoshennya ponyat'. *Informatsiya i pravo.* 2018. № 2 (25). S. 17-30.

8. Tykhomyrov O. O. Prava lyudyny: informatsiynyy vymir : monohrafiya. Odesa : Vydavnytstvo «Yurydyka», 2023. 304 s.

9. Pro zabezpechennya prav i svobod hromadyan ta pravovyy rezhym na tymchasovo okupovaniy terytoriyi Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 15 kvitnya 2014 roku № 1207-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady.* 2014. № 26. St. 892.

10. Kostets'ka T. A., Andriyevs'ka O. V. Shchodo ponyattya konstytutsiyno-pravovykh obmezhen' prav i svobod lyudyny i hromadyanyna: teoretychni aspekty. *Pravova derzhava.* 2018. № 29. S. 122-131.

11. Mel'nychenko N. Protsedury derohatsiyi pry zakhysti prav lyudyny. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo.* 2022. № 1. S. 18-28.

12. Savchyn M. V. Obmezhennya prav lyudyny v umovakh voyennoho stanu. *Pravova systema Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu* : zbirnyk naukovykh prats' / za zahal'noyu redaktsiyeyu O. O. Kota, A. B. Hrynyaka, N. V. Milovs'koyi, M. M. Khomenka. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2022. 540 s.

13. Samoylenko H. V., Myrhorods'kyy A. O. Pravo na informatsiyu v umovakh zbroynoyi ahresiyi RF. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu.* Seriya PRAVO. 2024. Vypusk 82. Chastyna 1. S. 311-317.

14. Turchenko O. H., Furman V. V. Obmezhennya prava na dostup do publichnoyi informatsiyi v umovakh voyennoho stanu. *Elektronne naukove vydannya «Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo».* 2022. № 5. S. 107-113. URL : http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270722/266172 (data zvernennya: 29.01.2025).

15. Shynkar T. I. Formy ta sposoby oskarzhennya obmezhennya prava na informatsiyu v interesakh natsional'noyi bezpeky. *Pivdennoukrayins'kyy pravnychyy chasopys.* 2023. № 2. S. 207-213.

16. Kapitanenko N. P. Administratyvno-pravove rehulyuvannya u sferi realizatsiyi prava intelektual′noyi vlasnosti: stan, problemy, perspektyvy : monohrafiya. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel′vetyka», 2021. 412 s.

17. Tarakhonych T. I. Mekhanizm diyi prava, mekhanizm pravovoho rehulyuvannya, mekhanizm realizatsiyi prava: osoblyvosti vzayemodiyi. *Derzhava i pravo.* Vypusk 50. S. 12-18.

18. Deklaratsiya narady na vysokomu rivni Heneral′noyi Asambleyi z pytan′ verkhovenstva prava na natsional′nomu ta mizhnarodnomu rivnyakh, pryynyata Heneral′noyu Asambleyeyu OON 24 veresnya 2012 roku. URL : http://cyberpeace.org.ua/files/deklaracia_sovesania_na_v_sokom_urovne_general_noi.pdf (data zvernennya: 29.01.2025).

19. Rabinovych P. M. Mizhnarodni standarty prav lyudyny: vlastyvosti, zahal′ne ponyattya, klasyfikatsiya. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny.* 2016. № 1 (84). S. 19-29.

20. Universal′nyy slovnyk-entsyklopediya. URL : http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html (data zvernennya: 29.01.2025).

21. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins′koyi movy / ukl. i hol. red. V. T. Busel. Kyyiv ; Irpin′ : Perun, 2007. 1736 s.

22. Marushchak A. I. Vyznachennya ponyattya «informatsiyni prava lyudyny». *Informatsiya i pravo.* 2011. № 2 (2). S. 21-26.

23. Zahal′na deklaratsiya prav lyudyny vid 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

24. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans′ki ta politychni prava, zatverdzhenyy Heneral′noyu Asambleyeyu OON 16 hrudnya 1966 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (data zvernennya: 29.01.2025).

25. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod, zatverdzhena Radoyu Yevropy 4 lystopada 1950 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

26. Konventsiya Rady Yevropy pro dostup do ofitsiynykh dokumentiv vid 18 chervnya 2009 roku, ratyfikovana Zakonom Ukrayiny «Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi Rady Yevropy pro dostup do ofitsiynykh dokumentiv» vid 20 travnya 2020 roku № 631-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

27. Mezhi ta obmezhennya. Vtruchannya. Kataloh pozytsiy Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezhennya-vtruchannya (data zvernennya: 29.01.2025).

28. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24 lyutoho 2022 roku № 64/2022, zatverdzhenyy Zakonom Ukrayiny vid 24 lyutoho 2022 roku № 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

29. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu : Zakon Ukrayiny vid 12 travnya 2015 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

30. Pro dostup do publichnoyi informatsiyi : Zakon Ukrayiny vid 13 sichnya 2011 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* 2011. № 32. St. 314.

31. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo funktsionuvannya derzhavnoyi sluzhby ta mistsevoho samovryaduvannya u period diyi voyennoho stanu : Zakon Ukrayiny 14 vid 12 travnya 2022 roku № 2259. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text (data zvernennya: 29.01.2025).

32. Pravo na informatsiyu: mizhnarodni standarty, praktyka YESPL ta natsional′ne rehulyuvannya u voyennyy chas. Ohlyad pravovykh pidkhodiv. Seriya: Svoboda slova i natsional′na bezpeka. Kyyiv : UNTSPD, 2022. 21 s.

33. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo utochnennya zavdan′ ta osnov pidhotovky i vedennya natsional′noho sprotyvu : Zakon Ukrayiny vid 27 sichnya 2022 roku. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2023 № 14. St. 35.

34. Notification under Article 4(3) on 28 February 2002 to Secretary General of the United Nations. URL : https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf (data zvernennya: 29.01.2025).

35. Shchodo rehulyarnoho informuvannya pro vidstup vid zobov″yazan′ za Konventsiyeyu pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod za Mizhnarodnym paktom pro hromadyans′ki i politychni prava. URL : https://mfa.gov.ua/ (data zvernennya: 29.01.2025).

N. P. Kapitanenko. STANDARDS FOR RESTRICTIONS ON INFORMATION RIGHTS: INTERNATIONAL AND NATIONAL DIMENSION

The article examines the standards for restricting information rights, in particular in martial law, in the international and national dimensions. Theoretical conclusions are drawn and proposals for promising legislation on the topic of the study are considered. It is emphasized that the rapid development of information and communication technologies and their implementation contributed to the emergence, formation and development of the institution of information rights. The introduction of the martial law legal regime in Ukraine has actualized the issue of ensuring the implementation and restriction of information rights. It is determined that the establishment of unified rules (standards) for restricting information rights from the standpoint of the rule of law based on the analysis of the norms of international acts and acts of national legislation and the practice of their application, as guidelines in finding a balance between public and private interest, is important for Ukrainian society, especially in martial law. Based on the analysis of international and national legal acts, guidelines are established, the implementation of which allows for the restriction of information rights in martial law, namely: the presence of an appropriate law; indication of the term of restriction of rights; proportionality, legal certainty, controllability; establishing the purpose of the restriction of rights; justification of the application of the restriction of rights as the only necessary permissible way to achieve the goal; democratic methods of introducing restrictions; mandatory informing international organizations and society about the reasons and terms of the restriction of information rights. It is argued that the set of these requirements can be considered standards, universal rules for introducing restrictions on information rights in democratic states, the specification of which at the national level should take place in special laws. In the process of research, certain problems

were identified regarding the specified topic that need to be resolved. It is necessary to continue working on the elaboration and harmonization of concepts used to regulate human rights, in particular restrictions on information rights. The absence of legal terminology defined by law leads to a variety of interpretations of legal norms and prevents achieving the desired result. It is noted that it is important to pay attention to the level of legal technique, which is an indicator of the professional skills of a lawyer. Inconsistency of legal norms, their competition, the presence of value judgments, and half-heartedness make the norm of law weak, generate disrespect for the law, and form imperfect, inconsistent, and contradictory legislation. The presence of legal certainty in laws regarding the content and scope of restrictions on information rights prevents violations of human rights. It has been established that failure to resolve these issues poses risks of weakening democratic institutions of civil society on freedom of thought and speech, restricting access to objective information on current issues, and introducing elements of censorship. Legislation should contain guarantees for the implementation of limited information rights in order to prevent encroachments on the essence of rights or their abolition. It is important to maintain a balance of public and private interest, which will contribute to the harmonization of relations between public authorities and the individual.

Keywords: *standards of restriction, information rights, martial law, information, international legal acts, national legislation, the institution of human rights, balance of public and private interest.*

Стаття надійшла до редколегії 21 січня 2025 року

УДК 336.225.61
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.67-75

Д. О. Сирко,
аспірант кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
e-mail: syrko.partners@gmail.com
ORCID ID 0009-0003-6089-5213

МІЖНАРОДНИЙ ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОПОДАТКУВАННЯ: СВІТОВА ПРАКТИКА Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Розглядаються світова практика і тенденції розвитку міжнародного обміну інформацією для цілей оподаткування в рамках проєкту BEPS, оскільки результати такого аналізу можуть бути корисними для підвищення ефективності функціонування вітчизняної системи підтримки обміну податковою інформацією. У вересні 2024 року Державна податкова служба України здійснила перший міжнародний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки з іншими державами за міжнародним стандартом звітності. Показано, що міжнародна система обміну податкової інформацією здійснюється на основі Системи спільного передавання даних, яка дає змогу швидко й безпечно передавати великі обсяги інформації між податковими органами, зокрема, про фінансові рахунки, інвестиції, доходи тощо. Наведено приклад імплементації цієї системи до загальної системи податкового комплаєнсу і зроблено висновок про необхідність розбудови такої інтегрованої системи аналізу податкових даних в Україні. Показано тенденцію суттєвого скорочення обсягів незадекларованих активів домогосподарств в офшорних юрисдикціях, що зумовлено початком практики автоматичного обміну інформацією 2017 р. Перспективи розвитку практики міжнародного обміну податковою інформацією полягають не тільки в розширенні переліку країн, долучених до міжнародно-правового співробітництва держав у сфері оподаткування, а також у подальшій цифровізації процесу обміну, зокрема, розвиток технологій обробки даних, автоматизація контрольно-перевірочної роботи податкових органів, розширення категорій інформації тощо. Зроблено висновок про необхідність імплементації кращої світової практики обміну податковою інформацією до вітчизняної системи адміністрування податків.

Ключові слова: *податкова інформація, міжнародний обмін, міжнародне співробітництво, загальний стандарт звітності, цифровізація, Система спільного передавання, ОЕСР, BEPS, FATCA.*

© Сирко Д. О., 2025

Постановка проблеми. Проблема протидії ухиленню та оптимізації сплати податків у світовій практиці є однією з ключових, а тому у сфері міжнародно-правового податкового співробітництва держав на її вирішення спрямовано різні механізми та інструменти впливу. Одним із ключових механізмів такої співпраці є започаткований 2015 р. проєкт країн Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) та Великої двадцятки (G20) «Розмивання бази оподаткування та переміщення прибутків» (Base Erosion and Profit Shifting, далі – BEPS). Як відомо, він складається з п'ятнадцяти заходів. Усі вони охоплюють різні аспекти міжнародно-правового співробітництва держав, а ключовими з них, що спрямовані на досягнення належного рівня податкової прозорості, є Захід 5 «Підвищення ефективності протидії шкідливим податковим практикам з урахуванням принципу прозорості і сутності», Захід 12 «Обов'язкові правила розкриття інформації» та Захід 13 «Документація з трансфертного ціноутворення та звітність у розрізі країн».

Україна приєдналася до плану дій BEPS 2017 року. Це сталося після того, як у Парижі було підписано Міжурядову угоду про автоматичний обмін інформацією, що є частиною зусиль щодо боротьби з ухиленням від сплати податків і мінімізації податкових зобов'язань на міжнародному рівні. У вересні 2024 року Державна податкова служба України здійснила перший міжнародний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки з іншими державами за міжнародним стандартом звітності. Це є важливим кроком інтеграції вітчизняної системи оподаткування до системи міжнародних стандартів обміну в межах Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки [2]. У світі перший обмін податковою інформацією відбувся 2017 р., а до угоди, станом на поточний момент, вже доєдналось 149 юрисдикцій [4].

З огляду на це, дослідження результатів обміну податковою інформацією на міжнародному рівні та відстеження тенденцій у цій сфері становить вагомий науковий та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експерти ОЕСР на систематичній основі здійснюють аналіз практик і процедур у межах заходів BEPS, спрямованих на встановлення податкової транспарентності та обміну релевантною інформацією для цілей оподаткування. Так, в останніх звітах ОЕСР проведено ретельний аналіз заходів 5, 12, 13 плану BEPS, в яких розкриваються нормативно-правові засади дій держав у напрямі досягнення податкової прозорості [12].

У роботі П. Селезня, на основі проведеного аналізу договорів України про уникнення подвійного оподаткування, пропонуються заходи з удосконалення механізму обміну податковою інформацією між компетентними органами [7].

У роботі Н. Рущишина та Н. Галька розкрито стан імплементації міжнародних стандартів обміну до вітчизняного податкового законодавства [6]. О. Іваницька, Т. Кощук, Л. Олейнікова формулюють наукове та нормативно-правове обґрунтування запровадження автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки в податкових цілях за загальним стандартом звітності (далі – CRS) [1]. Я. Олійник, М. Кучерява визначають

інституціональний базис міжнародного обміну інформацією в податкових цілях та оцінюють стан їх запровадження в Україні [3].

Однак у цих та інших важливих дослідженнях приділяється недостатньо уваги аналізу вже існуючої практики обміну, ключових векторів її розвитку та оцінки ефективності заходів міжнародно-правового співробітництва, що можуть бути корисними для підвищення ефективності функціонування вітчизняної системи підтримки обміну податковою інформацією.

Метою дослідження є виявлення результатів і тенденцій розвитку системи обміну податковою інформацією у сфері міжнародно-правового співробітництва держав.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових напрямів подальшого вдосконалення вітчизняної системи адміністрування податків є її цифровізація, зокрема в сфері підтримки практик і процедур обміну податковою інформацією. Варто нагадати, що 26 червня 2024 р. Глобальний форум з прозорості та обміну податковою інформацією схвалив звіт щодо надійності системи управління інформаційною безпекою баз даних ДПС, однак існує необхідність подальшого вдосконалення вимог конфіденційності та захисту даних, а також створення нових технічних рішень автоматизованого обліку запитів та накопичення відповідної інформації. Зокрема, станом на поточний момент обмін інформацією в межах запитів за вимогою (далі – EOIR) здійснюється в ручному режимі. Це, зокрема, зазначається у Плані цифрового розвитку ДПС до 2030 р.: «запити від компетентних органів інших країн надходять до ДПС Укрпоштою в паперовому вигляді або електронною поштою в pdf-форматі й потребують людського ресурсу для їх опрацювання в частині реєстрації в системі документообігу присвоєння штампа «Ця інформація надається на підставі положень Міжнародної угоди / Конвенції у сфері оподаткування. Її використання та розкриття регулюються положеннями цієї угоди / Конвенції». Також потребує автоматизації процес заповнення звітів, збирання та структуризації інформації, контролю з урахуванням положень відповідної Конвенції» [5, с. 23]. Отже, можна зробити висновок, що Україна потребує розробки додаткової цифрової інфраструктури для належного виконання своїх зобов'язань у сфері міжнародно-правового співробітництва.

У світовій практиці існує різноманітний досвід з цього аспекту проблеми. Найперше потрібно зазначити, що країни-учасники використовують спеціалізовані платформи для автоматичного обміну інформацією, як-от Система спільного передавання ОЕСР (**OECD Common Transmission System, далі – CTS)**. Ця система дозволяє швидко й безпечно передавати великі обсяги даних між податковими органами, зокрема інформацію про фінансові рахунки, інвестиції, доходи тощо. Її основні характеристики полягають у тому, що вона забезпечує:

1. *Безпечний обмін даними*, оскільки використовується шифрування і захищені канали зв'язку для передачі даних.

2. *Стандартизація форматів обміну*. CTS забезпечує стандартизовану форму обміну, що дає змогу країнам легко інтегрувати систему з національними базами даних і автоматизувати процеси збору й передачі даних.

3. *Підтримка Загального стандарту звітності* (CRS) та даних, що збираються згідно із законом США *«Про податкові вимоги до іноземних рахунків»* (Foreign Account Tax Compliance Act, далі – FATCA).

4. *Автоматичний обмін даними*, що дає змогу країнам обмінюватися податковою інформацією без необхідності виконання додаткових адміністративних процедур, що суттєво скорочує час на обробку запитів і підвищує ефективність контролю за дотриманням податкових зобов'язань.

5. *Забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам.*

Потрібно також зважати на те, що масиви даних, що стосуються обміну податковою інформацією, повинні бути інтегрованими до загальної системи податкового комплаєнсу контролювальних фіскальних органів. Це дає змогу повною мірою використовувати їх інформаційно-аналітичний потенціал та підвищує ефективність роботи відповідного контролювального органу.

У зв'язку з цим до уваги можна взяти досвід Канади, в якій податкова адміністрація країни (Canada Revenue Agency) інформацію, отриману за протоколами CRS та FATCA, вже імплементувала до національної Програми оцінки іноземних доходів (Foreign Source Matching programme). Ця автоматизована програма оцінює ризики приховування іноземних доходів податковими резидентами Канади на основі співставлення даних, отриманих у результаті обміну за протоколами CRS та FATCA, з даними, що вони самостійно подають у своїх податкових деклараціях. Цей пілотний проєкт був започатковий 2023 р. та охоплював на початковому етапі інформацію з 27 юрисдикцій на основі близько 2 тис. форм згідно з відповідними протоколами обміну, показав свою високу ефективність та необхідність подальшого масштабування цього досвіду [14, с. 104].

Ключовим кроком у розвитку ефективності міжнародного обміну податковою інформацією було запровадження автоматичного обміну на багатосторонній основі (AEOI) у продовження до існуючої практики обміну за запитом (EIOR), що заснована на двосторонніх угодах між країнами.

Проведені дослідження вказують на те, що обсяги депозитів в офшорних юрисдикціях у результаті здійснення практики (EIOR) зменшились лише на 8–12 %, що з погляду оцінки статистичного впливу є незначним ефектом. Наразі здійснення обміну інформацією у форматі AEOI призвело до зменшення депозитів на чверть після 2017 року [10].

Водночас потрібно зазначити, що навіть існування опції обміну податковою інформацією в рамках міжнародно-правового співробітництва per se слугує стримувальним чинником для несумлінних платників. Зокрема, варто зазначити, що у США в межах дії програми FATCA досить успішно себе зарекомендували так звані програми добровільного розкриття податкової інформації про платників, адже вони призвели до багатомільйонних додаткових надходжень до федерального бюджету цієї країни [8].

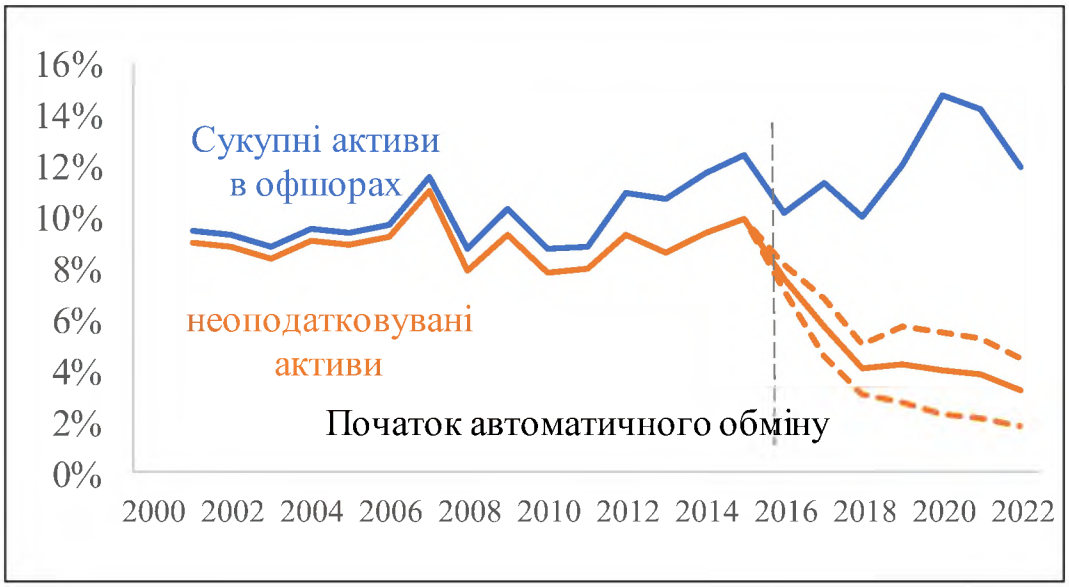


Рисунок 1 – Незадекларовані фінансові активи домогосподарств в офшорних юрисдикціях, % світового ВВП

Джерело: [9].

У роботі експертів податкової обсерваторії ЄС зазначається, що започаткування практики AEOI в межах міжнародно-правового співробітництва держав стало потужним кроком у напрямі протидії ухиленню від сплати податків на глобальному рівні. Так, 2013 року домогосподарства володіли еквівалентом 10 % світового ВВП у вигляді фінансового багатства в «податкових гаванях» по всьому світу, основна частина якого не була задекларована в податкових органах і належала заможним особам. Сьогодні частка сукупних активів домогосподарств є все ще значною і дорівнює 10 % світового ВВП, але за підрахунками експертів лише близько 25 % з них ухиляються від оподаткування (рис. 1). Це зменшення невідповідності, зазначають автори, є великим успіхом, який свідчить про це, можна досягти швидкого прогресу проти ухилення від сплати податків, якщо для цього є політична воля [9].

Говорячи про перспективи розвитку системи міжнародного обміну інформацією для цілей оподаткування на глобальному рівні, варто зазначити, що вона пов'язана з декількома важливими напрямами, які сприяють подальшій автоматизації, безпеці передачі зберігання даних та інтеграції податкових систем держав-учасниць обміну в єдину глобальну систем обміну даними. Питання безпеки є особливо актуальними, і таким прикладом може слугувати навіть досвід України. Як було зазначено раніше, глобальний форум з прозорості та обміну податковою інформацією схвалив звіт щодо надійності системи управління інформаційною безпекою баз даних ДПС, але система

захисту потребує постійного вдосконалення. За період 2022–2024 рр. було зафіксовано 287 кібератак, спрямованих на інформаційно-комунікаційні ресурси ДПС України [5, с. 11].

Тому очікується, що система обміну буде використовувати ще більш потужні технології шифрування та методи аутентифікації для запобігання витокам або несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації. Новітні технології, такі як штучний інтелект та машинне навчання, мають використовуватись для більш ефективного аналізу великих масивів інформації, що допоможе податковим органам швидше виявляти порушення, аномалії та потенційні випадки ухилення від сплати податків, знижуючи навантаження на людські ресурси. Завдяки вдосконаленим алгоритмам та інтеграції з сучасними аналітичними інструментами, система може стати більш проактивною у виявленні й прогнозуванні податкових порушень, зокрема, через використання алгоритмів для виявлення нетипових або підозрілих фінансових операцій.

На додаток до цього, експерти зазначають, що перспективи розвитку включають приєднання нових країн, зокрема тих, що ще не мають відповідних механізмів обміну інформацією. Це дасть змогу значно розширити глобальний обмін даними і забезпечити більшу прозорість фінансових операцій. Глобальна система міжнародного обміну податковою інформацією має бути інтегрованою з іншими міжнародними ініціативами, спрямованими на боротьбу з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та іншими формами фінансових злочинів. Це може охоплювати більш тісну співпрацю з ініціативами, такими як FATF (Financial Action Task Force), або з програмами моніторингу фінансових транзакцій на міжнародному рівні. Передбачається поступове розширення типів інформації, які будуть підлягати обміну між країнами. Крім традиційних даних про фінансові рахунки, можуть бути внесені додаткові види інформації, що стосуються криптовалют, цифрових активів, а також нових фінансових інструментів, таких як публічні та приватні інвестиційні фонди, криптовалюта та криптоактиви тощо [12; 13].

Отже, перспективи розвитку міжнародного обміну охоплюють постійне вдосконалення інструментів для забезпечення прозорості, боротьби з ухиленням від податків, підвищення ефективності та безпеки обміну податковою інформацією. Це також допоможе знизити ризики для глобальної економіки і сприятиме більшому рівню співпраці між країнами в боротьбі з фінансовими злочинами.

Висновки. Отже, релевантна міжнародна практика обміну інформацією для цілей оподаткування говорить нам про те, що інформація, отримувана контролювальними органами, має бути інтегрована із загальнонаціональною системою податкового комплаєнсу. Це значно підвищує ефективність і результативність контрольно-перевірочної роботи і сприяє досягненню стандартів податкової прозорості. Результативність протидії ухиленню від сплати податків є різною і багато в чому залежить від багатьох чинників. Ключовим кроком у розвитку ефективності міжнародного обміну податковою інформацією було запровадження автоматичного обміну на багатосторонній основі у продовження до існуючої практики обміну інформацією за запитом, що заснована на двосторонніх угодах між країнами. У результаті здійснення обміну інформацією у форматі AEOI призвело до зменшення депозитів домогосподарств у офшорних юрисдикціях майже на чверть після 2017 року.

Міжнародна система автоматичного обміну податковою інформацією здійснюється на основі Системи спільного передавання даних, яка дає змогу швидко і безпечно передавати великі обсяги інформації між податковими органами, зокрема, про фінансові рахунки, інвестиції, доходи тощо.

Її основні напрями розвитку на глобальному рівні пов'язані з декількома важливими напрямами, що сприяють подальшій автоматизації, безпеці передачі зберігання даних та інтеграції податкових систем держав-учасниць обміну в єдину глобальну систему обміну даними.

Вивчення кращого міжнародного досвіду дає змогу Україні уникнути помилок на шляху розвитку національної системи підтримки міжнародного обміну та підвищити ефективність контрольно-перевірочної роботи податкових органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іваницька О. М., Кощук Т. В., Олейнікова Л. Г. Організаційні засади автоматичного обміну інформацією в податкових цілях за стандартом CRS. *Фінанси України.* 2022. № 6. С. 54–69. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.054

2. Національна стратегія доходів / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716

3. Олійник Я. В., Кучерява М. В. Оцінка готовності України до міжнародного автоматичного обміну інформацією в податкових цілях. *Фінанси України.* 2021. № 2. С. 85–97. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2021.02.085

4. Перелік юрисдикцій залучених до Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки. URL : http://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/convention-on-mutual-administrative-assistance-in-tax-matters.htm

5. План цифрового розвитку Державної податкової служби України до 2030 р. : наказ Міністерства фінансів України від 24 грудня 2024 р. № 660. URL : https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/

6. Рущишин Н., Галько Н. Міжнародний обмін податкової інформацією: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2016. Вип. 26.2. С. 241–247.

7. Селезень П. О. Обмін податковою інформацією в договорах України про уникнення подвійного оподаткування. *Юридична Україна.* 2010. № 8. С. 54–59.

8. Швабій К. Оподаткування найбагатших / Дзеркало тижня, 13 грудня 2020 р. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/opodatkuvannja-najbahatshikh.html

9. Alstadsæter A., Godar S., Nicolaides P., Zucman G. Global Tax Evasion Report 2024. EU Tax Observatory. URL : https://www.taxobservatory.eu/publication/global-tax-evasion-report-2024/

10. Beer S., Coelho M., Leduc S. Hidden Treasures: The Impact of Automatic Exchange of Information on Cross-Border Tax Evasion. IMF Working Papers WP/19/286. URL : https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/12/20/Hidden-Treasure-The-Impact-of-Automatic-Exchange-of-Information-on-Cross-Border-Tax-Evasion-48781

11. Boas H. F., Johannesen N., Kreiner C. T., Larsen L., Zucman G. Taxing Capital in a Globalized World: The Effects of Automatic Information Exchange. EU Tax Observatory Working Paper No. 24. URL : https://www.taxobservatory.eu/publication/taxing-capital-in-a-globalized-world-the-effects-of-automatic-information-exchange/

12. Harmful Tax Practices – 2023 Peer Review Reports on the Exchange of Information on Tax Rulings. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. URL : https://www.oecd.org/en/publications/2024/12/harmful-tax-practices-2023-peer-review-reports-on-the-exchange-of-information-on-tax-rulings_1c3b34ec.html

13. O'Reilly P., Ramirez K. P., Stemmer M. A. Exchange of information and bank deposits in international financial centres. OECD Taxation Working Papers. № 46. DOI : https://dx.doi.org/10.1787/025bfebe-en

14. Tax Administration 2024. Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. URL : https://www.oecd.org/en/publications/tax-administration-2024_2d5fba9c-en.html

REFERENCES

1. Ivanytska O. M., Koshchuk T. V., Oleinikova L. H. Orhanizatsiini zasady avtomatychnoho obminu informatsiieiu v podatkovykh tsiliakh za standartom CRS. *Finansy Ukrainy.* 2022. № 6. C. 54–69. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.054

2. Natsionalna stratehiia dokhodiv / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL : https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716

3. Oliinyk Ya. V., Kucheriava M. V. Otsinka hotovnosti Ukrainy do mizhnarodnoho avtomatychnoho obminu informatsiieiu v podatkovykh tsiliakh. *Finansy Ukrainy.* 2021. № 2. S. 85–97. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2021.02.085

4. Perelik yurysdyktsii zaluchenykh do Bahatostoronnoi uhody kompetentnykh orhaniv pro avtomatychnyi obmin informatsiieiu pro finansovi rakhunky. URL : http://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/convention-on-mutual-administrative-assistance-in-tax-matters.htm

5. Plan tsyfrovoho rozvytku Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy do 2030 r. : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24 hrudnia 2024 r. № 660. URL : https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/

6. Rushchyshyn N., Halko N. Mizhnarodnyi obmin podatkovoi informatsiieiu : zarubizhnyi ta vitchyznianyi dosvid. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy.* 2016. Vyp. 26.2. S. 241–247.

7. Selezen P. O. Obmin podatkovoiu informatsiieiu v dohovorakh Ukrainy pro unyknennia podviinoho opodatkuvannia. *Yurydychna Ukraina.* 2010. № 8. S. 54–59.

8. Shvabii K. Opodatkuvannia naibahatshykh / Dzerkalo tyzhnia, 13 hrudnia 2020 r. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/opodatkuvannja-najbahatshikh.html

9. Alstadsæter A., Godar S., Nicolaides P., Zucman G. Global Tax Evasion Report 2024. EU Tax Observatory. URL : https://www.taxobservatory.eu/publication/global-tax-evasion-report-2024/

10. Beer S., Coelho M., Leduc S. Hidden Treasures: The Impact of Automatic Exchange of Information on Cross-Border Tax Evasion. IMF Working Papers WP/19/286. URL : https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/12/20/Hidden-Treasure-The-Impact-of-Automatic-Exchange-of-Information-on-Cross-Border-Tax-Evasion-48781

11. Boas H. F., Johannesen N., Kreiner C. T., Larsen L., Zucman G. Taxing Capital in a Globalized World: The Effects of Automatic Information Exchange. EU Tax Observatory Working Paper No. 24. URL : https://www.taxobservatory.eu/publication/taxing-capital-in-a-globalized-world-the-effects-of-automatic-information-exchange/

12. Harmful Tax Practices – 2023 Peer Review Reports on the Exchange of Information on Tax Rulings. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. URL : https://www.oecd.org/en/publications/2024/12/harmful-tax-practices-2023-peer-review-reports-on-the-exchange-of-information-on-tax-rulings_1c3b34ec.html

13. OReilly P., Ramirez K. P., Stemmer M. A. Exchange of information and bank deposits in international financial centres. OECD Taxation Working Papers № 46. DOI : https://dx.doi.org/10.1787/025bfebe-en

14. Tax Administration 2024. Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. URL : https://www.oecd.org/en/publications/tax-administration-2024_2d5fba9c-en.html

D. O. Syrko. INTERNATIONAL EXCHANGE OF INFORMATION FOR TAX PURPOSES: GLOBAL PRACTICE AND DEVELOPMENT TRENDS

The article considers the global practice and trends in the development of international information exchange for tax purposes within the framework of the BEPS project, since the results of such an analysis can be useful for improving the efficiency of the domestic system for supporting the exchange of tax information. In September 2024, the State Tax Service of Ukraine carried out the first international automatic exchange of information on financial accounts with other states according to the international reporting standard. It is shown that the international system for the exchange of tax information is based on the Joint Data Transfer System, which allows for the quick and secure transfer of large amounts of information between tax authorities, in particular, on financial accounts, investments, income, etc. An example of the implementation of this system into the general tax compliance system is given and a conclusion is drawn about the need to develop such an integrated system for analyzing tax data in Ukraine. The trend of a significant reduction in the volume of undeclared household assets in offshore jurisdictions is shown, which is due to the beginning of the practice of automatic exchange of information in 2017. The prospects for the development of the practice of international exchange of tax information lie not only in expanding the list of countries involved in international legal cooperation of states in the field of taxation, but also in the further digitalization of the exchange process, in particular, the development of data processing technologies, automation of control and verification work of tax authorities, expansion of information categories, etc. The conclusion is made about the need to implement the best global practice of exchange of tax information into the domestic tax administration system.

Keywords: *tax information, international exchange, international cooperation, common reporting standard, digitalization, Common Transmission System, OECD, BEPS, FATCA.*

Стаття надійшла до редколегії 5 лютого 2025 року

УДК 342.95
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.76-89

О. Ф. Ситников,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
e-mail: sytnykovof@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9637-5557

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ДОСУДОВИЙ ПОРЯДОК ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВОГО СПОРУ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів будь-якої особи від свавілля адміністративних органів є можливість досудового порядку оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема у сфері податкових правовідносин.

У статті надано аналіз сучасного стану досудового порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та узагальнено такі види досудового вирішення публічно-правових спорів, як позасудовий та адміністративний. Досліджено форми захисту суб'єктивних прав учасників публічно-правових відносин, які за матеріально-правовою характеристикою поділяються на дві основні форми: досудову та судову. Розподіл досудової форми захисту своїх прав за процесуально-правовими ознаками на адміністративний (досудовий) та позасудовий порядок вирішення / врегулювання спорів та розмежування тлумачення вказаних термінів на понятійному рівні дало змогу визначити процесуальні механізми практичного застосування обох видів врегулювання.

На основі аналізу наукових позицій, сучасного стану досудового вирішення податкових спорів, а також відповідного зарубіжного досвіду доведено перспективність адміністративної форми вирішення в Україні податкових спорів, яка може повноцінно стати альтернативною судовому розгляду. Проаналізовано, за рахунок яких чинників можливо підвищення ефективності вже існуючих засобів вирішення податкових спорів та введення нових форм їх вирішення. Доведено, що подальше вдосконалення процедур досудового врегулювання та вирішення спорів збільшить популярність досудового розгляду справ (зокрема, засобом медіації), підвищить довіру до адміністративних органів, виведе на відповідний рівень ефективності розгляду спорів, що зі свого боку надасть можливості переходу на законодавчий рівень запровадження вже обов'язкового досудового вирішення податкових спорів.

Ключові слова: *вирішення публічно-правових спорів, податковий спір, досудове вирішення спору, позасудовий порядок врегулювання спору, обов'язковий досудовий порядок, медіація.*

© Ситников О. Ф., 2025

Постановка проблеми. Для сталого розвитку суспільства будь-який правовий спір, особливо у сфері податкових правовідносин, необхідно вирішувати правовими механізмами, які повинні бути передбачені законодавством країни. Основними засобами, передбаченими законодавством України для вирішення публічно-правових спорів за процесуальним змістом є досудовий та судовий порядок їх вирішення. Процедура адміністративного оскарження вважається одним із основних видів досудового порядку вирішення спору.

Ефективність досудового порядку розгляду податкових спорів до останнього часу залишалась низькою. Застосування порівняльного аналізу статистичних даних розгляду скарг на рішення контролювальних органів в адміністративному порядку за різні роки відповідно до даних, розміщених на офіційному сайті Державної податкової служби, дає можливість прослідкувати динаміку ефективності такого розгляду: 2019 року було скасовано 23,4 % оскаржуваних податкових повідомлень-рішень. Однак за 2021 рік відсоток скасованих повністю чи частково податкових повідомлень-рішень (ППР) становив уже 31 %, а за 2023 рік кількість рішень податкових органів становила 103 269, скасовано повністю чи частково 44 586 рішення, що у відсотковому відношенні становить 43 %, за вісім місяців 2024 року вже 44 % задоволених скарг [2], що безумовно свідчить, що з кожним роком ефективність адміністративного оскарження підвищується.

Удосконалення досудових форм вирішення податкових спорів дає можливість запровадження обов'язкового досудового порядку вирішення адміністративно-правових спорів і насамперед податкових спорів, що буде наступним кроком у розвитку адміністративних процедур.

Стан останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу сучасного стану досудового оскарження рішень, дій чи бездіяльності контролювальних органів приділяли увагу у своїх роботах В. Т. Білоус, С. В. Буряк, Л. К. Воронова, В. К. Гіжевський, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, М.П. Кучерявенко, Ю. Педько, М. І. Матузов, К. В. Мінаєва, Ю. Стефаник, В. В. Тильчик та інші вчені. Однак більшість досліджень стосувались загальних теоретичних проблем або окремих питань адміністративного оскарження рішень податкових органів і поза увагою залишались проблеми запровадження передбаченого Конституцією України обов'язкового досудового вирішення спорів.

Саме тому **метою статті** є аналіз сучасного стану адміністративного оскарження рішень контролювальних органів як виду досудової форми вирішення податкового спору, виявлення переваг та усунення недоліків задля дослідження можливості запровадження на законодавчому рівні обов'язкового досудового порядку вирішення окремих видів податкових спорів.

Виклад основного матеріалу. Статтею 55 Конституції України [1] гарантовано, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Реалізація гарантованого Конституцією України права на захист можлива насамперед за допомогою застосування форм і механізмів, які розкривають відповідно матеріально-правовий та процесуальний зміст цього права.

Формами захисту за матеріально-правовим змістом потрібно вважати:

– право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина 4 статті 55 Конституції України), тобто право людини використовувати проти правопорушника власні попереджальні або примусові дії (самозахист);

– право людини звернутися до компетентних органів (органів державної влади, правоохоронних органів, суду, прокуратури, місцевого самоврядування, громадських об'єднань) з вимогою попередження, припинення порушення або відновлення порушених прав чи свобод;

– право уповноваженої законом особи за своєю ініціативою або за зверненням людини застосувати заходи оперативного впливу проти порушення прав чи свобод громадянина (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, правоохоронні органи та інші);

– право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частина 3 статті 55 Конституції України).

Відповідно до вищевизначених конституційних форм захисту держава гарантує створення відповідних механізмів захисту особами своїх конституційних прав, свобод та інтересів, які за процесуальним змістом їх реалізації можна класифікувати як досудовий та судовий захист.

Право на судовий захист юридичною наукою досліджений достатньо повно. На думку більшості науковців, найбільш ефективним із юридичних засобів щодо реалізації особою права на захист своїх прав, свобод та інтересів залишається право на судовий захист, який зі свого боку не позбавлений, на думку Л. В. Діденко, своїх недоліків: 1) довготривалість розгляду спору; 2) рішення, що приймає суд, може не задовольняти вимоги сторін; 3) судовий процес може бути емоційно та фінансово затратним [3].

Останнім часом досудовий механізм вирішення публічно-правових спорів, не дивлячись на його недоліки, які ми досліджували в наших працях [4], набирає актуальності й не в останню чергу за рахунок прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» [5], який упорядкував такий вид досудового вирішення публічно правових спорів, як адміністративне оскарження рішень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Для повноцінного дослідження перспективи запровадження обов'язкового досудового порядку вирішення податкових спорів необхідно першочергово розв'язати проблему із визначенням його поняття, особливо в контексті співвідношення з такими поняттями, як «позасудове», «квазісудове», «альтернативне» вирішення спору, оскільки в законодавстві України відсутнє визначення цих понять, а їх тлумачення викликає більше питань, ніж відповідей.

2016 року в Конституцію України були внесені суттєві зміни в розділ правосуддя. Частиною 3 ст. 124 вперше на рівні Конституції України передбачено можливість визначення законом обов'язкового досудового порядку врегулювання спору [1]. У попередніх редакціях Конституція України не передбачала такий порядок вирішення спорів.

Досудовий порядок вирішення спорів існував і до вищезазначених внесень змін до Конституції України, однак його основна функція полягала в альтернативності судовому вирішенню спору як необов'язковому з точки зору застосування порядку вирішення.

На нашу думку, законодавець у нормотворчій діяльності сам заклав понятійний конфлікт, застосувавши до визначення форми вирішення публічно-правового спору, відмінної від судової, різні за назвою та змістом поняття: «досудовий» та «позасудовий», «альтернативний» та «позасудовий» або «альтернативний» та «досудовий».

Поняття «альтернативний» викликає найменші спори серед науковців та практиків з приводу його тлумачення. «Альтернативний», на думку Р. Ханик-Посполітак та В. Посполітак передбачає якраз пошук альтернативного механізму, який дає змогу вирішити спір по суті без звернення до суду [11]. На нашу думку, цей термін використовується в конкретних правовідносинах для підкреслення позиції, що обраний спосіб захисту від порушень у сфері публічно-правових відносин має відмінний (альтернативний) судовій формі вирішення публічно-правового спору.

Найбільші наукові дискусії відбуваються саме у тлумаченні таких «альтернативних» судовому способів захисту своїх прав видів, як «досудовий» та «позасудовий». І в такому разі знов-таки потрібно констатувати, що початок цим дискусіям поклав сам законодавець, який не дотримався правил техніки нормопроєктування й допустив використання у законотворчій діяльності схожих на перший погляд понять.

Так, у ст. 61 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року № 1280-IV (який втратив чинності) передбачене «досудове врегулювання спорів» про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж [6]. У подальшому в Законі України «Про електронні комунікації», який був прийнятий за заміну вищезазначеному, законодавець уже вживає поняття «позасудове врегулювання спорів за зверненням споживачів» (ст. 123) [7].

У ч. 7 ст. 13 Закону України «Про валюту та валютні операції» законодавець взагалі ці два поняття урівняв (ототожнив) : «У разі прийняття до розгляду судом … документа про стягнення такої заборгованості з боржника-нерезидента на користь резидента в позасудовому (досудовому) примусовому порядку …» [4]. І таких прикладів використання у законодавстві України суперечливих термінів до вирішення спорів у відмінному від судового розгляду порядку достатньо.

Варто зазначити, що дехто із науковців ототожнюють, а краще сказати – не розрізняють поняття «досудовий та позасудовий порядок вирішення спору». Р. Ханик-Посполітак та В. Посполітак досить повно надали оцінку науковій позиції Н. В. Боженко, яка присвячена питанням медіації в адміністративному процесі, зазначивши, що вона не розмежувала зміст понять «досудового врегулювання» та «альтернативного вирішення» спорів. Так, в одному випадку вона вказує, що медіація є альтернативним судочинству методом врегулювання спорів (с. 2), а в іншому – що медіація є досудовим регулюванням спору [11].

Аналізуючи нормативні акти та наукові дослідження, виникає цілком логічне запитання: чи є поняття «досудовий», «позасудовий» тотожними, чи все-таки вони відрізняються між собою?

Визначення поняття «досудового вирішення спору» в законодавстві України не міститься. Усуваючи вказаний недолік нормотворчої діяльності держави, Верховний Суд на підставі аналізу норм матеріального права та власної практики визначив, що досудове врегулювання спору – це вчинення сукупності дій, за допомогою яких юридичний конфлікт вирішується без звернення до суду через досягнення угоди між сторонами або відмови однієї або обох сторін від взаємних претензій. У разі незадоволення вирішення спору в адміністративному порядку особа має право звернутися за розглядом спору до адміністративного суду. Однак, як підкреслює Верховний Суд, застосування або незастосування інституту досудового врегулювання спорів є виключним правом особи, за винятком встановлених у законі випадків [8].

Вказане тлумачення, на нашу думку, звужує поняття «досудового вирішення спору» і зводиться до «досудового врегулювання спору», що фактично означає інший вид врегулювання спору «позасудовий».

Якщо застосувати буквальне (адекватне) тлумачення до кожного із цих понять: «досудове» та «позасудове», тобто використати вид тлумачення, коли дійсний зміст правової норми повністю збігається з її буквальним офіційним зовнішнім виразом, коли норму розуміють як таку, що повністю збігається із відповідним нормативно-правовим приписом (текстовою формою правової норми) [9], то виникає цілком логічний висновок: вони не є тотожними.

Так, префікс «поза- частина слова, яка стоїть перед коренем слова «судовий», вказує на відсутність або вихід за межі чогось або уживається при вказуванні на можливість існування чого-небудь за умови, що назване іменником відсутнє, не існує [10]. Тобто термін «позасудовий» можна розтлумачити як те, що відбувається поза судом і не залежить від суду.

Тепер визначим, що означає префікс «до» – це те, що передує чомусь. Тлумачення слова досудовий означає – який існує до суду [10]. Отже, в цьому контексті «досудове» потрібно тлумачити як те, що передує зверненню до суду. Тобто фактично у випадках, передбачених законом, дотримання відповідної процедури є передумовою звернення до суду... [11].

Так, навіть буквальне тлумачення зазначених понять: «досудовий» та «позасудовий» вказує на те, що вони не мають тотожного не тільки у лексичному (філологічному) значенні, але і не є тотожними за систематичним (або змістовним) тлумаченням понять.

Порівняльний аналіз цих двох видів вирішення публічно-правових спорів дасть змогу з'ясувати змістовні відмінності їх правової природи, розмежувати їх задля правильного застосування в практичній діяльності зазначених у нормативно-правових актах словосполучень «досудове врегулювання чи досудове вирішення», «позасудове врегулювання чи позасудове вирішення», що зі свого боку впливає на визначення правової процедури реалізації конституційного права на захист.

Обидва способи вирішення публічно-правових спорів: позасудовий та досудовий, можуть бути застосовані під час дослідження перспективи запровадження обов'язкового досудового вирішення податкового спору.

Подальший аналіз процесуальних форм вирішення публічно-правового спору вважаєм за необхідне провести, відповідно до специфіки нашого дослідження, вирішення податкового спору, та використати для наявності відповідно Податковий кодекс та інші закони України, які застосовуються або можуть бути застосовані для вирішення податкових спорів.

Дослідженню поняття «податковий спір» у правовій науці приділено достатньо уваги вченими адміністративістами, які висвітлені нами у попередніх дописах [13]. За результатами наших досліджень з'ясовано суть податкового спору – це різновид публічно-правового спору, що виникає між суб'єктами публічно-парових відносин з приводу протиправної поведінки (рішень, дій, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень та невиконання обов'язків або протиправної поведінки з боку платника податків (податкове правопорушення) [13]. Врахування специфіки податкового спору має важливе значення для дослідження правової природи досудової форми вирішення (врегулювання) публічно-правового спору загалом.

Термін «досудовий» у правовій науці має дуалістичне (подвійне) значення залежно від його матеріальної або процесуальної складових. З одного боку, він використовується як визначення однієї з двох форм реалізації конституційного права особи на захист від порушень своїх прав, свобод та інтересів з боку суб'єктів владних повноважень: досудова та судова форма захисту (матеріальна сторона). З іншого боку, як процесуальної форми вирішення публічно-правового спору – це зовнішнє вираження дій і рішень, що мають юридичне значення, спрямованих на вирішення адміністративного спору [12].

Досудовий порядок у процесуальному значенні (вирішення конкретного публічно-правового спору) означає, що вирішення спору починається спеціальним юрисдикційним органом з розгляду публічно-правових спорів і в разі незгоди з результатами вирішення спору може бути остаточно вирішений у судовому порядку.

Правове забезпечення досудового порядку вирішення податкових спорів є найбільш розвиненим серед публічно-правових спорів. Так, наприклад п. 56.18. ст. 56 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) чітко визначено, що процедура адміністративного оскарження вважається досудовим порядком вирішення спору. Аналіз ст. 56 ПКУ [14] та Положення про порядок подання та розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 19.11.2012 № 1203 [15], надає можливість вивчити порядок подання та розгляду органами державної податкової служби скарг платників податків і визначити основні стадії процедури та їх призначення. Отже, можна виснувати, що адміністративне оскарження рішень контролюючих органів є складовою частиною адміністративного (досудового) порядку вирішення податкових спорів.

Зовсім по іншому необхідно підходити до тлумачення поняття «позасудовий порядок вирішення або врегулювання спору». На прикладі медіації, яка також може бути застосована у правовідносинах, пов'язаних із (діяльністю контролювальних органів) адмініструванням податків, зручно прослідкувати за характерними рисами позасудового вирішення (врегулювання) спору. Законом України «Про медіацію» визначено, що

медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) за допомогою переговорів (ст. 2) [17].

Аналіз поняття «медіація» в системному зв'язку із іншими положеннями закону дає можливість визначити, що медіація – це також процедура (врегульований законом порядок), однак не вирішення спору, на відміну від досудового (адміністративного) порядку, а врегулювання конфлікту (спору). Вказана різниця прослідковується через аналіз українського законодавства: у досудовому порядку це вирішення спору, тобто прийняття рішення адміністративним органом, хоч із застосуванням певної процедури прийняття рішення з елементами змагальності, але все ж таки вольове (владне) рішення на відміну від позасудового врегулювання, – за допомогою переговорів, тобто в цьому способі присутні елементи змагальності сторін конфлікту та компромісу у досягненні результату.

Важливою відмінністю для порівняльного аналізу є визначення суб'єктного складу врегулювання (вирішення) спору: у позасудовому порядку це медіатор, тобто спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена від держави та сторін медіації фізична особа (ст. 2) [17]. Основна ідея позасудового врегулювання спору – участь у ньому третього безстороннього учасника справи, який неупереджено спостерігатиме за ходом переговорів і фіксуватиме їх результати. У досудовому порядку суб'єкт розгляду – це сам адміністративний орган (за загальним правилом) або контролювальний орган вищого рівня (п. 55.2 ст. 52 ПКУ) [14].

Найбільш характерною рисою позасудового порядку врегулювання спору є те, що медіація може проводитись під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу (ст. 21) [17], тобто наявність досудового або судового порядку розгляду спору ніяким чином не заважає проведенню позасудового врегулювання спору і, навпаки, підкреслює «автономність» (відмінність) вказаного способу врегулювання від інших видів вирішення спору. На відміну від вищевказаного в досудовому порядку рішення контролювального органу, оскаржене в судовому порядку, не підлягає адміністративному оскарженню (п. 56.18 ст. 56 ПКУ) [14], тобто в разі оскарження рішення податкового органу в судовому порядку припиняється адміністративне (досудове) провадження.

І нарешті, остання відмінність. Позасудовою формою врегулювання спору варто вважати у тому разі, коли воно є самостійною формою вирішення спору. Ознаками самостійного вирішення спору є обов'язковість рішення органу, який врегульовує спір. Так, наприклад, ст. 19 Закону України «Про медіацію» передбачено обов'язок сторони медіації виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені такою угодою [17]. Податковий кодекс не містить положень щодо обов'язковості виконання рішення адміністративного органу за результатами розгляду адміністративної скарги і навпаки – передбачає можливість судового оскарження рішення.

Інакше кажучи, у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторона вправі звернутися до суду за вирішенням спору (ст. 18) [17], тобто ініціювати новий, але вже судовий розгляд того самого спору, у досудовому порядку вирішення спору платник податків має право оскаржити в суді податкове повідомлення – рішення або інше рішення контролювального органу. Зазвичай до суду оскаржується не тільки ППР, але й рішення адміністративного органу за результатами розгляду адміністративної скарги.

Варто також зазначити, що досудовий (адміністративний) та позасудовий порядок вирішення публічно-правових спорів можуть мати як обов'язковий, так і факультативний характер. На нашу думку, задля вирішення завдання щодо запровадження обов'язкового порядку розгляду певної категорії податкових спорів необхідно вирішити проблеми підвищення ефективності досудового та позасудового порядку вирішення податкових спорів загалом.

За рахунок яких чинників можливе підвищення ефективності існуючих засобів вирішення податкових спорів та введення нових форм їх вирішення? На нашу думку, воно можливо за таких обставин:

Вивчення зарубіжного досвіду обов'язкового досудового вирішення податкових спорів та імплементація їх в Україні.

Удосконалення існуючих процедур досудового врегулювання та вирішення спорів.

Визначення категорій податкових спорів, які підлягають обов'язковому досудовому розгляду.

У ряді європейських країн (серед яких Німеччина, Нідерланди, Угорщина, Словенія, Польща, Сербія, Данія, Чехія, Румунія) адміністративне оскарження під час вирішення податкових спорів має обов'язковий характер і вилучає подання позову до суду за відсутності попереднього досудового розгляду.

Чим може бути цінним закордонний досвід досудового вирішення адміністративних спорів? Аналіз вказаного досвіду показує на декілька напрямів для можливого вдосконалення досудового вирішення адміністративних спорів в Україні, зокрема податкових спорів.

Наприклад, специфічність адміністративних процедур із розгляду податкових спорів у Великій Британії полягає в тому, що в рамках її правової системи передбачено першу та другу адміністративну інстанцію розгляду спірних податкових правовідносин. Адміністративними органами, які уповноважені на розгляд податкових спорів, є спеціальні трибунали, до сфери компетенційних повноважень яких входить виключно здійснення розгляду податкових спорів, що виникають між публічно-владним суб'єктом податкового права (контролювальним органом) та правозобов'язаним суб'єктом податкових відносин (платником податків) [18]. Тобто у Великій Британії для вирішення податкових спорів на першому етапі передбачається створення квазісудових органів – спеціальних трибуналів. Українське законодавство наразі не передбачає можливість створення квазісудових утворень з розгляду публічно-правових спорів, хоча така можливість передбачена для розгляду приватно-правових спорів – третейські суди.

У такому разі вважається за можливе розглянути досвід інших країн Європи, таких як Німеччина та Франція, в яких передбачено створення додаткових до адміністративних органів інститутів, діяльність яких спрямована на вирішення податкових спорів. Такими інститутами є спеціальні адміністративні комісії, що спеціалізуються у сфері оподаткування, метою діяльності яких є саме розгляд податкових конфліктів, які за результатами їх розгляду можуть приймати та надавати для платників податків рішення, що носять рекомендаційний характер.

Такий зарубіжний досвід необхідно запровадити в Україні для вирішення податкових спорів. Першим кроком у досягненні цієї мети є прийняття та набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» [5]. Стаття 79 вказаного закону передбачає можливість створення суб'єктом розгляду адміністративної скарги комісії з розгляду скарг. До складу комісії з розгляду скарг, крім посадових осіб адміністративного органу, можуть належати представники інститутів громадянського суспільства у кількості, що не перевищує третини її загального складу. Рішення комісії з розгляду скарг оформлюється висновком, який має рекомендаційний характер і є обов'язковим для розгляду керівником (іншою уповноваженою особою) відповідного адміністративного органу. Остаточне рішення щодо скарги приймає відповідний адміністративний орган [5].

Наведений закон запроваджує єдиний для всіх адміністративних органів механізм адміністративного оскарження управлінських рішень за багатьма категоріями публічно-правових спорів, і податкові спори не є винятком з цього закону. Останній крок щодо запровадження вказаних новел за законодавчим органом нашої країни. На нашу думку, саме імплементація такого порядку до вирішення податкових спорів дасть змогу підвищити ефективність досудового розгляду. Це можливо за рахунок, наприклад, створення Консультативних комісій, що складаються з представників відповідних податкових органів та незалежних компетентних осіб, або форми Комісії з альтернативного вирішення спорів (остання забезпечує гнучкість вибору методів вирішення спорів).

Як ми вже зазначали раніше, адміністративне оскарження в податкових правовідносинах є найбільш розвиненим у нашій країні, і тому несприйняття контролювальними органами та деякими науковцями можливості імплементації положень Закону України «Про адміністративну процедуру» до податкових спорів цілком можливо зрозуміти. Однак запровадження основних принципів та положень, закладених у вищевказаному Законі, дасть поштовх до виходу на новий, більш якісний рівень розгляду податкових спорів в адміністративному (досудовому) порядку. Тим паче, що Закон України «Про адміністративну процедуру» не є догмою і передбачає можливість встановлення особливостей адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ (ч. 2 ст. 3) [5].

Визначення видів податкових спорів на ті, які можуть бути розглянуті в досудовому порядку, та ті, які потребують втручання суду для вирішення спору, уможливлює визначити категорії справ, які підлягають обов'язковому досудовому розгляду, після чого нормотворчий орган зможе ввести обов'язковий розгляд вказаних спорів на законодавчому рівні. Розмежування спорів необхідно робити насамперед виходячи із того, які категорії спорів можуть бути ефективно розглянуті в адміністративному порядку.

Класифікації податкових спорів у вивченні податкових спорів приділено достатньо уваги такими науковцями, як О. Й. Бучинський, І. А. Малярчук, А. А. Роздайбіда, В. В. Тильчик, О. О. Уварова, О. Є. Деменко. Останній, наприклад, запропонував визначити основними класифікаційними складовими характеристики податкових спорів такі критерії: факт податкового спору, предмет та підстави податкового спору, наявність яких активізує наступну класифікаційну складову – суб'єкти податкового спору, у числі яких є ініціатори спору та суб'єкти вирішення податкового спору, а у разі його невирішення набирає силу наступна класифікаційна складова – оскарження податкового спору [19].

В. В. Тильчик – один із небагатьох науковців, який запропонував класифікацію спорів за критерієм обов'язковості (необов'язковості) досудового врегулювання спорів:

а) спори, які підлягають обов'язковому досудовому врегулюванню:

– податкові спори про стягнення податкових санкцій, які ініціює податковий орган;

– податкові спори про визнання недійсним рішення про притягнення платника податків до відповідальності за вчинення податкового правопорушення, який ініціює підконтрольний суб'єкт;

б) спори, які не передбачають обов'язкового розгляду в досудовому порядку [16].

Однак вказана класифікація має вузький характер, яка не відображає всіх аспектів адміністративного (досудового) порядку вирішення спорів. Крім того, вона не збігається з визначеним Податковим кодексом категорій спорів, які можуть бути вирішені в адміністративному (досудовому) порядку: у разі якщо платник податків вважає, що контролювальний орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролювального органу, встановлених цим Кодексом або іншими законами України (п. 56.2 ст. 56 ПКУ) [14]. Положення про порядок подання та розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 19.11.2012 № 1203 [14], дещо уточнює, що розгляду органами державної податкової служби підлягають скарги платників податків під час оскарження в адміністративному порядку податкових повідомлень-рішень про визначення сум грошових зобов'язань платника податків або будь-яких інших рішень органів державної податкової служби. У класифікації, визначеної законодавчим органом, основою її є предмет спору: визначення грошового зобов'язання або будь-яке інше рішення.

На нашу думку, саме вказана класифікація податкових спорів повинна бути застосована для визначення категорій податкових спорів, що підлягає визначенню як обов'язкових. Однак вирішення перспективи запровадження обов'язкового порядку адміністративного оскарження, на нашу думку, можливо за рахунок розмежування внутрішньовидової класифікації спорів. Така внутрішньовидова класифікація насамперед залежить від характеру та стадії конфлікту чи спору, предмета й підстав податкового спору, його суб'єктного складу. Така наукова робота визначає концептуальні проблеми та способи їх вирішення, тому в її межах неможливо повноцінно дослідити вказану проблематику і вона потребує більш ретельного наукового дослідження.

Висновки. На основі аналізу наукових позицій, сучасного стану досудового вирішення податкових спорів, а також відповідного зарубіжного досвіду можна зробити висновок про те, що адміністративна форма вирішення податкових спорів є перспективною формою вирішення спорів в Україні, яка може повноцінно стати альтернативною судовому розгляду.

Підвищення ефективності існуючих процедур досудового порядку вирішення спору надає можливість розкрити всі їх переваги: оперативність вирішення справи порівняно із судовим порядком, відносна простота та доступність процедур, яка дає змогу платнику податків самостійно подати скаргу без необхідності використання сторонньої юридичної допомоги, беззатратність (відсутність обов'язкових зборів) врегулювання спору. Подальше вдосконалення процедур досудового врегулювання та вирішення спорів збільшить популярність досудового розгляду справ (зокрема за рахунок медіації), підвищить довіру до адміністративних органів, виведе на відповідний рівень ефективності розгляду спорів, що зі свого боку надає можливість переходу на законодавчий рівень запровадження вже обов'язкового досудового вирішення податкових спорів.

Крім того, запровадження в Україні обов'язкового досудового вирішення податкових спорів дасть змогу розвантажити адміністративні суди від малозначних справ, які можуть бути розглянуті в адміністративному порядку, зменшить навантаження на суди, дасть змогу судам зосередитись на розгляді найбільш складних та значущих щодо подальшого правозастосування податкових спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Державна податкова служба України : Інформація про кількість і результати розгляду скарг за наслідками адміністративного оскарження. URL : https://tax.gov.ua/data/material/000/631/751874/012024_06_.pdf

3. Діденко Л. В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2020. № 3. DOI : https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-3-06

4. Ситников О. Ф. Досудова форма вирішення публічно- правового спору як ефективний засіб захисту прав, свобод та інтересів особи і шляхи її вдосконалення. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. Випуск 2 (15). 292 с. (Серія : право). DOI : 10.33244/2 https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/222/222617-4154-2(15)-2024-190-202

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2023. № 15. Ст. 50. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

6. Про телекомунікації : Закон України від 04.11.2018 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 12. Ст. 155. URL : http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1280-15

7. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n2152

8. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2020 року у справі № 520/6589/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88832855

9. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/

10. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0

11. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. "Досудове", "альтернативне", "позасудове" врегулювання / вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 1. С. 38–44.

12. Бондаренко В. А. Поняття та види форм позасудового вирішення адміністративних спорів. *Соціально-правові студії.* 2019. Випуск 3 (5). С. 104–109. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2716/1/16.pdf

13. Ситников О. Ф. Удосконалення досудового порядку вирішення податкових спорів за допомогою використання європейського досвіду. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/126

14. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

15. Положення про порядок подання та розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 19.11.2012 № 1203. URL : https://www.tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/53865.html

16. Тильчик В. В. Поняття і суть податкових спорів між органами державної податкової служби та платниками податків. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 3. С. 110–114.

17. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2022. № 7. Ст. 51. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

18. Курило В. О. Адміністративні процедури вирішення податкових спорів: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 3. С. 149–154. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_ 2016_3_23

19. Деменко О. Є. Сучасний погляд на податкові спори як на предмет адміністративної юрисдикції. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 10/2023. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/79

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP / Verkhovna Rada of Ukraine. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1996. No. 30. Art. 141.

2. State Tax Service of Ukraine : Information on the number and results of consideration of complaints following the consequences of an administrative appeal. URL : https://tax.gov.ua/data/material/000/631/751874/012024_06_.pdf

3. Didenko L. V. Correlation of judicial and extrajudicial methods of protection of civil rights. Bulletin of Zaporizhzhya National University. *Legal Sciences.* 2020. No. 3. DOI : https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-3-06

4. Sytnikov O. F. The pre-trial form of resolving a public-law dispute as an effective means of protecting the rights, freedoms and interests of a person and the ways of its improvement. *Irpin Legal Journal* : scientific journal / editor. : V. V. Topchii (chief editor) and others. Irpin : State Tax University, 2024. Issue 2 (15). 292 p. (Series: law). DOI : 10.33244/2 https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/222/222617-4154-2(15)-2024-190-202

5. On the administrative procedure : Law of Ukraine No. 2073-IX of February 17, 2022 *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2023. No. 15. Article 50. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

6. On telecommunications : Law of Ukraine No. 1280-IV dated November 4, 2018. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2004. No. 12. Art. 155. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15

7 On electronic communications : Law of Ukraine No. 1089-IX of December 16, 2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n2152

8. Resolution of the Supreme Court dated April 17, 2020 in case No. 520/6589/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88832855

9. Wikipedia. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/

10. Dictionary of the Ukrainian language: Academic explanatory dictionary (1970–1980). URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0

11. Khanyk-Pospolitak R., Pospolitak V. "Pre-judicial", "alternative", "out-of-court" settlement / resolution of private law disputes: relationship of concepts. *Entrepreneurship, economy and law.* 2019. No. 1. P. 38–44.

12. Bondarenko V. A. Concepts and types of forms of out-of-court settlement of administrative disputes. *Social and legal studies.* 2019. Issue 3 (5). P. 104–109. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2716/1/16.pdf

13. Sytnikov O. F. Improving the pre-trial procedure for resolving tax disputes using European experience. *Legal Scientific Electronic Journal.* 2024. No. 6. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/126

14. Tax Code of Ukraine : Law of Ukraine No. 2755-VI dated December 2, 2010. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2011.No. 13–14, No. 15–16, No. 17. Article 112. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

15. Regulations on the procedure for submitting and considering taxpayer complaints by the state tax service authorities, approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 1203 dated 19.11.2012. URL : https://www.tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/53865.html

16. Tylchik V. V. Concept and essence of tax disputes between state tax authorities and taxpayers. *Journal of the Kyiv University of Law.* 2010. No. 3. P. 110–114.

17. On mediation : Law of Ukraine No. 1875-IX dated November 16, 2021. *Information of the Verkhovna Rada (VVR).* 2022. No. 7, Article 51. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

18. Kurylo V. O. Administrative procedures for resolving tax disputes: foreign experience. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2016. No. 3. P. 149–154. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2016_3_23

19. Demenko O. E. Modern view of tax disputes as a subject of administrative jurisdiction. *Legal Scientific Electronic Journal.* No. 10/2023. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/79

O. F. Sytnykov. MANDATORY PRE-TRIAL PROCEDURE FOR THE RESOLUTION OF TAX DISPUTES: PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

An important guarantee of the protection of the rights, freedoms and interests of any person against the arbitrariness of administrative bodies is the possibility of a pre-trial procedure for challenging the decisions, actions and inaction of subjects of authority, including in the field of tax relations.

The article provides an analysis of the current state of the pre-trial procedure for appealing decisions, actions or inaction of subjects of authority and summarizes such types of pre-trial resolution of public legal disputes as out-of-court and administrative. Forms of protection of the subjective rights of participants in public-law relations, which are divided into two main forms according to their material and legal characteristics: pre-trial and judicial. The division of the pre-trial form of protection of one's rights on procedural and legal grounds into administrative (pre-trial) and extra-judicial dispute resolution/settlement procedures and demarcation of the interpretation of the specified terms at the conceptual level made it possible to determine the procedural mechanisms for the practical application of both types of settlement.

Based on the analysis of scientific positions, the current state of pre-trial resolution of tax disputes, as well as relevant foreign experience, the perspective of the administrative form of resolution of tax disputes in Ukraine, which can fully become an alternative to court proceedings, has been proven. It was analyzed due to which factors it is possible to increase the effectiveness of already existing means of resolving tax disputes and introduce new forms of their resolution. It has been proven that further improvement of the procedures for pre-trial settlement and dispute resolution will increase the popularity of pre-trial proceedings (including through mediation), increase trust in administrative bodies, bring to the appropriate level of effectiveness of dispute proceedings, which in turn will provide opportunities for the transition to the legislative level of implementation already mandatory pre-trial resolution of tax disputes.

Keywords: *resolution of public legal disputes, tax dispute, pre-trial dispute resolution, out-of-court dispute settlement procedure, mandatory pre-trial procedure, mediation.*

Стаття надійшла до редколегії 7 лютого 2025 року

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.90-97

А. В. Цимбалюк,
канд. екон. наук,
професор кафедри фінансового та податкового права
email: tsymbaliukan15@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6061-6275;
Г. М. Стріяшко,
канд. юрид. наук, доцент,
методист вищої категорії відділу програм підвищення кваліфікації
Інституту післядипломної освіти та підвищення кваліфікації,
Державний податковий університет
email: striashko@ukr.net

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Фінансово-правова відповідальність за податкові правопорушення є важливим інститутом правової системи, що безпосередньо впливає на економічну стабільність та ефективність функціонування держави. В умовах сучасних глобальних викликів і трансформацій податкових систем питання забезпечення належного виконання податкових зобов'язань суб'єктами господарювання стає одним з ключових для збереження економічної безпеки та стабільного функціонування фінансової системи держави. Актуальність дослідження фінансово-правової відповідальності за податкові правопорушення зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів правозастосування та мінімізації податкових ризиків, що негативно впливають на бюджети та економічний розвиток.

Податкові правопорушення охоплюють широкий спектр протиправних дій, починаючи від несвоєчасної і неповноти сплати податків і зборів, закінчуючи свідомим ухиленням від сплати податків через використання схем і юридичних лазівок. Така діяльність створює серйозну загрозу для фінансової стабільності держави, оскільки призводить до значних втрат бюджетних надходжень. Ці втрати зі свого боку знижують можливості держави фінансувати соціальні програми, інфраструктурні проєкти, охорону здоров'я, освіту та інші ключові сфери суспільного життя.

Ключові слова: *відповідальність; податкове правопорушення; ухилення; малий і середній бізнес; податкові зобов'язання.*

© Цимбалюк А. В., Стріяшко Г. М., 2025

Постановка проблеми. Важливість вивчення податкових правопорушень підсилюється тим фактом, що неправомірне, неналежне надходження в повному обсязі податків і зборів до бюджетів різних рівнів, призводить у подальшому до того, що бюджетні цільові програми, наприклад, соціальні, економічні чи інфраструктурні, виконуються неякісно або взагалі не реалізуються. А також це дає можливість певним суб'єктам господарювання, зокрема великим корпораціям та транснаціональним компаніям, використовувати легальні схеми мінімізації податків. Водночас як такі дії можуть формально не порушувати закон, вони підривають справедливість оподаткування й знижують ефективність податкової системи. Фінансові правовідносини, маючи майновий характер, означають, що порушення податкового законодавства завдають шкоди державі та суспільству. Основним механізмом відновлення порушених прав є застосування спеціальних фінансово-правових санкцій Механізми встановлення та обрахування таких санкцій є різними, як і органи, що мають повноваження застосовувати відповідні санкції. Процедури щодо фінансово-правових і адміністративних санкцій також мають відмінності: перші переважно стосуються суб'єктів господарювання, тоді як другі – конкретних осіб.

Аналіз фінансово-правової відповідальності за податкові правопорушення має допомогти визначити, де закінчується легальна оптимізація податків і починається протиправна діяльність.

Крім того, необхідно враховувати, що в умовах глобалізації економіки та відкритості фінансових ринків податкові правопорушення часто набувають міжнародного характеру. Міжнародні схеми ухилення від сплати податків, офшорні юрисдикції та недостатня координація між державами у сфері обміну податковою інформацією створюють додаткові виклики для правозастосування. Відповідно, дослідження фінансово-правової відповідальності за такі порушення потребує не лише національного, а й міжнародного підходу, що дає змогу ефективно боротися з глобальними загрозами.

Окремо потрібно зазначити, що фінансово-правова відповідальність є важливою частиною системи протидії корупції та незаконному виведенню капіталів. У багатьох випадках ухилення від сплати податків пов'язане з корупційними схемами, коли недобросовісні підприємці співпрацюють з державними службовцями, зловживаючи своїми повноваженнями. Це підриває довіру громадськості до державних інституцій та сприяє зростанню тіньової економіки. Отже, дослідження механізмів фінансово-правової відповідальності дає змогу виявити взаємозв'язок між податковими правопорушеннями та корупцією, що є актуальним для формування ефективної антикорупційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців як правової школи, так і економічної, а саме: В. Вітлінський, Д. Гетьманцев, В. Вишневський, А. Загородній, Л. Касьяненко, К. Колісніченко, А. Манукян, В. Чайка та інші. Водночас непередбачуваний вплив пандемії COVID-19 та вторгнення країни-агресора частково призупинили дослідження.

Виклад основного матеріалу. Інститут юридичної відповідальності, як і вся правова система України, будується на конституційних принципах законності та верховенства права. Зокрема, виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України) [1].

Відповідно до цього положення йдеться про такі види юридичної відповідальності: цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна. Але Конституційний Суд України в рішенні від 30.06.2001 № 7-рп/2001, здійснивши офіційне тлумачення зазначеної норми Конституції України, дійшов важливого висновку про те, що у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України безпосередньо не встановлено види юридичної відповідальності. Вказане тлумачення свідчить про те, що перелік видів юридичної відповідальності може бути значно розширений [2].

Фінансово-правовій відповідальності притаманні обов'язкові ознаки, які властиві юридичній відповідальності:

– вчинення правопорушення є підставою відповідальності;

– відповідальність за порушення норм податкового законодавства є формою реалізації державного примусу за порушення приписів фінансово-правових норм;

– до правопорушника застосовуються негативні наслідки, які передбачені санкціями фінансово-правових норм, що мають майновий характер та виражаються переважно у грошовій формі;

– реалізація відповідальності у специфічній процесуальній формі [3, с. 112].

Важливою є проблема недостатньої ефективності правозастосування у сфері податкових правопорушень. Незважаючи на наявність розвиненого податкового законодавства, у багатьох країнах зберігається проблема нерівномірного застосування норм права до різних категорій порушників. Малий та середній бізнес часто стає об'єктом ретельних перевірок і санкцій, тоді як великі корпорації мають можливість уникати значних податкових зобов'язань через використання складних юридичних схем. Це викликає суспільне незадоволення та ставить під сумнів принцип рівності перед законом. Актуальність дослідження полягає в необхідності розробки більш справедливих і прозорих механізмів відповідальності, які б забезпечували рівні умови для всіх суб'єктів господарювання.

Крім того, проблема ухилення від сплати податків тісно пов'язана з питанням податкової культури та свідомості суспільства. У багатьох країнах населення має низький рівень довіри до державних інституцій і не завжди вважає сплату податків своєю соціальною відповідальністю. Це підштовхує до пошуку способів ухилення від податкових зобов'язань і створює передумови для масових правопорушень у сфері оподаткування. Тому важливим аспектом фінансово-правової відповідальності є не лише покарання за порушення, але й стимулювання добровільного виконання податкових зобов'язань. У цьому контексті актуальним є аналіз ролі держави у формуванні податкової культури, зокрема через створення сприятливих умов для підприємництва та забезпечення прозорості використання бюджетних коштів.

Актуальність дослідження також полягає в необхідності вдосконалення нормативно-правової бази у сфері податкових правопорушень. Існуючі законодавчі норми часто не відповідають сучасним викликам, таким як розвиток цифрової економіки, поширення криптовалют і нові фінансові технології. Це створює прогалини у правовому регулюванні, які можуть бути використані для ухилення від сплати податків. Тому важливо

розробити нові підходи до регулювання податкових відносин, що враховують специфіку сучасної економіки та запобігають виникненню нових форм податкових правопорушень.

Так, тема дослідження фінансово-правової відповідальності за податкові правопорушення є надзвичайно актуальною з огляду на її важливість для забезпечення фінансової стабільності держави, формування ефективної податкової системи та боротьби з правопорушеннями у сфері оподаткування. Систематичний аналіз правозастосування та економічних наслідків податкових правопорушень дасть змогу виявити слабкі місця в чинному законодавстві та правозастосувальній практиці, а також запропонувати методи їхнього вдосконалення.

Суспільна небезпека податкових правопорушень визначається тим, що вони завдають істотних збитків податковій, фінансовій, економічній безпеці держави, перешкоджають плановому надходженню податків до бюджету, чим підривають нормальне функціонування економіки. Повномасштабне вторгнення росії до нашої держави спричинило бурхливі та повсякчасні зміни в суспільному житті, зокрема в податкових правовідносинах. Органи влади були змушені реагувати на виклики сучасності та умов військового часу, оскільки він змінив стабільний стан речей у країні мирного часу. Відповідно до Податкового кодексу України (далі – ПК України) «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до ПК України. Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПК України порядку, становить податкову систему України». Порядок нарахування та внесення до бюджетів податків і зборів різних рівнів регулюється нормами ПК України.

Для фінансово-правової відповідальності характерні всі ознаки юридичної відповідальності. Фінансово-правова відповідальність встановлюється державою і пов'язана із застосуванням санкцій правових норм до правопорушників уповноваженими органами у сфері охоронних фінансово-правових норм. Вона містить у своїй структурі фінансово-правові санкції, які відображені в таких нормативно-правових актах, як Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України.

Фінансово-правова відповідальність застосовується такими органами, як Державна податкова служба, Державна казначейська служба, Державна фінансова інспекція, суди та інші уповноважені органи.

Процедура фінансово-правової відповідальності – це переважно імперативні, процесуальні правовідносини, що виникають у результаті юридичного факту вчинення фінансового правопорушення між правопорушником і державою, в особі її компетентних органів. У межах цих відносин правопорушник зобов'язаний зазнати несприятливих майнових обмежень, а уповноважені органи зобов'язані застосувати до правопорушника такі обмеження, передбачені санкцією порушеної фінансово-правової норми.

Аналіз фінансових процесуальних норм дав змогу виділити три стадії, які притаманні фінансово-правової відповідальності:

1) фіксація факту і кваліфікація діяння;

2) притягнення до відповідальності;

3) реалізація заходів несприятливого для порушника характеру. Досліджуючи різні галузеві аспекти притягнення до юридичної відповідальності, А. Монаєнко зазначає, що наявність примусових заходів, спрямованих на виконання правової норми, є не тільки елементом правового регулювання відповідних суспільних відносин, а й умовою існування відповідної галузі права [5, с. 168]. Одним з видів примусу є юридична відповідальність. Притягнення до юридичної відповідальності здійснюється за наявності матеріальної підстави для притягнення особи до юридичної відповідальності та процедурної підстави – належної юридичної процедури.

Досліджуючи тему суб'єктів податкових правопорушень, неможливо залишити поза увагою питання притягнення до відповідальності контролювальних органів та їхніх посадових (службових) осіб, адже воно тривалий час було предметом активної дискусії та обговорень як вчених, так і практиків. Йому присвячувалась безліч публікацій у наукових виданнях, виступів на наукових конференціях та круглих столах.

Наукове дослідження А. Манукяна окреслює, що ст. 110 ПК України закріплює перелік суб'єктів, які можуть бути притягнутими до відповідальності за вчинення податкових правопорушень. Ці суб'єкти суттєво відрізняються своїми характеристиками та мають свої особливості під час застосування до них юридичної відповідальності в питаннях застосовуваних складів правопорушень, виду відповідальності, елементів складу правопорушень (зокрема, наявності обов'язкового елементу у виді вини) тощо [6, с. 53].

Актуальність проблематики фінансової відповідальності обумовлена викликами новітньої доктрини та практики, а також важливістю визначення місця цієї категорії в системі правових спорів, пов'язаних із притягненням до відповідальності за порушення у сфері фінансів. Особливу увагу привертають справи, які мають значний суспільний резонанс і впливають на національну безпеку. Вони характеризуються порушеннями фінансового законодавства, що створюють загрози для стабільності економіки та державних інтересів.

Фінансові правопорушення можуть виникати в різних сферах, від бюджетного процесу до банківської діяльності. Саме тому важливо вдосконалювати законодавчу базу, зокрема за рахунок кодифікації окремих інститутів фінансового права, аби чітко регулювати механізми відповідальності за такі правопорушення.

Основною метою посилення фінансово-правової відповідальності є захист національних інтересів та забезпечення стійкості державної фінансової системи. Законодавче закріплення положень, що стосуються цієї сфери, дає змогу ефективніше протидіяти порушенням і підтримувати справедливість у фінансових відносинах.

Необхідно звернути увагу на ознаки, що вказують природу фінансової відповідальності як самостійного виду відповідальності та які можуть вважатися категоріями виду відповідальності та відмежування від інших видів юридичної відповідальності:

– мета (гарантована національних інтересів забезпечення загального доброти запобігання вчиненню правопорушень у сфері оподаткування покарання порушників);

– юридичне закріплення (соціальні положення нормативно-правові акти податкового права);

– підстави притягнення до відповідальності;

– форма право реалізації (примус);

– наявність спеціальних суб'єктів правозастосування спеціально уповноважених контролювальних органів;

– обмежувальні наслідки, закріплені санкціями відповідних юридичних норм.

Досить актуальним і важливим є питання щодо застосування концепції вини у податкових відносинах. Так, стаття 67 Конституції України закріплює конституційний обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законодавством. Йдеться про вказаний обов'язок усіх платників у межах податкової юрисдикції України, а не лише громадянина, який є безумовним у податкових правовідносинах і впливає на імплементацію інституту фінансової відповідальності, охоплюючи застосування концепції вини.

На нашу думку після змін у Податковому кодексі України досі не містить визначення поняття «вина». Відповідно до оновленої редакції п. 1 ст. 109 Податкового кодексу України, податковими правопорушеннями є протиправне, винне (дія чи бездіяльність) платника податків (зокрема, осіб, прирівняних до нього), контролювальних органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, крім передбачених у податковому законодавстві.

Крім того, у п. 4 ст. 109 Податкового кодексу України встановлено відповідальність за вчинення податкових правопорушень контролювальними органами незалежно від наявності вини.

Притягнення платників податків до відповідальності за вчинення податкового правопорушення можливе за відсутності в діянні вини податкових правопорушень закріплених у п. 1 ст. 112 Податкового кодексу України. Концептуально законодавець у п. 1 ст. 109 Податкового кодексу Україні заклав тлумачення вини як кваліфікувальної ознаки податкового правопорушення. Необхідною підставою для притягнення особи до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення є встановлення контролювальним органом у врегульованих п. 3 ст. 109 Податкового кодексу України випадках вини платника, яка означає, що особа мала та може дотримуватись закріплених у податковому законодавстві норм.

Необхідно акцентувати, що у ст. 112 Податкової кодексу України встановлено підстави, за яких особа вважається винною:

– установлення можливості дотримання особою правил і норм за порушення яких передбачена відповідальність, але не вжиття цією особою достатніх заходів, щодо їх дотримання;

– доведення контролювальними органами того, що вчиняючи дії або допускаючи бездіяльні, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності.

Висновки. Зважаючи на вищенаведене, зазначимо, що фінансово-правова відповідальність, яка являє собою обов'язок суб'єкта фінансово-правових відносин перед державою та суспільством, зазнає негативних наслідків учиненого правопорушення у

вигляді фінансових санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення публічних інтересів і покарання правопорушника. Послідовне виділення фінансово-правової відповідальності в науці і законодавстві сприятиме досягненню високого рівня податкової дисципліни та підтримання належного рівня правопорядку у сфері публічних фінансів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : прийнята 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частини першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні 204 правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.06.2001 № 7-рп/2001. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v007p710

3. Мушенок В. В. Фінансове правопорушення та відповідальність за його вчинення в системі державної фінансової політики України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2014. № 5. С. 110–117.

4. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 13–14, № 15–16, № 17.

5. Монаєнко А. О. Поняття фінансово-процесуального примусу в сучасній фінансово-правовій науці. *Право України.* 2010. № 12. С. 168–175.

6. Манукян А. А. Суб'єкт податкового правопорушення. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : 198 матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–12 лют. 2022 р. / ГО «Причорноморська фундація права». Одеса, 2022. С. 50–53.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam vidkrytoho aktsionernoho tovarystva «Vseukrainskyi Aktsionernyi Bank» shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 22 chastyny pershoi statti 92 Konstytutsii Ukrainy, chastyny pershoi, tretoi statti 2, chastyny pershoi statti 38 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni 204 pravoporushennia (sprava pro vidpovidalnist yurydychnykh osib) vid 30.06.2001 № 7-rp/2001. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v007p710

3. Mushenok V. V. Finansove pravoporushennia ta vidpovidalnist za yoho vchynennia v systemi derzhavnoi finansovoi polityky Ukrainy. *Biuleten Ministerstva yustytsii Ukrainy.* 2014. № 5. S. 110–117.

4. Podatkovyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR).* 2011. No 13–14, No 15–16, No 17.

5. Monaienko A. O. Poniattia finansovo-protsesualnoho prymusu v suchasnii finansovo-pravovii nautsi. *Pravo Ukrainy.* 2010. № 12. S. 168–175.

6. Manukian A. A. Subiekt podatkovoho pravoporushennia. *Verkhovenstvo prava u protsesi derzhavotvorennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini* : 198 materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 11–12 liut. 2022 r. / HO «Prychornomorska fundatsiia prava». Odesa, 2022. S. 50–53.

A. V. Tsymbaliuk, G. M. Striiashko. ENFORCEMENT OF FINANCIAL AND LEGAL LIABILITY FOR TAX VIOLATIONS AT THE PRESENT STAGE

Financial and legal liability for tax offenses is an important institution within the legal system that directly impacts economic stability and the effective functioning of the state. In light of contemporary global challenges and transformations in tax systems, ensuring the proper fulfillment of tax obligations by economic entities has become a key issue for safeguarding economic security and maintaining the stable functioning of the state's financial system. The relevance of studying financial and legal liability for tax offenses stems from the need to improve enforcement mechanisms and minimize tax risks that negatively affect state budgets and economic development.

Tax offenses encompass a wide range of illegal actions, from underpayment of taxes and fees to deliberate tax evasion through the use of schemes and legal loopholes. Such activities pose a serious threat to the financial stability of the state, as they result in significant losses in budget revenues. These losses, in turn, reduce the state's ability to finance social programs, infrastructure projects, healthcare, education, and other key areas of public life.

Keywords: *liability; tax offense; evasion; small and medium-sized businesses; tax obligations.*

Стаття надійшла до редколегії 23 січня 2025 року

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.98-108

О. О. Шарандін,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: Alex.Sharandin@gmail.com
ORCID 0009-0001-9114-5365

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Політичні партії в Україні є учасниками правових відносин. Згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні» останні належать до юридичних осіб. На сьогодні в доктрині права досліджується соціологічно-правовий, конституційно-правовий, фінансово-правовий та інші статуси політичних партій, проте фінансово-правовий статус політичних партій є недостатньо дослідженим. Необхідність дослідження фінансово-правового статусу політичних партій обумовлена особливостями правової природи політичних партій як суб'єктів правових відносин, специфікою участі вказаних суб'єктів у фінансових правовідносинах. З огляду на це, актуальним є дослідження особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні.

***Метою статті** є аналіз особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні.*

***Методи дослідження.** Для досягнення поставленої цілі застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, функціональний метод застосовано для визначення функцій суб'єктів, які забезпечують фінансування політичних партій. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм правових актів, що регулюють фінансово-правовий статус політичних партій. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних особливостей правового регулювання фінансово-правового статусу політичних партій. Для формування висновків та пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.*

***Основні результати дослідження.** У статті досліджено основні особливості нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій. Розглянуто основні засади фінансування політичних партій. Проаналізовано особливості виділення державного фінансування для політичних партій. Розглянуто основні нормативно-правові акти, які регулюють правовий статус політичних партій. Зроблено висновки щодо особливостей фінансово-правового статусу політичних партій.*

© Шарандін О. О., 2025

Висновки та конкретні пропозиції автора. *Підсумовано, що в сучасних умовах розвитку правової держави та демократичного суспільства нормативно-правове забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні набуває особливого значення, оскільки ефективне функціонування політичних партій значною мірою залежить від прозорого, чіткого та справедливого регулювання їх фінансування. Основним викликом у цій сфері є забезпечення балансу між свободою політичної діяльності, принципами фінансової прозорості та запобіганням корупції. Нормативно-правова база в Україні охоплює ряд важливих положень щодо джерел фінансування політичних партій, контролю їх фінансової діяльності та механізмів державного фінансування. Проте аналіз чинного законодавства показав наявність ряду прогалин і суперечностей, які потребують удосконалення. Запровадження більш дієвих механізмів контролю, посилення відповідальності за порушення правил фінансування та підвищення рівня прозорості звітності політичних партій є ключовими напрямами для покращення фінансово-правового регулювання. Особливостями нормативно-правового забезпечення фінансово - правового статусу політичних партій в Україні є: 1) встановлення на законодавчому рівні статусу неприбуткової організації для політичних партій; 2) закріплення за партіями права на матеріальні й фінансові ресурси, визначаючи джерела та форми політичного фінансування; 3) доходи або майно політичної партії не підлягають розподілу між засновниками чи учасниками; 4) держава гарантує політичним партіям право володіти майном і коштами для виконання статутної діяльності, але водночас обмежує можливість здійснювати господарську діяльність через відсутність чітко визначених форм такої діяльності в законодавстві.*

Ключові слова: *політична партія, фінансування політичних партій, політичне фінансування, фінансово-правовий статус.*

Постановка проблеми: Політичні партії в Україні є учасниками правових відносин. Згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні» останні відносяться до юридичних осіб. На сьогодні, в доктрині права досліджується соціологічно-правовий, конституційно-правовий, фінансово-правовий та інші статуси політичних партій, проте фінансово-правовий статус політичних партій є недостатньо дослідженим. Необхідність дослідження фінансово-правового статусу політичних партій обумовлена особливостями правової природи політичних партій як суб'єктів правових відносин, специфікою участі вказаних суб'єктів у фінансових правовідносинах. З огляду на це, актуальним є дослідження особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили свої роботи вивченню правового статусу політичних партій та особливостям фінансування політичних партій, а саме: В. В. Джуган, Я. О. Корчак, Ю. В. Олійник, В. Піддубна, Н. І. Платонова, І. Щебетун тощо. Проте відсутність комплексного дослідження особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні обумовлює актуальність статті.

Метою написання статті є аналіз особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є виокремлення особливостей нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед правовий статус політичних партій в Україні регулюється статтями 36 і 37 Конституції України. Згідно зі статтею 36 Конституції України, громадяни України мають право об'єднуватися в політичні партії для реалізації й захисту власних прав і свобод, а також для задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Водночас такі об'єднання можуть підлягати обмеженням, визначеним законом, якщо це необхідно для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я чи захисту прав і свобод інших осіб [1].

Окремий закон, який регулює правовий статус політичних партій в Україні, зокрема і фінансово-правовий статус, який є правовим фундаментом для функціонування політичних партій в Україні – Закон України «Про політичні партії в Україні». Так, механізм фінансування політичних партій частково регламентується Законом України «Про політичні партії в Україні», який встановлює обмеження на джерела фінансування партій та Виборчим кодексом України. Так, Виборчим кодексом України регулюється питання фінансово-матеріального забезпечення підготовки та проведення виборів народних депутатів України, а саме загальні засади утворення та функціонування виборчого фонду політичної партії, власного виборчого фонду кандидата у депутати, контроль виборчих фондів, фінансування місцевих виборів [2].

Поміж іншого, згідно зі статтею 14 Закону України «Про політичні партії в Україні», держава гарантує політичним партіям право на володіння майном і коштами для виконання їхніх статутних завдань. Політичні партії, будучи неприбутковими організаціями, мають право набувати, володіти, використовувати й розпоряджатись рухомим і нерухомим майном, обладнанням, транспортом та коштами, якщо це не суперечить законодавству України. Вони також можуть орендувати майно, необхідне для виконання своїх програмних та статутних цілей, завдань і напрямів діяльності. Матеріальна і фінансова підтримка політичних партій здійснюється у двох формах: 1) внески на підтримку партій, що охоплюють грошові кошти, майно, послуги, пільги, позики, нематеріальні активи чи інші вигоди. Це включає членські внески, спонсорство, товари та послуги, надані безкоштовно або на пільгових умовах; 2) державне фінансування статутної діяльності партій, що може включати оплату праці працівників їхніх статутних органів і місцевих організацій у рамках, визначених законодавством. Так, забезпечуючи свободу політичної діяльності, законодавство закріплює за партіями право на матеріальні й фінансові ресурси, визначаючи джерела та форми політичного фінансування [3, с. 23].

Варто зауважити, що відповідно до статті 17-1 Закону України «Про політичні партії в Україні» державне фінансування спрямоване виключно на статутну діяльність політичних партій, яка не пов'язана з їх участю у виборах народних депутатів, Президента

чи місцевих виборах. Зокрема, це охоплює оплату праці членів (працівників) статутних органів партій та їхніх місцевих організацій відповідно до законодавства, однак потрібно зазначити, що члени керівних органів політичних партій можуть здійснювати свою діяльність виключно на громадських засадах, тобто без отримання грошової чи іншої винагороди. Крім того, державне фінансування може використовуватися для відшкодування витрат партій, пов'язаних із фінансуванням передвиборної агітації під час чергових і позачергових виборів народних депутатів України [4].

Поміж іншого, на думку Я. О. Корчака, фінансування політичної партії, або політичне фінансування, тісно пов'язане з виконанням її статутних завдань, що особливо проявляється у випадках державного фінансування. Як зазначають експерти, відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «статутна діяльність» створює ризики вибіркового застосування норм закону і може призводити до впливу політичних факторів на ухвалення рішень щодо накладення санкцій за порушення вимог державного фінансування партій [5, с. 86].

Так, фінансування політичних партій з бюджету держави потребує запровадження ефективного механізму контролю та моніторингу за цільовим використанням виділених коштів. Як зауважує В. В. Джуган, що українське законодавство слід удосконалити, чітко та вичерпно перерахувавши напрями діяльності, на які політичні партії можуть використовувати кошти з бюджету держави для реалізації статутних завдань. Для цього вчений пропонує внести зміни до статті 17-1 Закону України «Про політичні партії в Україні», встановивши вичерпний перелік видів статутної діяльності, на яку можуть витрачатись кошти, що надаються з бюджету. Такі зміни дадуть можливість підтримувати фінансово лише конкретні напрями статутної діяльності політичних партій, які держава вважає доцільними для фінансування, зберігаючи водночас баланс між свободою діяльності партій і необхідністю прозорості у використанні публічних ресурсів. Це запобігатиме неоднозначному трактуванню норм за принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом / заборонено те, що прямо не дозволено законом» Державне фінансування, як наголошують експерти, має сприяти довгостроковій інституалізації політичних партій і забезпеченню виконання функцій, не пов'язаних із виборами, зокрема освітніх програм для громадськості або збору суспільної думки [6, с. 12].

Особливістю фінансово-правового статусу політичної партії є те, що партія є неприбутковою юридичною особою, тому що її доходи або майно не підлягають розподілу між засновниками чи учасниками. Зазвичай члени політичних партій не мають майнових прав на її активи, натомість зобов'язані сплачувати членські внески для підтримки створення та діяльності політичної партії. Згідно зі статтею 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» майно, яке політичні партії отримують у власність, має певні обмеження щодо джерел фінансування. Так, внески на підтримку політичних партій заборонено здійснювати органам державної влади, місцевого самоврядування, державним і комунальним підприємствам, а також юридичним особам, де не менше ніж 10 % статутного капіталу чи прав голосу належать державі або місцевим органам влади. Відповідно до статті 17 вказаного Закону політичні партії зобов'язані проводити

як внутрішній фінансовий аудит, так і зовнішній незалежний аудит своєї фінансової звітності. Щодо цивільно-правової відповідальності, то В. Піддубна наголошує, що політичні партії, будучи суб'єктами цивільного права, несуть відповідальність за підприємницьку діяльність лише в разі, якщо вона відповідає їхнім статутним цілям [7, с. 10].

Також до числа основних міжнародних документів, які встановлюють нормативно-правове забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій, варто включити: 1) Керівні принципи та доповідь щодо фінансування політичних партій, ухвалені Венеціанською Комісією на 46 пленарній сесії (Венеція, 9–10 березня 2001 року), в яких акцентується увага на правилах встановлення видів політичних партій, які повинні отримувати фінансування з державного бюджету, а саме: а) публічне фінансування має бути обов'язково виділеним для кожної партії, що представлена в парламенті; 2) з метою гарантування рівних можливостей для різних політичних сил фінансування з державного бюджету політичних партій доцільно поширювати й на політичні сили, що представляють важливу частину електорату та висувають кандидатів на виборах [8]; 2) Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1516 від 22 травня 2001 року «Фінансування політичних партій», що підкреслюють важливість державного фінансування політичних партій, а саме в пункті «8.a.ii.» зазначено, що державна фінансова підтримка має допомагати партіям уникати залежності від приватних меценатів і забезпечувати рівні можливості для всіх політичних сил, обсяг такої допомоги пропонується визначати на основі двох принципів: а) пропорційність до рівня підтримки партій, оціненої за об'єктивними критеріями, наприклад, кількістю отриманих голосів чи депутатських мандатів; б) сприяння новим партіям у виході на політичну арену, щоб вони могли конкурувати на рівних з більш усталеними політичними силами [9]; в) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам - членам Ради Європи від 8 квітня 2003 року, якими було затверджено Спільні правила проти корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній [10]; г) Регламент Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу від 4 листопада 2003 року № 2004/2003 «Про статус і фінансування політичних партій на європейському рівні» [11].

Поміж іншого, доцільно звернути увагу на певні аспекти цієї проблеми, визначеної у зазначених вище Керівних принципах та доповіді щодо фінансування політичних партій, ухвалених Венеціанською Комісією на 46 пленарній сесії (Венеція, 9–10 березня 2001 року): 1) включення важливих положень до національного законодавства щодо обмеження на використання бюджетних коштів у фінансуванні політичних партій (п. 160); 2) контроль за витрачанням державних коштів – виділення коштів із державного бюджету політичним партіям має супроводжуватися ретельним наглядом з боку спеціальної державної установи, яка перевіряє їхню фінансову звітність (п. 189); 3) регулювання фінансування перед виборами – у законодавстві необхідно встановити, хто може розпоряджатися коштами політичних партій у передвиборчий період, а також запровадити обмеження на їх використання третіми особами, які не є безпосередньо пов'язаними з політичною партією (п. 205) [8].

Як наголошує Я. О. Корчак, необхідно також звернути увагу на Положення про заборону та розпуск політичних партій і аналогічні заходи, прийняте Венеціанською комісією на 41 пленарному засіданні (Венеція, 10–11 грудня 1999 року), в якому зазначається, що в багатьох країнах національне законодавство регулює фінансування політичних партій, особливо якщо вони отримують фінансову підтримку з державного бюджету. Проте в переважній більшості держав порушення норм у цій сфері не стає підставою для розпуску партії або застосування аналогічних санкцій [5, с. 86].

І. Щебетун, В. Йолтуховський для вдосконалення правового регулювання фінансово-правового статусу політичних партій пропонують таке: а) чітко визначити поняття «статутна діяльність політичної партії» та «витрати на фінансування передвиборної агітації»; б) на законодавчому рівні закріпити перелік напрямів діяльності політичних партій, які можуть фінансуватися за рахунок коштів бюджету держави, у рамках фінансування статутної діяльності; в) врегулювати процес звітування політичними партіями про їхню фінансову діяльність; г) заборонити політичну рекламу; д) запровадити обов'язок місцевих організацій політичних партій відкривати окремі рахунки для обліку бюджетних коштів, виділених на фінансування статутної діяльності; е) визначити порядок взаємодії та співпраці Національного агентства з питань запобігання корупції та Рахункової палати в контексті державного контролю за законним і цільовим використанням бюджетних коштів, включаючи обмін інформацією та розподіл контрольно-наглядових функцій [12, с. 148].

Так, Ю. В. Олійник вважає, що законодавство України характеризується відсутністю єдиного підходу до регулювання фінансово-правового статусу політичних партій. У той час як законодавство про політичні партії дозволяє отримання фінансових коштів від юридичних осіб, виборче законодавство, навпаки, забороняє таке фінансування. Незважаючи на цю заборону, юридичні особи все ж беруть участь у формуванні виборчих фондів, надаючи фінансову підтримку політичним партіям прямо або опосередковано. Схожа ситуація спостерігається і з фінансуванням фізичними особами. Для виборчих фондів встановлено обмеження на розмір пожертв, у той час як фінансування статутної діяльності політичних партій фізичними особами таких обмежень не має. Законодавство також забороняє політичним партіям створювати або засновувати власні підприємства, що могло б сприяти їхній фінансовій незалежності та зменшенню залежності від великих бізнес-інвесторів і приватного капіталу. Водночас самі партії не проявляють значної зацікавленості у звільненні від фінансової підтримки приватних джерел [13, с. 101].

О. Маланчук зауважує, що, відповідно до статті 14 Закону України «Про політичні партії в Україні», політичні партії мають статус неприбуткових організацій. Вказане зумовлює, що держава гарантує їм право володіти майном і коштами для виконання статутної діяльності, але водночас обмежує можливість здійснювати господарську діяльність через відсутність чітко визначених форм такої діяльності в законодавстві. Дохід від продажу партійної символіки, літератури, організації лекцій чи концертів є характерним для всіх політичних партій, але навряд чи подібна діяльність може розглядатися як значне джерело прибутку [14, с. 216].

Так, Н. І. Платонова підкреслює важливість розмежування фінансування виборчих кампаній і поточної діяльності політичних партій, а отже, і розмежування правового регулювання фінансово-правового статусу політичних партій під час виборчого процесу, так і під час поточної діяльності, вказуючи на принципові відмінності між ними: 1) правове регулювання: фінансування виборчих кампаній і поточної діяльності регулюється різними правовими нормами. Електоральне фінансування підпадає під дію виборчого законодавства, тоді як поточне фінансування регулюється спеціальним законом про політичні партії; 2) мета фінансування: електоральне фінансування спрямоване на забезпечення достатніх ресурсів для проведення виборчої кампанії, має цільовий характер і обмежується певним терміном; 3) обмеження: розміри обмежень щодо залучення коштів для виборчих фондів і для поточної діяльності партій суттєво відрізняються [15, с. 58].

Висновки. Так, на наше глибоке переконання, у сучасних умовах розвитку правової держави та демократичного суспільства нормативно-правове забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні набуває особливого значення, оскільки ефективне функціонування політичних партій значною мірою залежить від прозорого, чіткого та справедливого регулювання їх фінансування. Основним викликом у цій сфері є забезпечення балансу між свободою політичної діяльності, принципами фінансової прозорості та запобіганням корупції. Нормативно-правова база в Україні охоплює ряд важливих положень щодо джерел фінансування політичних партій, контролю за їх фінансовою діяльністю та механізмів державного фінансування. Проте аналіз чинного законодавства показав наявність ряду прогалин і суперечностей, які потребують удосконалення. Запровадження більш дієвих механізмів контролю, посилення відповідальності за порушення правил фінансування та підвищення рівня прозорості звітності політичних партій є ключовими напрямами для покращення фінансово-правового регулювання. Особливостями нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні є: 1) встановлення на законодавчому рівні статусу неприбуткової організації для політичних партій; 2) закріплення за партіями права на матеріальні й фінансові ресурси, визначаючи джерела та форми політичного фінансування; 3) доходи або майно політичної партії не підлягають розподілу між засновниками чи учасниками; 4) держава гарантує політичним партіям право володіти майном і коштами для виконання статутної діяльності, але водночас обмежує можливість здійснювати господарську діяльність через відсутність чітко визначених форм такої діяльності в законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.12.2024).

2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 15.12.2024).

3. Посібник для політичних партій з політичного фінансування. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. 2018. 164 с.

4. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text (дата звернення: 15.12.2024).

5. Корчак Я. О. Фінансування політичних партій: теоретичні аспекти визначення типу (принципу) правового регулювання. *Юрид. вісн. Повітр. і косм. право: Наук. пр. Нац. авіац. ун-ту.* 2021. № 2. С. 85–93.

6. Джуган В. В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» МОН України. Ужгород, 2017. 17 с.

7. Піддубна В. Особливості правового статусу політичних партій як юридичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Юридична наука.* 2023. № 4 (26). С. 4–12.

8. Керівні принципи та доповідь щодо фінансування політичних партій: CDL-INF (2001) 8: ухвалені Венеціанською Комісією на 46 пленарній сесії (Венеція, 9–10 березня 2001 року). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права* : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. С. 307–319.

9. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) «Фінансування політичних партій» від 22.05.2001 № 1516 (2001). URL : http://www.assembly.coe.int/nx/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en (дата звернення: 15.12.2024).

10. Рекомендація Rec (2003)4 Комітету Міністрів державам-членам: щодо загальних правил протидії корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих компаній, прийнятих на 835 зустрічі заступників міністрів Комітету Міністрів Ради Європи. URL : https://www.acrc.org.ua/ua/reports/library/all/rekomendacziya-rec(2003)4-komitetu-ministriv-derzhavam-chlenam:-shhodo-zagalnix-pravil-protidiyi-korupcziyi-u-finansuvanni-politichnix-partij-ta-viborchix-kompanij,-prijnyatix-na-835-zustrichi-zastupnikiv-ministriv-komitetu-ministriv-radi-evropi.html (дата звернення: 15.12.2024).

11. Регламент ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС 2004/2003 «Про статус і фінансування політичних партій на європейському рівні» (OJ 2003 L 297). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-03#Text (дата звернення: 15.12.2024).

12. Щебетун І., Йолтуховський В. Фінансування політичних партій в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 147–150.

13. Олійник Ю. В. Фінансування політичних партій та державний контроль за ним: український досвід. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. № 24. С. 101–102.

14. Маланчук О. Фінансування політичних партій. Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія, м. Тернопіль, 26 листопада 2015 р. Тернопіль, 2015. С. 215–219.

15. Джуган В. В. Поняття та види фінансування політичних партій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2021. № 63. С. 56–60.

REFERENCES

1 Konstytutsiia Ukraïny vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

2. Vyborchyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 №396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

3. Posibnyk dlia politychnykh partiy z politychnoho finansuvannia. (2018) Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES) v Ukraïni [in Ukrainian].

4. Pro politychni partii v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2365-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

5. Korchak Ya. O. (2021) Finansuvannia politychnykh partii: teoretychni aspekty vyznachennia typu (pryntsypu) pravovoho rehuliuvannia. Yuryd. visn. Povitr. i kosm. Pravo : Nauk. pr. Nats. aviats. un-tu. [in Ukrainian].

6. Dzhuhan V. V. (2017) Konstytutsiyno-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partiy v Ukraïni ta kraïnakh YeS: porivnialnyy analiz : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Derzh. VNZ «Uzhhorod. nats. un-t» MON Ukraïny [in Ukrainian].

7. Piddubna V. (2023). Osoblyvosti pravovoho statusu politychnykh partii yak yurydychnykh osib: porivnialno-pravova kharakterystyka. *Yurydychna nauka.* [in Ukrainian].

8. Kerivni pryntsypy ta dopovid shchodo finansuvannia politychnykh partii: CDL-INF (2001) 8: ukhvaleni Venetsianskoiu Komisiieiu na 46 plenarnii sesii (Venetsiia, 9–10 bereznia 2001 roku). *Yevropeiskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava* : materialy Venetsianskoi Komisii, Parlamentskoi Asamblei, Komitetu Ministriv, Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy: per. z anhl. / za red. Yu. Kliuchkovskoho. Vyd. 2-e, vypr. i dopovn. K., 2009 [in Ukrainian].

9. Rekomendatsiia Parlamentskoï Asambleï Rady Yevropy (PARIe) «Finansuvannia politychnykh partiy» vid 22.05.2001 № 1516 (2001). URL : http://www.assembly.coe.int/nx/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

10. Rekomendatsiia Rec (2003). Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam: shchodo zahalnykh pravyl protydii koruptsii u finansuvanni politychnykh partii ta vyborchykh kompanii, pryiniatykh na 835 zustrichi zastupnykiv ministriv Komitetu Ministriv Rady Yevropy. URL : https://www.acrc.org.ua/ua/reports/library/all/rekomendacziya-rec(2003)4-komitetu-ministriv-derzhavam-chlenam:-shhodo-zagalnix-pravil-protidiyi-korupcziyi-u-finansuvanni-politichnix-partij-ta-viborchix-kompanij,-prijnyatix-na-835-zustrichi-zastupnikiv-ministriv-komitetu-ministriv-radi-evropi.html (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

11. Rehlament YeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady YeS 2004/2003 «Pro status i finansuvannia politychnykh partii na yevropeiskomu rivni» (OJ 2003 L 297). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-03#Text (data zvernennia: 15.12.2024) [in Ukrainian].

12. Shchebetun I., Yoltukhovskyi V. (2019). Finansuvannia politychnykh partii v Ukraini. *Molodyi vchenyi* [in Ukrainian].

13. Oliinyk Yu. V. (2018). Finansuvannia politychnykh partii ta derzhavnyi kontrol za nym: ukrainskyi dosvid. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk* [in Ukrainian].

14. Malanchuk O. (2015). Finansuvannia politychnykh partii. Pershi naukovi chytannia pamiati S.I. Yuriia, m. Ternopil, 26 lystopada 2015 r. [in Ukrainian].

15. Dzhuhan V. V. (2021). Poniattia ta vydy finansuvannia politychnykh partii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»* [in Ukrainian].

O. O. Sharandin. PECULIARITIES OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE FINANCIAL AND LEGAL STATUS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE

Introduction. *Political parties in Ukraine are parties to legal relations. According to the Law of Ukraine 'On Political Parties in Ukraine', the latter are legal entities. Today, the doctrine of law examines the sociological and legal, constitutional and legal, financial and legal and other statuses of political parties, but the financial and legal status of political parties is not sufficiently studied. The need to study the financial and legal status of political parties is due to the peculiarities of the legal nature of political parties as subjects of legal relations, and the specifics of participation of these subjects in financial legal relations. With this in mind, it is relevant to study the specifics of the regulatory and legal framework for the financial and legal status of political parties in Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyse the peculiarities of the regulatory and legal framework for the financial and legal status of political parties in Ukraine.*

Methods. *To achieve this goal, an integrated approach is applied, which determines the use of general scientific and special scientific research methods. In particular, the functional method was used to determine the functions of the entities that provide funding for political parties. The formal legal method was used to analyse the provisions of legal acts regulating the financial and legal status of political parties. The systemic and structural method was used to identify the main features of legal regulation of the financial and legal status of political parties. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction and analogy were also used to formulate conclusions and proposals.*

Results. *The article examines the main features of the regulatory and legal framework for the financial and legal status of political parties. The basic principles of financing of political parties are considered. The peculiarities of allocation of state funding for political parties are analysed. The main legal acts regulating the legal status of political parties are considered. The author draws conclusions about the peculiarities of the financial and legal status of political parties.*

Conclusion. *It is concluded that in the current conditions of development of the rule of law and democratic society, the regulatory and legal framework for the financial and legal status of political parties in Ukraine is of particular importance, since the effective functioning of political parties largely depends on transparent, clear and fair regulation of their financing. The main challenge in this area is to strike a balance between the freedom of political activity, the principles of financial transparency and the prevention of corruption. The legal framework in Ukraine includes a number of important provisions on the sources of funding*

for political parties, control over their financial activities and public funding mechanisms. However, the analysis of the current legislation has revealed a number of gaps and contradictions that need to be improved. The introduction of more effective control mechanisms, increased liability for violations of the funding rules and increased transparency of political party reporting are key areas for improving the financial and legal regulation. The peculiarities of the regulatory and legal framework for the financial and legal status of political parties in Ukraine are as follows: 1) establishment of the status of a non-profit organisation for political parties at the legislative level; 2) assignment to parties of the right to material and financial resources, determining the sources and forms of political financing; 3) income or property of a political party cannot be distributed among its founders or members; 4) the State guarantees political parties the right to own property and funds for the statutory activities, but at the same time restricts the possibility to carry out economic activities due to the lack of clearly defined forms of such activities in the legislation.

Keywords: *political party, financing of political parties, political financing, financial and legal status.*

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2025 року

Теорія та історія держави і права

УДК 348
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.109-116

Д. О. Савченко,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і права ННІ права,
Державний податковий університет
e-mail: Sda0007bi@i.ua
ORCID ID 0009-0006-3064-9400

СФЕРА ЮРИСДИКЦІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СУДУ В СЕРЕДНІ ВІКИ

Стаття присвячена визначенню сфери та особливостей персональної, територіальної та предметної юрисдикції західноєвропейського церковного судочинства в Середні віки. Проаналізовано підсудність церковному суду окремих соціальних груп та певних категорій цивільних та кримінальних справ згідно з приписами канонічного права, постановами церковних Соборів та папськими декреталіями. Констатовано, що справи, які стосувалися віри і моралі, а також усі справи щодо осіб, які перебували у церковному віданні, були підсудні суто церковному суду. Зазначено, що церковна земельна власність була основою економічної, політичної і судової влади західноєвропейских середньовічних церковних прелатів та установ. Населення, що проживало на церковних землях, було підсудним церковному суду. Автор звертає увагу, що церковна юрисдикція мала різні межі та форми згідно із статусами осіб та категоріями справ: в одних випадках церковні судді були представниками духовної влади християнської церкви (захищаючи суспільні моральність та духовність), в інших – як світські сеньори та землевласники з правом світського суду над своїми підлеглими. Визначено, що персональна юрисдикція церковного суду на Заході була значно ширшою, ніж у Візантії. Християнство значно вплинуло на всі без винятку сфери цивільних правовідносин, але особливо очевидним та найбільш значущим цей вплив виявився в сімейно-шлюбних відносинах. Зроблено висновок, що церковному суду були підсудні: 1) усі особи духовного стану в усіх спірних справах між собою; 2) усе населення (як духовне, так і світське) за чітко визначеним переліком справ; 3) деякі соціальні верстви світського населення по всіх

© Савченко Д. О., 2025

справах; а найвагомішу категорію справ підсудних церковному суду становили справи про припинення шлюбу та визнання шлюбу недійсним.

Ключові слова: *канонічне право, церковне судочинство, церковні трибунали (суди), папське судочинство, Середні віки.*

Мета статті полягає у визначенні сфери та особливостей персональної, територіальної та предметної юрисдикції західноєвропейського церковного судочинства в Середні віки.

Постановка проблеми. Сучасне судочинство в католицьких церквах керується «Кодексом канонічного права» 1983 року, який став наслідком церковної реформи другої половини XX – початку XXI століття, у ході якої були сформовані нові принципи функціонування церковних судів. Церковні суди є важливим елементом церковної організації. У процесі історичного розвитку суспільства обсяг юрисдикції церковного судочинства зазнав суттєвих змін. Середньовічні церковні суди не тільки вирішували суперечки всередині інституцій церкви, а й виконували функції сучасних цивільних, адміністративних та кримінальних судів за відсутності або в конкуренції зі світською юрисдикцією. Світська судова система в Західній Європі розвивалася за прикладом церковного судочинства. Унаслідок розвитку державних систем судочинства компетенція церковних судів зазнала значних обмежень, а після запровадження принципу відокремлення церкви від держави сферу дії канонічного права і компетенції церковного судочинства було фактично звужено до внутрішньоцерковних проблем. Зростання ролі католицької церкви в сучасному світі, екуменічному діалозі та розвитку міжнародного права та юрисдикції міжнародних судових інституцій повертають до порядку денного дослідження етапів розвитку та змістовного наповнення компетенції юрисдикційної влади Церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетенція судової влади Церкви в Середні віки викликає постійний дослідницький інтерес у зарубіжній і вітчизняній історіографії. Стан вивчення обсягу та особливостей персональної, територіальної та предметної юрисдикції церковного судочинства в середньовічній Західній Європі зарубіжними істориками права підсумовано в колективних монографіях «Історія судів і судової процедури в середньовічному канонічному праві» (вийшла 2016 р.) [1; 2, с. 29–30] та «Кембріджська історія Середньовічного канонічного права» (вийшла 2022 р.) [3; 2, с. 36–37]. У вітчизняній історіографії ця проблематика представлена працями Д. Забзалюка, Л. Лазора, В. Лазора, В. Лубського, М. Мацелика, І. Мацелюх, С. Місевича, В. Санжарова, С. Сливки, О. Турчак, М. Шамшиної, А. Шевченко та інших [4; 2, с. 43–44; 5, с. 159–164]. В останні роки дослідницьку увагу привертали, зокрема, компетенція середньовічної судової влади католицької Церкви, організаційні і функціональні особливості вищих судових органів папської дикастерії – Римської Роти та Апостольської Пенітенціарії [6, с. 37–43; 7, с. 49–52], процесуальні питання церковного судочинства [8, с. 9–20; 9, с. 37–40], кримінальна компетенція церковних судів [10, с. 51–55]. Водночас багато питань середньовічного церковного судочинства потребують подальшого вивчення, перегляду традиційних уявлень і концепцій. Однією з таких проблем, безумовно, є аналіз підсудності церковному судочинству окремих соціальних груп та певних категорій цивільних та кримінальних

справ згідно з приписами канонічного права, постановами церковних Соборів та папськими декреталіями.

Виклад основного матеріалу. Церковне правосуддя в середньовічній Європі відігравало значно більшу роль порівняно з сучасним за обсягом повноважень. Це пов'язано з історичними умовами його виникнення. По-перше, християнське правосуддя від самого початку свого існування претендувало на контроль за поведінкою усіх вірних, тобто не мало інших обмежень ніж кордони християнського світу [3, с. 11–31]. По-друге, церковне судочинство було визнано як один з імперських інститутів за часів Пізнього Риму й збереглося після розпаду Західної Римської імперії як один із чинників єдності тогочасного європейського суспільства. У Римській імперії захист прав і інтересів римських громадян був прерогативою держави: справи, які стосувалися інтересів держави, розглядалися публічним судом, приватноправові інтереси захищалися в цивільних судах [3, 230–261]. В умовах варваризації, подрібнення суверенітету, виникнення ряду племінних державницьких об'єднань, становлення феодальної системи правосуддя, коли не лише королівська влада, а й окремі сеньйори і навіть деякі великі міста отримали певну судову владу, а у відправленні правосуддя визначальними стали норми звичаєвого права, церковне правосуддя завдяки своїй ієрархічній структурі і єдиним на всіх теренах християнського світу канонам (законам) отримало значний авторитет і сприяло посиленню влади Церкви в суспільстві та Римських пап у церкві [3, с. 32–78; 11, с. 5–9; 2, с. 44–52]. Канонічні судові процедури передбачали захист підсудних від необґрунтованих звинувачень або зловмисного переслідування. Церковні «трибунали» (суди) забезпечували звинуваченим прихисток від тілесних покарань [8, с. 9–20; 9, с. 37–40]. З розвитком та посиленням королівської влади церковне судочинство ще впродовж кількох століть продовжувало відігравати надважливу роль у відправленні правосуддя як паралельна, конкуруюча гілка судової влади. До церковного правосуддя миряни звертаються в багатьох випадках, коли не сподіваються на справедливе вирішення справи в світських судах. «Декрет» болонського викладача права Граціана вибудував правове та процесуальне підґрунтя апеляційного процесу в церковному судочинстві, що, безумовно, сприяло посиленню апеляційної юрисдикції Церкви і Римських пап [3, с. 79–107; 2, с. 71–127; 12, с. 18–21; 13, с. 21–31]. На Заході в умовах неподільності держави і церкви було розроблено теорію «двох мечів» – світського та духовного. На Сході у Візантії імперія збереглася ще на тисячу років, тому Церква і церковне судочинство тут залишалися здебільшого підконтрольними світській владі.

Прелати церкви (єпископи, абати, пріори, архидіякони), а також окремі церковні установи (собори, монастирі) завдяки власності на землю стали світськими сеньйорами – герцогами, графами, баронами, володарями замків та міст. Вони приносили суверену (королю) присягу вірності за свої володіння, збирали та очолювали феодальне васальне ополчення в разі війни, призначали службовців на адміністративні посади, іноді навіть карбували монету, опікувалися податками та відправляли від свого імені правосуддя включно з «правом драбини» (встановлення шибениці), тобто винесення смертних вироків. Але перелічені повноваження за визначенням були «світськими» (компонентами світської

влади), тому їхнє виконання було покладено на світських осіб, у царині правосуддя – світських «офіціалів» (суддів) церковних прелатів та установ. Церковна земельна власність була основою економічної, політичної і судової влади західноєвропейських середньовічних церковних прелатів та установ [3, с. 368–395]. Населення, що проживало на церковних землях, було підсудним церковному суду. За звичаєм право суду як у цивільних, так і в кримінальних справах над усіма особами, які проживали на землях, що відходили церкві або внаслідок дарування або за заповітом, передавалось разом з ними.

Сфера юрисдикції церковних судів у справах мирян була доволі значною в цивільному і в кримінальному правосудді: сімейно-шлюбні відносини, спадкування, злочини проти віри і церкви, проти основ моральності тощо. Шлюбне право регламентувалося в середньовічній Західній Європі виключно канонічним правом, тобто передавало цивільну юрисдикцію з визначення ступеня родства, дотримання умов вступу в шлюб, його законності та можливості розірвання та повторного одруження всіх мирян церковним суддям [3, с. 453–474]. Церковне судочинство опікувалося вдовами, неповнолітніми та сиротами. Позашлюбна сексуальна поведінка (перелюб, блуд, содомія, двоєженство, зґвалтування, кровозмішення, проституція) відповідно належали до кримінальної юрисдикції церковних судів [3, с. 327–341].

Церква контролювала розподіл, збір та використання десятини. Церковні Собори чітко регламентували повноваження прелатів, умови та обмеження використання мирян у десятинних зборах, застереження для втручання світської влади в розпорядження десятинами та вирішення спорів відносно обсягів, засобів збору, використання церковного майна (продаж, застава) для покриття десятинних виплат [3, 192–207; 14, с. 50–54; 15, с. 48–50; 16, с. 42–46]. Церковні «офіціаліте» (суди) вважали майнові та податкові «десятинні» справи, які в цих випадках стосувалися всіх категорій населення, підсудними виключно церковній юрисдикції. Вони також вимагали виключної компетенції в справах про лихварство [3, с. 345–367].

Цими питаннями компетенція церковних судів у майновій сфері не обмежувалася. Згідно із середньовічною заповідальною практикою складання та визначення законності заповітів було в компетенції церковного судочинства. У царині договірного права церковне судочинство довгий час мало беззаперечні позиції, спираючись на загальнообов'язкову традицію скріплення договору клятвою, а порушення клятви перебувало в компетенції церковної юрисдикції. Усні клятви приносили зазвичай на Біблії або використовували якісь священні предмети. Клятвами скріпляли також міждержавні домовленості, мирні договори. Було розроблено спеціальну ритуалізовану процедуру принесення клятв для ратифікації міжнародних договорів.

Усі злочини та правопорушення, вчинені священнослужителями (прелатами, каноніками, ченцями та черницями), перебували в повній і виключній компетенції церковного судочинства [3, с. 396–450]. Навіть важкі злочини, такі як убивства, підпали, пограбування, шахрайство тощо, скоєні кліриками (священниками, дияконами, монахами) та церковними служками завдяки «церковній привілегії» розглядалися церковними суддями [3, с. 495–510; 10, с. 51–55]. Підсудність духовних осіб суду церкви була встановлена також і на

Сході – у візантійському світському праві. Треба зазначити, що, оскільки не тільки держава, а й школа (освіта) не була відділена від церкви, студенти також мали можливість користуватися перевагами духовного статусу. Державне правосуддя в Пізньому Середньовіччі намагатиметься зламати систему уникнення відповідальності за державні злочини, насамперед образу величності або зраду завдяки привілегії «фора», тобто унеможливлення світського покарання особи з церковним статусом. Світські юристи запровадять спеціальну теорію «привілейованого випадку», щоб мати можливість розглядати у світських судах справи «злочинних» священнослужителів. До компетенції церковного суду належали проступки духовних осіб проти церковної дисципліни: пияцтво, відвідування розважальних закладів і місць та участь у непристойних для духовного сану розвагах. Постійно зростав суспільний прошарок світських осіб, непідсудних судовим органам як у суто церковних, так і за рештою інших справ: миряни, які перебували «під владою», заступництвом або на утриманні церкви («personae miserabilis»): каліки (сліпі, криві), жебраки, вдовиці, що жили милостенею, а також особи, які мали тимчасовий зв'язок з церковними установами (подорожні, паломники, лікарі, які обслуговували притулки для подорожніх та лепрозорії).

Висновки. Згідно з проведеним аналізоь підсудності церковному судочинству окремих соціальних груп та певних категорій цивільних та кримінальних справ відповідно до приписів канонічного права, постанов церковних Соборів та папських декреталій можна сформулювати такі висновки: 1. У сфері церковної юрисдикції та підсудності перебували насамперед справи, які стосувалися віри і моралі, а також усі справи щодо церковних осіб. 2. Церковна земельна власність була основою економічної, політичної і судової влади західноєвропейских середньовічних церковних прелатів та установ. Населення, що проживало на церковних землях, було підсудним церковному суду. 3. Церковні судді стосовно різних підсудних церковній юрисдикції осіб та під час розгляду певних справ були в якісно різних іпостасях. Відповідно, церковна юрисдикція мала різні межі та форми згідно зі статусом осіб та категоріями справ: в одних випадках церковні судді були представниками духовної влади християнської церкви (захищаючи суспільні моральність та духовність, в інших – світські сеньйори та землевласники з правом світського суду над своїми підлеглими. 4. Персональна юрисдикція церковного суду на Заході була значно ширшою, ніж у Візантії. 5. Церковному суду були підсудні: 1) всі особи духовного стану в усіх спірних справах між собою; 2) все населення (як духовне, так і світське) за чітко визначеним переліком справ; 3) деякі соціальні верстви світського населення по всіх справах. 6. Християнство значно вплинуло на всі без винятку сфери цивільних правовідносин, але особливо очевидним та найбільш значущим цей вплив виявився в сімейно-шлюбних відносинах. Найвагомішу категорію справ підсудних церковному суду становили справи про припинення шлюбу та визнання шлюбу недійсним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law / ed. W. Hartmann, K. Pennington. Washington : The Catholic University of America Press, 2016. XIV, 506 p.

2. Санжаров В. А. Становлення та розвиток канонічного права в Західній Європі у XII–XIV століттях : дис. …. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2024. 221 с.

3. The Cambridge History of Medieval Canon Law / ed. A. Winroth, J. C. Wei. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 618 p.

4. Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя. Київ : Талком, 2015. 290 с.

5. Турчак О. В. Взаємодія канонічного та публічного права середньовічної доби: політико-правовий вимір. *Південноукраїнський правничий час*опис. 2020. № 4. С. 159–164.

6. Санжаров В. А. Інституційне оформлення папського правосуддя з повноправною юрисдикцією у XIV столітті: Римська Рота. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 93. С. 37–43. DOI : https://doi.org/10.32837/apdp.v0i93.3312

7. Мацелик М. О., Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф. Папське судочинство в класичне Середньовіччя: Апостольська Пенітенціарія. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 49–52. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/9

8. Мацелик М. О., Бинюк Н. М., Санжарова Г. Ф. Середньовічне церковне судочинство: цивільний та кримінальний процеси. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2022. Вип. 1 (8). С. 9–20. DOI : https://doi.org/10.33244/ 2617-4154.1(8).2022.9-20

9. Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Інквізиційне розслідування в середньовічній судовій процедурі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 37–40. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/6

10. Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Злочини і «кримінальні» провадження проти прелатів в церковному судочинстві XII–XIV століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 51–55. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/9

11. Санжаров В. А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. *Правова позиція*. Дніпро, 2022. № 1 (34). С. 5–9. DOI : https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.1

12. Санжаров В. А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6 (41). С. 18–21. DOI : https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).959

13. Санжаров В. А., Павлюх О. А. Болонська правова школа у XII столітті. Внесок декретистів в створення системи західноєвропейського церковного права. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2022. Вип. 1 (8). С. 21–31. DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.21-31

14. Павлюх О. А., Санжаров В. А., Бинюк Н. М. Значення соборного законодавства для реформи Церкви та розвитку канонічного права в XII столітті: Латеранські Собори 1123, 1139, 1179 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 50–54. DOI : https://doi.org/ 10.32782/2524-0374/2022-4/10

15. Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф., Мацелик М. О. Третій Латеранський Собор і канонічне право: еволюція законодавства та права церкви в XII столітті. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 48–50. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/8

16. Санжаров В. А., Павлюх О. А., Санжарова Г. Ф. Четвертий Латеранський Собор 1215 року: традиції і новації в канонічному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 42–46. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/8

REFERENCES

1. Hartmann W., Pennington K. (eds.). The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law. Washington, 2016.

2. Sanzharov V. A. Formation and Development of Canon Law in Western Europe in the 12th–14th Centuries. Dissertation. Kyiv, 2024.

3. Winroth A., Wei J. C. (eds.). The Cambridge History of Medieval Canon Law. Cambridge, 2022.

4. Matselyukh I. A. Sources of Church Law during the Ukrainian Middle Ages. Kyiv : Talkom, 2015.

5. Turchak O. V. The interaction of canonical and public law in the medieval era: political and legal dimension. *South Ukrainian Legal Journal.* 2020. No. 4. P. 159–164.

6. Sanzharov V. A. Organization of Papal Justice with Full Jurisdiction in the 14th century: Rota Romana. *Current Problems of State and Law*. 2022. Vol. 93. P. 37–43.

7. Matselyk M. O., Sanzharov V. A., Sanzharova G. F. Pope's Judiciary in the Late Middle Ages: Apostolic Penitentiary. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2022. Issue 5. P. 49–52.

8. Macelyk M. O., Binuk N. M., Sanzharova G. F. Medieval Church Judiciary: Civil and Criminal Processes. *Irpin Legal Chroniclles: The Scientific Journal*. 2022. Issue 1 (8). P. 9–20.

9. Sanzharov V.A., Matselyk M. O., Sanzharova G. F. Inquisition Investigation in Medieval Judicial Procedure. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2024. Issue 10. P. 37–40.

10. Sanzharov V. A., Matselyk M. O., Sanzharova G. F. Crimes and 'Criminal' Proceedings Against Prelates in the Church Judiciary of the Twelve-Fourteenth Century. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2022. Issue 7. P. 51–55.

11. Sanzharov V. A. Origins and sources of canon law in Western Europe before the Decree of Gratian. *Legal position*. 2022. Issue 1 (34). P. 5–9.

12. Sanzharov V. A. Creation of the System of Ecclesiastical Law in Western Europe in the XII Century. Gratian's Decretum. *Subcarpathian Law Herald*. 2021. Issue 6 (41). P. 18–21.

13. Sanzharov V. A., Pavliukh O. A. Bologna Law School in the XII Century. The Contribution of Decretists in Creating a System of Western European Ecclesiastical Law. *Irpin Legal Chroniclles: The Scientific Journal*. 2022. Issue 1 (8). P. 21–31.

14. Pavlyukh O. A., Sanzharov V. A., Binuk N. M. The Importance of Conciliar Legislation for the Reform of the Church and the Application of Canon Law in the Twelfth Century: Lateran Councils 1123, 1139, 1179. *Juridical Scientific and Electronic Journal.* 2022. Issue 4. P. 50–54.

15. Sanzharov V. A., Sanzharova G. F., Macelyk M. O. The Third Lateran Council and Canon Law: the Evolution of Legislation and Church Law in the 12th Century. *Juridical Scientific and Electronic Journal.* 2023. Issue 10. P. 48–50.

16. Sanzharov V. A., Pavlyukh O. A., Sanzharova G. F. The Fourth Lateran Council (1215): Traditions and New Efforts in Canon Law. *Juridical Scientific and Electronic Journal.* 2022. Issue 6. P. 42–46.

D. O. Savchenko. THE JURISDICTION OF THE ECCLESIASTICAL COURT IN WESTERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES

The article is devoted to defining the scope and features of personal, territorial and subject-matter jurisdiction of Western European ecclesiastical proceedings in the Middle Ages. The jurisdiction of the ecclesiastical court of certain social groups and certain categories of civil and criminal cases according to the prescriptions of canon law, the decrees of church councils and papal decretals is analyzed. It was established that cases concerning faith and morals, as well as all cases concerning persons under church jurisdiction, were subject to the jurisdiction of a purely ecclesiastical court. It is noted that church land ownership was the basis of the economic, political, and judicial power of medieval church prelates and institutions in Western Europe. The population living on church lands was subject to the church court. The author draws attention to the fact that church jurisdiction had different boundaries and forms according to the status of persons and categories of cases: in some cases, church judges acted as representatives of the spiritual authority of the Christian church (protecting public morality and spirituality), in others – as secular lords and landowners with the right of secular court over their subordinates. It has been determined that the personal jurisdiction of the church court in the West was much broader than in Byzantium. Christianity has significantly influenced all spheres of civil legal relations without exception, but this influence has been especially obvious and most significant in family and marital relations. It was concluded that the ecclesiastical court was competent to deal with: 1) all persons of the clergy in all disputed cases among themselves; 2) the entire population (both clergy and lay) in a clearly defined list of cases; 3) certain social strata of the lay population in all cases. The most important category of cases brought before the church court were cases of termination of marriage and declaration of marriage invalid.

Key words: *Canon Law, Justice of Church, Ecclesiastical Courts, Papal Justice, Middle Ages.*

Стаття надійшла до редколегії 12 лютого 2025 року

УДК 348
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.117-123

А. Є. Шевченко,
докт. юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: shevchenko2757@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2663-9892

НАУКОВА ШКОЛА «ІНТЕЛЕКТ» ПРОФЕСОРА ІВАНА БОГАТИРЬОВА НА ШЛЯХУ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ

Стаття присвячена ролі наукової школи «Інтелект» професора Івана Богатирьова в галузі пенітенціарного права на шляху трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему. Запропоновано та обґрунтовано бачення концепції фундаментальних шляхів створення цієї школи. Визначено науковий супровід трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему під керівництвом керівника наукової школи «Інтелект» професора І. Г. Богатирьова, це: розробки нових моделей, концепцій трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему; удосконалення національного законодавства у сфері захисту прав і свобод засуджених у місцях несвободи; підготовка, перепідготовка персоналу органів і установ виконання покарань і пробації; впровадження в місця несвободи європейських стандартів щодо засуджених і ув'язнених; розробка доктринальної моделі соціальної корекції засуджених в місцях несвободи ДКВС України; впровадження у діяльність органів і установ виконання покарань ефективних заходів запобігання злочинності загалом і у пенітенціарній сфері зокрема тощо. Зазначено роль стратегії реформування (розвитку пенітенціарної системи до 2026 року, де зазначено основні цілі подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи України. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: *наукова школа, трансформація, система, право, кримінально-виконавчі засади, соціальна корекція, соціалізація, ресоціалізація, реінтеграція, персонал, засуджені.*

Постановка проблеми та її актуальність. У порядку постановки проблеми варто наголосити, що авторитет будь-якої наукової школи пов'язаний не тільки з ефективною роботою наукових установ вищих навчальних закладів, а й з наявністю авторитетних

© Шевченко А. Є., 2025

вчених, здатних генерувати наукові ідеї у відповідній сфері суспільних відносин. Проблема діяльності наукових шкіл зумовлена недостатньою теоретичною і практичною розробленістю, відсутністю відповідного нормативно-правового забезпечення, що регулює її діяльність.

Хоча саме наукова школа як феномен інноваційної освітньої діяльності є вищою формою саморозвивальної практики. Вона успішно реалізує основні положення компетентнісно зорієнтованої освіти, стоїть у витоків нової мисленнєво-діяльнісної парадигми, що обґрунтовуватиме логіку варіативного мотиваційно-смислового розвитку наукових шкіл в Україні, спрямовану на розширення можливостей і саморозвиток суб'єктів освітнього процесу засобами інновацій [6].

Візія наукової школи розглядається нами як прообраз якісних перетворень в освіті команди професіоналів, які розширюють простір освітніх можливостей. Прикладний аспект діяльності наукової школи вирізняється високим рівнем розвитку інноваційного потенціалу, на базі якої проводяться наукові теми досліджень. Завдяки таким школам в Україні створюється наукова платформа, яка випереджає час і створює основу подальшого розвитку науки загалом і пенітенціарної зокрема [6].

Актуальність зазначеного зумовлено також тим, що нині, серед науковців пенітенціарного спрямування, йде активна фахова дискусія щодо потреби трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему.

Враховуючи різні чинники суспільної значимості такої трансформації, зокрема й думки українських учених і практиків, варто зауважити, що входження України в європейську сім'ю стане нагальним питанням реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України в контексті Європейських пенітенціарних правил поводження з ув'язненими і засудженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу написання цієї статті склали праці українських учених: А. Богатирьова, О. Богатирьової, Н. Коломієць, К. Буряк, Д. Колодчина, О. Михайлика, Ян Стрелюка, С. Тагієва, М. Пузирьов, С. Халимона, О. Шкути та інші. Однак варто зазначити, що окремого дослідження наукової школи «Інтелект» професора Івана Богатирьова в галузі пенітенціарного права на шляху трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему не проводилось.

Метою статті є аналіз та визначення ролі наукової школи професора Івана Богатирьова «Інтелект» на шляху трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Основний зміст статті. Оскільки Стратегією реформування (розвитку пенітенціарної системи до 2026 року визнано необхідність запровадження в Україні комплексних довгострокових змін відповідно до стандартів Ради Європи, пенітенціарна наука має допомогти практиці у вирішенні поставлених у стратегії цілей, завдань, незважаючи на широкомасштабну збройну агресію російської федерації проти України [1].

Отже, трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему можна визначити як перехід від синергетичного врегулювання всіх питань функціонування пенітенціарної системи до кібернетичного – поступового державного

упорядкування всіх її складових через захист прав і свобод засуджених у місцях несвободи, потреб, інтересів, спеціалізацію персоналу, який надає публічні послуги в місцях несвободи, стандартизацію та синхронізацію норм кримінально-виконавчого права, зокрема й міжнародного права.

Відсутність обґрунтованих, системних науково-доктринальних положень щодо розуміння сутності, змісту трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему викликає ряд методологічних підходів до реалізації виконання цього важливого для теорії пенітенціарного права і практики виконання і відбування кримінальних покарань.

Вищезазначене знаходить сій прояв у діяльності наукової школи професора Івана Богатирьова «Інтелект». Наукова школа «Інтелект» – напрям у теорії кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, що визначає трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему через:

– розробку нових моделей, концепцій трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему;

– удосконалення національного законодавства у сфері захисту прав і свобод засуджених у місцях несвободи;

– підготовку, перепідготовку персоналу органів і установ виконання покарань та пробації;

– впровадження в місця несвободи європейських стандартів щодо засуджених і ув'язнених;

– розробку доктринальної моделі соціальної корекції засудженого на всіх стадіях відбування кримінального покарання: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції;

– впровадження у діяльність органів і установ виконання покарань ефективних заходів запобігання злочинності загалом і в пенітенціарній сфері зокрема тощо.

Основна мета діяльності такої школи – змінити вектор виконання і відбування кримінальних покарань за вчинене кримінальне правопорушення, у силу чого засуджена особа має пройти три стадії відбування покарання: соціалізацію; ресоціалізацію; реінтеграцію. Кожна із цих стадій забезпечує не тільки сприйняття порядку і умов відбування покарання, а і набуття здібностей адаптуватися до цих умов і навичок реінтегруватися в суспільство після звільнення.

2003 року Вченою радою Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту України з питань виконання покарань було прийнято прогресивне на той час рішення про створення наукової школи «Інтелект» Цей науковий напрям очолив вітчизняний вчений, професор пенітенціарного права Іван Богатирьов. Примітно, що вчений не тільки має теоретичні знання з такого напряму дослідження, він також має і практичний досвід роботи із засудженими [2, с. 88].

Завдяки поєднанню цих двох складових вчений провів ґрунтовну систематизацію наукових надбань попередників, здійснив поглиблений аналіз сучасних наукових праць і створив наукову школу, яка сьогодні об'єднує у своїх рядах більше 50 однодумців і дослідників саме в пенітенціарній сфері.

До її складу увійшли професорсько-викладацький склад кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, оперативно-розшукової діяльності, криміналісти, а також практичні працівники органів і установ виконання покарань та пробації, суду, прокуратури, адвокати [2].

Найбільш вагомим здобутком наукової школи професора Івана Богатирьова є формування нової еліти правників та втілення в практичну діяльність пенітенціарних установ і уповноважених органів з питань пробації нової моделі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему [2].

До речі, саме в такій школі відбулося професійне становлення цілої плеяди вітчизняних вчених пенітенціаристів. Приємно відмітити, що 2021 року вчений наукової школи «Інтелект» доктор юридичних наук, професор О. О. Шкута став лауреатом премії Президента України для молодих вчених [3]. Доктор юридичних наук, старший дослідник М. С. Пузирьов 2023 року став стипендіатом Кабінету Міністрів України для молодих вчених [4].

Загалом за 21 рік існування наукової школи «Інтелект» її вченими було захищено 9 докторських та 38 кандидатських дисертацій, опубліковано 50 монографій, 32 навчальні посібники, 20 підручників, науково-практичних коментарів, глосаріїв та ін. Науковий потенціал школи дає змогу адекватно відповідати на сучасні виклики соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, запобігання та протидії злочинності у різних сферах суспільного життя, здійснювати наукове забезпечення правотворчої та правозастосовної діяльності [2].

Іван Богатирьов – єдиний вітчизняний вчений, який не змінив свій вектор наукових розвідок, хоча на його шляху були і є різні обставини, коли можна було залишити цей вектор дослідження в сучасному глобальному вимірі. Саме йому належить ідея трансформувати вітчизняну кримінально-виконавчу систему в пенітенціарну систему європейського зразка. До речі, його наукові праці, такі як:

1) Пенітенціарні установи України (теоретико-прикладне дослідження) – монографія (2013 р.);

2) Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу – наукове видання (2014 р.);

3) Кроки реформування кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну – фахова стаття (2015 р.);

4) Розробка та прийняття пенітенціарного кодексу України в контексті реформування кримінально-виконавчої системи: міф чи реальність – фахова стаття (2016 р.);

5) Доктрина пенітенціарного права – монографія (2017 р.);

6) Приватні в'язниці в Україні: міф чи реальність: наукова гіпотеза – фахова стаття (2018 р.);

7) Інноваційні підходи до побудови пенітенціарної системи України нового типу (2019 р.);

8) Національна програма трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України – фахова стаття (2020 р.):

9) Нариси створення пенітенціарної системи України в працях вчених наукової школи «Інтелект» – монографія (2021 р.), створили потужне підґрунтя провести в

Україні три пенітенціарні форуми «Пенітенціарна система України в глобальному вимірі» (2021, 2022, 2023 рр). У результаті чого вченим було підготовлено наукове видання «Стратегічне планування реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну систему» (2022 р.), «Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі» – монографія (2022 р.); «Пенітенціарна кримінологія»: підручник (2022 р.).

Запропонована ним ідея показала послідовність і ґрунтовну обізнаність вченого у даній сфері суспільних відносин. Наведені обставини зумовлюють висловити думку про те, що, мабуть, настав час Міністерству юстиції України звернути увагу на праці Івана Богатирьова і залучити його до розробки сучасних законопроєктів у цій сфері, зокрема, і Пенітенціарного кодексу України, а також підготовки майбутніх працівників пенітенціарної системи України в Пенітенціарній академії України.

До речі, інтегруючи свої ідеї реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему, вчений своєю працьовитістю і відданістю справі, перебуваючи на різних посадах у Кримінально-виконавчій службі України, знаходить час надавати допомогу своїм учням, у реалізації себе в пенітенціарній науці. Тому запропонована Іваном Богатирьовим теорія соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засудженого після звільнення з місць несвободи знайшла сьогодні своє місце в доктрині пенітенціарного права.

З цього приводу є слушним висновок вітчизняного вченого П. В. Макушева про те, що саме пенітенціарна система опинилася в точці найгострішого конфлікту між тривалою історичною традицією повної зневаги до життя та гідності індивіда та сучасними цінностями поваги до прав і свобод людини [5, с. 236].

Отже, наукова школа «Інтелект» професора Івана Богатирьова – це один із інструментів впровадження в освітній та науковий процес юридичних, педагогічних та психологічних знань, що сприятиме зі свого боку отриманню суспільно важливого очікуваного результату – трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Водночас варто підтримати думку вітчизняної вченої І. Арістової про те, що створення наукових юридичних шкіл визначено одним із напрямів подальшого розвитку правничої освіти в Україні. А тому, як зазначає дослідниця, ці школи взаємодіють між собою для забезпечення правопорядку в інформаційній сфері [6, с. 10].

Саме наукова школа «Інтелект» стала своєрідною естафетою передачі знань у пенітенціарній науці. У ній українські вчені-пенітенціаристи черпають величезну творчу енергію, координують свою наукову діяльність у процесі наукового пошуку. Ця школа максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих учених, їх вихованню й перетворенню в зрілих дослідників, ініціює нові «точки росту» науки та напрямів, сприяє їх становленню [2].

До того ж наукова школа у закладі вищої освіти набуває особливого значення у зв'язку із трансформацією наукової системи у нашій державі за допомогою зміни вектора навчання здобувачів вищої освіти та потужним внеском у правову науку.

Іван Богатирьов повною мірою поєднує талант дослідника й учителя, оскільки він живе наукою і свої знання передає своїм учням. А від цього пенітенціарна і кримінологічна

наука тільки зростає. Виховання таких лідерів науки, всебічна їх підтримка, посилення зв'язків академічної науки із закладами вищої освіти як джерелами поповнення її молодими дослідниками сприятиме формуванню й розвитку наукових шкіл [2].

Нового аспекту набувають і дослідницькі програми. Нині вони можуть становити державне замовлення. Треба тільки вирішити, якій з формальних чи неформальних груп вчених або шкіл його запропонувати, якій з них віддати перевагу в конкурсі на здобуття гранту тощо. І, навпаки, наукова школа, колектив учених можуть пропонувати таку дослідницьку програму, що зацікавила б державні структури.

Інакше кажучи, наукові школи доцільно використовувати в гнучких організаційних структурах науки, створюючи на їхній основі тимчасові колективи для реалізації певної дослідницької програми як державного замовлення. Отже, наукові школи, що склались, або колективи, які наближаються до них, можуть відіграти значну роль у перебудові науки в нашій країні, здобутті вагомих наукових результатів.

А тому сьогодні наукова школа Івана Богатирьова налагодила тісне комунікативне спілкування з іншими вітчизняними школами, які потужно працюють у містах Дніпро, Київ, Львів, Харків, Одеса, Рівне, Ірпінь, Чернігів, Хмельницький. Саме поєднання функціонування цих шкіл, де викладається кримінально-виконавче право України, створюється підґрунтя щодо підтримки поглядів ученого на трансформацію кримінально-виконавчого права України в пенітенціарне право [2].

Висновок. Отже, наукова школа «Інтелект» – це один із інструментів професора Івана Богатирьова, який комплексно та системно впроваджує в освітній та науковий процес юридичні, педагогічні та психологічні знання, які сприяють зі свого боку отриманню суспільно важливого очікуваного результату – трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Tex

2. Богатирьов І. Г. Життя та творчість на межі тисячоліть. Київ : ВД «Дакор», 2019. 180, [88] с.

3. Про присудження премій Президента України для молодих вчених 2021 року : Указ Президента України від 16.12.2021 № 659.

4. Про призначення стипендій та продовження виплати стипендій Президента України та Кабінету Міністрів України для молодих вчених : постанова Президії Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки від 23.11.2023 № 1.

5. Макушев П. В. Рецензія на монографію «Доктрина пенітенціарного права України. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 236.

6. Арістова І. Наукова школа у галузі інформаційного права: на шляху до розбудови суспільства знань в Україні (частина перша). *Публічне право.* 2017. №2 (26). С. 9–17, 10.

REFERENCES

1. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Tex

2. Bohatyrov I. H. Zhyttia ta tvorchist na mezhi tysiacholit. Kyiv : VD «Dakor», 2019. 180, [88] s.

3. Pro prysudzhennia premii Prezydenta Ukrainy dlia molodykh vchenykh 2021 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.12.2021 № 659.

4. Pro pryznachennia stypendii ta prodovzhennia vyplaty stypendii Prezydenta Ukrainy ta Kabinetu Ministriv Ukrainy dlia molodykh vchenykh : postanova Prezydii Komitetu z Derzhavnykh premii Ukrainy v haluzi nauky i tekhniky vid 23.11.2023 № 1.

5. Makushev P. V. Retsenziia na monohrafiiu «Doktryna penitentsiarnoho prava Ukrainy. *Pravo i suspilstvo.* 2017. № 2. S. 236.

6. Aristova I. Naukova shkola u haluzi informatsiinoho prava: na shliakhu do rozbudovy suspilstva znan v Ukraini (chastyna persha). *Publichne pravo.* 2017. № 2 (26). S. 9–17, 10.

A. E. Shevchenko. SCIENTIFIC SCHOOL "INTELLECT" PROFESSOR IVAN BOGATYRYOV ON THE PATH OF TRANSFORMING THE CRIMINAL-EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE INTO A PENITENTIARY SYSTEM

The article is devoted to the role of the scientific school "Intellect" of Professor Ivan Bogatyryov in the field of penitentiary law on the path of transforming the penal-executive system of Ukraine into a penitentiary system. The vision of the concept of fundamental ways of creating this school is proposed and substantiated. The scientific support for the transformation of the penal-executive system of Ukraine into a penitentiary system is determined under the leadership of the head of the scientific school "Intellect" Professor I. G. Bogatyryov, including: development of new models, concepts of transforming the penal-executive system of Ukraine into a penitentiary system; improvement of national legislation in the field of protecting the rights and freedoms of convicts in places of deprivation of liberty; training, retraining of personnel of bodies and institutions for the execution of sentences and probation; introduction of European standards for convicts and prisoners in places of imprisonment; development of a doctrinal model of social correction of convicts in places of imprisonment of the State Committee for.

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2025 року

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 340.1; 347.4 (477)
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.124-137

В. С. Дяченко,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: kontanta08@ukr.net
ORCID ID 0009-0002-1678-3284

ОСОБЛИВОСТІ ПРИВАТНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті здійснено аналіз правової природи договорів про надання медичної допомоги, встановлено, що такі договори мають як спільні – типові риси, так і відмінності (специфіку) залежно від предмета договору і його істотних умов.

Акцентовано увагу на те, що цивільне законодавство України визначає лише загальні положення про договір, однак не враховує специфіку медично-правових відносин, оскільки до такої категорії договорів застосовуються загальні положення договору про надання послуг, визначені у ст. 901–907 Цивільного кодексу України.

Доведено, що врахування специфіки договорів (типових рис і відмінностей) сприяє правильному вибору виду договору, забезпечує його відповідність змісту предмета регулювання.

Визначено специфіку предмета договору про надання медичних послуг, до якої віднесено обов'язковість безпеки медичної послуги для пацієнта, яку виконавець повинен забезпечувати у процесі її надання, та підвищені вимоги до виконавця послуги стосовно надання необхідної інформації, яка за змістом і обсягом дасть змогу пацієнту прийняти свідоме рішення стосовно медичної послуги.

Здійснено аналіз структурних елементів договору про надання медичних послуг. Встановлено існування різних підходів до розуміння істотних умов договору, яке пов'язане з відсутністю переліку таких умов. Доведено, що відсутність такого переліку є причиною різних підходів у судовій практиці під час вирішення медичних спорів.

Проаналізовано судову практику з вирішення медичних спорів. Встановлено неефективність застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» для врегулювання відносин, пов'язаних з наданням медичних послуг. Зроблено висновок, що

© Дяченко В. С., 2025

застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» є неприпустимим для врегулювання відносин з надання медичних послуг.

Ключові слова: *медична послуга, медичні спори, договір про надання медичної допомоги, пацієнт, медичний працівник, медичні правовідносини.*

Мета цієї статті полягає у здійсненні аналізу правової природи договорів про надання медичної допомоги, визначенні специфіки предмета договору про надання медичних послуг, здійсненні аналізу структурних елементів договору про надання медичних послуг, судової практики з вирішення медичних спорів та розробці пропозицій щодо удосконалення приватно-правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг.

Постановка проблеми. Правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я ще зовсім недавно відбувалось за допомогою адміністративного методу правового регулювання й асоціювалось із наданням медичної допомоги. Проте з розвитком ринкових відносин, неспроможності вітчизняної системи охорони здоров'я надавати медичну допомогу вчасно в необхідній кількості і відповідної якості, з одного боку, і потребою у таких послугах – з іншого, виникла необхідність у приватно-правовому регулюванні відносин у сфері охорони здоров'я. Останні правовідносини набувають розвитку ще й у контексті проведення медичної реформи галузі й обмовлені доцільністю формування єдиного медичного простору [1]. Як слушно зазначає Г. А. Миронова, «сьогодні механізм правового регулювання відносин медичної сфери в цілому забезпечується єдністю конституційного, адміністративного та цивільно-правового рівнів, тобто як за допомогою публічного, так і приватного права» [2, с. 39].

Варто зазначити, що у 1990-х роках з'являється у законодавстві України поняття «медична послуга» [3], яка розуміється як послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або ФОП, яких зареєстровано та які одержали в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, оплачувана її замовником. Замовник можуть бути держави, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, зокрема пацієнт.

Наразі серед науковців відсутній єдиний підхід до розуміння дефініції, пропонується різні варіації її тлумачення [4; 5; 6; 7; 8 тощо]. Проте вчені та практики схиляються до того, що медична послуга має «вартісне визначення; може бути базисом для розрахунку та чіткого окреслення рівня державних гарантій щодо медичного обслуговування населення; є комплексною; має самостійний виокремлений об'єкт та суб'єкт, а також замовника послуги, критерії надання якісних медичних послуг тощо» [9, с. 97].

Виходячи з наведеного вище, доводиться констатувати виникнення й розвиток приватно-правових відносин у сфері надання медичних послуг. Такі правовідносини потребують особливої уваги як з боку дослідників, так і практиків. Оскільки завдяки їм виникають зобов'язання з надання таких послуг. Йдеться насамперед про розвиток договірних відносин – договорів про надання медичних послуг; дій в інтересах третьої особи без доручення й односторонню обіцянку. Такі правовідносини потребують більш

детального дослідження особливо з урахуванням реалій військового стану в Україні і, на перспективу, післявоєнного відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приватні та публічні засади в регулюванні відносин з надання медичної допомоги ретельно досліджено Г. А. Мироновою у монографії «Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги» [2], механізм правового регулювання правовідносин з надання медичних послуг з позиції гармонійного поєднання договірних конструкцій приватного та публічного права у сфері надання медичних послуг досліджено в наукових працях В. П. Маковія [8], деякі аспекти цивільно-правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг проаналізовано у наукових доробках К. О. Скриннікової [10], І. Я. Сенюти [11], С. Б. Булеци [12], Т. Б. Блащук [13], І. В. Чеховської [14] та інших учених. Правовому регулюванню договірних відносин щодо надання медичних послуг приділено увагу в працях А. А. Герц [5; 15], А. Єщенко [16], Н. Абрамович [17], І. В. Венедіктової [18], О. С. Кізлової [19] та інших.

Водночас, не применшуючи наукові доробки учених, звертаємо увагу, що дослідженню особливостей приватно-правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг з урахуванням подальшої їх трансформації в умовах воєнного стану не було приділено належної уваги.

Виклад основного матеріалу. Приватні медичні правовідносини реалізуються у формі зобов'язання з надання медичних послуг, вони відповідають вимогам ст. 1 Цивільного кодексу України (засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників) [20]. Тобто до всіх зобов'язань, які виникають з приводу надання медичних послуг, як слушно зазначає Р. А. Майданик, повинні застосовуватися загальні норми цивільного права, якщо інше не обумовлено в присвячених таким договорам законодавчих актах [7, с. 53]. Водночас варто зауважити, що цивільне законодавство України визначає лише загальні положення про договір, однак не враховує специфіки медично-правових відносин оскільки до такої категорії договорів застосовуються загальні положення договору про надання послуг, визначені у ст. 901–907 Цивільного кодексу України [20]. Крім того, до унормування медичних правовідносин використовують норми Закону України «Про захист прав споживачів» [21]. Щодо останніх, варто зауважити, що судова практика доводить неефективність застосування згаданого Закону [21] для врегулювання відносин, пов'язаних з наданням медичних послуг, оскільки цей Закон регулює відносини, що виникають з приводу придбання, замовлення, використання товарів (робіт, послуг) для власних побутових потреб [22; 23]. А предметом медичних послуг є особисті немайнові блага – життя і здоров'я, які не можуть бути віднесені до правовідносин, спрямованих на задоволення побутових потреб. Відтак застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» [21] є неприпустимим для врегулювання відносин з надання медичних послуг [10]. Наразі доводиться констатувати, що Типового договору про надання медичних послуг немає, а тому невирішеними залишаються істотні умови такого договору, права, обов'язки та відповідальність сторін такого договору. Стосовно їх тривають численні дискурси в науковому середовищі [7; 17; 5; 19; 16].

Відповідно до цивільного законодавства України договір вважається укладеним якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Зазвичай істотними умовами договору вважають предмет договору, проте щодо договорів про надання медичних послуг до істотних умов відносять ще й якість, строк виконання та вартість [16; 24, с. 85; 25, с. 490]. Акцентуємо увагу на те, що перелік істотних умов Договору про надання медичних послуг наразі відсутній. Саме цим і пояснюються різні підходи до розуміння їх змісту в судовій практиці. Наприклад, у постанові Вінницького апеляційного суду від 6 травня 2020 року встановлено, що істотними умовами договору між Товариством з обмеженою відповідальністю «Медичний центр «Добробут-Поліклініка» та позивачем є предмет договору, строк договору, плата за договором, відповідальність виконавця за порушення договору та розірвання договору про надання послуг [26]. У рішенні Апеляційного суду Вінницької області від 27 квітня 2017 року договір про надання медичних послуг визначив істотними умовами прийом лікарських препаратів та дотримання рекомендацій лікаря щодо підготовки до перенесення ембріонів [27].

Зауважимо, що визначення предмета договору про надання медичних послуг є одним із проблемних теоретичних і практичних питань, оскільки сам предмет договору про надання медичних послуг тлумачиться як «вчинення лікарем (медичною установою) певних дій щодо надання медичних послуг» [24, 109]; як «дії закладу охорони здоров'я або лікаря, що мають медичний характер, і кореспондуючі дії отримувача послуг щодо їх оплати» [28, с. 83]; як «зобов'язання однієї сторони – послугонадавача – надати медичну послугу другій стороні – замовнику або третій особі..» [29, с. 147]; як «певної сукупності дій медичного характеру, що надаються закладом охорони здоров'я або лікарем….за які особа зобов'язана сплатити погоджену суму коштів» [17, с. 5].

З огляду на наведене вище можна зазначити, що кожен договір про надання медичних послуг має свої особливості, які повинні бути враховані під час його підписання. Йдеться насамперед про вид медичних послуг, що будуть надаватись за відповідним договором, а також метод їх здійснення. Щодо переліку конкретних дій медичних працівників, то зауважимо, що під час визначення предмета договору важко визначити такий перелік медичних послуг, оскільки він визначається зазвичай також і в процесі лікування.

Стосовно якості і строків виконання істотних умов договору про надання медичних послуг варто зауважити, що вони є важливими і такими, які приоретизують збереження і охорону здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності, що охороняється державою (ст. 3, 49 Конституції України [30]). Про це йдеться і у рішенні Тисменицького районного суду Івано-Франківської області [31], яким установлено, що неналежне лікування та неправильний діагноз негативно вплинули на стан здоров'я позивача та порушили його право залишитися здоровим. У рішенні Бориспільського міськрайонного суду Київської області йдеться про дотримання норм ст. 49 Конституції України, у якій «передбачено, що кожен має право на охорону здоров`я, медичну допомогу та медичне страхування», і далі зазначено, згідно «зі статтями 6, 42, 78, 80 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» кожний громадянин України має право

на охорону здоров'я, що передбачає кваліфіковану медико-санітарну допомогу. Медичне втручання (застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини) допускається лише в тому разі, коли воно не може завдати шкоди здоров'ю пацієнта. Медичні працівники зобов'язані сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу, а особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством» [32].

Чітке визначення вартості медичних послуг є також важливим під час укладання угоди, оскільки такий вид договору є оплатним. Як приклад, можна навести постанову Вінницького апеляційного суду області від 6 травня 2020 року в справі № 134/845/18 [33], де йдеться про збільшення вартості отриманих послуг. Як вбачається зі змісту укладеного договору та додаткової угоди від 11.01.2015, предметом договору було «надання комплексних медичних послуг загальною їх вартістю 12 500 грн. Обравши комплексну медичну програму – «амбулаторний нагляд за вагітністю» та сплативши повну її вартість у сумі 12 500 грн, ОСОБА_1 погодилась з умовами договору та прийняла їх.» Згідно з пунктом 3.6 договору факт підписання цього договору замовником свідчить про ознайомлення й погодження замовника з чинним Прейскурантом цін та вартістю відповідної програми. Виходячи з наведеного, відповідач та позивач підписавши договір погодили всі його істотні умови, зокрема порядок здійснення розрахунків у випадку дострокового припинення даного договору. Водночас в апеляційній скарзі відповідач зазначив, що вартість медичних послуг (аналогічних фактично отриманим та придбаним у рамках договору) під час розрахунку окремо по кожній послузі згідно з чинним на той момент Прейскурантом цін була б вищою від тих, які надавались позивачу саме за програмою «Амбулаторний нагляд за вагітністю». Це відбулось через те, що «особа замовляла та оплачувала декілька медичних послуг одночасно, їх вартість була нижчою, аніж замовлення цих послуг кожна окремо. Відповідно до пояснень позивачки та перерахунку вартості наданих послуг відповідача встановлено, що впродовж 11.01.2015–12.05.2015 ОСОБА_1 був наданий ряд медичних послуг. Відповідно до перерахунку вартості наданих послуг за період з 11.01.2015 по 12.05.2015 ОСОБА_1 були надані послуги на суму 13 458 грн [33].

Сторонами договору про надання медичних послуг зазвичай є заклад охорони здоров'я і пацієнт.

Пацієнтом, відповідно до ст. 3 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» вважається «фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга надається» [3]. Звертаємо увагу на те, що правовий статус пацієнта в Україні спеціальним законом про права пацієнтів не визначено. У загальному вигляді цей статус регламентовано Законом України «Основи законодавства про охорону здоров'я», що є причиною великої кількості судових спорів. Права пацієнта визначені в Лісабонській декларації прав пацієнта [34]. Декларація описує основні права, надання яких пацієнтам повинні забезпечити лікарі.

Якщо законодавство або дії уряду порушують ці права, лікарі за допомогою відповідних засобів повинні намагатися забезпечити або поновити їх. Доводиться констатувати, що досить велика кількість звернень до Європейського Суду з прав людини свідчить про численні порушення таких прав в Україні («М. проти України», «Горшков проти України», «Акопян проти України», «Анатолій Руденко проти України», «Наталія Михайленко проти України» та інші). Звертаємо увагу на ухвалу Федерального Верховного Суду Німеччини від 18 лютого 2020 року, у якій зазначено, що «у справах про лікарські помилки повинні пред'являтися пропорційні вимоги до ступеня деталізації обставин справи, які надаються пацієнтами», а також вказано на те, що «від пацієнтів не можна очікувати та вимагати точного володіння медичними знаннями, оскільки у них відсутнє точне розуміння процесів лікування та необхідна кваліфікація для аналізу та надання обставин справи, що становлять предмет спору. З метою належної участі в цивільному процесі сторона не повинна мати професійні медичні знання. У зв'язку з цим сторона процесу, яка є пацієнтом, має право обмежитися доповіддю, яка дасть змогу припустити про порушення на стороні обслуговувального персоналу в силу наслідків, що настали для пацієнта. Зокрема, пацієнт не зобов'язаний шукати і надавати суду можливі причини інфікування. Обмежений первинний тягар ствердження та доведення з боку пацієнта слугує для забезпечення процесуальної рівності сторін, що зі свого боку підвищує обов'язок суду щодо роз'яснення обставин справи аж до призначення експертизи з обов'язку служби, ex officio, якщо пацієнт указує на можливість вирішення спору таким засобом доказування» [35].

Заклади охорони здоров'я (медичні працівники, а також ФОП, які надають медичні послуги) є також однією зі сторін договору. Як слушно зазначає С. Г. Стеценко, українське законодавство не містить чіткого нормативного визначення суб'єктів медичних правовідносин [36, с. 322]. Відтак правовий статус лікаря в Україні також чітко не визначено. У європейських країнах, звертаючись до медичного закладу за отриманням медичної послуги, пацієнт має чітко визначений перелік прав і обов'язків, а медичний працівник надаючи пацієнту медичну послугу, так само має чітко визначений перелік прав і обов'язків.

Підписання договору про надання медичних послуг передбачає також і захист прав пацієнтів і медичних працівників, які надаватимуть медичні послуги, передбачені в договорі. За невиконання умов договору передбачається юридична відповідальність. Акцентуємо увагу на те, що для настання відповідальності за завдання шкоди ушкодженням здоров'я необхідна наявність таких умов: протиправна поведінка особи, яка завдала шкоду, наявність шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, наявність вини. Моральна шкоди, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, установлених частиною другою цієї статті (частина 1 статті 1167 ЦК України) [22].

У рішенні Коростенського міськрайонного суду Житомирської області вказано, що загальні підстави відповідальності за завдану майнову та моральну шкоду передбачені

нормами ст. 1166, 1167 ЦК України, відповідно до яких шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності вини [37]. Водночас суд акцентує увагу на те, що заподіяна особі шкода підлягає відшкодуванню повним обсягом особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній зв'язок та є вина зазначеної особи у заподіянні шкоди. За відсутності хоча б однієї з указаних умов на відповідача не може бути покладено зобов'язання щодо відшкодування шкоди. На це звернено увагу в п. 5 постанови пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», згідно з якою до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню під час вирішення спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору [37].

Враховуючи наведене вище доводиться констатувати, що договір про надання медичних послуг потрібно розглядати як домовленість сторін цього договору, тобто пацієнта і закладу охорони здоров'я (ФОП, який надає медичні послуги) у формі погодженої згоди згідно із загальноцивільними умовами дійсності на набуття чинності договору. Такий договір є двостороннім, оплатним, строковим (безстроковим), консесуальним. Метою такого договору буде процес, унаслідок якого досягається результат.

Досліджуючи особливості договорів про надання медичних послуг Р. А. Майданник зазначає, що специфікою предмета договору є те, що суб'єкт надання медичних послуг (виконавець) повинен гарантувати безпеку медичної послуги для пацієнта. Таку безпеку виконавець повинен забезпечувати у процесі її надання. Водночас, зазначає учений, відповідальність за шкоду може наступати незалежно від часу її виникнення [7, с. 57]. Інша особливість такого договору пов'язана з підвищеними вимогами до виконавця послуги стосовно надання необхідної інформації. Така інформація має бути надана за змістом і обсягом, який дасть змогу пацієнту прийняти свідоме рішення стосовно медичної послуги (її вплив на організм пацієнта, супутні чи подальші наслідки такого впливу), яка є об'єктом договору.

Аналізуючи природу, сферу застосування й особливості договорів про надання медичних послуг, А. А. Герц класифікувала такі договори: залежно від суб'єктного складу (виконавця послуг і пацієнта, його громадянства, віку); залежно від того, на чию користь укладено договір про надання медичних послуг [5, с. 16–19]. Окремо вчена виділяє договір про репродуктивні права фізичних осіб; про надання хірургічних послуг; про надання хірургічних послуг, який є різновидом договору про надання медичних послуг (до яких належать послуги пластичної хірургії) [5, с. 19].

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу і на договори добровільного медичного страхування. Останні в Україні не користуються попитом через низький рівень життя; високу вартість медичних послуг; відсутність єдиних стандартів і підходів до надання страхових медичних послуг; низький поріг юридичної відповідальності страховиків перед страхувальниками; відсутність законодавства щодо медичного страхування; відсутність інформаційно-роз'яснювальних заходів стосовно інформування населення переваг і недоліків медичного страхування; низька частка видатків на охорону здоров'я щодо ВВП; недостатній рівень розвитку корпоративного страхування та корпоративної соціальної відповідальності в Україні тощо.

Проте такі договори користуються попитом у країнах ЄС, де діє модель медичного страхування. Враховуючи європейський вектор України, маємо надію на подальший розвиток договірних правовідносин у сфері охорони здоров'я в нашій країні.

Висновки. Встановлено, що цивільне законодавство України визначає лише загальні положення про договір, однак не враховує специфіки медично-правових відносин, оскільки до такої категорії договорів застосовуються загальні положення договору про надання послуг, визначені у ст. 901–907 Цивільного кодексу України.

Характеризуючи загалом правову природу договорів про надання медичної допомоги, варто зазначити, що такі договори мають як спільні – типові риси, так і відмінності (специфіку) залежно від предмета договору та його істотних умов. Врахування специфіки договорів (типових рис і відмінностей) сприяє правильному вибору виду договору, забезпечує його відповідність змісту предмета регулювання.

Визначено специфіку предмета договору про надання медичних послуг, до якої віднесено обов'язковість безпеки медичної послуги для пацієнта, яку виконавець повинен забезпечувати у процесі її надання та підвищені вимоги до виконавця послуги стосовно надання необхідної інформації, яка за змістом і обсягом дасть змогу пацієнту прийняти свідоме рішення стосовно медичної послуги (її вплив на організм пацієнта, супутні чи подальші наслідки такого впливу).

Проаналізовано судову практику з вирішення медичних спорів. Установлено неефективність застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» для врегулювання відносин, пов'язаних з наданням медичних послуг, оскільки Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відносини, що виникають з приводу придбання, замовлення, використання товарів (робіт, послуг) для власних побутових потреб, а предметом медичних послуг є особисті немайнові блага – життя і здоров'я, які не можуть бути віднесені до правовідносин, спрямованих на задоволення побутових потреб. Зроблено висновок, що застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» є неприпустимим для врегулювання відносин щодо надання медичних послуг.

Проаналізовано структурні елементи договору про надання медичних послуг. Встановлено існування різних підходів до розуміння істотних умов договору, яке пов'язане з відсутністю переліку таких умов, що на практиці породжує різні підходи до розуміння їх змісту.

Перспективним напрямом дослідження є подальше дослідження особливостей приватно-правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чеховська І. В. Зарубіжний досвід правового забезпечення реалізації проектів єдиного медичного простору. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. Вип. 2 (4). С. 31–41.

2. Миронова Г. А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : монографія / Відп. ред. академік НАПрН України О. Д. Крупчан. Київ, 2015. 309 с.

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закону України від 19.11.1992 № 2801-XII // *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення 04.01.2025).

4. Чехун О. В. Надання платних медичних послуг: цивільно-правові аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 213–215.

5. Герц А. А. Класифікація договорів про надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2015. Випуск 32, том 2. С. 16–20.

6. Чеховська І. В. Медичне право України : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 480 с.

7. Майданик Р. А. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. 2010. № 5 (1). С. 52–66.

8. Маковій В. П. Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2020. № 10 (22). С. 118–124.

9. Єдиний медичний простір України: правовий вимір : монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Харків : Право, 2022. 672 с.

10. Скриннікова К. О. Деякі аспекти цивільно-правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. № 2. С. 282–283.

11. Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.

12. Булеца С. Б. Договір про надання особливих послуг. *Електронне видання «Порівняльне аналітичне право»*. 2017. № 6. С. 90–93. URL : http://www.pap.in.ua/6_2017/26.pdf (дата звернення: 30.12.2024).

13. Блащук Т. Б. Договір про надання медичних послуг (медичного обслуговування) в умовах реформи медичної галузі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 2 (16). С. 1–14.

14. Postmortal and Posthumous Reproduction: Ethical and Legal Approaches to the Legalization / Chekhovska I., Teremetskyi V., Bozhuk I., Knyazka L., Obryvkina O., Meniv L. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, Business Ethics and Regulatory Compliance, 1–8. URL : https://www.abacademies.org/abstract/ postmortal-and-posthumousreproduction-ethical-and-legal-approaches-to-the-legalization-12228.html

15. Герц А. А. Медична послуга як об'єкт правового регулювання. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15, том 2. С. 11–13.

16. Єщенко Т. Правове регулювання договору про надання медичних послуг. *Юридична газета*. 8 серпня 2017 р. URL : http://yurgazeta.com/publications/practice/ medichne-pravo-farmacevtika/pravove-regulyuvannya-dogovoru-pro-nadannya-medichnih-poslug.html (дата звернення: 30.12.2024)

17. Абрамович Н. Особливості укладення, зміни та припинення договору про надання медичних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 4–7.

18. Венедіктова І. В. Правова природа медичних послуг. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 44–48.

19. Кізлова О. С. Договір про надання медичних послуг як цивільно-правовий договір. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 39–44.

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 04.01.2025).

21. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII // *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (дата звернення: 04.01.2025).

22. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської від 05 жовтня 2021 року у справі № 344/3764/21 / Liga 360. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/107878096?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 04.01.2025).

23. Рішення Піщанського районного суду Вінницької області від 25 квітня 2019 року в справі № 134/845/18 / Liga 360. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_21_Krat_18_11.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

24. Герц А. А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2016. 421 с.

25. Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 566 с.

26. Постанова Вінницького апеляційного суду області від 06 травня 2020 року в справі № 134/845/18 / Liga 360. URL : https://ips.ligazakon.net/document/C023655 (дата звернення: 04.01.2025).

27. Рішення від 27.04.2017 по справі № 142/897/15-ц Апеляційний суд Вінницької області / Zakon online. URL : https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/66329079 (дата звернення: 04.01.2025).

28. Смотров О. І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг : дис. … канд. юрид. наук : 12.0030.03. Харків, 2003. 177 с.

29. Майданик Р. А. Договір про надання медичних послуг: загальні положення. *Методологічна скарбниця*. 2016. № 1. С. 139–158.

30. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 // *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.01.2025).

31. Рішення № 122188866, 04.10.2024, Тисменицький районний суд Івано-Франківської області. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/122188866/ (дата звернення: 04.01.2025).

32. Рішення № 91245460, 20.07.2020, Бориспільський міськрайонний суд Київської області. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91245460/ (дата звернення: 04.01.2025).

33. Постанова Вінницького апеляційного суду області від 06 травня 2020 року в справі № 134/845/18 / Liga 360. URL : https://ips.ligazakon.net/document/C023655 (дата звернення: 04.01.2025).

34. Декларація № 990_016 від 01.10.1981. Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта / Zakon online. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/159441___159441 (дата звернення: 04.01.2025).

35. Ухвала Федерального Верховного Суду Німеччини від 18 лютого 2020 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_21_Krat_18_11.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

36. Медичне право України : підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

37. Рішення Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 29.11.2018 у справі № 279/6324/14-ц. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/78222229 (дата звернення: 04.01.2025).

REFERENCES

1. Chekhovska I. V. Foreign experience of legal support for the implementation of projects of a single medical space. *Irpin Legal Journal.* 2020. Issue 2 (4). P. 31–41.

2. Mironova G. A. Private law regulation of personal non-property relations in the field of medical care : monograph / Deputy editor. academician of the National Academy of Sciences of Ukraine O. D. Krupchan. Kyiv, 2015. 309 p.

3. Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care : Law of Ukraine of 19.11.1992 No. 2801-XII // Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (date of access: 04.01.2025).

4. Chehun O. V. Provision of paid medical services: civil legal aspects. *Journal of the Kyiv University of Law.* 2010. No. 2. P. 213–215.

5. Herts A. A. Classification of contracts for the provision of medical services. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series.* 2015. Issue 32. Volume 2. P. 16–20.

6. Chekhovska I. V. Medical law of Ukraine: teaching manual. Irpin : University of the State Fiscal Service of Ukraine, 2020. 480 p.

7. Maidanyk R. A. Contract for the provision of medical services. *Medical law.* 2010. No. 5 (1). P. 52–66.

8. Makoviy V. P. The relationship between public and private interest in the provision of medical services under the medical guarantees program. Scientific and informational bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky. *Journal. Series Law.* 2020. No. 10 (22). P. 118–124.

9. The single medical space of Ukraine: legal dimension : monograph / ed. by S. G. Stetsenko. Kharkiv : Law, 2022. 672 p.

10. Skrynnikova K. O. Some aspects of civil law regulation of relations in the field of providing medical services. *Problems of civil law and process.* Kharkiv. 2018. No. 2. P. 282–283.

11. Senyuta I. Ya. Civil legal regulation of relations in the field of medical care: issues of theory and practice : monograph. Lviv : Publishing house of the Ukrainian Federation of Law Societies "Medicine and Law", 2018. 640 p.

12. Buletsa S. B. Contract for the provision of special services. *Electronic publication "Comparative analytical law".* 2017. No. 6. P. 90–93. URL : http://www.pap.in.ua/6_2017/26.pdf. (access date: 30.12.2024).

13. Blaschuk T. B. Contract for the provision of medical services (medical care) in the context of the reform of the medical industry. *Journal of the National University "Ostroh Academy".* Series "Law". 2017. No. 2 (16). P. 1–14.

14. Postmortal and Posthumous Reproduction: Ethical and Legal Approaches to the Legalization / Chekhovska I., Teremetskyi V., Bozhuk I., Knyazka L., Obryvkina O., Meniv L. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory.* Issues. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, Business Ethics and Regulatory Compliance, 1–8. URL : https://www.abacademies.org/abstract/postmortal-and-posthumousreproduction-ethical-and-legal-approaches-to-the-legalization-12228.html

15. Herts A. A. Medical service as an object of legal regulation. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University.* Ser.: Jurisprudence. 2015. No. 15. Vol. 2. P. 11–13.

16. Yeshchenko T. Legal regulation of the contract for the provision of medical services. Yurydychna gazeta. August 08, 2017. URL : http://yurgazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmacevtika/pravove-regulyuvannya-dogovoru-pro-nadannya-medichnih-poslug.html. (date of access: 12/30/2024).

17. Abramovich N. Peculiarities of concluding, amending and terminating a contract for the provision of medical services. *Entrepreneurship, economy and law.* 2017. No. 4. P. 4–7.

18. Venediktova I. V. The legal nature of medical services. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2014. No. 5. P. 44–48.

19. Kizlova O. S. The contract for the provision of medical services as a civil law contract. *Law and society.* 2014. No. 2. P. 39–44.

20. Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV // Database (DB) “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (access date: 04.01.2025).

21. On the Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine dated 05/12/1991 No. 1023-XII // Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (access date: 01/04/2025).

22. Decision of the Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Region dated October 05, 2021 in case No. 344/3764/21 / Liga 360. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/107878096?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (access date: 01/04/2025).

23. Decision of the Pishchansky District Court of Vinnytsia Region dated April 25, 2019 in case No. 134/845/18 / Liga 360. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_21_Krat_18_11.pdf (date of application: 04.01.2025).

24. Herts A. A. Contractual obligations in the field of medical services : dissertation ... Dr. of Law : 12.00.03. Lviv, 2016. 421 p.

25. Private law principles of human rights protection in a social state : monograph / ed. by I. V. Chekhovska. Irpin : State Tax University, 2023. 566 p.

26. Resolution of the Vinnytsia Regional Court of Appeal dated May 6, 2020 in case No. 134/845/18 / Liga 360. URL : https://ips.ligazakon.net/document/C023655 (date of application: 04.01.2025).

27. Decision dated April 27, 2017 in case No. 142/897/15-ц Vinnytsia Regional Court of Appeal / Zakon online. URL : https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/66329079 (date of application: 04.01.2025).

28. Smotrov O. I. Contract for the paid provision of medical services : diss. … candidate of law : 12.0030.03. Kharkiv, 2003. 177 p.

29. Maidanyk R. A. Contract for the provision of medical services: general provisions. *Methodological treasury.* 2016. № 1. P. 139–158.

30. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine of 28.06.1996 // Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (access date: 04.01.2025).

31. Decision No. 122188866, 04.10.2024, Tysmenytskyi District Court of Ivano-Frankivsk Region. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/122188866/ (date of application: 04.01.2025).

32. Decision No. 91245460, 20.07.2020, Boryspil City District Court of Kyiv Region. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91245460/ (date of application: 04.01.2025).

33. Resolution of the Vinnytsia Regional Court of Appeal dated May 6, 2020 in case No. 134/845/18 / Liga 360. URL : https://ips.ligazakon.net/document/C023655 (access date: 04.01.2025).

34. Declaration No. 990_016 dated 01.10.1981 Lisbon Declaration on the Rights of the Patient / Zakon online. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/159441___159441 (access date: 04.01.2025).

35. Decision of the Federal Supreme Court of Germany dated February 18, 2020. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_21_Krat_18_11.pdf (access date: 04.01.2025).

36. Medical law of Ukraine : textbook. Editor-in-chief S. G. Stetsenko. Kyiv : All-Ukrainian Association of Publishers "Legal Unity", 2008. 507 p.

37. Decision of the Korosten City District Court of Zhytomyr Region dated 11/29/2018 in case No. 279/6324/14-ц. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/78222229 (date of application: 01/04/2025).

V. S. Diachenko. FEATURES OF PRIVATE LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE SPHERE OF PROVISION OF MEDICAL SERVICES

The article analyzes the legal nature of medical care contracts, establishes that such contracts have both common – typical features, and differences (specificity) depending on the subject of the contract and its essential conditions.

The attention is focused on the fact that the civil legislation of Ukraine defines only general provisions on the contract, but does not take into account the specifics of medical-legal relations, since the general provisions of the contract for the provision of services, defined in Articles 901–907 of the Civil Code of Ukraine, apply to this category of contracts.

It is proven that taking into account the specifics of contracts (typical features and differences) contributes to the correct choice of the type of contract, ensures its compliance with the content of the subject of regulation.

The specifics of the subject of the contract for the provision of medical services are determined, which includes the mandatory safety of the medical service for the patient, which the performer must ensure in the process of its provision, and increased requirements for the performer of the service regarding the provision of the necessary information, the content and scope of which will allow the patient to make an informed decision regarding the medical service.

The structural elements of the contract for the provision of medical services are analyzed. It is established that there are different approaches to understanding the essential terms of a contract, which is associated with the lack of a list of such terms. It is proven that the lack of such a list is the reason for different approaches in judicial practice in resolving medical disputes.

The judicial practice on the resolution of medical disputes has been analyzed. The ineffectiveness of the application of the norms of the Law of Ukraine "On Consumer Rights Protection" for the regulation of relations related to the provision of medical services has been established. It has been concluded that the application of the norms of the Law of Ukraine "On Consumer Rights Protection" is unacceptable for the regulation of relations related to the provision of medical services.

Keywords: *medical service, medical disputes, contract for the provision of medical care, patient, medical worker, medical legal relations.*

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2025 року

УДК 347.6
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.138-148

Л. О. Самілик,
канд. юрид. наук, доцент
e-mail: sa4345@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8912-9147;
В. В. Кондратюк,
здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: kondrv8@gmail.com
ORCID ID 0009-0008-8712-8838

ПАТРОНАТ НАД ДІТЬМИ ЯК ФОРМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті визначено, що патронат над дітьми є сучасною альтернативною формою сімейного виховання, яка стала для України важливим інструментом реалізації реформ щодо деінституціалізації та захисту прав дітей. Висвітлено роль патронатних вихователів у формуванні емоційного та соціального благополуччя дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Проаналізовано переваги патронатного виховання, зокрема створення безпечного середовища для дітей, підтримку соціалізації та збереження сімейних стосунків. Також висвітлені ключові проблеми, пов'язані з упровадженням патронатної форми виховання, зокрема: недостатня кількість підготовлених патронатних вихователів; низьке фінансове забезпечення; незначна обізнаність населення; відсутність достатньої кількості правозастосовної практики та центрів для оцінювання та навчання патронатних вихователів.

Окремо звернено увагу на міжнародний досвід країн із високим рівнем патронатного (фостерного) виховання та значною нормативною практикою його регулювання, зокрема на прикладах Великобританії, Франції та Швеції. Окреслено перспективи інтеграції української системи патронатного виховання до європейських стандартів.

Запропоновано способи вдосконалення патронатної системи в Україні через популяризацію цієї форми виховання, поліпшення нормативної бази, підвищення кваліфікації вихователів та використання найкращих практик з міжнародного досвіду для збільшення кількості патронатних сімей та вирішення інших проблем патронату над дітьми. Наведено приклади відповідних законодавчих та громадських ініціатив.

Наголошено на важливості патронату в умовах війни та соціально-економічної кризи, коли потреба в альтернативних формах виховання стає критичною. У статті також вказано про важливість подальших наукових доробок та спільної роботи держави,

© Самілик Л. О., Кондратюк В. В., 2025

громадських організацій і суспільства загалом, для забезпечення якісного функціонування патронату над дітьми.

Ключові слова: *патронат над дітьми, сімейне виховання, патронатний вихователь, альтернативна форма виховання, захист дітей, міжнародний досвід, усиновлення, прийомна сім'я, деінституціалізація.*

Метою цієї статті є комплексний розгляд сутності патронату як ефективної моделі сімейного виховання, аналіз його переваг та недоліків; визначення впливу патронатних вихователів на формування благополуччя дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та на їх емоційний і соціальний розвиток; оцінка основних викликів та проблем, з якими стикаються патронатні вихователі та соціальні служби; аналіз останніх тенденцій розвитку патронатного виховання в Україні та світі, а також порівняння особливостей застосування такого виховання в міжнародній практиці для визначення напрямів його подальшого вдосконалення.

Постановка проблеми. Патронат над дітьми є важливою формою забезпечення сімейного виховання, яка набуває все більшого значення для сучасного українського суспільства. Проте, незважаючи на значну важливість та актуальність патронату як форми сімейного виховання в Україні, існує доволі багато перешкод, які ускладнюють його широке впровадження та ефективне функціонування, що є наслідком багатьох соціальних, економічних та психологічних чинників, які впливають на благополуччя і здоров'я дітей та їхні права на належний догляд і виховання в сімейних умовах.

Однією з ключових проблем є відсутність достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів, готових працювати як патронатні вихователі та достатньо підготовлені для цього. Це пов'язано з високими вимогами до кандидатів, необхідністю проходження спеціального навчання та психологічних тестів. Робота патронатного вихователя також є емоційно складною і виснажливою, вона вимагає високого рівня відповідальності та належної підготовки. Вихователі повинні бути готові до роботи з дітьми, які пережили психологічну травму або мають особливі потреби.

В умовах війни в Україні питання захисту дітей постало більш гостро та набуло особливого значення. Багато сімей зазнали втрат, переміщень та розпаду, що створило додаткові труднощі для виховання дітей.

Сучасний підхід до організації патронату в Україні, особливо в контексті соціально-економічної кризи та воєнних дій, потребує значного вдосконалення. За допомогою вирішення цього питання може бути порівняння української практики реалізації цієї альтернативної форми сімейного виховання з відповідним міжнародним досвідом, зокрема досвідом тих держав, де патронат уже тривалий час є поширеною формою сімейного виховання. Необхідно розглянути можливості впровадження кращого досвіду з цього питання та визначити найбільш результативні методи покращення та популяризації патронату серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання сімейного патронату над дітьми та його особливостей займалися такі численні українські науковці: Л. І. Фуштей,

В. П. Мироненко, В. І. Борисова, У. В. Кмецінська, А. Р. Заблоцький, Л. М. Зіолковська, Л. В. Лешанич, Ю. Ю. Черновалюк, Є. В. Падун, І. С. Тімуш, Ж. В. Петрочко, М. С. Сидорчук, Н. А. Аблятіпова, С. Б. Булеца, В. А. Ватрас, В. Ю. Євко, М. В. Логвінова, З. В. Ромовська, Л. А. Машкіна, У. В. Романюк, Л. М. Токарчук та інші.

Зауважимо, що в сучасних теоретичних дослідженнях стосовно проблематики патронату над дітьми науковцями переважно було детально розкрито особливості патронату як однієї з форм альтернативного сімейного виховання та проаналізовано правову природу договору патронату. Однак питання компетенції та належної підготовки патронатних вихователів, а також наближення національного інституту патронатного виховання до міжнародних стандартів усе ще потребують подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Зростаюча кількість дітей, які опиняються у складних життєвих обставинах, свідчить про потребу в альтернативних формах виховання. Традиційні інституційні заклади не завжди можуть забезпечити належний рівень турботи та розвитку, що часто призводить до соціальної ізоляції дітей і труднощів у їхній подальшій інтеграції в суспільство. Наразі державна політика спрямована на підтримку альтернативних форм піклування, серед яких патронат є одним із найбільш гнучких та ефективних механізмів, що дає змогу дітям не відриватися від соціального середовища, а також сприяє їх швидшій адаптації та реабілітації.

Актуальність патронату над дітьми значно зростає в умовах сучасних викликів, зокрема соціальних криз, економічної нестабільності та воєнних дій. Це форма виховання, яка не лише забезпечує тимчасовий захист дитини, але й сприяє відновленню родинних зв'язків та реабілітації після травматичних подій. Завдяки патронату діти мають змогу зберегти відчуття сім'ї та отримати підтримку, необхідну для їх подальшого успішного розвитку й інтеграції в суспільство.

Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [12]. Він є однією з форм забезпечення сімейного виховання, що активно впроваджується для захисту прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах чи тимчасово залишилися без опіки та коли їх негайно потрібно вилучити з умов небезпечних для життя. Метою встановлення патронату над дитиною є забезпечення права кожної дитини, у якої виникли важкі життєві обставини, виховуватися у благополучному сімейному середовищі на період, допоки її батьки чи законні опікуни усунуть проблемні життєві обставини [14, с. 586].

Як зауважують деякі науковці, сучасний етап становлення патронату над дітьми розпочато 1989 року і пов'язано з Конвенцією ООН про права дитини, яку ратифіковано Україною 1991 року. Конвенція проголошує, що дитині для повного емоційного комфортного розвитку найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові та взаєморозуміння [11, с. 182]. Відповідно до цих принципів в Україні почалося впровадження альтернативних форм сімейного виховання, серед яких важливе місце посідає патронат.

Розвиток патронату в Україні має свою давню історію. Патронат то існував як альтернативна форма виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

то зникав на десятки років [4, с. 152]. Проте його широке застосування у незалежній Україні розпочалося лише в останні роки.

Регулювання патронату над дітьми здійснюється Сімейним кодексом України, зокрема главою 20 цього кодексу та Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 року № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною». Нормативну базу також складають: Цивільний та Цивільний процесуальний кодекси України; Закон України «Про охорону дитинства»; Конвенція про права дитини, ратифікована 27 лютого 1991 року; Європейська конвенція про здійснення прав дітей, ратифікована 3 серпня 2006 року, та інші нормативно-правові акти. Ця нормативна база закладає основу для подальшого розвитку патронату та вдосконалення його законодавчого закріплення, що є необхідним для адаптації цієї форми піклування до сучасних умов і викликів.

Передумовою запровадження послуги з патронату в Україні стали ратифіковані міжнародні стандарти, в яких визначені пріоритети запровадження соціальних послуг для сімей з дітьми, принцип прийняття рішень у найкращих інтересах дитини, створення системи сімейного виховання дітей, які позбавлені батьківської уваги та турботи [1, с. 91]. Такі підходи відображають сучасні світові тенденції. Так, у документах ООН та ЮНІСЕФ простежується визнання наявності інституту альтернативних форм виховання сім'ї в системі державної опіки над дітьми як свідчення про успішний соціальний розвиток тієї чи іншої країни [10, с. 544]. Для України розвиток інституту патронату є важливим елементом інтеграції в міжнародну спільноту з точки зору забезпечення прав дитини та побудови ефективної системи соціального захисту.

Аналогом патронату, хоч і з дещо відмінними ознаками, у законодавстві деяких зарубіжних країн є фостерна сім'я [4, с. 153]. У багатьох країнах світу робота патронатними прийомними батьками є більш розповсюдженою і дуже почесною практикою. Загалом, соціальний патронат набув поширення в Європі та США з середини XIX століття. У XX столітті розвиток патронатного виховання в різних країнах світу відбувався досить швидкими темпами. Результатом цього було закриття багатьох дитячих будинків та інших інтернатних установ [3, с. 77].

Варто зазначити, що правове регулювання фостерних відносин характеризується досить високим рівнем у таких країнах, як Великобританія, Франція та Швеція. Зокрема, у Великобританії фостерна система базується на Національних стандартах фостерного виховання, які детально визначають потреби та права кожної дитини. Зі свого боку Швеція відзначається тим, що, починаючи з 90-х років XX ст., сім'я в ній була визнана найкращим інститутом для догляду та виховання дітей. Такий підхід та відповідні зміни в законодавстві призвели до повного закриття дитячих будинків. Зі свого боку у Франції функціонує Центр фостерної сім'ї, що забезпечує постійний контроль за ситуацією у прийомних сім'ях. Такий контроль здійснюють вихователі Центру: вони ходять на огляд по будинках, а в певні дні вихователь та вихованець навідуються до Центру. Зазвичай вихователі працюють у парі (подвійний контроль): з неповнолітнім спілкується один вихователь, а сім'ю відвідує інший [4, с. 154].

Водночас норми щодо патронату над дітьми зберегли у своїх Сімейних кодексах лише дві держави з колишніх республік СРСР – Латвія та Узбекистан [8, с. 49]. Це свідчить про те, що в пострадянських країнах, у більшості випадків, патронат як форма сімейного виховання залишається недостатньо розвиненим, а його правове регулювання є обмеженим.

Зазначимо, що хоча правові основи договору про патронат над дитиною були закладені в українському законодавстві вже тривалий час, порівняно з Великобританією, Францією та Швецією, в Україні дуже низький рівень законодавчого врегулювання відносин патронату, а саме практичне застосування цієї альтернативної форми виховання в нашій країні розпочалося відносно недавно та залишається недостатньо розвинутим. Лише останніми роками патронат почав поширюватися активніше, але й досі існує проблема в недостатній кількості правозастосовної та судової практики, що могла б стати основою для формування єдиного підходу до вирішення спірних питань у цій сфері. Водночас темпи впровадження патронату залишаються повільними, що обумовлено як недоліками організаційного характеру, так і нестачею підготовлених спеціалістів.

Загалом, патронат є тимчасовою формою догляду за дитиною, максимально наближеною до сімейного середовища та спрямованою на повернення дитини в біологічну сім'ю і може використовуватися як проміжний етап для пошуку інших придатних форм сімейного влаштування, таких як усиновлення або влаштування дитини в прийомну сім'ю. Його тимчасовість зумовлена тим, що, відповідно до ст. 252 Сімейного кодексу України, патронат може призначатися на термін до трьох місяців з можливістю його продовження, у разі такої необхідності, але не більше ніж на шість місяців. Серед особливих ознак, які відрізняють патронат над дитиною від інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського виховання, є його договірний характер [6, с. 51].

Тимчасове влаштування дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, здійснюється безпосередньо в сім'ю патронатного вихователя. Патронатні вихователі відіграють ключову роль у системі патронатного виховання. Вони повинні бути не лише професіоналами, а й людьми з високими моральними якостями та готовністю до самовідданої роботи. Патронатні вихователі проходять спеціальне навчання, що робить цю форму виховання більш якісною порівняно з традиційними варіантами тимчасового догляду. Вони мають володіти професійними навичками роботи з дітьми, які перебувають у кризових ситуаціях, щоб забезпечити їм належний психологічний супровід. Робота патронатних вихователів оплачується за рахунок коштів місцевих бюджетів, вони також виплачують соціальну допомогу на утримання дитини.

Патронатним вихователем може бути: повнолітня особа, яка є громадянином України; має позитивний досвід виховання дітей; має житло; не має судимості; стан здоров'я дозволяє забезпечувати догляд та виховання дітей; має добровільного помічника; кандидат разом з помічником пройшли навчання за спеціальною програмою підготовки; є договір про надання послуг з патронату з відповідним органом опіки [2, с. 467]. Водночас важливим моментом є те, що патронатними вихователями не можуть стати ті самі особи, які не мають права бути усиновлювачами, відповідно до ст. 212 Сімейного кодексу України.

Незважаючи на високі вимоги до патронатних вихователів, варто зазначити, що на загальнодержавному рівні інститут патронату функціонує з 2016 р. та все ще перебуває в стадії формування, адже патронатні вихователі мають недостатній рівень обізнаності та підготовки [13, с. 274]. Це обумовлює їхню потребу в супроводі та підтримці з боку фахівців, що забезпечують соціальний супровід.

Також однією із основних складностей роботи патронатного вихователя є те, що він не може обирати дитину, яка потрапить до нього в сім'ю, та повинен бути готовим працювати із дитиною будь-якого віку і статі [10, с. 544]. Це вимагає від патронатних вихователів високого рівня професійної гнучкості, психологічної стійкості та здатності швидко адаптуватися до потреб дитини, яка потрапляє в нове середовище.

Водночас патронатні вихователі не лише займаються доглядом за дитиною, але й співпрацюють з біологічною сім'єю, допомагаючи їм подолати кризу. Патронат триває до моменту, доки біологічна сім'я не відновить свої функції або не буде прийнято рішення щодо іншої форми влаштування дитини.

Основними перевагами патронату для дитини є: 1) захист прав та інтересів дитини; 2) відновлення фізичного та психологічного стану дитини, що пережила значні травматичні події; 3) можливість жити в сім'ї та отримувати необхідну емоційну підтримку; 4) забезпечення соціалізації та розвитку в звичних для дитини умовах; 5) збереження родинних зв'язків та підготовка до повернення в біологічну сім'ю; 6) за потреби, підготовка до альтернативного місця розміщення дитини на основі її інтересів; 7) індивідуальний підхід до потреб дитини та врахування її думки під час прийняття рішень про її подальшу долю. Ці переваги особливо важливі в умовах, коли дитина через життєві обставини залишається без належної опіки, адже вони дають змогу зберегти її зв'язок з сімейним середовищем і мінімізувати негативний вплив небезпечних ситуацій.

Патронат надає дитині безпечне середовище в умовах, коли рідна сім'я тимчасово не може виконувати своїх обов'язків. Це дає змогу уникнути перебування дитини в закладах інституційного типу, що позитивно впливає на її психологічний стан. На відміну від інтернатних закладів, патронат дає змогу забезпечити індивідуальний підхід до виховання дитини, враховуючи її потреби, інтереси та особливості розвитку. Перебування в патронатній сім'ї замість інституційного закладу допомагає знизити ризик психологічної травми, пов'язаної з розлученням з рідними.

Вагомими перевагами патронату для суспільства є зменшення кількості дітей в інтернатах та інших закладах інституційного догляду, що сприяє реалізації реформи деінституціалізації, а також підтримка біологічних сімей у подоланні складних життєвих обставин. Це дає можливість для батьків отримати професійний соціальний супровід, щоб ефективного усунути проблеми та повернути дитину безпосередньо назад у сім'ю. Так, патронат є важливим інструментом як для захисту прав дітей, так і для розвитку системи соціального захисту загалом.

Незважаючи на те, що суспільство постійно намагається створити найприйнятніші умови для життя та розвитку дітей, значна їх кількість опиняється в ситуації, коли вони позбавлені батьківського піклування. Серед основних причин цього явища можна

виділити такі: залишення; систематичне невиконання батьками своїх батьківських обов'язків; відбування покарання (ув'язнення); фізичне та психологічне насильство над дітьми; смерть; збройні конфлікти тощо. Через війну в Україні збільшилася кількість дітей, батьки яких загинули або про їхню долю та місце перебування нічого невідомо, такі діти залишилися сиротами або були позбавлені батьківського піклування [1, с. 91]. Саме для того, щоб забезпечити цим дітям необхідну підтримку в атмосфері, максимально наближеній до сімейної, потрібно популяризувати патронат і постійно його вдосконалювати.

Однією із ключових проблем патронату над дітьми є недостатня кількість кваліфікованих спеціалістів, готових стати патронатними вихователями. Робота патронатного вихователя є емоційно складною та вимагає високого рівня відповідальності. Також кандидати зобов'язані пройти спеціальне навчання, і до них пред'являються доволі високі вимоги, що значно скорочує список бажаючих, але в останні роки спостерігаються позитивні тенденції з цього приводу. Це пов'язано насамперед з тим, що Україна відходить від пост-соціалістичного режиму і приймає європейські цінності та моральні принципи [14, с. 586].

Ще однією важливою проблемою є фінансування патронату. Патронатні вихователі повинні отримувати фінансову підтримку від держави, але на практиці це питання часто вирішувалося неефективно. З набуттям чинності постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 року № 633 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною» було внесено корисні зміни до чинного законодавства, одним із найбільш функціональних нововведень відзначимо збільшення розміру виплат для патронатних вихователів. Раніше вони отримували кошти в розмірі п'яти прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць, тоді як сьогодні, починаючи з 1 липня 2024 року, розмір грошового забезпечення патронатного вихователя становить три мінімальні заробітні плати на місяць, а для фізичних осіб-підприємців – три з половиною мінімальних заробітних плат на місяць [9].

Крім фінансових проблем, труднощі із наданням послуги патронату пов'язані також зі звиканням дитини до патронатної родини; недостатньою готовністю патронатних вихователів використовувати доцільні й сучасні форми і методи роботи, зокрема, такі, щоб запобігти травмуванню дитини під час переміщення до сімейних форм виховання або повернення до біологічної сім'ї, надати психологічну допомогу дитині «зі складним характером», почуттям провини, девіантною поведінкою [7, с. 186].

Також на сучасному етапі розвитку патронату гостро помітна нестача необхідної кількості центрів для оцінювання та навчання патронатних вихователів і погана система соціальної підтримки, зумовлена незначною обізнаністю населення з цього питання, що зі свого боку значно уповільнюють розповсюдження цієї форми виховання. Проте для вирішення цих проблем та якнайшвидшого розвитку й розповсюдження патронату в лютому 2024 року в Україні розпочали проєкт «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату», метою якого є популяризація послуги з патронату, збільшення чисельності кандидатів у патронатні вихователі та патронатних сімей до 500 упродовж півтора року. Це допоможе якомога більшій кількості дітей отримати родинне виховання

та необхідну підтримку, доки їх батьки долають складні життєві обставини [5]. У сучасних умовах економічної кризи та воєнного стану це є особливо важливою ініціативою.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що запровадження та поширення патронату над дітьми є важливим кроком для забезпечення реформи деінституціалізації та створення більш ефективної системи захисту дітей в Україні. Така форма виховання демонструє значний потенціал у забезпеченні комфортного та безпечного середовища для дітей, яким необхідна допомога, але потребує подальших удосконалень як у нормативній, так і в практичній сфері її реалізації. Для успішного розвитку необхідні послідовні зусилля з боку держави, громадських організацій та суспільства загалом. Тільки за умов активної співпраці, підтримки та раціонального використання міжнародного досвіду можна забезпечити гідне дитинство для кожної дитини, що потребує допомоги. Однак для досягнення максимальної ефективності цієї системи необхідно вирішити багато проблем, з якими стикаються сім'ї патронатних вихователів.

Незважаючи на деякі спроби розвитку інституту патронату над дітьми в Україні, на даному етапі він усе ще потребує численних покращень та подальших наукових досліджень з цього питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабовська Г., Хомусько Є. Патронат як одна з альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодий вчений*. 2023. № 3 (115). С. 90–94. DOI : https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-17

2. Кметик Х. В. Патронат над дітьми як альтернативна форма влаштування дитини. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 лютого 2023 р. / Національний авіаційний університет. Київ, 2023. С. 465–468.

3. Козубовська І. В., Шелевер О. В. Зарубіжний досвід опіки дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціально-гуманітарний вісник*. Харків, 2020. № 32–33. С. 76–79. URL : https://newroute.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Випуск-32-33.pdf (дата звернення: 07.12.2024).

4. Лешанич Л. В. Досвід застосування фостерного виховання в деяких зарубіжних країнах. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 152–155. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.24

5. Досягнення проєкту «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату» / Національна соціальна сервісна служба України. URL : https://nssu.gov.ua/news/dosiahnennia-proiektu-rodyna-dlia-kozhnoi-dytyny-rozvytok-simeinoho-patronatu (дата звернення: 07.12.2024).

6. Паращук Л. Г., Сендецька І. В. Цивілістична природа договору про патронат над дитиною: застосування європейського досвіду в Україні. 2022. С. 50–53. URL : http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1243/1208 (дата звернення: 07.12.2024).

7. Петрочко Ж., Дем'янцева А. Змістово-технологічне забезпечення соціальної роботи з дитиною, влаштованою в сім'ю патронатного вихователя. *Social work and education*. 2020. Т. 7, № 2. С. 186–200. DOI : https://doi.org/10.25128/2520-6230.20.2.4

8. Плахотнюк А. В., Аргат Я. П. Історія розвитку патронату над дітьми в Україні. *Молодь – аграрні й науці і виробництву. Актуальні питання розвитку аграрного та земельного права: національний і міжнародний вимір* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, м. Біла Церква, 19 трав. 2022 р. Біла Церква, 2022. С. 48–50. URL : https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/tezy_pravo_stud_19.05.22.pdf#page=48 (дата звернення: 07.12.2024).

9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною : постанова Каб. Міністрів України від 30.05.2024 № 633. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-п#Text (дата звернення: 07.12.2024).

10. Семененко П., Гресь Н. Патронат як альтернативна форма влаштування дітей позбавлених батьківського піклування. Матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції, м. Суми, 16–20 листоп. 2020 р. Суми, 2020. С. 544.

11. Сердечна І. Л. Патронат над дітьми: деякі питання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу* : зб. тез доп. Всеукр. наук. конф., м. Хмельницький, 17 квіт. 2021 р. Хмельницький, 2021. С. 180–183.

12. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 15 листоп. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 07.12.2024).

13. Суліменко О. М. Патронат над дитиною як різновид тимчасового влаштування в умовах максимально наближених до сім'ї. *Наукові та освітні трансформації в сучасному світі* : зб. матеріалів Всеукр. міждисциплінар. науково-практ. конф., м. Чернігів, 15 лип. 2021 р. Чернігів, 2021. С. 273–275.

14. Філіпських М., Дубинський І. Патронат над дітьми як форма сімейного виховання. *Інновації в суднобудуванні та океанотехніці* : матеріали XII Міжнар. науково-техн. конф., м. Миколаїв, 30 верес. – 1 жовт. 2021 р. Миколаїв, 2021. С. 585–586.

REFERENCES

1. Grabovska, G., & Khomusko, E. (2023). Patronage as one of the alternative forms of family upbringing of orphans and children deprived of parental care. *Young scientist.* 3 (115), 90–94. DOI : https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-17

2. Kmetik, H. V. (2023). Foster care as an alternative form of child placement (pp. 465–467). URL : https://er.nau.edu.ua/items/d715163d-97b1-4099-9ef4-1921e23ad575

3. Kozubovska, I. V., & Shelever, O. V. (2020). Foreign experience of guardianship of children deprived of parental care. *Social and Humanitarian Herald.* (32–33), 76–79. URL : https://newroute.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Випуск-32-33.pdf

4. Leshanych, L. V. (2023). Experience in the application of foster care in some foreign countries. *Electronic scientific publication "Analytical and Comparative Jurisprudence".* (4), 152–155. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.24

5. National Social Service – Achievements of the project "Family for Every Child: Development of family patronage" (July 24, 2024). Home / National Social Service of Ukraine. URL : https://nssu.gov.ua/news/dosiahnennia-proiektu-rodyna-dlia-kozhnoi-dytyny-rozvytok-simeinoho-patronatu

6. Parashchuk, L. G., & Sendetska, I. V. (2022). The civilized nature of the child patronage agreement: Application of European experience in Ukraine (pp. 50–53). URL : http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1243/1208

7. Petrochko, J., & Demyantseva, A. (2020). Content and technological support of social work with a child placed in a foster care family. *Social Work and Education.* 7 (2), 186–200. DOI : https://doi.org/10.25128/2520-6230.20.2.4

8. Plakhotnyuk, A. V., & Argat, Y. P. (2022). History of the development of child patronage in Ukraine. In Youth – agrarian and science and production. Topical issues of development of agrarian and land law : National and international dimension (pp. 48–50). BNAU. URL : https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/tezy_pravo_stud_19.05.22.pdf#page=48

9. On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Provision of Child Foster Care Services, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 633 (2024) (Ukraine). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-п#Text

10. Semenenko, P., & Gres, N. (2020). Patronage as an alternative form of placement of children deprived of parental care. (p. 544). Sumy National Agrarian University.

11. Serdechna, IL (2021). Patronage of children: Some issues. In Harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union (pp. 180–183). Khmelnytsky National University.

12. Family Code of Ukraine, Code of Ukraine No. 2947-III (2024) (Ukraine). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

13. Sulimenko, O. M. (2021). Child patronage as a type of temporary placement in conditions as close to the family as possible. In Scientific and educational transformations in the modern world (pp. 273–275). Scientific and Educational Innovation Center for Social Transformations.

14. Philippskih, M., & Dubinsky, I. (2021). Patronage of children as a form of family education. In Innovations in shipbuilding and ocean engineering (pp. 585–586). Admiral Makarov National University of Shipbuilding.

L. O. Samilyk, V. V. Kondratiuk. CHILD PATRONAGE AS A FORM OF FAMILY UPBRINGING

The article defines the essence of foster care for children as a modern alternative form of family upbringing, which has become an important tool for Ukraine to implement reforms aimed at deinstitutionalization and protection of children's rights. The author highlights the role of foster caregivers in shaping the emotional and social well-being of children in difficult life circumstances.

The benefits of foster care, including creating a safe environment for children, supporting socialization and preserving family relationships, are analyzed. The key problems associated with the introduction of foster care were also highlighted, including: insufficient number of trained foster caregivers; low financial support; low public awareness; lack of sufficient law enforcement practice and centers for the assessment and training of foster caregivers.

Special attention is paid to the international experience of countries with a high level of foster care and significant regulatory practice of its regulation, in particular, on the examples of Great Britain, France and Sweden. The author outlines the prospects for integrating the Ukrainian foster care system into European standards.

The author suggests ways to improve the foster care system in Ukraine by popularizing this form of care, improving the regulatory framework, enhancing the qualifications of caregivers, and using best practices from international experience to increase the number of foster families and solve other problems of child foster care. Examples of relevant legislative and public initiatives are provided.

The author emphasizes the importance of foster care in times of war and socio-economic crisis, when the need for alternative forms of upbringing becomes critical. The article also points out the importance of further scientific developments and joint work of the state, public organizations and society in general to ensure the quality functioning of child patronage.

Key words: *child patronage, family upbringing, foster care, alternative form of upbringing, child protection, international experience, guardianship and custody authority, adoption, foster family, deinstitutionalization.*

Стаття надійшла до редколегії 4 лютого 2025 року

УДК 342.7; 36:364.2; 349 (477)
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.149-164

І. В. Чеховська,
д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: kontanta08@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7030-2456

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ МЕДИЧНОЇ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз тенденцій медичної бідності в Україні. Проаналізовано міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, спрямовані на подолання бідності. Здійснено аналіз показників бідності, виокремлено її особливості в Україні. Встановлено, що з 2014 року збільшується відсоток бідності в Україні і з'являються її нові форми, серед яких медична бідність. З'ясовано, що за роки повномасштабного вторгнення було внесено зміни у програму медичних гарантій: акцент зроблено на розмежуванні стаціонарної, амбулаторної та реабілітаційної допомоги; запроваджено пакет «Готовність та забезпечення надання медичної допомоги населенню, яке знаходиться на території, де ведуться бойові дії»; збільшено пакети медичних послуг з 35 2021 року до 44 2024 року; удосконалено тарифи на реабілітаційні послуги та хірургічні операції; збільшено тариф на стаціонарну психіатричну допомогу тощо. Проте зростаючі масштаби бідності і недостатність фінансування галузі, а також відсутність моделі медичного страхування не стримали негативну динаміку збільшення медичної бідності в країні. Зроблено висновок, що медична бідність стала наслідком погіршення рівня життя через стрімке падіння економіки, корупцію, інфляційні процеси, що обумовлені, зокрема, і війною, недосконале управління галуззю, недофінансування галузі, неефективну систему державної соціальної підтримки.

Запропоновано медичну бідність розглядати як порушення гарантованих Конституцією України прав людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування через відсутність можливості отримати необхідні медичні послуги, медичну допомогу, послуги медичного страхування, а також придбати необхідні медикаменти і медичне приладдя.

Доведено, що медична бідність охоплює різні форми депривації, до яких віднесено неможливість: відвідати лікаря через високу вартість медичних послуг; відвідати лікаря (фахівця відповідного профілю) через брак медичного персоналу; купити необхідні медикаменти і медичне приладдя; пройти медичне обстеження; отримати лікувальні процедури; пройти лікування в стаціонарі; недоступність послуг екстреної (швидкої)

© Чеховська І. В., 2025

медичної допомоги; інфраструктурна недоступність медичних послуг через відсутність поблизу житла медичних установ. Виокремлено детермінанти медичної бідності, які поділено на загальні та спеціальні.

Ключові слова: *бідність, соціальне відчуження, дитяча бідність, медична бідність, медичне страхування, депривації, охорона здоров'я, медична допомога, воєнний стан, медичні працівники, доступ до медичних послуг, реабілітаційні послуги, ревокація медичних закладів, програма медичних гарантій, психіатрична допомога.*

Мета статті полягає у здійсненні аналізу тенденцій медичної бідності в Україні; міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, спрямованих на подолання бідності; показників бідності та виокремлених її особливостей в Україні, а також у визначенні змісту поняття медична бідність, форм її депривацій, виокремленні детермінантів медичної бідності.

Постановка проблеми. Проблема бідності осмислювалась з давніх часів. Розробкою цієї тематики займалися Ксенофонт, Платон, Аристотель, Тома Аквінський, Ж. Ж. Руссо, Т. Мор та інші. Ґрунтовне наукове вивчення феномена бідності бере початок в індустріальному суспільстві з 18 ст. Бідність розглядалась через призму відповідальності за подібний стан (індивіда або суспільства) і статусу проблеми (зло, благо або природний стан). Наприкінці XIX – на початку XX ст. формується концепція прожиткового мінімуму – підходу, який в основу розуміння бідності заклав мінімальний набір товарів і послуг, необхідних для підтримки фізичного існування та працездатності. Починаючи з XXI століття, поняття бідності осмислюються через глобальні соціальні проблеми, пов'язані з соціальними ризиками, дотриманням різноманітних прав людини: на охорону здоров'я, освіту, достатнє харчування, забезпеченість житлом, особисту безпеку, розвиток [1, с. 15].

Сьогодні проблема бідності привертає увагу як учених, так і практиків, оскільки масштаби її стрімко зростають. Саме про це йшлося на Саміті ООН у вересні 2015, коли було визначено Цілі сталого розвитку, перша з яких – це подолання бідності [2]. Усвідомлюючи масштаби бідності в Україні, 2016 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено Стратегію подолання бідності [3], а 2019 року указом Президента України затверджено Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [4]. У цьому нормативно-правовому акті вказано на те, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Водночас варто зазначити, що показники бідності в Україні ще навіть до повномасштабної війни були досить високими. 2021 року за даними щорічного «Звіту про світовий добробут» (англ. «Global Wealth Report») рівень ВВП на душу населення становив 2452 дол. [5]. 2024 року країна опинилась серед 10 найбідніших країн Європи [6].

Бідність в Україні має риси, типові для країн, що розвиваються. Водночас варто зауважити, що в розвинених країнах світу бідність зазвичай пов'язана з безробіттям. В Україні ж бідність охоплює не тільки безробітних, але й багатьох працюючих на низькооплачуваних посадах (передусім у бюджетному секторі економіки, де щомісячна заробітна плата становить від 6 до 10 тис. грн, а таких за даними Пенсійного фонду України понад 53 % [7]). Зазвичай це лікарі, вчителі, вчені, працівники культури, заробітна плата яких подекуди нижче за прожитковий мінімум. До цієї групи також потрібно віднести і пенсіонерів, студентів, людей з інвалідністю, багатодітні і неповні сім'ї, біженців, переселенців та інших. Акцентуємо Вашу увагу на те, що проблема бідності загострились не лише через збройні виклики, але й допущені помилки у здійснених реформах. На думку багатьох учених і фахівців Світового банку, унаслідок війни, корупції країна повернулась на рівень бідності 2001 року, втративши 20 років [8, с. 138].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема бідності як порушення прав людини досліджувалась у різні часи, проте особливої актуальності вона набуває з 2014 року, коли збільшується відсоток бідності за різними емпіричними показниками. Проблеми бідності в Україні досліджували у своїх роботах В. І. Тимошенко [8], Н. М. Войтович, Б. Б. Бричка [9], Ю. Л. Когатько [10], Р. М. Ключник [11] та інші. Аналіз нових форм бідності, їх основні прояви та оцінку масштабів явища досліджував у своїй роботі Л. М. Черенько [12]. Проте, незважаючи на численні дослідження зміст, поняття «медична бідність» у працях учених не розкрито, як і не визначено її детермінанти і не виокремлено форми її депривації.

Виклад основного матеріалу. Звертаємо увагу на те, що з 2014 року збільшується відсоток рівня бідності в Україні. З'являються нові форми бідності [12, с. 13–15], серед яких виокремлюють бідність через захворювання або медичну бідність. Акцентуючи увагу на проблемі бідності в Україні, варто зазначити, що до 2015 року медична бідність «не була чітко окресленою, ситуація залежала від ряду чинників і складалася по-різному залежно від місця проживання, відомчого підпорядкування медичного закладу, можливості отримати допомогу від родичів, приналежності до пільгових категорій тощо» [12, с. 13].

На думку багатьох учених і експертів, медична бідність стала наслідком погіршення рівня життя через стрімке падіння економіки, корупцію, інфляційні процеси, що обумовлені, зокрема, і війною. До цього варто додати недосконале управління галуззю і неефективне ціноутворення на комерційні медичні послуги, які не змогли створити справжньої конкуренції у сегменті середніх прошарків суспільства, а також відсутність обов'язкового і низький відсоток добровільного медичного страхування. Усі ці процеси разом призвели до ситуації, коли більш-менш серйозне захворювання одного з членів сім'ї (особливо з необхідністю хірургічного втручання) могло стати причиною настання бідності для родини із середніми доходами [12, с. 13]. Це підтверджують результати опитування. Так, за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного в жовтні 2015 року, стало відомо, що 52 % членів сімей не змогли відвідати лікаря, хоча

потребували лікарської допомоги, 45 % не змогли отримати лікування у стаціонарних закладах. Досить висока вартість лікування була названа опитуваними домінантною причиною неможливості відвідати лікаря (87,8 % опитаних), провести медичне обстеження (97,1 %), отримати лікувальні процедури (94,8 %), лікування в стаціонарі (98,7 %) [13, с. 32]. 2021 року на високу вартість лікування і неможливість отримати медичну допомогу вказувало 97,9 % опитаних, не змогли придбати необхідне медичне приладдя 99,4 %, відвідати лікаря через високу вартість послуг – 66,6 %, 89 % купували медикаменти, перебуваючи у стаціонарі, 60,7 % приносили в лікарню постільну білизну, 70,5 % вимушені були купувати їжу [14].

Наразі об'єктивне збільшення медичних потреб населення відбувається на тлі зменшення можливостей системи охорони здоров'я. До того ж медична допомога не внесена в легальний ринковий оборот, усі фінансові потоки йдуть повз неї. Ці фінансові потоки не підживлюють бюджет податковими надходженнями, що зі свого боку обмежує бюджетні надходження в охорону здоров'я. Відтак, незважаючи на конституційні гарантії безоплатності медичної допомоги, значна частина медичних послуг стала по суті платною. Як слушно зазначають українські учені, «пацієнти оплачують необхідні для лікування ліки та витратні матеріали, несуть господарські витрати за харчування, постільну білизну і навіть платять за послуги молодшого медичного персоналу» [15, с. 337–338].

Крім високої вартості, доступність до медичних послуг обмежується через велику кількість внутрішньо переміщених осіб (станом на квітень 2024 року зареєстровано 3 548 000 осіб [16]), що обумовлює брак медичного персоналу і медичної інфраструктури в неокупованих регіонах.

Про брак медичного персоналу свідчать наведені нижче показники. 2009 року кількість лікарів усіх спеціальностей становила 225 тис. осіб, 2021 року – 144 тис. осіб [17], упродовж 2022 р. кількість лікарів скоротилась на 14 % [18]. Варто зазначити, що ще 2020 року за рівнем забезпеченості лікарями та медичними сестрами й акушерками Україна перебувала на 38-му місці в Європейському регіоні [19]. Наразі ці показники є ще гіршими.

Отже, зазначаємо незадовільний стан кадрового забезпечення в сфері охорони здоров'я, який характеризується: «зменшенням кількості лікарів та молодших медичних спеціалістів з медичною освітою, особливо у сільській місцевості; зниження престижності лікарської та сестринської спеціальностей; суттєве зменшення обсягів підготовки медичних кадрів у закладах вищої медичної освіти та закладах післядипломної освіти; постійне зниження для українських громадян доступності медичної додипломної та післядипломної освіти; дисбаланс медичних кадрів між містом та селом, між первинною, вторинною і третинною ланками надання медичної допомоги; неконтрольовані процеси міграції медиків з України до інших країн» [20, с. 21].

На зменшення кількості кваліфікованих спеціалістів у галузі медицини, на нашу думку, також впливає ряд чинників: низькі зарплати, відсутність гідних умов праці та соціальних пакетів, незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення медичних

закладів, міграція працівників за кордон, військові дії на території нашої країни, мобілізація медичних працівників тощо.

Якщо розглядати бідність у немонетарному вимірі, то нараженими на ризик через захворювання також вважаються особи, які не можуть з інфраструктурних причин вчасно отримати допомогу. Такі особи чи сім'ї доповнюють групу вразливості до медичної бідності, вони переважно мешкають у сільській місцевості. До прикладу, 41,8 % сільських домогосподарств 2021 року потерпало від незабезпеченості населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, а 28,5 % – від відсутності поблизу житла будь-якої медичної установи. В окремих випадках навіть впевнене фінансове становище домогосподарства не може компенсувати інфраструктурну недоступність медичних послуг, а для вразливих до бідності сімей такі проблеми суттєво посилюють негативні впливи [12, с. 17].

Загалом по країні до війни 23–25 % домогосподарств не мали повноцінного доступу до медичної установи, аптек та не могли своєчасно отримати послуги екстреної (швидкої) медичної допомоги. Особливо гостро ця проблема відчувалась і сьогодні ще більше відчувається в сільській місцевості. Упродовж 2014–2021 рр. загальний рівень забезпеченості сільських поселень медичними закладами значно знизився із 18 917 до 13 531 од. За даними обстежень соціально-економічного становища сільських населених пунктів, особливо скоротилася мережа лікарняних (до 52 або в 10,4 разу) та амбулаторно-поліклінічних закладів (до 474 або 7,3 разу) [21].

У сільських населених пунктах частка домогосподарств, що не мали поблизу медичного закладу, була в 4,9 разу (29,6 %) вища, ніж у містах (6,0 %); страждали через незабезпеченість швидкою допомогою у селах – у 8,9 разу (39,2 %) проти (4,4 %) у містах [40, с. 141]. До відсутності поблизу житла медичної установи варто також додати брак обладнання і відповідних фахівців найближчої лікарні. Так, через відсутність спеціаліста відповідного профілю не змогли отримати медичну допомогу 2021 року 43 % сільських жителів і пройти медичне обстеження з тієї самої причини 17 % [10, с. 95].

Негативно впливає на доступ до медичної допомоги знищення і ревокація медичних закладів. Так, упродовж двох років війни було пошкоджено і знищено понад 1 700 медичних закладів [22], а реолокація медичних закладів із Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей потребувало організаційних, юридичних і фінансових витрат. Наразі зазначаємо недостатність фінансування реолокованих медичних закладів, проблеми збереження їх кадрового потенціалу, незадовільну організацію процесу адаптації таких закладів їх працівників, а також практичну відсутність кваліфікованої юридичної підтримки таких закладів, яка б охоплювала допомогу у зміні юридичної адреси закладу, переоформлення установчих документів тощо.

Крім того, існує і неналежне інформування громадян щодо реальної мережі та територіальної доступності місць надання первинної медичної допомоги з боку органів місцевої влади [23].

Окремо звертаємо увагу на проблему дитячої бідності і, як наслідок, медичну бідність сімей з дітьми. Станом на 2019 рік рівень абсолютної бідності сімей із дітьми в Україні

становив 47,3 % [25]. 2023 року збільшився до 65,2 % [24, с. 2, 5]. Для порівняння 2019 року: рівень бідності в сім'ях без дітей був на рівні 34,3 % 2023 року збільшився до 48,3 %. Найвищі рівні бідності притаманні багатодітним родинам (з трьома та більше дітьми): 59,7 % з них є бідними за відносним критерієм (2023 року 78,6 %) та 81,2 % – бідні за абсолютним критерієм 2023 року (94,8 %) [25, с. 8].

Унаслідок цього спостерігається збільшення частки дітей, які через брак коштів на оплату медичних послуг не отримали такі послуги. Виходячи з цих даних, можемо зробити висновок, що найбільш вразливими є багатодітні сім'ї і неповні сім'ї, які позбавлені доступу до медичних послуг через медичну бідність [40, с. 141].

Окремої уваги заслуговують показники захворюваності на туберкульоз. Хвороба бідних, яка переважно пов'язана з поганим харчуванням, його нестачею і невчасним лікуванням через недоступність медичного обстеження і вчасного виявлення захворювання на початкових стадіях. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України, 2023 року офіційно зареєстровано 19 851 випадок туберкульозу, з яких 639 – серед дітей до 14 років. Ці показники на 7,3 % вищі, ніж були 2022 року, і мають усі тенденції до збільшення. Тільки 2023 року, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в Україні померло від туберкульозу близько 3 600 осіб [26].

Причинами медичної бідності є також недофінансування галузі. Нами проаналізовано динаміку та структуру видатків у сфері охорони здоров'я впродовж 2017–2024 років. На підставі аналізу встановлено, що галузь була в меншому пріоритеті державного бюджету, аніж розвиток економічної інфраструктури, безпека та судова влада впродовж 2017–2021 років і починаючи з 2022 по 2024 роки [40, с. 142] спостерігається несуттєве збільшення видатків з 3,9 % 2021 р. до 4,73 % 2024 р. [29]. Підтвердженням недостатності наявного фінансування медицини є рекомендація Всесвітньої організації охорони здоров'я, згідно з якою витрати на медицину повинні становити не менше ніж 5 % ВВП країни [30]. Наразі в Україні такі витрати становлять 2,3 % [31].

Крім того, варто звернути увагу, що на первинну медичну допомогу з державного бюджету витрачається незначна сума порівняно із вторинною ланкою медичного забезпечення, що зі свого боку сприяє зниженню рівня доступу до первинної медичної допомоги широких верств населення.

На проблему медичної бідності вперше було звернено увагу в Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, яку було затверджено в листопаді 2016 року розпорядженням КМУ [32]. Серед основних проблем у фінансуванні системи охорони здоров'я, які потребують розв'язання, було виокремлено проблему – катастрофічна фінансова незахищеність пацієнтів. З-поміж інших зазначено 92 % населення України, яке боїться потрапити у фінансову скруту у випадку хвороби.

2017 року прийнято Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [33]. Законодавцем визначено державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості, реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів (охоплюючи допоміжні засоби) за рахунок коштів Державного бюджету

України за програмою медичних гарантій. У п. 1 ст. 3 цього Закону зазначено, що держава гарантує повну оплату згідно з тарифом за рахунок коштів Державного бюджету України надання громадянам необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, що передбачені програмою медичних гарантій. А у п. 1 ст. 4 вказано на те, що в межах програми медичних гарантій держава гарантує громадянам, іноземцям, особам без громадянства, які постійно проживають на території України, та особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, повну оплату за рахунок коштів Державного бюджету України необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, пов'язаних з наданням:

1) екстреної медичної допомоги;
2) первинної медичної допомоги;
3) спеціалізованої медичної допомоги;
4) паліативної медичної допомоги;
5) реабілітації у сфері охорони здоров'я;
6) медичної допомоги дітям до 16 років;
7) медичної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.

Абзац другий частини п'ятої статті 4 вказує на те, що обсяг коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на реалізацію програми медичних гарантій, щорічно визначається в Законі України про Державний бюджет України як частка валового внутрішнього продукту (у відсотках) у розмірі не менше ніж 5 відсотків валового внутрішнього продукту України. А видатки на програму медичних гарантій є захищеними статтями видатків бюджету. Водночас варто звернути увагу на те, що ця норма Закону не виконується повною мірою через недостатність фінансування. Так, на Програму медичних гарантій на 2020 рік у Державному бюджеті України було передбачено 72 млрд гривень, а реальна потреба за орієнтовними розрахунками становила 118,6 млрд грн [34]. У ч. 4 Прикінцевих положеннях Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [35] було зазначено, що норми абзацу другого частини п'ятої статті 4 та абзацу другого частини третьої статті 10 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [33] застосовуються в порядку та розмірах, що встановлені Кабінетом Міністрів України з урахуванням наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів. Тобто законодавцем заздалегідь було обумовлено брак коштів на реалізацію Програми медичних гарантій, а відтак і обмеження прав громадян на охорону здоров'я через обмежений доступ до медичної допомоги. На жаль, така тенденція спостерігалась і 2021 року. Проте варто зазначити й певні позитивні тенденції щодо появи нових пакетів медичних послуг. Так, 2021 року діяло 35 пакетів медичних послуг, 2022 року – 36 пакетів медичних послуг [36]. 2023 року бюджет на програму медичних гарантій (далі – ПМГ) було збільшено і він становив понад 142 млрд грн [37]. Завдяки цьому 2023 року було передбачено 39 пакетів послуг. Серед яких нові – пакети для медзакладів на окупованих територіях та в зоні бойових дій. Серед змін – розмежування стаціонарної та амбулаторної реабілітаційної допомоги. Особливістю є те, що 2023 року фокус ПМГ спрямований на реабілітаційні послуги. Також Програму

реімбурсації «Доступні ліки» було розширено. До неї увійшли імуносупресивні препарати, тест-смужки для інсулінозалежних та знеболювальні для паліативних хворих. Збільшено тариф на стаціонарну психіатричну допомогу до 13 151 грн. Також 2023 року деякі медичні заклади на окупованих територіях та в зоні бойових дій отримали оплати за окремими пакетами. Для медзакладів на окупованих територіях було передбачено пакет «Забезпечення збереження кадрового потенціалу для надання медичної допомоги населенню, яке знаходиться на території, яка перебуває в тимчасовій окупації». Цей пакет діє для комунальних медзакладів, які перебувають на окупованій території, згідно з переліком Мінреінтеграції. Оплати цим закладам залежать від кількості та категорій працівників на 1 грудня 2022 року.

2024 року передбачено вже 44 пакети медичних послуг, загальною вартістю майже 159 млрд гривень, що на 16 млрд гривень більше, ніж торік. Зокрема, 5,2 млрд гривень – на реімбурсацію лікарських засобів. Наразі ПМГ охоплює всі основні види медичної допомоги: первинну, спеціалізовану та високоспеціалізовану допомогу, екстрену, паліативну допомогу та медичну реабілітацію. А також медичну допомогу дітям до 16 років та допомогу під час вагітності та пологах. Удосконалено тарифи на реабілітаційні послуги та хірургічні операції, які передбачатимуть ширше застосування підвищувальних коефіцієнтів залежно від складності послуги. Також звертаємо увагу на те, що за пакет «Готовність та забезпечення надання медичної допомоги населенню, яке перебуває на території, де ведуться бойові дії» тариф визначається як глобальна ставка на місяць, яка дорівнює фактичній вартості медичних послуг за грудень за договором, який був чинний до 31 грудня 2022 року за пакетами медичних послуг з надання стаціонарної допомоги відповідного надавача медичних послуг. Тариф за готовність закладу охорони здоров'я до надання медичної допомоги в надзвичайних ситуаціях визначається як глобальна ставка на місяць, яка становить 1 053 510 гривень [38].

Отже, можемо відмітити позитивну динаміку збільшення пакетів медичних послуг з 35 2021 року до 44 2024 року.

Загалом за роки повномасштабного вторгнення також було внесено зміни у ПМГ: акцент зроблено на розмежуванні стаціонарної, амбулаторної та реабілітаційної допомоги; запроваджено пакет «Готовність та забезпечення надання медичної допомоги населенню, яке перебуває на території, де ведуться бойові дії»; удосконалено тарифи на реабілітаційні послуги та хірургічні операції, які передбачатимуть ширше застосування підвищувальних коефіцієнтів залежно від складності послуги; запроваджено пакет психологічної підтримки на первинному рівні (2022 року); збільшено тариф на стаціонарну психіатричну допомогу, який також залежатиме від складності випадку. Також продовжує надаватися психіатрична допомога мобільними мультидисциплінарними командами, триватиме створення та функціонування центрів ментального здоров'я.

Проте зростаючі масштаби бідності й недостатність фінансування галузі, а також відсутність моделі медичного страхування не можуть стримати негативну динаміку збільшення медичної бідності в країні.

Окремо звертаємо увагу на те, що на виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності 2017 року було розроблено й затверджено Методику комплексної оцінки бідності [39]. Методика передбачає визначення трьох груп критеріїв оцінки бідності. Нас цікавить третя група – немонетарний критерій бідності. Наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох з дев'яти ознак депривації свідчить про бідність таких домогосподарств. Аналіз наведених у Методиці депривацій доводить відсутність серед ознак медичних депривацій. Очевидним є те, що в основу Методики закладено методологію Європейського Союзу, а в країнах ЄС діє модель медичного страхування, тому поняття медичної бідності в них відсутнє. Натомість у нашій країні, як видно із проведеного нами дослідження, медична бідність прогресує.

Висновки. Вважаємо, що медична бідність охоплює різні форми депривації, до яких відносимо неможливість: відвідати лікаря через високу вартість медичних послуг; відвідати лікаря (фахівця відповідного профілю) через брак медичного персоналу; купити необхідні медикаменти і медичне приладдя; пройти медичне обстеження; отримати лікувальні процедури; пройти лікування в стаціонарі; недоступність послуг екстреної (швидкої) медичної допомоги; інфраструктурна недоступність медичних послуг через відсутність поблизу житла медичних установ (поліклініки, ФАП, амбулаторії, аптек).

Методика комплексної оцінки бідності потребує внесення змін, зокрема включення до третьої групи – немонетарний критерій бідності ознак депривацій медичної бідності.

Пропонуємо медичну бідність розглядати як порушення гарантованих Конституцією України прав людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування через відсутність можливості отримати необхідні медичні послуги, медичну допомогу, послуги медичного страхування, а також придбати необхідні медикаменти і медичне приладдя.

До детермінантів медичної бідності відносимо загальні та спеціальні. До загальних, на нашу думку, потрібно віднести такі: військовий стан; велика кількість внутрішньо переміщених осіб і руйнування інфраструктури; стагнація економіки; інфляція; корупція; фіскальний тиск на бізнес; відсутність робочих місць і високий рівень безробіття; мінімальні видатки на соціальну сферу; суттєво занижений прожитковий мінімум, який не забезпечує мінімальні споживчі потреби; низькі стандарти оплати праці для працівників бюджетної сфери; велика різниця у доходах між суддями, прокурорами, працівниками ДБР тощо і працівниками бюджетної сфери; неефективне (практично відсутнє) правове регулювання проблеми превентивності й усунення бідності; невиконання зобов'язань держави щодо забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження.

До спеціальних: мінімальні державні видатки на фінансування галузі (недофінансування); відсутність моделі медичного страхування; інфраструктурна недоступність медичних закладів; незадовільний стан кадрового забезпечення галузі; брак обладнання в медичних закладах комунальної і державної форм власності; висока вартість медичних послуг і ліків; велика різниця в доступі до медичних послуг між містом і селом; недостатня кількість аптек і аптечних пунктів за програмою «Доступні ліки»; неефективний розподіл коштів між первинною медичною допомогою і вторинною на користь останньої, що

знижує доступ до первинної медичної допомоги широких верств населення; суттєве недофінансування програм спрямованих на ранню діагностику і лікування соціально-небезпечних хвороб; неефективність соціального захисту окремих категорій сімей (багатодітних, неповних, з дітьми з інвалідністю).

Врахування детермінантів медичної бідності під час розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів, спрямованих на її подолання, сприятиме, на нашу думку, формуванню комплексного науково-обґрунтованого підходу до подолання медичної бідності в країні та її превенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович Н. М., Бричка Б. Б. Бідність в Україні: історико-економічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72). № 1. С. 14–20.

2. Що таке цілі сталого розвитку? / Unitrd Nations Development Programme : вебсайт. URL : https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku

3. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження Кабінету міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text

4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

5. Рейтинг 20 найбільших країн за ВВП у 2024 році. За матеріалами сайту finance.liga.net. URL : http://pmguinfo.dp.ua/mir/8055-rejting-20-najbilshikh-krajin-za-vvp-u-2024-rotsi

6. У 2024 році Україна названа найбіднішою країною Європи за рівнем ВВП на душу населення / Телеграфъ : вебсайт. URL : https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10128483-u-2024-roci-ukrajina-nazvana-najbidnishoju-krajinoju-yevropi-za-rivnem-vvp-na-dushu-naselennja.html

7. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2023 році. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_PFU_2023_.pdf

8. Тимошенко В. І. Несправедливість і бідність як загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 82, частина 1. С. 135–140.

9. Войтович Н. М., Бричка Б. Б. Бідність в Україні: історико-економічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72). № 1. С. 14–20.

10. Когатько Ю. Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 2 (40). С. 89–102.

11. Ключник Р. М. Наслідки бідності для особистості і суспільства. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2022. № 2 (33). С. 50–61.

12. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. *Демографія та соціальна економіка.* 2015. № 1. С. 11–21. URL : https://dse.org.ua/arhcive/23/1.pdf

13. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2015 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року) : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2016. 149 с.

14. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 року) : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2022. 143 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/zb_snsz_21.pdf

15. Коросташевська О. П., Коросташевський П. В. Проблеми і перспективи медичного страхування в Україні. *Наука і виробництво*. 2021. Вип. 24. С. 337–341.

16. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Звіт квітень 2024. URL : https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/GPS_IDP_R16_2024_UKR.pdf

17. Центр медичної статистики МОЗ України. Київ, 2022. URL : http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html

18. В Україні скоротилась кількість медиків: кого бракує у галузі і скільки знайшли роботу в Польщі / Суспільне рівне : вебсайт. URL : https://suspilne.media/rivne/469031-v-ukraini-skorotilas-kilkist-medikiv-kogo-brakue-u-galuzi-i-skilki-znajsli-robotu-v-polsi/

19. World Health Organization (2020). World health statistics 2020: Annex 2; WHO Global Health Workforce. URL : (https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/topic-details/GHO/health-workforce

20. Волосовець О. П., Заболотько В. М., Волосовець А. О. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. *Організація охорони здоров'я*. 2020. № 1. С. 20–26. URL : https://umv.com.ua/index.php/journal/article/view/306/292

21. Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Васильєв О. А., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А. ; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2021. Об'єм даних 2,54 Мб.

22. За два роки війни Росія зруйнувала і пошкодила понад 1700 медичних закладів. Укрінформ : вебсайт. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3832514-za-dva-roki-vijni-rosia-zrujnuvala-i-poskodila-ponad-1700-medicnih-zakladiv.html

23. Стратегія розвитку системи надання соціальних послуг Петропавлівської селищної територіальної громади на 2021–2027 роки. URL : petropotg.dp.gov.ua › storage › app › sites › uploaded-files › petropotg.dp.gov.ua › storage › app › sites › uploaded-files

24. Дитяча бідність: прогнозні оцінки впливу війни на стан домогосподарств з дітьми. Квітень 2023. 10 с. URL : https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Brief%202023%20ukr.pdf

25. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. Звіт Представництва Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ). Київ, 2021. 107 с.

26. У 2023 році в Україні зафіксували майже 20 тисяч випадків туберкульозу – МОЗ / Радіо Свобода : вебсайт. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/news-tuberkuloz-ukrayina-statystyka/32844465.html

27. Державний вебпортал бюджету для громадян. Київ, 2022. URL : https://openbudget.gov.ua

28. Бюджетні видатки на охорону здоров'я зростуть до 224 млрд грн у 2022 році. Київ, 2022. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/byudzhetni-vidatki-na-ohoronuzdorovya-zrostut-do-224-mlrd-grn-u-2022-roci-roman

29. Державний веб-портал бюджету для громадян / Open budget : вебсайт. URL : https://openbudget.gov.ua/?month=5&year=2024&budgetType=NATIONAL

30. Fedorovych, I. M. Theoretical and practical principles of realization of health insurance in Ukraine. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* 2017. vol. 23 (2), p. 76–80.

31. Держбюджет-2024: загальні показники та видатки на охорону здоров'я / Аптека. Online.ua. URL : https://www.apteka.ua/article/681435

32. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text

33. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text

34. Уряд ухвалив акти, що запроваджують зміни на всі види медичної допомоги з квітня 2020 року. URL : https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-uhvalyv-akty-shcho-zaprovadzhuyut-zminy-na-vsi-vydy-medychnoyi-dopomogy-z-kvitnya-2020

35. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX

36. Програма медичних гарантій 2022. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/prezentaciya-nszu_23.11.pdf

37. Як реалізовуватиметься Програма медичних гарантій у 2023 році / Урядовий портал. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/yak-realizovuvatymetsia-prohrama-medychnykh-harantii-u-2023-rotsi

38. У 2024 р. обсяг медичних послуг, що фінансується державою, збільшиться, – Віктор Ляшко / Урядовий портал. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-r-obsiah-medychnykh-posluh-shcho-finansuietsia-derzhavoiu-zbilshytsia-viktor-liashko

39. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text

40. Чеховська І. В. Аналіз і детермінанти дитячої бідності. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ.* 2024. Вип. 4 (108) С. 137–148.

REFERENCES

1. Voytovych N. M., Brychka B. B. Poverty in Ukraine: historical and economic analysis. *Scholarly notes of the V. I. Vernadsky TNU.* Series: Historical Sciences. 2022. Volume 33 (72). No. 1. P. 14–20.

2. What are the Sustainable Development Goals? / Website. Unitrd Nations Development Programme. URL : https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku

3. On the approval of the Poverty Reduction Strategy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/16/2016 No. 161-p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text

4. On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine dated 09/30/2019 No. 722/2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

5. Ranking of the 20 largest countries by GDP in 2024 / Based on materials from the website finance.liga.net. URL : http://pmguinfo.dp.ua/mir/8055-rejting-20-najbilshikh-krajin-za-vvp-u-2024-rotsi

6. In 2024, Ukraine was named the poorest country in Europe in terms of GDP per capita. Website / Telegraf. URL : https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10128483-u-2024-roci-ukrajina-nazvana-najbidnishoju-krajinoju-yevropi-za-rivnem-vvp-na-dushu-naselennja.html

7. Report on the work and budget execution of the Pension Fund of Ukraine in 2023. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_PFU_2023_.pdf

8. Tymoshenko V. I. Injustice and poverty as a threat to the national security of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University.* Series LAW. 2024. Issue 82, Part 1. P. 135–140.

9. Voytovych N. M., Brychka B. B. Poverty in Ukraine: Historical and Economic Analysis. *Scholarly Notes of the V. I. Vernadsky TNU.* Series: Historical Sciences. 2022. Volume 33 (72). No. 1. P. 14–20.

10. Kogatko Y. L. Poverty of Rural Children in Ukraine. *Demography and Social Economy.* 2020. No. 2 (40). P. 89–102.

11. Klyuchnyk R. M. Consequences of Poverty for the Individual and Society. *European Vector of Economic Development.* 2022. No. 2 (33). P. 50–61.

12. Cherenko L. M. New Forms of Poverty in Ukraine: Main Manifestations and Assessment of the Scale of the Phenomenon. *Demography and Social Economy.* 2015. No. 1. P. 11–21. URL : https://dse.org.ua/arhcive/23/1.pdf

13. Self-assessment of the population's health status and the level of accessibility of certain types of medical care in 2015 (according to the data of a sample survey of households in October 2015) : stat. Collection / State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2016. 149 p.

14. Self-assessment of the population's health status and the level of accessibility of certain types of medical care in 2021 (according to the data of a sample survey of households in October 2021) : stat. Collection / State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2022. 143 p. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/zb_snsz_21.pdf

15. Korostashevska O. P., Korostashevskiy P. V. Problems and prospects of medical insurance in Ukraine. Science and production. 2021. Issue 24. P. 337–341.

16. Report on Internal Population Displacement in Ukraine. General Population Survey. Report April 2024. URL : https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/GPS_IDP_R16_2024_UKR.pdf

17. Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine. Kyiv, 2022. URL : http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html

18. The number of doctors in Ukraine has decreased: who is missing in the industry and how many have found work in Poland. Website. Social equality. URL : https://suspilne.media/rivne/469031-v-ukraini-skorotilas-kilkist-medikiv-kogo-brakue-u-galuzi-i-skilki-znajsli-robotu-v-polsi/

19. World Health Organization (2020). World health statistics 2020: Annex 2; WHO Global Health Workforce. URL : (https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/topic-details/GHO/health-workforce

20. Volosovets O. P., Zabolotko V. M., Volosovets A. O. Human resource management in the health sector in Ukraine and the world: current challenges. *Health Organization.* 2020. No. 1. P. 20–26. URL : https://umv.com.ua/index.php/journal/article/view/306/292

21. Social exclusion, inequality and child poverty / Cherenko L. M., Polyakova S. V., Shishkin V. S., Reut A. G., Vasyliev O. A., Kogatko Y. L., Zayats V. S., Klymenko Y. A.; National Acad. of Sciences of Ukraine, M. V. Inst. of Demographic and Social Research. Birds. Kyiv, 2021. Data volume 2.54 MB.

22. During the two years of the war, Russia destroyed and damaged more than 1,700 medical institutions / Ukrinform website. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3832514-za-dva-roki-vijni-rosia-zrujnuvala-i-poskodila-ponad-1700-medicnih-zakladiv.html

23. Strategy for the development of the social services system of the Petropavlovsk settlement territorial community for 2021–2027. URL : petropotg.dp.gov.ua › storage › app › sites › uploaded-files › petropotg.dp.gov.ua › storage › app › sites › uploaded-files

24. Child poverty: forecast estimates of the impact of the war on the condition of households with children. April 2023. 10 p. URL : https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Brief%202023%20ukr.pdf

25. Poverty and unequal opportunities for children in Ukraine. Report of the United Nations Children's Fund (UNICEF) Representative Office in Ukraine. Kyiv, 2021. 107 p.

26. In 2023, almost 20 thousand cases of tuberculosis were recorded in Ukraine – Ministry of Health / Radio Liberty. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/news-tuberkuloz-ukrayina-statystyka/32844465.html

27. State budget web portal for citizens. Kyiv, 2022. URL : https://openbudget.gov.ua

28. Budget expenditures on healthcare will increase to 224 billion UAH in 2022. Kyiv, 2022. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/byudzhetni-vidatki-na-ohoronuzdorovya-zrostut-do-224-mlrd-grn-u-2022-roci-roman

29. State budget web portal for citizens / Open budget. URL : https://openbudget.gov.ua/?month=5&year=2024&budgetType=NATIONAL

30. Fedorovych, I. M. Theoretical and practical principles of realization of health insurance in Ukraine. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* 2017. vol. 23 (2), p. 76–80.

31. State Budget-2024: general indicators and expenditures on health care / Apteka. Online.ua. URL : https://www.apteka.ua/article/681435

32. On approval of the Concept of reform of the health care system financing: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 30.11.2016 No. 1013-p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text

33. On state financial guarantees of medical care of the population : Law of Ukraine dated 19.10.2017 No. 2168-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text

34. The government adopted acts introducing changes to all types of medical care from April 2020. URL : https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-uhvalyv-akty-shcho-zaprovadzhuyut-zminy-na-vsi-vydy-medychnoyi-dopomogy-z-kvitnya-2020

35. On the State Budget of Ukraine for 2020 : Law of Ukraine dated November 14, 2019 No. 294-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX

36. Medical Guarantees Program 2022. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/prezentaciya-nszu_23.11.pdf

37. How will the Medical Guarantees Program be implemented in 2023? / Government portal. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/yak-realizovuvatymetsia-prohrama-medychnykh-harantii-u-2023-rotsi

38. In 2024, the volume of state-funded medical services will increase, – Viktor Lyashko / Government portal. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-r-obsiah-medychnykh-posluh-shcho-finansuietsia-derzhavoiu-zbilshytsia-viktor-liashko

39. On approval of the Methodology for comprehensive poverty assessment : Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine, the National Academy of Sciences of Ukraine dated 18.05.2017 No. 827/403/507/113/232. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text

40. Chekhovska I. V. Analysis and determinants of child poverty. *Bulletin of the Luhansk University of Internal Affairs.* 2024. Issue 4 (108) P. 137–148.

I. V. Chekhovska. ANALYSIS OF TRENDS AND DETERMINANTS OF MEDICAL POVERTY IN UKRAINE

The article analyzes the trends of medical poverty in Ukraine. International and domestic regulatory legal acts aimed at overcoming poverty are analyzed. Poverty indicators are analyzed, and its features in Ukraine are highlighted. It is established that since 2014, the percentage of poverty in Ukraine has been increasing and new forms of it are emerging, including medical poverty. It is found that during the years of full-scale invasion, changes have been made to the medical guarantees program: emphasis is placed on the distinction between inpatient, outpatient and rehabilitation care; the package "Readiness and provision of medical care to the population located in the territory where hostilities are taking place"

has been introduced; medical service packages have been increased from 35 in 2021 to 44 in 2024; tariffs for rehabilitation services and surgical operations have been improved; tariffs for inpatient psychiatric care have been increased, etc. However, the growing scale of poverty and insufficient funding of the industry, as well as the absence of a health insurance model, did not restrain the negative dynamics of the increase in medical poverty in the country. It was concluded that medical poverty was a consequence of the deterioration of living standards due to the rapid decline of the economy, corruption, inflationary processes, which are caused, including by the war, imperfect management of the industry, underfinancing of the industry, and an ineffective system of state social support.

It is proposed to consider medical poverty as a violation of the human rights guaranteed by the Constitution of Ukraine to health care, medical care and medical insurance due to the lack of the opportunity to receive necessary medical services, medical care, medical insurance services, as well as to purchase necessary medicines and medical supplies.

It is proven that medical poverty includes various forms of deprivation. These include the inability to: visit a doctor due to the high cost of medical services; visit a doctor (a specialist of the relevant profile) due to the lack of medical personnel; buy necessary medicines and medical supplies; undergo a medical examination; receive medical procedures; undergo treatment in a hospital; unavailability of emergency (ambulance) medical care services; infrastructural unavailability of medical services due to the lack of medical institutions near the home. The determinants of medical poverty are identified, which are divided into general and special.

Keywords: *poverty, social exclusion, child poverty, medical poverty, medical insurance, deprivations, health care, medical care, martial law, medical workers, access to medical services, rehabilitation services, revocation of medical institutions, medical guarantee program, psychiatric care.*

Стаття надійшла до редколегії 10 лютого 2025 року

УДК 347.965.42
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.165-172

О. Ю. Минюк,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права
e-mail: mou12@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4524-7010;
В. С. Ковбасюк,
здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: kovbasiukviktoriia@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-0672-7241

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ОНЛАЙН-МЕДІАЦІЇ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Стаття присвячена зростаючому значенню онлайн-медіації у вирішенні господарських спорів в Україні, особливо в умовах повномасштабної агресії рф. У дослідженні проаналізовано передумови зростання популярності онлайн-медіації. Крім того, побіжно охарактеризовано правове забезпечення медіації в Україні, зокрема, проаналізовано господарське процесуальне законодавство, спеціальний закон, що урегульовує процедуру медіації, а також документи громадських організацій.

Також з'ясовано сучасний стан використання медіації в господарських спорах. Окрім цього, розглянуто позиції вітчизняних науковців щодо сутності онлайн-медіації. З'ясовано, що, з огляду на сучасні умови, у наукових колах набуває поширення ідея необхідності впровадження онлайн-медіації.

Досить детально було розглянуто міжнародний досвід впровадження онлайн-медіації для вирішення господарських спорів, зокрема, як приклад, було наведено успішний кейс Сінгапуру, а також окреслено досвід Сполучених Штатів Америки. У хронологічній послідовності проаналізовано досвід Європейського Союзу. Передусім розглянуто основоположний документ, що є правовою основою медіації в ЄС, а також окреслено положення новіших актів ЄС, що регулюють безпосередньо процедуру онлайн-медіації.

Крім того, визначено переваги й недоліки процедури онлайн-медіації. З'ясовано, що основним недоліком проведення медіації в режимі онлайн є виникнення ризиків, пов'язаних із забезпеченням конфіденційності. А перевагами є більша доступність, ефективність, економія часу та економічна доцільність.

Автори аргументують необхідність розробки комплексної правової бази для належного правового регулювання онлайн-медіації в Україні. Також наголошено на необхідності

© Минюк О. Ю., Ковбасюк В. С., 2025

висунення вимог щодо належного забезпечення принципу конфіденційності під час онлайн-медіації, а також використання безпечних цифрових платформ. Акцентовано на важливості професійної підготовки медіаторів для роботи з безпечними цифровими платформами.

Ключові слова: *онлайн-медіація, конфіденційність, господарські спори, інформаційно-комунікаційні технології, дистанційний формат, етичні вимоги, безпечні цифрові платформи.*

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду використання процедури онлайн-медіації під час вирішення господарських спорів, а також окреслення перспектив розвитку онлайн-медіації в Україні.

Постановка проблеми. Під час пандемії COVID-19 цифровізація охопила майже всі сфери життя. Не стало винятком і правове поле, що стало рушієм змін у способах вирішення спорів. Особливо виразно це проявилось сьогодні, в умовах війни. Адже воєнні дії на території нашої держави ще більше загострили необхідність дистанційного врегулювання конфліктів, оскільки доступ до суду став обмеженим на тих територіях, де ведуться бойові дії, а потреба в швидких і ефективних механізмах вирішення господарських спорів зросла. У таких умовах онлайн-медіація набуває все більшого значення, що дає змогу учасникам із різних регіонів або країн вирішувати спори з використанням цифрових платформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку вирішення господарських спорів за допомогою процедури онлайн-медіації досліджували такі науковці, як Н. В. Бондарчук, О. Ю. Радченко [1], О. О. Ізбаш [3], Я. В. Петруненко [4] та інші. Особливої уваги заслуговує дослідження М. Розумної [7], у якому науковиця аналізує міжнародний досвід впровадження онлайн-медіації.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи Систему аналізу судових рішень «VERDICTUM» (за запитом «ч. 7 ст. 46 ГПК України»), можемо побачити тенденцію зростання кількості господарських спорів із застосуванням процедури медіації. Так, 2021 р. було постановлено 479 ухвал, 2022 р. – 370 ухвал, 2023 р. – 541 ухвала, 2024 р. (станом на 21.10.2024) – 319 ухвал. Як бачимо, спад відбувався лише 2022 р. – унаслідок повномасштабного вторгнення. Наразі затребуваність медіації зростає.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу України, у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Крім того, у Господарсько процесуальному кодексі України прямо закріплена можливість позасудового врегулювання спору через проведення медіації на будь-якому етапі судового розгляду (ч. 7 ст. 46; п. 2 ч. 2 ст. 182; п. 5 ч. 5 ст. 183; п. 3-1 ч. 1 ст. 227 та ін.).

Наразі у наукових колах набуває поширення ідея необхідності впровадження онлайн-медіації. Зокрема, Н. В. Бондарчук та О. Ю. Радченко наголошують на стрімких

перспективах онлайн-медіації в українських реаліях, з огляду на те, що роль суду у вирішенні спорів не може бути абсолютною, оскільки це суперечить ідеї побудови громадянського суспільства, основними ознаками якого є його більша автономія від держави [1, с. 158].

Правовою основою процедури медіації є Закон України «Про медіацію» [5]. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) за допомогою переговорів. Втім у цьому Законі жодних згадок про проведення медіації в режимі онлайн немає (тобто проведення онлайн-медіації не дозволено, проте й не заборонено).

Натомість, ще 02.11.2021 членкинями Робочої Групи «ODR в Україні» ГО «НАМУ» було розроблено «Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації» [6]. Як зазначено у п. 1.1 Загальних положень вказаних «Рекомендацій …», онлайн-медіація являє собою метод розв'язання спорів між учасниками конфлікту за активної участі третьої нейтральної особи – медіатора із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). У рамках цього процесу використовується дистанційна комунікація як синхронного, так і асинхронного характеру. Синхронна комунікація передбачає одночасне спілкування сторін у режимі реального часу, тоді як асинхронна – це обмін повідомленнями або інформацією з часовим відривом, коли учасники можуть відповідати один одному через певний проміжок часу. В Україні найбільш поширеним є проведення онлайн-медіації за допомогою електронної пошти або ж відеоконференцій [1].

На думку Я. В. Петруненка, основна мета використання механізму вирішення господарських спорів у дистанційному форматі полягає в забезпеченні інформованості сторін, можливості пред'явлення вимог віддалено та проведення судового розгляду онлайн [4, с. 197]. Варто зазначити, що спочатку цей метод використовувався лише для вирішення спорів, що виникали в інтернеті, проте згодом почав застосовуватися і для офлайн-спорів.

Механізм онлайн-розв'язання господарських спорів широко застосовується у всьому світі, що пояснюється різними чинниками. Серед них провідним є наявність міжконтинентальних та транснаціональних суперечок між суб'єктами господарської діяльності [1]. Також до таких чинників належить поширення пандемії коронавірусу, що ускладнювала можливість збору всіх учасників конфлікту в одному місці для проведення судового процесу.

Безсумнівно, механізм онлайн-вирішення конфліктів стає все більш актуальним у сучасному світі, оскільки він дає змогу ефективно й швидко вирішувати суперечки, зберігаючи водночас високий рівень комунікації та взаєморозуміння між сторонами. Крім того, як зазначає О. О. Ізбаш, віртуальне середовище медіації розширює географічні межі, даючи змогу залучати до процесу вирішення конфлікту учасників з різних куточків світу, що робить його ще більш універсальним та доступним [3, с. 84].

Не можна також оминути той факт, що онлайн-вирішення конфліктів сприяє зменшенню витрат часу та коштів на процес розгляду справи. Відсутність необхідності в особистих зустрічах, поїздках до суду та пов'язаних з цим витрат ресурсів робить цей метод привабливим як для бізнесу, так і для фізичних осіб.

У цьому контексті важливо розглянути досвід Європейського Союзу. Так, ще 2008 року Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу було ухвалено один із основоположних документів у сфері медіації – Директиву 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських справах». Ця Директива спрямована на заохочення використання альтернативних методів вирішення спорів, зокрема використання медіації, а також на забезпечення збалансованого співвідношення між медіацією та судовим розглядом.

Директива застосовується до транскордонних спорів у цивільних та господарських справах. Вона не поширюється на:

1) податкові, митні або адміністративні спори;

2) відповідальність країни ЄС за дії чи бездіяльність державної влади;

3) спори, в яких одна або кілька сторін проживають у Данії [8].

Директива передбачає, що країни ЄС повинні встановити процедуру, що дає змогу сторонам вимагати підтвердження угоди. Таким підтвердженням може бути вирок, рішення або інший акт суду або органу державної влади, що дасть змогу взаємно визнавати та виконувати угоду на всій території ЄС на тих самих умовах, що встановлені для судових рішень у цивільних, господарських чи сімейних справах.

Також у цій Директиві вказано, що медіатори або особи, які беруть участь у процесі медіації, не зобов'язані давати показання під час судового розгляду щодо інформації, отриманої під час медіації, за винятком випадків, коли:

– Показання необхідні для вирішення питань, що стосуються державної політики, зокрема для захисту фізичної недоторканності особи.

– Розкриття змісту Угоди про медіацію необхідне для виконання або забезпечення виконання цієї Угоди.

Важливою віхою в контексті впровадження онлайн-медіації в ЄС стала Директива 2013/11/ЕЕ, що врегульовує позасудове вирішення спорів щодо договірних зобов'язань, які випливають з договорів купівлі-продажу або надання послуг у режимі онлайн між споживачем, який проживає в ЄС, та суб'єктом господарювання, зареєстрованим у ЄС [9]. Директива застосовується як до спорів, що виникли в мережі «Інтернет», так і до тих, що виникли офлайн. Також Регламентом 524/2013 було регламентовано можливість вирішення спорів через інтерактивну платформу в інтернеті – ODR, на якій споживачі можуть подавати свої скарги [10].

М. Розумна як приклад успішного застосування онлайн-медіації вказує на процедуру, яка використовується у Сінгапурі. Створений 2020 року, Сінгапурський міжнародний центр медіації (SIMC) запровадив протокол SIMC COVID-19 з метою надання підприємствам швидкого та ефективного механізму вирішення міжнародних комерційних спорів у період пандемії COVID-19 [7, с. 150]. Згідно з пресрелізом на сайті SIMC, більшість

онлайн-медіацій укладаються впродовж 1–2 днів, з успішністю близько 80 %. Такий механізм має ряд характерних рис та функціонує за визначеним порядком. Так, спочатку сторони можуть пред'явити свої спірні вимоги, заповнивши відповідну форму на вебсайті SIMC та оплативши внесок у розмірі 250 доларів США. Після цього SIMC організовує процедуру медіації впродовж 10 робочих днів за зниженими тарифами.

Також не можемо оминути увагою досвід Сполучених Штатів Америки в царині впровадження онлайн-медіації. У США існує спеціальна процедура вирішення спорів в режимі онлайн – «Online Dispute Resolution» (ODR). Як зазначено на офіційному вебсайті Американської асоціації адвокатів (American Bar Association), спершу ODR набуло популярності у комерційній сфері, зокрема, для вирішення спірних ситуацій між споживачами та продавцями на таких платформах, як eBay [11]. Наразі в США існує ряд кваліфікованих компаній, що пропонують проведення медіації в режимі онлайн. Процедура онлайн-медіації втілюється через різні форми залежно від специфіки обраної компанії, зокрема: 1) безпосередні переговори між сторонами; 2) із залученням третіх осіб-посередників; 3) автоматизовані процедури. Важливо зауважити, що останнім часом деякі штати навіть почали впроваджувати та тестувати програми ODR у своїх судах, що свідчить про зростаючий інтерес до використання онлайн-платформ для вирішення господарських спорів.

З огляду на позитивний досвід зарубіжних країн потрібно також зауважити, що існують певні труднощі, які можуть виникнути у процесі онлайн-медіації. На наше переконання, належної уваги потребують ризики, пов'язані із забезпеченням принципу конфіденційності, зокрема, можливість у подальшому зберігання даних на віддалених сервісах, несанкціонованого доступу до цих даних.

Висновки. На наше переконання, зважаючи на усі вище перелічені переваги онлайн-медіації, а також досвід правового регулювання цього процесу за кордоном, процедуру онлайн-медіації необхідно належним чином врегулювати в українському законодавстві. Пропонуємо створити чітку правову основу для застосування онлайн-медіації, зокрема доповнивши Закон України «Про медіацію» (ст. 7) положенням про забезпечення конфіденційності під час процедури онлайн-медіації. Вважаємо, що такою вимогою може бути використання онлайн-сервісів із шифруванням даних. Крім того, важливо висувати вимоги щодо використання сертифікованих сервісів, що відповідають міжнародним стандартами забезпечення безпеки інформації в мережі «Інтернет». Щодо статусу онлайн-медіатора, то вважаємо, що для отримання можливості проводити медіацію в режимі онлайн медіатор повинен не тільки пройти відповідну підготовку, а й володіти навичками роботи з безпечними цифровими платформами, що забезпечить надійність процедури та ефективний захист інтересів учасників.

Отже, використання онлайн-медіації є важливим кроком для побудови ефективної та справедливої системи вирішення спорів, що сприятиме підвищенню довіри до правосуддя та забезпеченню доступу до юридичної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук Н. В., Радченко О Ю. Проведення медіації онлайн: міжнародний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 3, № 75. С. 156–161.

2. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 19 жовт. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 19.10.2024).

3. Ізбаш О. О. Медіація та альтернативне вирішення спорів онлайн. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 80–85.

4. Петруненко Я. В. Послуги посередництва у розв'язанні господарських спорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 194–200.

5. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 20.10.2024).

6. Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації : рішення правління ГО «НАМУ». URL : https://namu.com.ua/ua/info/mediators/uyenspyereashchkl-ses-sroamr-pyeekashchkl-/

7. Розумна М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку альтернативних способів урегулювання спорів в Україні: онлайн-медіація та посередництво. *Інформаційне право*. 2020. Т. 9. С. 147–153.

8. Directive 2008/52. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32008L0052 (date of access: 19.10.2024).

9. Directive 2013/11. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011 (date of access: 20.10.2024).

10. Regulation 524/2013. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/524/oj (date of access: 20.10.2024).

11. Online Dispute Resolution in the United States. *American Bar Association*. URL : https://www.americanbar.org/groups/centers_commissions/center-for-innovation/online-dispute-resolution-in-us/ (date of access: 22.10.2024).

REFERENCES

1. Bondarchuk N. V., Radchenko O Yu. Provedennia mediatsii onlain: mizhnarodnyi dosvid ta perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*. 2023. T. 3, № 75. S. 156–161.

2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII : stanom na 19 zhovt. 2024 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (data zvernennia: 19.10.2024).

3. Izbash O. O. Mediatsiia ta alternatyvne vyrishennia sporiv onlain. *Kyivskyi chasopys prava*. 2022. № 1. S. 80–85.

4. Petrunenko Ya. V. Posluhy poserednytstva u rozviazanni hospodarskykh sporiv. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 4. S. 194–200.

5. Pro mediatsiiu : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (accessed: 20.10.2024).

6. Rekomendatsii dlia mediatoriv shchodo pidhotovky ta provedennia onlain-mediatsii : Rishennia pravlinnia HO «NAMU». URL : https://namu.com.ua/ua/info/mediators/uyenspyereashchkl-ses-sroamr-pyeekashchkl-/

7. Rozumna M. Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku alternatyvnykh sposobiv urehuliuvannia sporiv v Ukraini: onlain-mediatsiia ta poserednytstvo. *Informatsiine pravo.* 2020. T. 9. S. 147–153.

8 Directive 2008/52. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32008L0052 (accessed: 19.10.2024).

9 Directive 2013/11. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011 (accessed: 20.10.2024).

10 Regulation 524/2013. *EUR-Lex*. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/524/oj (accessed: 20.10.2024).

11 Online Dispute Resolution in the United States. *American Bar Association*. URL : https://www.americanbar.org/groups/centers_commissions/center-for-innovation/online-dispute-resolution-in-us/ (accessed: 22.10.2024).

O. Yu. Mynuk, V. S. Kovbasiuk. FEATURES OF ONLINE MEDIATION PROCEDURE FOR RESOLVING COMMERCIAL DISPUTES

The article is devoted to the growing importance of online mediation in resolving commercial disputes in Ukraine, especially in the context of full-scale aggression by the Russian Federation. The study analyzes the prerequisites for the growing popularity of online mediation. In addition, the legal framework for mediation in Ukraine is briefly described, including the analysis of commercial procedural legislation, a special law regulating the mediation procedure, and documents of public organizations.

The current state of mediation in commercial disputes is also analyzed. In addition, the author analyzes the positions of national scholars on the essence of online mediation. It is found that, given the current conditions, the idea of the need to introduce online mediation is gaining ground in scientific circles.

The international experience of introducing online mediation for resolving commercial disputes was considered in detail, in particular, the successful case of Singapore was cited as an example, and the experience of the United States of America was outlined. The experience of the European Union is analyzed in chronological order. First of all, the author examines the fundamental document that is the legal basis for mediation in the EU, and also outlines the provisions of the newer EU acts that regulate the online mediation procedure.

In addition, the author identifies the advantages and disadvantages of the online mediation procedure.The authors find that the main disadvantage of online mediation is the emergence of risks related to confidentiality. The advantages are greater accessibility, efficiency, time saving and cost-effectiveness.

The authors argue for the need to develop a comprehensive legal framework for proper legal regulation of online mediation in Ukraine. The authors also emphasize the need to set requirements for the proper maintenance of the principle of confidentiality in online mediation, as well as the use of secure digital platforms. The author emphasizes the importance of professional training of mediators to work with secure digital platforms.

Keywords: *online mediation, confidentiality, commercial disputes, information and communication technologies, remote format, ethical requirements, secure digital platforms.*

Стаття надійшла до редколегії 30 січня 2025 року

УДК 346.3
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.173-181

Н. Б. Новицька,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: Natalka_bn_@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4753-7625;
А. М. Новицький,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри
Національної академії СБУ
e-mail: izipg@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6860-9654

РОЗВИТОК ЗМІСТУ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню розвитку змісту господарського договору під впливом війни, євроінтеграції та діджиталізації. У статті аналізуються зміни, які зазнав договір під впливом різних чинників таких як воєнні дії в Україні, що спричинило збільшення ризиків для суб'єктів господарювання, а також необхідність враховувати різні чинники, які можуть впливати на належне виконання договірних зобов'язань.

У статті аналізується вплив євроінтеграційних процесів, запровадження у внутрішнє регулювання взаємовідносин між сторонами договорів правил міжнародної торгівлі як один із засобів зменшення ризиків, визначеності прав, обов'язків, міри відповідальності та розподілу витрат у ході виконання умов договору, а також вплив природоохоронного законодавства на запровадження в зміст договору пунктів про обов'язок сторін щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства.

У статті також приділено увагу впливу діджиталізації на розвиток та розширення змісту договорів, водночас досліджується питання щодо активного запровадження електронного документообігу в процесі виконання договірних зобов'язань для пришвидшення взаємодії між сторонами, а також як спосіб економії часу та затрат на підписання договорів та інших супровідних документів.

На основі проведеного аналізу висвітлюються основні актуальні питання щодо розширення змісту договору із врахуванням вимог і тенденцій суспільства та світу, а також необхідністю переходу до електронного документообігу для підтримання конкурентоспроможності та забезпечення ефективності в ході виконання договірних зобов'язань.

© Новицька Н. Б., Новицький А. М., 2025

Результати дослідження мають важливе як теоретичне, так і практичне значення. Теоретична значимість статті полягає в можливості її використання для розробки концепцій щодо вдосконалення законодавства, оскільки містить систематизовані відомості про виклики, недоліки та здобутки договірного права. Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в розробці ідей та пропозицій щодо покращення змісту договорів з урахуванням світових тенденцій та вимог суспільства.

Ключові слова: *договір, форс-мажорні обставини, контрагент, діджиталізація, Інкотермс, електронний документообіг.*

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається з численними викликами, що безпосередньо впливають на правове регулювання договірних відносин. Військові конфлікти, інтеграційні процеси до ЄС та стрімкий розвиток цифрових технологій створюють нові умови, які змінюють традиційний підхід до укладення, виконання та тлумачення договорів. Під впливом різних чинників постає питання щодо адаптації змісту договорів до нових соціально-економічних і технологічних реалій, зберігаючи при цьому баланс інтересів сторін.

Метою статті є аналіз та визначення ключових змін у змісті договорів під впливом війни, євроінтеграції та діджиталізації, а також узагальнення існуючих знань і формулювання нових підходів до регулювання договірних відносин, враховуючи реалії сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Договір як основна форма регулювання цивільно-правових відносин зазнає постійних трансформацій під впливом суспільних, економічних і політичних змін. Зважаючи на виклики, які постали перед Україною, можна виділити три ключові чинники, що вносять свої корективи у звичну форму договору, а саме: війна, євроінтеграційні процеси та діджиталізація. Дані складові істотно впливають на зміст і функціонування договорів, змушують сторони враховувати всі потенційні ризики, що можуть виникнути в ході співпраці. Вони стають основою для переосмислення принципів договірного права, що зі свого боку вимагає адаптація юридичної практики до нових викликів.

Законодавство України є доволі адаптивним у своїй основі, оскільки передбачає свободу в наповненні змістової частини договору, якщо інше не визначено законом. Виходячи із положень ст. 628 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), в яких зазначено: «Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Сторони мають право укласти договір, у якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті змішаного договору» [1], та ч. 1 ст. 180 Господарського кодексу України: «Зміст договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до

законодавства», [2] можна зазначити, що наповнення змісту договору спрямовуються передусім на забезпечення рівності сторін у ході співпраці.

Зокрема, М. В. Менджул зазначав: «Як наукові позиції, так і законодавчі положення ЦК України щодо формулювання свободи договору відповідають європейському підходу забезпечення максимальної свободи та застосуванню виключно правомірних та пропорційних обмежень із гарантуванням справедливості та недискримінації, забезпечення захисту інтересів слабших контрагентів (споживачів) та балансу публічних і приватних інтересів» [3]. Погоджуємось із даним твердженням, що, надаючи свободу сторонам договору у формуванні змісту, в них виникає можливість вибудовувати договірні зобов'язання, виходячи із власних інтересів та можливостей.

Виходячи із викликів, які постали перед Україною та світом договори почали доповнюватись новими положення, при цьому розширюючи свій зміст та сферу впливу.

Воєнні дії в Україні та їх наслідки спричинили глибокі зміни в економічному середовищі, що прямо відображається на договірних відносинах. Зокрема, актуалізувалися поняття форс-мажорних обставин і зміни обставин, що мають істотне значення для виконання договорів. Зміст поняття форс-мажорних обставин закріплений ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [4], хоч і доволі широкий, проте, як вказано законом, не вичерпний. Розпочинаючи з 2014 року, закон було доповнено такими подіями, як бойові дії, мобілізація та руйнування інфраструктури, тривала відсутність електроенергії внаслідок обстрілів з боку ворога, а також інші обставини, які випливають із наслідків воєнних дій. Форс-мажорні обставини активно доповнюватись та розширюватись іншими поняттями розпочали із періоду активних бойових дій на всій території України, що призвело до закріплення в договорі і інших умов, які сторони будуть відносити до обставин непереборної сили як один із засобів захисту у випадку порушення умов договору під впливом непередбачуваних обставин.

Також більш популярним та необхідним у змісті договору стали фінансові умови договору. Сторони, через значні темпи коливань та інфляцій, розпочали приділяти значну увагу валютним ризикам. Не зважаючи на те, що відповідно до частини першої статті 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях [1], у договорах розрахунки між сторонами розпочали прив'язувати до долара та його гривневому еквіваленту. Раніше такі умови використовувались здебільшого із іноземним контрагентом, проте наразі навіть між українськими компаніями прив'язка до іноземної валюти стає все більш популярною.

Розпочинають зазнавати зміни і механізми забезпечення виконання договірних зобов'язань, зростає популярність різних гарантій і застережень, страхування ризиків і інших засобів захисту сторін. Війна підкреслила необхідність більшої гнучкості договорів, що дає змогу сторонам адаптуватися до непередбачуваних обставин.

Окрему увагу потрібно приділити розвитку та використання різних застережень та гарантій у змісті договору, зокрема з початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, наша держава та її міжнародні партнери запровадили ряд нових санкцій проти країни-агресора, що в результаті призвело до творення застережень та

гарантій відсутності співпраці із підсанкційними особами та державами [5]. Такі застереження стали необхідністю для захисту свого, оскільки невиконання відповідних видів санкцій тягне за собою тяжкі правові та інші наслідки [5]. Зважаючи, що жодна компанія не готова йти на ризики псування ділової репутації та оплати штрафних санкцій, механізм застережень та гарантій має на меті вберегти передусім репутаційні ризики, прибираючи із себе відповідальність про можливі зв'язки контрагента із підсанкційними особами, та перекладає всю відповідальність на суб'єкта який попри заборону продовжив співпрацю із підсанкційними особами чи країнами. Наразі, якщо аналізувати сучасні договори між суб'єктами господарювання, можна побачити пункти такого змісту: «Сторони підтверджують та запевняють, що станом на дату укладення цього Договору ні його засновники (учасники / акціонери), ні бенефіціарні власники, ні члени органів управління, ні інші посадові особи не перебувають під дією будь-яких санкцій (міжнародних та/або згідно з українським законодавством), а також ніяким чином не пов'язані з російською федерацією або іншою державою-агресором / бізнесом, зареєстрованим на території РФ або іншої держави-агресора та/або який отримує доходи на території РФ або іншої держави-агресора», або інші редакції із подібним змістом.

Наступним чинником, який вплинув на зміни договорів в Україні стала Євроінтеграція та наближення до європейських стандартів. Євроінтеграція України передбачає гармонізацію її правової системи з нормами Європейського Союзу. Яскравого вираження євроінтеграційний процес набирає через активне використання правил міжнародної торгів INCOTERMS [6] (далі – Правила). Як зазначають В. І. Козуб та С. В. Бестужева, «у подальшому це дасть змогу більш гнучко адаптувати не тільки умови зовнішньоекономічних контрактів, а й зовнішньоекономічну стратегію суб'єкта господарювання з урахуванням його конкурентних переваг та тенденцій розвитку цільових зовнішніх ринків» [7]. Ідентичної позиції притримуються також А. Румянцев, Н. Грущинська, З. Пічкурова та висловлюють позицію, що: «використання Правил Інкотермс значно спрощує процес взаємодії між сторонами зовнішньоторговельної угоди і оптимізує зміст міжнародного контракту. Використання Правил у переважній більшості країн світу перетворює їх на універсальний документ, який дає змогу чітко розуміти умови міжнародної угоди купівлі-продажу та уникати зайвого навантаження на зовнішньо-торговельний контракт завдяки відсутності необхідності щоразу деталізувати стандартні умови, які передбачені відповідною умовою Інкотермс» [8].

Проте не варто відкидати той факт, що Правила також активно використовують між українськими суб'єктами торгівлі. Як уже зазначалося, правила в своїй суті є уніфікованими нормами, які визначають порядок взаємодії сторін у ході співпраці, зокрема: права та обов'язки, місце переходу відповідальності, обов'язки за збереження товару, розподіл витрат та порядок сплати митних платежів. Українська адаптація даних правил у договорах відрізняється лише відсутністю порядку сплати митних платежів, проте всі інші умови сторони активно використовують та дотримуються. Як зазначають Н. І. Колесниченко та А. В. Духневич, «Інкотермс є достатньо важливими, оскільки правильне їх використання значно спрощує процес складання та реалізації договору,

дає змогу уникнути різного підходу до інтерпретації торгових термінів у різних країнах, а для ринків України впровадження Правил сприяє поглибленій інтеграції в міжнародні процеси товарної торгівлі» [9]. Отже, виходячи із зазначеного вище, наповнення змісту договору посиланням на Правила, надають можливість суб'єктам мінімізувати ризики, реалізувати права та захистити інтереси в ході співпраці як в Україні, так і на міжнародній арені.

Іншим доповненням, яке було викликане євроінтеграцією та стало частиною більшості договорів, це застереження щодо дотримання екологічних аспектів у ході виконання умов договору. Природоохоронним законодавством та Законом України «Про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема»» [10] запроваджено обов'язок для суб'єктів господарювання вести звітність у цій системі з метою покращення захисту навколишнього середовища від різних чинників забруднення, які виникають у процесі діяльності підприємств, та запроваджено штрафи за порушення даних норм. Як наслідок, права та обов'язки сторін щодо виконання природоохоронного законодавства стали невід'ємною частиною більшості господарських договорів.

Зважаючи на виклики воєнного часу, євроінтеграцію, як наслідок збільшення популярності Правил Інкотермс у діяльність суб'єктів господарювання, а також стрімкого розвитку технологій у світі, актуальнішими стають доповнення договору умовами електронного документообігу між сторонами. Н. В. Тарасевич у своїй праці зазначає, що в рамках глобальної уніфікації та цифровізації міжнародного торговельного права Інкотермс подальшим логічним кроком є законодавча фіксація можливості використання в підприємницькій сфері рекомендованих типових договорів (примірних умов договорів), що застосовуються контрагентами в електронному вигляді [11]. Цифрові технології сприяють автоматизації укладення та виконання зобов'язань. Договори, укладені в електронній формі у сукупності із використанням електронних підписів, поступово витісняють паперові через їхню зручність і швидкість. К. Возняковська у своїй праці також зазначає, що «…воєнний час стимулює розвиток нових технологій та інновацій, що можуть бути інтегровані у договірну практику. Використання цифрових платформ, електронного документообігу та автоматизованих систем може сприяти більш ефективному управлінню договорами та зниженню ризиків, пов'язаних з війною» [12].

Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» визначено, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, зокрема з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису [13], тоді ж відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний підпис визначається як засіб ідентифікації автора електронного документа [14]. Виходячи із зазначеного вище, контрагенти позбавились обов'язку особисто бути присутніми під час підписання договору, а саму процедуру розпочали проводити за допомогою різних електронним сервісів, таких як M.E.Doc, DocuSign, Документ онлайн та інші. Щоб уникнути непорозуміння, які можуть виникнути між сторонами в ході використання електронного документообігу, звичним стало дублювання положень закону, а також

обумовлених прав та обов'язків сторін щодо передачі та збереження електронного документа.

Висновок. Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, що Україна має унікальну можливість створити сучасну, ефективну та гнучку систему договірного права, яка відповідатиме викликам часу й сприятиме інтеграції у світову спільноту. Не можна не оцінити вплив війни, євроінтеграції та діджиталізації на розвиток України у сфері договорів між суб'єктами господарювання. Зокрема, воєнний час дав змогу Україні активно розвивати різні гарантії та застереження, що було зумовлено тенденціями світового розвитку, тоді ж як українське законодавство показало гнучкість та адаптивність до потреб суб'єктів господарювання, а також надало можливість суб'єктам господарювання самостійно розробити механізми захисту від репутаційних та майнових ризиків, які можуть бути завдані неправомірними діями недобросовісних контрагентів. У ході євроінтеграції правила Інкотермс стали невід'ємною частиною більшості договорів, що також є гарантією безпеки контрагентів, а також вибудовує підґрунтя для виходу України на світовий ринок.

Попри все сказане, з нашої точки зору саме діджиталізація під впливом війни принесла найбільше змін для суб'єктів господарювання у сфері договірного права, оскільки вона замінила звичну для всіх паперову форму на більш зручну та ефективну електронну форму. Із запровадженням електронного документообігу всі паперові документи розпочали оцифровувати та створювати електронні архіви, що зробило процес зберігання та обміну документами (договорами / додатковими угодами / додатками / видатковими накладними / тощо) більш зручним, компактним та доступним для всіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 12.01.2025).

2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 12.01.2025).

3. Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідальність цивільного законодавства України європейським підходам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 69. С. 114–117.

4. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.01.2025).

5. Оцоколіч В. «Ціна» невідповідності або ризики компанії, що співпрацює з підсанкційним контрагентом / LIGA ZAKON. URL : https://biz.ligazakon.net/analitycs/228436_tsna-nevdpovdnost-abo-riziki-kompan-shcho-spvpratsyu-z-pdsanktsynim-kontragentom

6. Інкотермс Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати : Закон України від 01.01.2000 № 988_007. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_007#Text (дата звернення: 12.01.2025).

7. Козуб В. І., Бестужева С. В. Оптимізація умов зовнішньоекономічного контракту з використанням міжнародних комерційних термінів INCOTERMS. *Економіка та суспільство.* 2022. 37.

8. Румянцев А., Грущинська Н., Пічкурова З. Роль правил Інкотермс у регулюванні умов зовнішньоторговельних контрактів. *Економіка та суспільство*. 2022. 45. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-73

9. Колесниченко Н. І., Духневич А. В. Інкотермс та їх застосування в господарському праві України. *Матеріали конференцій МЦНД.* 2020. С. 43–46.

10. Про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема» : Закон України від 11.10.2021 № 1065-2021-п. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF/ed20230906#Text (дата звернення: 12.01.2025).

11. Тарасевич Н. В. Перспективні напрямки розвитку Інкотермс як інструменту регулювання міжнародних відносин. *Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2024 р. Полтава : НУПП, 2024. С. 120–121.

12. Возняковська, К. Особливості удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час / LAW HERALD. 2024. С. 37–45. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/7.pdf

13. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 12.01.2025).

14. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 12.01.2025).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

3. Mendzhul M. V. Svoboda dohovoru ta yii mezhi: vidpovidalnist tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy yevropeiskym pidkhodam. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* 2022. Vyp. 69. S. 114–117.

4. Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 02.12.1997 № 671/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

5. Otsokolich V. «Tsina» nevidpovidnosti abo ryzyky kompanii, shcho spivpratsiuie z pidsanktsiinym kontrahentom / LIGA ZAKON. URL : https://biz.ligazakon.net/analitycs/228436_tsna-nevdpovdnost-abo-riziki-kompan-shcho-spvpratsyu-z-pdsanktsynim-kontragentom

6. Inkoterms Ofitsiini pravyla tlumachennia torhovelnykh terminiv Mizhnarodnoi torhovoi palaty : Zakon Ukrainy vid 01.01.2000 № 988_007. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_007#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

7. Kozub V. I., Bestuzheva S. V. Optymizatsiia umov zovnishnoekonomichnoho kontraktu z vykorystanniam mizhnarodnykh komertsiinykh terminiv INCOTERMS. *Ekonomika ta suspilstvo.* 2022. 37.

8. Rumiantsev, A., Hrushchynska, N., Pichkurova, Z. (2022). Rol pravyl Inkoterms u rehuliuvanni umov zovnishnotorhovelnykh kontraktiv. *Ekonomika ta suspilstvo.* 45. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-73

9. Kolesnychenko N. I., Dukhnevych A. V. Inkoterms ta yikh zastosuvannia v hospodarskomu pravi ukrainy. Materialy konferentsii MTsND. 2020. S. 43–46.

10. Pro Yedynu ekolohichnu platformu «EkoSystema» : Zakon Ukrainy vid 11.10.2021 № 1065-2021-p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF/ed20230906#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

11. Tarasevych N. V. Perspektyvni napriamky rozvytku inkoterms yak instrumentu rehuliuvannia mizhnarodnykh vidnosyn. *Rozvytok finansovoho rynku v Ukraini: zahrozy, problemy ta perspektyvy* : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 27 lystopada 2024 r. Poltava : NUPP, 2024. S. 120–121.

12. Vozniakovska, K. Osoblyvosti udoskonalennia hospodarskykh ta tsyvilno-pravovykh dohovoriv u voiennyi chas / LAW HERALD. 2024. S. 37–45. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/7.pdf

13. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2155-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

14. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih : Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 851-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (data zvernennia: 12.01.2025).

N. B. Novytska, A. M. Novytsky. DEVELOPMENT OF THE CONTENT OF AN ECONOMIC AGREEMENT UNDER THE INFLUENCE OF WAR, EUROPEAN INTEGRATION AND DIGITALIZATION

The article is devoted to the study of the development of the content of a commercial contract under the influence of war, European integration and digitalization. The article analyzes the changes that the contract has undergone under the influence of various factors, such as military operations in Ukraine, which has led to an increase in risks for business entities, as well as the need to take into account various factors that may affect the proper fulfillment of contractual obligations.

The article examines the impact of European integration processes, including the incorporation of international trade rules into the domestic regulation of contractual relations as a means to reduce risks, define rights and obligations, allocate responsibilities, and distribute costs during contract execution. It also explores the influence of environmental

legislation on introducing contractual provisions obliging parties to comply with environmental regulations.

The article is paid attention to the impact of digitalization on the development and expansion of contract content. The study highlights the active adoption of electronic document management in fulfilling contractual obligations as a way to accelerate interaction between parties, save time, and reduce costs associated with signing contracts and other related documents.

Based on the conducted analysis, the article identifies key issues related to expanding contract content in line with societal and global trends, as well as the need to transition to electronic document management to maintain competitiveness and ensure efficiency in fulfilling contractual obligations.

The research findings hold both theoretical and practical significance. The theoretical value lies in the potential application of the article's insights for developing concepts to improve legislation, as it provides a systematic account of the challenges, shortcomings, and achievements in contract law. The practical significance of the research is reflected in the development of ideas and proposals to improve contract content in line with global trends and societal demands.

Keywords: *contract, force majeure circumstances, counterparty, digitalization, Incoterms, electronic document management.*

Стаття надійшла до редколегії 20 січня 2025 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.3/.7:004.056.5(477)
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.182-188

H. V. Didkivska,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and
Process of the State University of Kyiv
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1714-4804;
R. I. Elshad,
Ukrayna Azərbaycanlıları Radası
Director, PhD
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-7296-5408

TOPICAL ISSUES OF COUNTERACTING CYBERCRIME IN UKRAINE

The beginning of the twenty-first century was characterized by the active development of computer technology. Computer technology plays an important role both in the everyday life of each of us and in the activities of the whole state. It is noted that rapid computerization has led to the emergence of new social relations – relations on the Internet (cyberspace). Cyberspace, in turn, has, in addition to the positive, a number of negative, criminal law characteristics, such as copyright infringement, spread of computer viruses, interference with the operation of information carriers, illegal use of information, and many other traditional and other types of criminal offenses which have been called cybercrime. The author emphasizes that cybercrime is a major problem of our time. The article examines the issues of cybercrime which have developed significantly and have caused serious concern among law enforcement and human rights agencies of many countries.

The article examines the issues of systematic growth of the number of information crimes and the dynamics of their spread. In addition, the systematic spread of virus programs, facts of unauthorized access to cyberspace information resources, and the unlawful theft of important information from databases which are not in the public domain are causing more and more negative consequences and pose a danger to society.

It is noted that one of the threats to national security in the information sphere, according to Article 7 of the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine", is

© Didkivska H. V., Elshad R. I., 2025

computer crime and computer terrorism, and the Constitution of Ukraine calls ensuring information security the business of the entire Ukrainian people. In recent years, domestic law enforcement agencies have significantly strengthened their efforts to combat cybercrime. A separate Department for Combating Cybercrime within the structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Department for Counterintelligence Protection of the State's Interests in the Field of Information Security of the Security Service of Ukraine, and information security structures within ministries and other executive authorities have been established.

Keywords: *cybercrime, criminal offense, national security, cyberspace, law enforcement agencies, cyberpolice, information sphere, counteraction, prevention.*

Research on the topic. A significant part of scientific works on cybercrime is devoted to O. M. Bandurko, V. V. Vasylevich, V. V. Golina, B. M. Golovkin, A. P. Zakaliuk, O. M. Lytvynov, V. V. Markov, M. I. Sashchenko, V. I. Trapeznikov, V. O. Tulyakov, I. V. Zhuk, Ya. V. Levkivska and others. However, the problem of modern mechanisms for combating cybercrime is one that constantly requires scientific analysis and study.

Purpose of the study. To analyze cybercrime in the modern world as the most dynamic type of criminal offense, which is a rapid trend in development, which is due to the constant development of computer technologies. Define cybercrime as a type of crime whose participants use electronic computing machines (computers), automated systems or telecommunications networks, other modern technical developments (devices), and artificial intelligence programs to achieve a criminal result.

Relevance. Modern research on cybercrime indicates the need to improve mechanisms for combating cybercrime in Ukraine and actively promote the implementation of innovations, primarily at the state level. It would be appropriate, first of all, to improve the categorical apparatus, to provide at the legislative level the possibility of conducting independent inspections of entities providing digital services to the population, to provide police units with new functions to combat cybercrime by issuing a relevant regulatory act, to promote the establishment of close cooperation with EU institutions, joint activities of the public and research centers with state institutions to combat cybercrime, based on EU standards.

Main presentation of the material. Today, computer crimes are the most dynamic group of socially dangerous offenses. The speed of spread of these offenses directly depends on the development of technologies and technical programming of the population, as well as the constant improvement of computer technology. In the scientific community, it is noted that cybercrime, cyberfraud and theft of information data have become an effect of the regression of social development in the field of computerization. For example, in 2000, no cases of using a computer to commit a criminal offense, in particular, stealing someone else's personal data or seizing bank accounts, were detected, but already in 2001, according to the Ministry of Internal Affairs, 5 such crimes were registered, in 2002 the number increased to 30, in 2007 – 146, and in 2020 their number significantly increased to 108,474, which was most likely due to quarantine measures against COVID-19 [1].

Currently, there is a characteristic increase in political and economic tension in cyberspace, in the territory of which hybrid information warfare is taking place. One of the common methods of conducting cyberattacks is the well-known DDoS attacks. Most often, such attacks fall on state institutions and web-resources of news, which in one way or another cover events in individual countries and the world as a whole. The most popular DDoS attacks today and possible trends in their development in the future. The first thing that distinguishes DDoS attacks of 2013 and 2014 from previous ones is the use of several vulnerability vectors. As is known, one vector is enough to hit the target and cause guaranteed damage, which increases the probability of success of a multi-vector attack. In addition, such tactics confuse the IT staff of the attacked organization. Considering DDoS attacks in general, in 2014 attacks aimed at web resources continued to dominate as the fastest vector. Since 2013, there has been a clear increase in DDoS attacks on software applications as a result of the presence of systems for protecting organizations against network DDoS attacks deployed in recent years. In addition, network attacks are much easier to counteract and do not belong to the category of attacks that are difficult to prevent [2].

Today, most attack defenses are sufficiently developed that organizations can counter DDoS attacks targeting networks and software applications for quite a long time without damaging the IT infrastructure. But attackers can use many attack vectors in search of those weak points that are not provided for by the DDoS defense solution in the field of countering cybercrime. More than half of the cases are DDoS attacks with five or more vectors. Often, attackers do not plan to use the entire spectrum of the provided arsenal, giving the "victim" the opportunity to process the attack vector sequentially. In the case of blocking one attack vector, the attackers will use the next one. This leads to the fact that during a massive DDoS attack there will be at least one vector that cannot be repelled and will reach the final goal. In most cases, the result of a DDoS attack is a down or slow web server, but recently DDoS attacks are not only aimed at web servers. The main targets of modern DDoS attacks are increasingly becoming the Internet channel and the firewall. Another feature of modern DDoS attacks is a significant reduction in the cycles of implementing new methods to bypass the protection system [3].

A significant reason that leads to such a result is HTTP flood-type cyberattacks. They begin when the attacker sends a large number of HTTP GET / POST requests, undermining server resources. At the same time, although HTTP attacks remain the most common, SSL-encrypted attacks remain dangerous because they are difficult to counteract. Fraud, hacking activity, as well as a long list of privacy requirements have led organizations to use the HTTPS protocol and encrypt communications automatically. According to market research reports, more than 90 % of organizations use HTTPS for any publicly available interaction with the WEB. HTTPS messages are usually decrypted at a very late stage of the organization's internal network. Attackers use this feature of encrypted messages as a means of bypassing security solutions (anti-DoS/DoS, firewalls and IPS / IDS), which ultimately fail to detect the attack. An additional interesting feature of SSL-based DoS / DoS attacks is the asymmetric nature of SSL encryption, the peculiarity of which is that decrypting messages takes almost

ten times more resources than encrypting them. Using this asymmetric feature, criminals can create a devastating attack with relatively low resources. Using methods to bypass protection systems, attackers manage to deliver malicious messages deep into the network, where servers and various modules are more vulnerable to high traffic volumes to observe suspicious delays or complete shutdowns. SSL-encrypted attacks are a new trend that will increase over the years and according to experts, more than half of DoS attacks will be SSL-encrypted. Thus, DDoS attacks are and will be in the coming years the most popular means of causing economic losses from downtime of online services, as well as for undermining the reputation of political and media organizations by refusing to service official websites. Such attacks have received a special increment of development with the increase of political and economic confrontation in the world, which makes them more unpredictable. All the above factors force relevant organizations to consider the issue of development and development of systems for countering such cyberattacks [3].

So, cybercrime is currently understood as a type of criminal offense committed in the Internet space (cyberspace) using mathematical, digital or symbolic techniques that are in constant dynamics. Unlike other groups of crimes that have been developing for several centuries: theft, fraud, murder, computer crimes are a relatively young socially dangerous phenomenon that began its existence with the advent of the Internet. Such features as scale; anonymity, speed of information transfer; global audience, a large number of services that are interconnected, make the Internet favorable for committing criminal acts, since detecting such actions is a more difficult task for the law enforcement system. Responsibility for this type of illegal actions is provided for by Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine. The historical development of cybercrime begins in the 60s of the 20th century and includes the following stages: – the emergence of the first Internet servers; – the emergence of the first Internet viruses; – first application of liability to a cybercriminal, USA 1983 – adoption of the first regulatory legal act prohibiting the spread of Internet viruses, USA 1986 – adoption of the Council of Europe Convention on Cybercrime, 2001 The issue of the theoretical definition of cybercrime lies in the forensic study of this phenomenon. Thus, the object of cybercrime is the sphere of social relations that exists within the information field. That is, such relations that arise in the process of using electronic computer networks, automated systems and telecommunication networks. The subject of a criminal offense is a general person – a sane person who has reached the age of criminal responsibility.

It is worth noting that some criminal offenses in criminal law require the presence of a special subject.

The method of committing cybercrimes may vary depending on the means of committing a criminal offense. Thus, the methods may be: direct access to information contained on information carriers and methods of remote access to the same information. Therefore, it is possible to distinguish the main features of cybercrime as a socially dangerous phenomenon: − the sphere of commission of such offenses is cyberspace; − this group of offenses includes a number of relations related to the use of electronic computer networks, automated systems and telecommunication networks; − in their majority, cybercrimes involve the presence of

direct intent on the part of the offender; − the means of their commission are computer systems, automated systems and telecommunication networks. No less important is the definition of the classification of information crime, since it should be useful in studying the essence of a socially dangerous act. Understanding the types of cybercrimes is important for building a mechanism for detecting, investigating and counteracting crimes in the field of computerization. Analyzing the regulatory framework and scientific achievements on the classification of cybercrimes, it is worth noting that the most appropriate division is contained in the Council of Europe Convention on Cybercrime. It is based on the generic object of the type of offense under study and is the basis for building the legislation of developed countries. In scientific circles, there are many views on the division of cybercrimes, the most famous of which is the division according to the generic object: − offenses for which liability arises on the basis of Section XVI of the Criminal Code of Ukraine; − offenses for which liability is provided for by various Sections of the Criminal Code of Ukraine. The Criminal Code of Ukraine does not contain a clear division of offenses in the field of computerization. We can agree that this is not a positive aspect, since difficulties arise in the process of qualifying the actions of persons who committed the offense. Thus, in most cases, liability arises for criminal offenses provided for in Article 361 of the Criminal Code of Ukraine, and the least applied, to date, is Article 363 of the Criminal Code of Ukraine. Another problem is the application by courts of milder punishments for individuals than provided for in the article of the Criminal Code of Ukraine, as well as the failure to apply additional types of punishments in the form of confiscation of property, especially for things with which a criminal offense was committed. Statistics have shown that the level of convictions in relation to the level of offenses committed is very low. Currently, there is a need for the modern legal system of Ukraine to be modernized in accordance with European standards, namely in the field of detecting, investigating and combating cybercrime. A modernized legal system would help to avoid problems in the field of understanding the internal structure, the phenomenon under study, the qualification of the actions of persons who committed offenses and the imposition of punishment for them. Today, the issue of ensuring cybersecurity is becoming relevant, which is the level of protection of the interests of a person and a citizen, society and the state when using cyberspace, as well as the ability to identify, prevent and neutralize real and potential cybersecurity threats. The fundamental principles on which the current legislation of Ukraine in the field of countering cybercrime is based are general and international principles: the rule of law, legality, ensuring the national interests of the state, proportionality and adequacy of cybersecurity measures to real and potential risks, the priority of preventive measures, mutual assistance regarding the rules on mutual assistance, and others. The organizational foundations of the investigation of information and computer crimes in Ukraine today are investigative actions at the initial and subsequent stages of the investigation. Therefore, in order to prevent the spread of crimes in cyberspace (legal regulation is provided for by the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine), operational and investigative groups must, firstly, carry out a complete collection of the necessary information from the local device or computer of the criminal, and secondly, organize the detention of the criminal, interrogate witnesses, suspects and, if any, accomplices in the commission of a specific cybercrime [1].

As we can see, our state is faced with a number of pressing issues that affect the reduction of the effectiveness of countering cybercrime, the level of which is only increasing every year.

Studying the analysis of world experience in combating cybercrime, one can note the undeniable role of the USA, the EU and Canada in the development of this area. It is necessary to note the huge contribution of the USA, which created the Cyber Police Department in the state of New York, the main functions of which are the implementation and development of a long-term national policy to protect the state from attacks by cybercriminals, and the Safe Childhood project, which ensures the prevention of sexual exploitation of children on the Internet. The experience of the European Union is also positive, which is distinguished by the creation of a single unified system of Operational Security Centers operating throughout the Union of democratic European countries, and the introduction of a system of so-called "cyber sanctions". Success in implementing national policy in the field of combating cybercrime was achieved by Canada, which contributed to the creation of a stable system of municipal police units, which were assigned additional functions by law in the fight against cybercrime [1].

Conclusion. It is seen that one of the main tasks that needs to be solved is to improve and unify in the current regulatory legal acts of Ukraine a clear definition of concepts in the field of cybercrime; to provide special security mechanisms designed to control cyberspace and the phenomena occurring in it; to strengthen the human resources potential of the state's law enforcement agencies to combat cybercrime, and other countermeasures.

LIST OF SOURCES USED

1. URL : https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/04/Monograph/Doi/Legal/ISG.2022.MONO.LEGAL.1.2.3.pdf

2. Ledovsky V. Modern DDoS attacks and protection against them using Radware Attack Mitigation System / Analytical center Anti-Malware. URL : http://www.antimalware/analytics/DDoS_protection_Radware_Attack_Mitigation_System – 27.03.2013.

3. Quarterly Global DDOS Attack Report: Q2 2013 / Akamai. URL : http://www.prolexic.com/knowledge-center-ddos-attack-report-2013-q2.html – July 17, 2013.

Г. В. Дідківська, R. I. Elshad. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Початок двадцять першого століття охарактеризувався активним розвитком комп'ютерних технологій. Комп'ютерна техніка відіграє важливу роль як у повсякденному житті кожного з нас, так і в діяльності цілої держави. Зазначається, що швидка комп'ютеризація потягнула за собою виникнення нових суспільних відносин – відносин в інтернеті (кіберпросторі). Кіберпростір зі свого боку має, крім позитиву, ряд негативних, кримінально-правових характеристик, таких як порушення авторських прав, розповсюдження комп'ютерних вірусів, втручання в роботу інформаційних носіїв, незаконне використання інформації, та багато інших, як традиційних, так і інших видів кримінальних

правопорушень, які були названі кіберзлочинами. Акцентується увага на тому, що кіберзлочиність є великою проблемою сучасності. Досліджуються питання кіберзлочинності, які набули суттєвого розвитку, що спричинило серйозне занепокоєння в системи правоохоронних та правозахисних органів багатьох держав.

У статті досліджуються питання систематичного зростання кількості інформаційних злочинів та динаміка їх поширення. Також систематичне розповсюдження програм-вірусів, фактів несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів кіберпростору, протиправне викрадення важливої інформації з баз даних, що не перебуває в загальному доступі, спричиняє дедалі більше негативних наслідків та несе небезпеку для суспільства.

Зазначається, що однією із загроз національній безпеці в інформаційній сфері згідно зі ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначено комп'ютерну злочинність і комп'ютерний тероризм, а в Конституції України забезпечення інформаційної безпеки названо справою усього українського народу. За останні роки вітчизняні правоохоронні органи значно підсилили напрям протидії кіберзлочинності. Було створено окреме Управління боротьби з кіберзлочинністю у структурі Міністерства внутрішніх справ України, Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України, структури із захисту інформації у складі міністерств та інших органів виконавчої влади.

Ключові слова: *кіберзлочинність, кримінальне правопорушення, національна безпека, кіберпростір, правоохоронні органи, кіберполіція, інформаційна сфера, протидія, запобігання.*

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2025 року

УДК 343.98:343.7
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.189-195

Д. В. Зима,
аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-7729-0016

КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ

У цій статті визначено за мету дослідити необхідність удосконалення кримінального законодавства щодо впровадження кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення у сфері нерухомості. Також досліджуються положення чинного кримінального законодавства щодо правової проблеми, якою законодавець фактично прирівняв корупційний нетяжкий злочин до умисного тяжкого злочину чи необережного особливо тяжкого злочину, чим порушив законодавчу парадигму. Зазначено, що такий підхід дещо ускладнює можливість удосконалення кримінального законодавства щодо впровадження кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення у сфері нерухомості.

Аналізуються результати вивчення судової практики призначення покарання за корупційні кримінальні правопорушення, які дають підстави стверджувати, що за такі діяння суд здебільшого призначає штраф, значно рідше – позбавлення волі на певний строк з реальним його відбуванням. Як додаткове покарання застосовують позбавлення права обіймати певні посади (пов'язані з наданням публічних послуг; у правоохоронних органах; в органах місцевого самоврядування; в установах, організаціях, підприємствах незалежно від форми власності й організаційно правової форми; пов'язані з виконанням адміністративно-господарчих та організаційно розпорядчих функцій; керівні посади у військових формуваннях Збройних сил України тощо) і конфіскація майна. Часто укладають угоду про визнання винуватості. Попри незначні в окремих випадках суми неправомірної вигоди суди не закривають кримінальні провадження у зв'язку з малозначністю.

Зазначається, що не визначено чітких ознак розмежування корупційних кримінальних правопорушень законодавцем, а ті, що наявні, перелік обмежений. Хоча, затверджуючи на законодавчому рівні перелік конкретних кримінальних правопорушень як корупційні, значно спрощує діяльність правоохоронних органів під час здійснення кримінальних проваджень.

© Зима Д. В., 2025

Ключові слова: *корупція, злочин, проступок, кримінальне правопорушення, злочинність, нерухомість, запобігання, кримінально правова норма, кримінальне законодавство, кримінальне провадження.*

Мета статті. Дослідити необхідність удосконалення кримінального законодавства щодо впровадження кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення у сфері нерухомості.

Дослідженість теми. Упродовж останніх років над розв'язанням проблем корупційних кримінальних правопорушень працювали О. О. Дудоров, Д. Г. Михайленко, В. І. Осадчий, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк та інші вчені. Однак нині так і не сформульовано єдиної концепції кримінального правопорушення, яка надала б можливість сформулювати дефініцію цього поняття, висвітлити його ознаки, визначити перелік таких деліктів й обґрунтувати їхні кримінально-правові наслідки, що забезпечить підвищення ефективності протидії кримінальним проступкам і злочинам цієї категорії [4].

Актуальність теми. На сьогодні в нашій країні, не дивлячись на оголошення воєнного стану, війну з РФ, залишається в центрі уваги громадськості одне з основних питань нашого суспільства – це корупція. Велике занепокоєння в пересічних громадян, які стають внутрішніми переселенцями чи вимушені виїжджати за кордон, викликає те, що дуже часто до майна, яке залишають такі громадяни вчиняють кримінальні правопорушення. Або нерухомість стає предметом корупційних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Корупція у сфері нерухомості є соціально-негативним, багаторівневим явищем. Під впливом приватних інтересів, до прикладу, корупція забезпечує несправедливий розподіл державних ресурсів нерухомого майна, інших матеріальних благ на всіх рівнях. Злочинців навіть не зупиняє те, що за корупційні кримінальні правопорушення передбачені законодавством кримінальна відповідальність, міра покарання та конфіскація майна.

Варто зазначити, що на сьогодні під час проведення опитувань пересічні громадяни здебільшого пропонують як можливі справедливі покарання для корупціонерів надзвичайно репресивні заходи, навіть повернути смертну кару саме за корупцію під час дії воєнного стану. То що ж пропонує Кримінальний кодекс України (далі – КК України) в разі визнання судом винною особу в корупції.

Штраф, розмір якого суд визначає відповідно до діапазону у статті КК України. Він прив'язаний до «неоподаткованого мінімуму громадян» – 2023 року це 17 грн. Виправні роботи, які громадяни можуть виконувати від пів року до 2 років за місцем своєї основної роботи. 10–20 % заробітку з такої праці йде державі. Таке покарання не можна призначити вагітним жінкам, військовослужбовцям, суддям, прокурорам, адвокатам, посадовцям у місцевій владі, держслужбовцям тощо. Громадські роботи – суспільно корисна праця, яку людина виконує безоплатно у вільний час. Водночас її обсяг не може перевищувати 240 годин, або 4 години на день. Це покарання не стосується вагітних жінок, осіб з інвалідністю, строковиків тощо. Обмеження волі, позбавлення

волі на певний строк. Конфіскація майна, коли в людини на користь держави примусово й безоплатно вилучають все або частину того, чим вона володіє. А під час спеціальної конфіскації вилучають майно, яке використали для або внаслідок кримінального правопорушення (наприклад, неправомірна вигода) – тобто, конфіскувати можуть майно не тільки засудженого, а й інших осіб. Суд обирає покарання з огляду на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання. Більш суворе покарання призначають лише тоді, якщо інші будуть недостатніми для виправлення людини та попередження нових потенційних кримінальних правопорушень [1].

Сучасна проблема корупції у нашій державі і в світі загалом є однією найнебезпечнішою злочинною діяльністю за тяжкістю наслідків. Опитування, що періодично проводить ВВС, визначає корупцію найбільш обговорюваною темою. Варто зазначити, що розміри корупційної складової в діяльності вищих органів влади, приватного сектору економіки інколи вражають. Та основним інструментом запобігання корупції є саме кримінальна відповідальність за вчинені корупційні правопорушення.

Проблема корупції не є новою для нашої країни. У всесвітньому рейтингу CPI Україна на початку двадцять першого століття посідала 131 місце зі 176 країн. Цю сходинку разом з нами розділили Казахстан, Непал та Іран [1].

Незважаючи на давність такого виду кримінального правопорушення, досить тривалі обговорення серед кримінологів, теоретиків та практиків породжують ще більше нових проблемних питань, пов'язаних з корупційними правопорушеннями та відповідальністю за них. Так, до прикладу, постає питання, як запобігти корупційній злочинності у сфері нерухомості під час дії воєнного стану. У розумінні українського законодавця та міжнародного досвіду із цього питання, вбачається небезпека для пересічних громадян, які із-за злочинних дій щодо нерухомого майна в кінцевому рахунку його втрачають. Тому необхідно вдосконалювати чинне законодавство з цього питання.

Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» під корупцією розуміє використання особами, зазначеними і перерахованими у відповідному нормативному акті, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди вказаній особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2].

Через зростання рівня злочинності під час війни, зокрема і корупції у сфері нерухомості, постає нагальна потреба посилити кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення внесенням змін та доповнень до чинного законодавства. На сьогодні такий підхід є дієвим стримувальним чинником для злочинності загалом.

Можна погодитися, що вдосконалення і зміни чинного законодавства сприятимуть запобіганню щодо вчинення корупційних кримінальних правопорушень, особливо в надзвичайний період.

Численні наукові, практичні та аналітичні дослідження і звіти, а також офіційна статистика досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень про корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення змушують констатувати існування проблеми, яка полягає в тому, що на сьогодні законодавство в зазначеній сфері є незбалансованим, містить термінологічні неузгодженості, колізії та прояви невиправданої конкуренції між нормами.

Зокрема, експерти із запобігання та протидії корупції ідентифікували наявність таких проблем:

перелік кримінальних правопорушень, наведений у примітці до статті 45 Кримінального кодексу України, містить посилання на окремі кримінальні правопорушення, які не є корупційними, і навпаки – не передбачає посилань на кримінальні правопорушення, які містять ознаки корупції.

Наслідком цього в одних випадках є те, що за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень для винних осіб не наставатимуть спеціальні правові наслідки – неможливість звільнення від кримінальної відповідальності, неможливість застосування інститутів звільнення від відбування покарання з випробуванням, його пом'якшення тощо, а в інших випадках – навпаки за вчинення діянь, які не є корупційними, особи зазнаватимуть надмірних правових обмежень [3].

Не зважаючи на те, що держава в такий складний воєнний час для країни знаходить можливість протидіяти корупційним проявам, забезпечує можливість внесення змін до закону про кримінальну відповідальність, де вже закріплено ряд кримінально правових норм, які визначають види корупційних кримінальних правопорушень, заходи кримінально правового впливу, що можуть бути застосовані до осіб, які їх учинили, а також визначено кримінально правові наслідки вчинення корупційних кримінальних правопорушень [4].

Упродовж останніх років над розв'язанням проблем корупційних кримінальних правопорушень працювали провідні науковці у галузі кримінального права, кримінології. Однак нині так і не сформульовано єдиної концепції кримінального правопорушення, яка надала б можливість сформулювати дефініцію цього поняття, висвітлити його ознаки, визначити перелік таких деліктів й обґрунтувати їхні кримінально-правові наслідки, що забезпечить підвищення ефективності протидії кримінальним проступкам і злочинам цієї категорії [4].

Представлений у примітці до ст. 45 КК України перелік корупційних правопорушень має чимало недоліків, пов'язаних, з одного боку, з тим, що він не охоплює всіх кримінальних правопорушень, які потрібно вважати корупційними, а з іншого – містить окремі кримінальні правопорушення, які не належать до корупційних. Видається, що однією з умов формування науково обґрунтованого переліку корупційних кримінальних правопорушень має бути формулювання дефініції корупційного кримінального правопорушення, а можливо, і розроблення їх класифікації, оскільки є кримінальні правопорушення, які лише частково належать до корупційних. Вони можуть бути як корупційними, так і некорупційними. Вважати їх корупційними не зовсім правильно. Однак і не визнавати їх корупційними за певних обставин також недоцільно. Очевидно,

потрібно визначитися з майбутньою концепцією корупційних кримінальних правопорушень: надавати дефініцію корупційного кримінального правопорушення без чіткого переліку таких деліктів або ж сформулювати чіткий перелік правопорушень цієї категорії, як у примітці до ст. 45 КК України. Нині корупційними визнано 20 кримінальних правопорушень. Перелік корупційних кримінальних правопорушень є вичерпним. Умовно їх можна розділити на дві групи. Перша – це кримінальні правопорушення, які визнають корупційними лише у випадку їх учинення через зловживання службовим становищем (передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України) [5]. Другу групу становлять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3–369, 369-2, 369-3 КК України, які в будь-якому разі визнають корупційними, незалежно від суб'єкта та способу вчинення [5].

Досліджуючи положення чинного кримінального законодавства, вбачається ще одна правова проблема, законодавець фактично прирівняв корупційний нетяжкий злочин до умисного тяжкого злочину чи необережного особливо тяжкого злочину, чим порушив законодавчу парадигму.

Результати вивчення судової практики призначення покарання за корупційні кримінальні правопорушення дають підстави стверджувати, що за такі діяння суд здебільшого призначає штраф, значно рідше – позбавлення волі на певний строк з реальним його відбуванням. Як додаткове покарання застосовують позбавлення права обіймати певні посади (пов'язані з наданням публічних послуг; у правоохоронних органах; в органах місцевого самоврядування; в установах, організаціях, підприємствах незалежно від форми власності й організаційно-правової форми; пов'язані з виконанням адміністративно-господарчих та організаційно-розпорядчих функцій; керівні посади у військових формуваннях Збройних сил України тощо) і конфіскація майна. Часто укладають угоду про визнання винуватості. Попри незначні в окремих випадках суми неправомірної вигоди, суди не закривають кримінальні провадження у зв'язку з малозначністю. Наприклад, за надання неправомірної вигоди поліцейському в розмірі 150 грн засудженому призначено 17 000 грн штрафу ("Vyrok Manevytskoho", 2020) [6].

Як бачимо, не визначено чітких ознак розмежування корупційних кримінальних правопорушень законодавцем, а ті, що наявні перелік обмежений. Хоча, затверджуючи на законодавчому рівні перелік конкретних кримінальних правопорушень як корупційні, значно спрощує діяльність правоохоронних органів під час здійснення кримінальних проваджень.

Відомо, що обґрунтована кваліфікація діяння як корупційного кримінального правопорушення і притягнення винної особи до кримінальної відповідальності потребує доведення наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого в КК України, у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України. Отже, склад кримінального правопорушення має важливе значення для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу кримінального правопорушення може бути підставою для кримінальної відповідальності. Елементами складу корупційного правопорушення є

об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт кримінального правопорушення [6, с. 107].

Враховуючи вищезазначене, варто погодитись, що корупція для суспільства становить найвищу небезпеку, а особливо корупційні кримінальні правопорушення. Тому наразі необхідно винайти можливість використовувати всі можливі ресурси щодо забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин від корупційних кримінальних правопорушень, що, на нашу думку, має стати пріоритетним напрямом сучасної кримінально-правової політики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. URL : https://ti-ukraine.org/news/kryminalna-vidpovidalnist-za-koruptsiyu/

2. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalna-vidpovidalnist-za-korupciyni-pravoporushennya.html

3. URL : https://dap.nazk.gov.ua/cardproblem/71/

4. URL : https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4317448a-17b8-4e42-af59-421394139c33/content

5. URL : http://www.lsej.org.ua/8_2020/93.pdf

6. Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1. С. 103–125. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6114

REFERENCES

1. URL : https://ti-ukraine.org/news/kryminalna-vidpovidalnist-za-koruptsiyu/

2. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalna-vidpovidalnist-za-korupciyni-pravoporushennya.html

3. URL : https://dap.nazk.gov.ua/cardproblem/71/

4. URL : https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4317448a-17b8-4e42-af59-421394139c33/content

5. URL : http://www.lsej.org.ua/8_2020/93.pdf

6. Panov M. I. Problemy skladu zlochynu ta yoho funktsii u doktryni kryminalnoho prava. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy.* 2013. № 1. S. 103–125. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6114

D. V. Zima. CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES IN THE REAL ESTATE SECTOR

This article sets out the aim of investigating the need to improve criminal legislation regarding the introduction of criminal liability for corruption offenses in the real estate sector. It also examines the provisions of the current criminal legislation regarding the legal problem by which the legislator actually equated a corruption minor crime to an intentional serious crime or a negligent especially serious crime, thereby violating the legislative

paradigm. It is noted that such an approach somewhat complicates the possibility of improving criminal legislation regarding the introduction of criminal liability for corruption offenses in the real estate sector.

The results of the study of judicial practice on the imposition of punishment for corruption offenses are analyzed, which give grounds to argue that for such acts the court mostly imposes a fine, much less often - imprisonment for a certain period with its actual serving. As an additional punishment, deprivation of the right to hold certain positions (related to the provision of public services; in law enforcement agencies; in local government bodies; in institutions, organizations, enterprises regardless of the form of ownership and organizational and legal form; related to the performance of administrative, economic and organizational-managerial functions; leadership positions in military formations of the Armed Forces of Ukraine, etc.) and confiscation of property are used. A plea agreement is often concluded.Despite the insignificant amounts of illicit gain in some cases, courts do not close criminal proceedings due to their insignificance.

It is noted that the legislator has not defined clear signs of delimitation of corruption criminal offenses, and the list of those that exist is limited. Although, approving at the legislative level a list of specific criminal offenses as corruption significantly simplifies the activities of law enforcement agencies in carrying out criminal proceedings.

Keywords: *corruption, crime, misdemeanor, criminal offense, crime, real estate, prevention, criminal law, criminal legislation, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 5 лютого 2025 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.196-202

В. П. Любавіна,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
e-mail: viktoriya.liubavina@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4715-1749;
О. В. Кабачна,
здобувач ступеня доктора філософії,
Державний податковий університет
e-mail: kabachnaov@ukr.net
ORCID ID 0009-0002-2336-2410

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ФОРМУВАНЬ

У статті проаналізовано кримінологічні особливості лідерів організованих злочинних формувань, що спеціалізуються на різних видах злочинної діяльності; розглянуто їхню типологію.

З'ясовано кримінологічні особливості особистості рядових та інших учасників організованих злочинних формувань залежно від їхньої ролі та виду злочинної діяльності, наведено їх класифікацію.

Визначено чинники, що сприяють злочинній поведінці членів організованих злочинних формувань. Також приділено увагу основним ознакам організованої злочинності та її сучасного стану.

Розкрито структуру організованих злочинних формувань; виявлено закономірності та несприятливі тенденції, а також основні напрями діяльності організованих злочинних формувань в Україні.

У статті запропоновано заходи профілактичного впливу щодо учасників організованих злочинних формувань.

Також значну увагу приділено тому, що громадська небезпека учасника організованої злочинної діяльності полягає в тому, що він є частиною організованої системи злочинності, та члени організованих злочинних формувань становлять особливу, підвищену суспільну небезпеку саме у таких об'єднаннях. Проаналізовано, що організована злочинність – це відносно самостійний вигляд злочинності, що має високий рівень суспільної небезпеки, являє собою цілісну стійку систему злочинної діяльності організованих злочинних формувань, що складається із сукупності злочинів, скоєних організованими злочинними групами та/або злочинними спільнотами (злочинними організаціями), та осіб, які їх вчинили на певній території в певний проміжок часу, що виявляється у здатності до відтворення та в систематичній злочинній діяльності, яка забезпечена

© Любавіна В. П., Кабачна О. В., 2025

своїми засобами захисту від соціального контролю та корупційними зв'язками з представниками державної влади, місцевого самоврядування та здійснюється у всіх сферах життя суспільства, гарантуючи фінансовий прибуток, зокрема від легалізації злочинних доходів.

Ключові слова: *організовані злочинні формування, суспільна небезпека, організатор, виконавець, заходи профілактичного впливу, правоохоронні органи, злочинна діяльність, кримінологічний портрет лідера.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш злободенних та непростих проблем сучасного суспільства, за оцінками вчених та практичних працівників, є організована злочинність. Вона посягає на основи державного та суспільного устрою країни, підриває її економіку, що розкладає вплив на духовно-моральні засади, культивуючи серед населення традиції та звичаї злочинного світу. Центральне місце в цих негативних процесах належить суб'єктам організованої злочинності – організованим злочинним формуванням, діяльність яких визначають керівники, рядові та інші учасники злочинних об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дослідженням питань, пов'язаних з протидією організованої злочинності в різні роки, займалися такі дослідники: О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. М. Костенко, М. В. Корнієнко, В. І. Шакун та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є кримінологічна характеристика учасників організованих злочинних формувань та їх особливості, а також і розробка на основі отриманих знань системи заходів профілактичного впливу щодо зазначених осіб.

Виклад основного матеріалу. Через свою підвищену громадську небезпеки, латентності, корумпованості організована злочинність як соціально-правовий феномен вже багато десятиліть є об'єктом дослідження як українських, так і зарубіжних вчених, і передусім кримінологів. Однак, незважаючи на багаторічні дослідження, до теперішнього часу вчені не дійшли єдиної думки про поняття «організована злочинність», її сутність, структуру.

Серед безлічі підходів до дослідження організованої злочинності (соціологічний, правовий, системний) найбільш прийнятними потрібно вважати системний та організаційно-структурний методи, оскільки саме вони можуть дати найбільш повне уявлення про феномен, що відбивається, відобразивши всі його сутнісні характеристики.

Варто зазначити, що прагнення вчених знайти той єдино правильний критерій у формулюванні універсального поняття організованої злочинності, пропозиція її нових ознак розмиває межі визначення організованої злочинності, що, зрештою, впливає на результативність діяльності правоохоронних органів у розглянутій сфері.

Насамперед, організовані злочинні формування в різних своїх проявах становлять ядро організованої злочинності, її рушійну силу, основу злочинної діяльності. Водночас ступінь суспільної небезпеки учасника організованої злочинної діяльності полягає в тому, що він є частиною організованої системи злочинності, та члени організованих злочинних формувань становлять особливу підвищену суспільну небезпеку саме в таких об'єднаннях.

Організована злочинність проявляється у злочинній діяльності суб'єктів – організованих злочинних формувань і навіть осіб, які входять у них. Ефективність попереджувального впливу на організовану злочинну діяльність та профілактичних заходів щодо осіб, які входять до організованих злочинних формувань, багато в чому залежать від урахування особливостей особистісних характеристик різних категорій злочинців залежно від займаної ролі, типу та виду злочинної діяльності [1, с. 15–16].

Проаналізувавши кримінологічну літературу, можна дійти висновку щодо відсутності єдиних критеріїв розмежування складу учасників організованих злочинних формувань. На думку вчених, які займаються проблематикою організованих злочинних формувань, організатори злочинних формувань є своєрідним ядром злочинної організації, автор вважав за доцільне розпочати дослідження особистості учасника організованого злочинного формування саме з осіб, які здійснюють роль лідера таких формувань, оскільки нині у кримінології відсутнє комплексне дослідження особистості організатора злочинного формування.

Так, серед лідерів організованих злочинних формувань особи чоловічої статі становили 98 %, жіночої – 2 %; вони мають вищий освітній рівень. Встановлено, що вищу освіту мали 53 %, середню спеціальну – 27 %, повну середню – 18 %, неповну середню освіту – 2 %. Серед лідерів злочинних формувань ніде не працювали – 56 %, працювали в комерційних організаціях – 23 %, перебували на службі в органах державної та муніципальної служби – 21 %. За соціальним походженням більшість організаторів злочинних формувань є вихідцями із сімей робітників – 52 %, із сімей службовців – 31 %, із сімей інженерно-технічних працівників – 17 %. Вивчення сімейного стану лідерів злочинних формувань свідчить проте, що досліджувана категорія переважно складається у шлюбі та має дітей (68 %). Водночас відсоток розлучених серед таких осіб – 14 %, ніколи не були одружені – 18 %. Серед таких осіб чимало мають судимість – 50 % і не одну – 36 % [2, с. 331].

Варто зауважити, що лідер організованого злочинного формування характеризується яскраво вираженим правовим нігілізмом, більш стійкою антисоціальною установкою без будь-якого внутрішнього самоосуду, високим ступенем криміногенного спотворення особистісних показників. Водночас вони освічені, комунікабельні, заповзятливі й останнім часом дедалі більше по-своєму соціальному статусу наближаються до успішного законослухняного громадянина (мають сім'ю, роботу, зовні ведуть законослухняний спосіб життя, керують легальним бізнесом). Особисті якості лідера займають переважне місце в кримінальних структурах, що необхідно взяти до уваги оперативним працівникам та слідчим у виявленні, попередженні та розкритті злочинних проявів, що належать до категорії організованої злочинності [3].

Так, вплив лідера в організованій злочинній групі досить великий і залежить від рівня розвитку та структури групи, сформованих у ній відносин. Типи таких лідерів можуть мати змішаний характер у зв'язку із здійсненням поставлених цілей і завдань в організованих злочинних групах найвищого рівня, а саме злочинних спільнотах, лідер – це той суб'єкт, який використовує для функціонування ефективного керівництва

організованою злочинною діяльністю перелічені кошти та чинники організаторського впливу.

Кримінологічний портрет лідера організованого злочинного формування з погляду його соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, аналіз його трансформаційних характеристик переконливо доводять, що така особистість реально існує в суспільстві і має властивості, що відрізняють її від інших людей, що передбачає науково-обґрунтовану концепцію профілактичного впливу на цю категорію осіб.

Потрібно вважати, що кримінологічні особливості характеристики особистості учасників організованих злочинних формувань багато в чому визначають не лише характер і ступінь суспільної небезпеки вчинених ними злочинів, а й вибір місця та ролі такої особистості в організованій злочинній групі злочинне співтовариство (злочинну організацію).

В організованих злочинних формуваннях зазвичай склад учасників мав як вертикальну, так і горизонтальну структуру, проте водночас було виявлено й інші варіації побудови внутрішньої структури аналізованих об'єднань.

Виявлено підвищену загальну небезпеку рядових та інших учасників організованих злочинних формувань, яка меншою мірою перебуває в прямій залежності від суспільної небезпеки організованої злочинності загалом, ніж від криміногенного впливу самого злочинного формування та від конкретних осіб, які входять до них.

Пріоритетну роль в організованій злочинній діяльності мають морально-психологічні та кримінально-правові властивості рядових та інших учасників організованих злочинних формувань, зазначаючи при цьому, що спеціалізація організованої злочинності накладає суттєвий відбиток на дані кримінологічні характеристики.

Незважаючи на виявлені в ході дослідження типові риси, обумовлені спеціалізацією злочинної діяльності, автором виділено загальні властивості та якості рядових та інших учасників організованих злочинних формувань.

З точки зору соціально-демографічних ознак, залежно від статевої приналежності серед рядових та інших учасників переважають особи чоловічої статі (86,8 %) віком від 18 до 29 років, з неповною середньою освітою (30,4 %), які мають постійне джерело доходу (53,2 %) тощо.

З точки зору морально-психологічних властивостей рядові та інші члени характеризуються різним ступенем антисоціальної спрямованості, що дало змогу виділити серед них залежний (відомий) – 21,6 %, стійкий – 70,1 %, злісний – 8,3 % типи) [4, с. 211–212].

Для рядових та інших учасників організованого злочинного формування характерний нижчий рівень кримінальної «стійкості», вони схильні до впливу групи, діють у її інтересах, часом жертвуючи своїми власними, водночас знаходять у злочинній організації підтримку, отримуючи впевненість у собі та відчуття безкарності. Виконавці – учасники організованих злочинних формувань, порівняно з їхніми лідерами, молодші, мають нижчий рівень освіти, невлаштовані в особистому житті, мають достатньо низький соціальний статус, здебільшого належать до корисливо-насильницького типу особистості.

Так, рядові та інші учасники організованих злочинних формувань мають специфічні особливості особистісних характеристик, які необхідно враховувати за профілактичного впливу на них.

Об'єктивні чинники, що впливають на організовану злочинність загалом, потрібно розглядати як загальні чинники, що впливають на особистість учасника організованої злочинної групи, оскільки організована злочинність – це конгломерат злочинців, особистості яких формуються, розвиваються та існують у певних соціально-економічних умовах, що впливають на їхню злочинну поведінку.

До об'єктивних чинників потрібно віднести соціально-економічні умови, процеси криміналізації, що відбуваються в суспільстві, ослаблення значимості держави у правовому регулюванні економіки, майнове розшарування суспільства, ліквідацію множинних форм суспільного контролю, політичну нестабільність у суспільстві, безробіття, загострення міжнаціональних, етнічних, релігійних конфліктів, незаконну міграцію, процеси глобалізації, що негативно впливають на якісні характеристики організованої злочинності та поведінку учасників організованих злочинних формувань.

Серед чинників правового характеру виокремлено невідповідність законодавчої бази характеру та особливостей сучасної організованої злочинності, корумпованість, спадкоємність вітчизняного кримінального досвіду та збереження його носіїв.

До зовнішніх чинників автор відносить соціальне середовище, в якому відбувається соціалізація особистості, у своєму дослідженні визначальна роль відводиться вивченню сім'ї та сімейного неблагополуччя, впливу найближчого оточення (однолітків, приятелів, друзів, раніше засуджених, неформальних груп протиправної спрямованості), що негативно впливають на учасників організованих злочинних формувань.

До внутрішніх суб'єктивних чинників відносять особистісні характеристики учасників організованих злочинних формувань, що визначають їхню мотиваційну сферу. Основними мотивами поведінки учасників організованих злочинних формувань є: постійна матеріальна потреба – 38 %, бажання збагатитись – 42 %, агресія – 18 %. Треба мати на увазі, що для учасників злочинних формувань, зокрема лідерів, як основний мотив злочинної діяльності є також і прагнення влади (44 %) [5, с. 136–137].

Важливо, що участь в організованому злочинному формуванні також накладає відбиток на мотивацію її учасників. Домінувальними причинами злочинної поведінки організаторів злочинних формувань є внутрішні суб'єктивні чинники, а для рядових та інших учасників організованих злочинних формувань – об'єктивні чинники, що дає змогу констатувати «антиморальну» стійкість лідерів організованих злочинних формувань і схильність рядових та інших учасників досліджуваних злочинних об'єднань впливу соціального середовища та найближчого оточення.

Попередження злочинності та профілактику злочину треба розглядати як ціле та його частину, тобто профілактичний вплив на учасників організованих злочинних формувань є однією з основних форм попередження організованої злочинності і не передбачає тільки виявлення, локалізацію, нейтралізацію чинників, що породжують та зумовлюють групову протиправну поведінку, а й надання попереджувального впливу на лідерів, рядових та інших членів цих об'єднань.

Одним із пріоритетних напрямів потрібно вважати профілактичний вплив на лідерів, рядових та інших учасників організованих злочинних формувань, що являють собою сукупність спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на виявлення умов формування таких груп, а також чинників, що породжують та зумовлюють скоєння злочинів з боку учасників організованого злочинного формування та надання попереджувального впливу на його лідерів, рядових та інших членів.

На основі вивчення правоохоронної та правозастосовної діяльності відповідних органів автором запропоновано рівні профілактичного впливу на особу учасників організованих злочинних формувань та виділено їх основні заходи.

Висновки. Отже, досліджено кримінологічну характеристику учасників організованих злочинних формувань та їх особливості, а також розроблено на основі отриманих знань систему заходів профілактичного впливу щодо зазначених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ

1. Джужа О. М., Василевич В. В. Феномен – організована злочинність: Міжвідомчий наук.-дослід. центр при Координаційному комітеті по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2001. № 3. С. 15–25.

2. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

3. Ремський В. В. Кримінологічна характеристика організованої злочинності та деякі питання щодо її запобігання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2012. № 2, № 28.

4. Турчин Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 4. С. 211–215.

5. Шостко О. Ю. Сучасний стан організаційної злочинності. *Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право.* 2016. С. 136–146.

REFERENCES

1. Dzhuzha O. M., Vasylevich V. V. The phenomenon of organized crime: Interdepartmental scientific research. center under the Coordination Committee for Combating Corruption and Organized Crime under the President of Ukraine. *Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice).* 2001. No. 3. P. 15–25.

2. Zakaliuk A. Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice : in 3 books. Kyiv : In Yure, 2007. Book. 2 : Criminological characteristics and prevention of certain types of crimes. 712 p.

3. Remsky V. V. Criminological characteristics of organized crime and some questions regarding its prevention. *Fight against organized crime and corruption (theory and practice).* 2012. No. 2, No. 28.

4. Turchyn T. Organized crime: criminological characteristics, determination and prevention. *Comparative and analytical law.* 2016. No. 4. P. 211–215.

5. Shostko O. Yu. The modern state of organized crime. *Criminal law and criminology. Criminal and executive law.* 2016. P. 136–146.

V. P. Liubavina, O. V. Kabachna. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

The article analyzes the criminological features of the leaders of organized criminal groups specializing in various types of criminal activity; their typology is considered.

The criminological features of the personality of rank-and-file and other members of organized criminal groups, depending on their role and type of criminal activity, are clarified, and their classification is given.

The factors contributing to the criminal behavior of members of organized criminal groups have been determined. Attention is also paid to the main features of organized crime and its current state.

The structure of organized criminal groups was revealed; regularities and unfavorable trends were revealed, as well as the main directions of activity of organized criminal groups in Ukraine.

The article proposes measures of preventive influence on the participants of organized criminal groups.

Also, considerable attention is paid to the fact that the public danger of a participant in organized criminal activity lies in the fact that he is part of an organized crime system, and members of organized criminal groups represent a special, increased public danger in such associations. It has been analyzed that organized crime is a relatively independent form of crime that has a high level of social danger, represents a coherent and sustainable system of criminal activity of organized criminal groups, consisting of a set of crimes committed by organized criminal groups and (or) criminal communities (criminal organizations). , and persons who committed them in a certain territory in a certain period of time, which is manifested in the ability to reproduce and in systematic criminal activity, which is provided with its means of protection against social control and corruption ties with representatives of state power, local self-government and is carried out in all spheres of society, guaranteeing financial profit, including from the legalization of criminal income

Key words: *organized criminal formations, public danger, organizer, executor, measures of preventive influence, law enforcement agencies, criminal activity, criminological portrait of the leader.*

Стаття надійшла до редколегії 7 лютого 2025 року

УДК 343.611.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.203-210

Д. І. Лопащук,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: lopashchukdmitry@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6360-2119

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються питання, які стосуються визначення окремих термінів, які найчастіше використовуються в ході дослідження проблематики кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Зокрема, з'ясовано етимологію термінів «категоріальний», «понятійні», «інтерпретації», «охорона», «глобалізація», «зовнішньоекономічна діяльність» та ін., а також зроблено спробу з'ясування історичної появи та розвитку окремих із них.

Відстежено історичні витоки понять «глобалізація» і «зовнішньоекономічна діяльність» та поширення в Україні і в Світі таких негативних явищ, як «білокомірцева» та транснаціональна злочинності, які є вищим рівнем кримінальної еволюції.

У статті також з'ясовано, що з нарощуванням масштабів зовнішньоекономічної діяльності суттєво збільшилася кількість кримінальних проваджень, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Серед них «товарна контрабанда», яка сприяє активному розвитку незаконного обігу наркотичних засобів, зброї, фальшивої валюти, незаконному переміщенню через митний кордон України стратегічно важливих товарів, історичних і культурних цінностей, цінних порід лісу тощо.

Наведено авторське розуміння поняття «категоріально-понятійні інтерпретації кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності».

Ключові слова: *зовнішньоекономічна діяльність, кримінально-правова охорона, глобалізація, категоріально-понятійні інтерпретації, кримінальний закон, кримінальне законодавство.*

Мета статті полягає в дослідженні категоріально-понятійних інтерпретацій кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності та з'ясуванні в цьому аспекті етимології окремих слів і словосполучень, які використовуються в ході дослідження проблематики, пов'язаної із сферою ЗЕД.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона зовнішньоекономічної діяльності є одним із пріоритетних напрямів діяльності нашої держави, який потребує постійного

© *Лопащук Д. І., 2025*

теоретичного осмислення та аналізу. Саме тому доцільно в цьому контексті дослідити окремі слова, словосполучення та поняття (категоріально-понятійні інтерпретації), які використовуються або можуть бути використані в ході наукових досліджень проблематики у сфері ЗЕД. Оскільки точність їх використання має важливе не тільки теоретичне і практичне значення, але й законотворче.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання категоріально-понятійних інтерпретацій кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності на рівні дисертаційних та монографічних досліджень українськими правниками фактично не досліджувалося. Як показав аналіз, в Україні взагалі відсутні наукові праці, які стосуються кримінально-правової охорони ЗЕД. З подібної тематики опубліковано лише декілька праць, і то – кримінологічної спрямованості. Зокрема В. О. Білецький та Т. В. Мельничук захистили дисертації: «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (1999) і «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження» (2009) – відповідно. Це свідчить, що наразі в теорії кримінального права виникла нагальна потреба в дослідженні питання кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, в частині категоріально-понятійних інтерпретацій кримінально-правової охорони ЗЕД.

Виклад основного матеріалу. Кінець XX – початок XXI століття ознаменувався всесвітньою глобалізацією. Економічні процеси перейшли на наднаціональний рівень та стали розвиватися в умовах глобальної інтеграції й уніфікації в економічній, політичній і культурній сферах. Економіка (міжнародний бізнес) набрала планетарного значення. З'явилися інтегровані суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. З'явилися союзи та групи держав об'єднані спільною ідеєю і метою. Але водночас із позитивними змінами, які принесла глобалізація в сучасне життя, з нею пов'язують також поширення таких негативних явищ, як «білокомірцева» та транснаціональна злочинності, які є вищим рівнем кримінальної еволюції. А їх особливістю є те, що потерпілим у цих діяннях є держава.

Про те, що «глобалізація являє собою чинник, який визначає розвиток злочинності», вже визнано на рівні Організації Об'єднаних Націй [1; 2].

Не залишилася осторонь цих процесів і Україна. Особливо це стало помітно після 16 травня 2008 року, коли Україна стала повноправним членом Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Вступ нашої країни в цю організацію відкрив широкі перспективи для розвитку національної економіки. Але водночас приніс в Україну й проблеми кримінального характеру. Участь України в СОТ, зокрема, стала трампліном для інтеграції частини української «білокомірцевої» злочинності в транснаціональну злочинність. Як наслідок, в Україні з'явився новий вид злочинів – кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Але щоб отримати загальне розуміння, що це за такий вид кримінальних правопорушень, не вдаючись у його кримінальну та кримінологічну складові, необхідно дослідити його категоріально-понятійні інтерпретації. Тобто без окреслення наукового доробку і визначення методологічних засад з'ясувати сутність та етимологію окремих понять, які

використовуються вченими-правниками та практичними працівниками в ході дослідження проблематики (сукупності проблем) злочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Тому що будь-яке наукове дослідження завжди розпочинається з вивчення та розуміння основних понять через їх семантичний аналіз. Або, інакше кажучи, з вивчення значення слів і їх складових.

Для висвітлення понять «глобалізація» і «зовнішньоекономічна діяльність» нам насамперед необхідно з'ясувати, що ж таке «категоріально-понятійна інтерпретація».

Це поняття можна з'ясувати за допомогою розкриття етимології трьох термінів, з яких воно складається: «категоріальний», «понятійний» і «інтерпретація».

З Академічного тлумачного словника української мови вбачається, що термін «категоріальний» є похідним поняттям від поняття «категорія». Там же дається філософське та наукове визначення цьому терміну. Зокрема, під філософським визначення терміна «категорія» розуміється «основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності», а з наукової точки зору цей термін розглядається як родове поняття, що означає певний «розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу спільну ознаку» [3, с. 118]. З цього можна зробити висновок, що «категорія» – це узагальнене поняття, що відображає найважливіші взаємозв'язки реального, об'єктивного світу та процесу пізнання.

У будь-якій науці «категорії» відіграють важливу роль, оскільки буквально пронизують все наукові пізнання й об'єднують їх у певну визначену сукупність, тобто являють собою наукові узагальнення, в яких відбувається сутність науки та відображаються її характерні риси [4].

Інший термін, який виявляє для нас певний інтерес, є термін «понятійний» або «поняттєвий». Цей термін «характеризується прямою відповідністю предметної віднесеності до поняттєвої» та відбиває певний рівень пізнання об'єктивної дійсності» [5].

Третє поняття – «інтерпретація» – «розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення» [5].

А отже, категоріально-понятійна інтерпретація – це розкриття та тлумачення за допомогою мовних знаків (слів і словосполучень) філософсько-правових конструкцій і понять, які використовуються під час дослідження й освоєння правових явищ. Категоріально-понятійна інтерпретація використовується поряд з принципами і законами діалектичної логіки та догматичними методами пізнання.

А тепер, коли ми з'ясували, що таке категоріально-понятійна інтерпретація і дали визначення цьому поняттю, доцільно з'ясувати категоріально-понятійну інтерпретацію кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності загалом.

Серед понять, які в цьому аспекті виявляють для нас інтерес, насамперед – це терміни «глобалізація» і «зовнішньоекономічна діяльність».

Термін «глобалізація» походить від англійських слів: globalization (ім.) – перетворення явища на глобальне, тобто таке, що охоплює весь світ і стосується всього людства, «global» (прикм.) – глобальний, планетарний, світовий та globalize (дієсл.) – перетворювати певне явище на глобальне, глобалізувати. Зі свого боку корінь цих слів був запозичений

у латинській мові, в якій є схоже за прописом і звучанням слово «globus» та яке переводиться українською як «глобус» або «земна куля».

Уперше слово «глобалізація» або в оригіналі «globalization» набуло свого нинішнього змісту в статті професора Гарвардської школи бізнесу Теодора Левітта «Глобалізація ринків» («The globalization of markets»), яку він опублікував 1983 року: «Gone are accustomed differences in national or regional preference. Gone are the days when a company could sell last year's models – or lesser versions of advanced products – in the less developed world. And gone are the days when prices, margins and profits abroad were generally higher than at home. The globalization of markets is at hand. With that, the multinational commercial world nears its end, and so does the multinational corporation» [6]. Що у вільному перекладі українською означає: «Зникли звичні відмінності в національних або регіональних уподобаннях. Зникли часи, коли компанія могла продавати минулорічні моделі – або спрощені версії передових продуктів – у менш розвинених країнах. І зникли часи, коли ціни, маржа та прибутки за кордоном традиційно були вищими, ніж удома. Настала ера глобалізації ринків. Із цим завершується епоха багатонаціонального комерційного світу, як і епоха багатонаціональної корпорації» [6].

Так, уперше Левітт відкрив та подарував цивілізованому світові «глобалізацію» у тому контексті, в якому ми розуміємо її сьогодні.

У зв'язку зі стрімким розвитком глобалізаційних процесів, зростанням обсягів світової торгівлі та інших форм міжнародного обміну, які сприяють інтеграції та відкритості світової економіки, багато українських підприємств зосереджуються на освоєнні закордонних ринків товарів, капіталу та робочої сили, тобто активізується зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання [7].

На відміну від виразу «глобалізація» установити, де і за яких обставин було вперше вжито словосполучення «зовнішньоекономічна діяльність», неможливо. Відомо лише те, що вперше цей вираз став використовуватися в другій половині XX століття. Тобто в повоєнні роки, коли активно розпочався розвиток міжнародних економічних відносин та коли виникла необхідність у наддержавному координуванні інвестиційних та торгових потоків. Як наслідок, для регулювання міжнародної торгівлі й економічної корпорації було створено Міжнародний валютний фонд (МВФ, 1945) та Генеральну угоду з тарифів і торгівлі (ГАТТ, 1947). На теренах сучасної України вперше в офіційних документах цей термін став використовуватися в середині 70-х років минулого століття.

Під терміном «зовнішньоекономічна діяльність» розуміють діяльність господарюючих суб'єктів, яка пов'язана із зовнішньою торгівлею товарами, роботами, послугами, результатами інтелектуальної діяльності, здійсненнями фінансових операцій, з діяльністю держави з регулювання цих відносин, з питаннями економічної взаємодії з міжнародними організаціями й установами тощо.

Для сучасної української компанії, яка хоче завойовувати нових клієнтів, вихід на міжнародні ринки збуту є пріоритетним завданням. Відповідно до п. 8 ст. 1 Закону України від 16 квітня 1991 року «Про зовнішньоекономічну діяльність», зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних

суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Простіше кажучи, зовнішньоекономічна діяльність – це галузь господарської діяльності, яка нерозривно пов'язана з експортно-імпортними операціями, основою яких є взаємодія між економічними суб'єктами, які представляють різні держави [8].

Водночас варто зазначити, що організації можуть не тільки продавати чи купувати один в одного товари (послуги), а й здійснювати спільні проєкти, вкладати інвестиції, надавати кредитні позики – всі ці дії підпадають під визначення зовнішньоекономічної діяльності.

Але із нарощуванням масштабів зовнішньоекономічної діяльності збільшилася також кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із ЗЕД.

Актуальність цієї проблеми підтверджується законодавчими новелами, які останнім часом були закріплені в Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Серед них – криміналізація товарної контрабанди (ст. 201-3 КК України), на якій уже досить тривалий час наполягав Європейський Союз. А також закріплення в КК України: статті 201-1 «Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев», статті 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» та статті 201-4 «Контрабанда підакцизних товарів» [8, с. 111–114].

Такі зміни до кримінального законодавства є актуальними та своєчасними. Тому що саме контрабанда сприяє розвитку незаконного обігу наркотичних засобів, зброї, фальшивої валюти, незаконному переміщенню через митний кордон України стратегічно важливих товарів, історичних і культурних цінностей, цінних порід лісу тощо.

Криміналізація цих діянь пов'язана із серйозними загрозами, які не дають змогу розвиватися зовнішньоекономічній діяльності в законодавчо визначеному руслі.

Крім термінів «глобалізація» і «зовнішньоекономічна діяльність», важливим є також з'ясування сутності виразу «кримінально-правова охорона».

Як зазначав професор В. К. Матвійчук, який досить глибоко досліджував це питання, що з аналізу опублікованих юридичних джерел вбачається, що їх автори досить часто звертаються до поняття «кримінально-правова охорона», але саме звертання до нього ще не вказує на спробу його розкриття [9, с. 38].

А тому для з'ясування поняття «кримінально-правова охорона», яке має важливе значення як для теоретичного пізнання, так і практичного розуміння цього терміна, звернемося до довідкової літератури та публікацій.

Як бачимо, цей вираз теж складається із трьох термінів: «кримінальний», «правова» та «охорона». Але оскільки аналіз цих трьох понять є досить ємним і потребує дослідження на рівні наукових праць, тому в цій статті ми опосередковано зосередимося лише на понятті «охорона». Щодо інших термінів – «кримінальний» і «правова» – то у висновку будемо виходити із наявних публічних знань щодо них.

Термін «охорона» в різних джерелах трактується по-різному. В одних – «стерегти, сторожити, боронити, захищати, відстоювати, заступати, тримати в цілісному, рятувати;

в інших – охороняти кого, чого, оберігати, стерегти; в деяких – оберігати від небезпеки кого, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху, оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди, захищати від чого-небудь» [9, с. 39].

А отже, виходячи зі змісту тлумачення поняття «охорона», можна зрозуміти під цим терміном (поняттям, функцією) також й охорону окремих сфер діяльності, зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності, яка передбачає систему «попереджувальних, заборонювальних, відтворювальних, контрольних, каральних і заохочувальних законодавчих заходів, спрямованих на збереження оптимальної якості…» [9, с. 39] у ній.

На відміну від правової охорони, яка здійснюється за допомогою і на підставі абстрактного права, то кримінально-правова охорона здійснюється, виходячи із завдання кримінального права.

Серед основних завдань (функцій) кримінального закону є охоронна функція, тобто кримінально-правова охорона суспільних відносин, зокрема і в зовнішньоекономічній діяльності.

А отже, під кримінально-правовою охороною зовнішньоекономічної діяльності необхідно розуміти систему заходів, спрямованих на забезпечення охорони суспільних відносин у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що категоріально-понятійна інтерпретація кримінально-правової охорони у сфері зовнішньоекономічної діяльності – це розкриття та тлумачення за допомогою мовних знаків (слів і словосполучень), філософсько-правових конструкцій і понять, які використовуються або можуть бути використані в ході дослідження правових явищ, пов'язаних з кримінально-правовою охороною зовнішньоекономічної діяльності.

Поняття «глобалізація» (глобальний, планетарний, всесвітній) і «зовнішньоекономічна діяльність» («міжнародний бізнес») у сучасному їх розумінні з'явилися у вжитку в другій половині XX століття – у період інтенсивного розвитку світової економіки. Ці два явища нерозривно пов'язані між собою.

Особливістю зовнішньоекономічної діяльності є те, що потерпілим у цих діяннях є держава. Найбільшу загрозу для економіки країни у сфері ЗЕД становить контрабанда. У зв'язку з цим українським законодавцем внесено зміни до чинного Кримінального кодексу України в частині боротьби з так званою «товарною контрабандою».

Динамічний розвиток суспільних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності зумовлює необхідність постійного наукового переосмислення кримінально-правових заборон, які існують у цій сфері, та активізації пошуку суспільно небезпечних форм поведінки, які для кримінально-правової боротьби з ними потребують фіксації в законі як злочинних та кримінально караних. Усе це сприяє встановленню ефективних шляхів боротьби зі злочинами у сфері зовнішньоекономічної діяльності й активній протидії їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність: деструктивний феномен глобалізації. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 2. URL : https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/440/415 (дата звернення: 07.01.2025).

2. The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment. 2010. URL : http://www.unodc.org/documents/data–and–analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf (дата звернення: 07.01.2025).

3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : в 11 томах. Том 4. 1973. С. 118.

4. Категоріальний апарат педагогіки: визначення і категорії. 2019. URL : https://moyaosvita.com.ua/pedagogika/kategorialnij-aparat-pedagogiki-viznachennya-i-kategori%D1%97/#i-3 (дата звернення: 07.01.2025).

5. Словник української мови : в 11 томах. Том 11. 1980. С. 688. URL : http://sum.in.ua/s/kateghorija (дата звернення: 08.01.2025).

6. Theodore Levitt. The globalization of markets». URL : http://www.vuw.ac.nz/~caplabtb/m302w07/Levitt.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

7. Конкурсна робота. Науково-дослідна робота на тему: «Особливості управління міжнародною діяльністю суб'єктів господарювання в умовах глобалізації». 2021. URL : https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2021/gruden/soop/1pl/globalizacija/konkursna_robota_globalizacija.pdf (дата звернення: 17.01.2025).

8. Кримінальний кодекс України. Станом на 01.03.2024. С.: ТОВ «ВВП НОТІС», 2024. 248 с.

9. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. К. : Азимут-Україна, 2005. 464 с.

REFERENCES

1. Zharovska H. P. Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist: destruktyvnyi fenomen hlobalizatsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2020. № 2. URL : https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/440/415 (data zvernennia: 07.01.2025).

2. The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment. 2010. URL : http://www.unodc.org/documents/data–and–analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf (data zvernennia: 07.01.2025).

3. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980) : v 11 tomakh. Tom 4. 1973. S. 118.

4. Katehorialnyi aparat pedahohiky: vyznachennia i katehorii. 2019. URL : https://moyaosvita.com.ua/pedagogika/kategorialnij-aparat-pedagogiki-viznachennya-i-kategori%D1%97/#i-3 (data zvernennia: 07.01.2025).

5. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 tomakh. Tom 11. 1980. S. 688. URL : http://sum.in.ua/s/kateghorija (data zvernennia: 08.01.2025).

6. Theodore Levitt. The globalization of markets». URL : http://www.vuw.ac.nz/~caplabtb/m302w07/Levitt.pdf (data zvernennia: 10.01.2025).

7. Konkursna robota. Naukovo-doslidna robota na temu: «Osoblyvosti upravlinnia mizhnarodnoiu diialnistiu subiektiv hospodariuvannia v umovakh hlobalizatsii». 2021. URL : https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2021/gruden/soop/1pl/globalizacija/konkursna_robota_globalizacija.pdf (data zvernennia: 17.01.2025).

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Stanom na 01.03.2024. S.: TOV «VVP NOTIS», 2024. 248 s.

9. Matviichuk V. K. Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia) : monohrafiia. K. : Azymut-Ukraina, 2005. 464 s.

D. I. Lopashchuk. CATEGORICAL AND CONCEPTUAL INTERPRETATIONS OF CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

The article deals with the issues related to the interpretation of certain terms which are most often used in the course of studying the problems of criminal legal protection of foreign economic activity (FEA). In particular, the author elucidates the etymology of the terms "categorical", "conceptual", "interpretation", "protection", "globalization", "foreign economic activity", etc., and also attempts to clarify the historical emergence and development of some of them.

The author traces the historical origins of the concepts of "globalization" and "foreign economic activity" and the dissemination of such negative phenomena as "white-collar" and transnational crime in Ukraine and across the world, which are the highest level of criminal evolution.

The article also reveals that due to the increase in the scale of foreign economic activity, the number of criminal proceedings committed in the field of foreign economic activity has significantly increased. Among them is "commodity smuggling", which contributes to the active development of illicit trafficking in drugs, weapons, counterfeit currency, illegal movement of strategically important goods, historical and cultural values, valuable forest species, etc., across the customs border of Ukraine.

The original author's understanding of the concept of "categorical and conceptual interpretations of criminal legal protection of foreign economic activity" is presented.

Keywords: *foreign economic activity, criminal legal protection, globalization, categorical and conceptual interpretations, criminal law.*

Стаття надійшла до редколегії 17 січня 2025 року

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.211-225

М. Г. Максіменцев,
д-р юрид. наук,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: m.h.maksimentsev@dpu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-1173-9113

УНІВЕРСАЛЬНЕ ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЇ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті автором тлумачиться кримінологічне і загальнонаукове розуміння корупції, яке висвітлюється крізь призму функціонування соціальних інститутів, публічної служби та приватного інтересу, які породжують негативні соціальні наслідки девіативної поведінки, зловживання довіреними повноваженнями, та узагальнюються корупційні виклики і способи протидії цьому злочинному феномену.

Автором поставлено за мету здійснити три аналітичні кроки, а саме дослідити теоретичне походження феномену корупції та його загальноприйняту універсальну правову характеристику, визначити джерела і причини його існування і на підставі практичних його проявів у зарубіжних країнах здійснити аналіз внутрішніх чинників цього злочинного феномену для розробки механізмів протидії ньому. Сьогоднішній інтерес до корупції зріс, коли американські та британські дослідники політекономії намагалися ретельно вивчити корупцію в 60-х роках минулого століття. Незабаром антропологи та багато американських новаторів-політологів долучилися до боротьби. У зв'язку з тим, що корупція стає все більш поширеною в усьому світі за останні двадцять-тридцять років, ряд дисциплін, що її вивчають, вийшов за межі економічних і правових наук.

Приховуючи реальні чинники і причини поведінки корупціонерів, хто обіймає відповідальні посади, вони часто регулюються основоположним документом, таким як конституція країни, та обов'язками, які чітко визначені. Є багато видів довіреної влади, що мають відношення до розуміння корупції, охоплюючи владу тих, хто працює в приватному секторі. Ті, хто обіймає державні посади, кому довірили владу, часто регулюється основоположним документом, таким як конституція країни, та обов'язками, які чітко визначені.

У статті доводиться, що клептократичні очільники при владі приватизовують публічні активи та державну скарбницю, адже виграють від перетину і злиття державного й приватного інтересів. Так само, як відмінність між державним і приватним

© Максіменцев М. Г., 2025

секторами стала розмитою, так само і між корупцією в державному секторі й корупцією в приватному секторі поступово зникають розбіжності. Корупційне заволодіння важелями управління держави (state capture) та клептократія прагнуть максимізувати свій вплив і водночас зберегти можливості красти в держави.

Хоча не існує «універсального» рецепта боротьби і запобігання корупції, але можна зробити висновок, що для того, щоб по-справжньому розробити ефективний механізм запобігання та протидії корупції, фахівці також повинні глибше поглянути на основні умови, які дали змогу статися корупції. Розуміння цього контексту має вирішальне значення для розробки працюючого та реалістичного рішення, яке запобігає повторенню подібних проблем і протидіє відтворенню корупційної злочинності в майбутньому.

Ключові слова: *корупція, клептократія, хабар, заволодіння державою, зловживання довіреними повноваженнями, злочинність, неправомірна вигода, комплаєнс.*

Мета статті. У цій статті автор переслідує мету здійснити три аналітичні кроки, а саме дослідити теоретичне походження феномену корупції та його загальноприйняту універсальну правову характеристику, визначити джерела і причини його існування та на підставі практичних його проявів у зарубіжних країнах здійснити аналіз внутрішніх чинників цього феномену на шляху пошуку варіантів протидії цьому злочинному діянню.

Постановка проблеми. Типи корупційних практик змінюються, механізми, які люди використовують під час корупційних оборудок, розвиваються (іноді захоплююче швидко), а проблема протидії корупції стає дедалі складнішою. Але навіть якщо природа, масштаби та можливість з часом неминуче зростають і зменшуються, спокуса й жадоба залишається прихованою константою і стійкою рисою людської психології. Корупцію практично неможливо значущо виміряти [1]. Корупція зазвичай є прихованим процесом, який згодом ускладнює як кількісний, так і якісний аналіз. Достеменно невідомо, які дані ми повинні використовувати і як ставити запитання тим, хто потенційно залучений до процесу. Принаймні оцінки хабарів, як одного із проявів корупції по світу, можуть дати натяк на економічні масштаби цього явища і порядок цифр. Економісти Світового банку оцінили глобальний рівень виплати хабарів ще двадцять років тому у **1 трильйон доларів на рік** [2]. Цифра залишається найбільш цитованою, хоча **2,6 трильйона доларів на рік** – інша цифра, яка пролунала також в ООН з вуст Генерального Секретаря 2018 року, а методологія розрахунку в обох випадках була піддана критиці останнім часом [3]. Хабарі, які платять транснаціональні компанії для забезпечення великих контрактів, часто обчислюються мільйонами. Хоча не існує «універсального» рецепта боротьби і запобігання корупції, але щоб по-справжньому розробити ефективний механізм запобігання та протидії корупції, ми також повинні глибше поглянути на основні умови, які дали змогу статися корупції. Розуміння цього контексту має вирішальне значення для розробки працюючого та реалістичного рішення, яке запобігає повторенню подібних проблем у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективна боротьба з корупцією вимагає спрямування на глибинні першоджерельні сили, які породжують корупцію, навіть якщо вони можуть мати мало спільного з безпосередньою боротьбою з корупцією. Наприклад, у

постконфліктних державах, до яких віднесемо в цілях нашої роботи й Україну, непрямі заходи, згідно з дослідженнями британських науковців, міжнародних політологів і фахівців з міжнародних відносин професора Домініка Заума (Dominik Zaum) і докторки Кристини Ченг (Christine Cheng) з Кінгс Коледж, спрямовані на забезпечення певної стабільності в суспільне життя, можуть бути ефективними для зниження рівня корупції [4]. Зі свого боку аналіз Фісмана та Мігеля показує, як представники більш-менш корумпованих культур розкішно подорожують, чи як представники різних культур і націй поводяться на паркувальних майданчиках у статусі дипломатів біля офісів Організації Об'єднаних Націй [5]. Деніел Кауфманн та його команда (Daniel Kaufmann, Aart Kraay and Massimo Mastruzzi) довгий час працюють під егідою Світового Банку над оцінкою причин, масштабів і універсальних способів подолання корупції та її проявів у світі. Широко визнаний успіх антикорупційної комісії Гонконгу і Сінгапуру є чудовим прикладом цього. Потреба в удосконаленні правових рамок, науково підкріплений розвиток мислення про економічну вигоду потенційно корумпованих суб'єктів та жорсткому впровадженні прозорості й підзвітності в роботу державного сектору може бути досягнута через прийняття припущень, які лежать в основі мислення раціонального вибору [6]. Муштак Хан (Khan) у своїй главі посібника професора юриспруденції Єльського університету Розе-Акерман з теорії корупції, наприклад, вміло проілюстрував, як «традиційні» підходи до боротьби з корупцією цілком можуть мати дестабілізувальний вплив у таких країнах, як Південна Корея та Китай. Наскрізний аналіз ключових досліджень зарубіжних країн вимальовує рамки корупції як зловмисної діяльності й окреслює модель протистояння цій злочинній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Найбільш раннє використання концепції корупції можна простежити до Стародавньої Греції та Риму. У цих суспільствах корупція для політичної верхівки означала практику, коли заможні громадяни використовували свої гроші та вплив для купівлі політичної влади й доступу до державних посад зазвичай на шкоду біднішим громадянам. Ця практика була відома як «олігархія» («правління небагатьох»), протилежність принципам, що лежали в основі ранніх форм афінської демократії («правління народу»), які перекликаються з античною категорією «клептократії».

У Стародавній Греції поняття корупції також асоціювалося з ідеєю морального занепаду, оскільки політиків звинувачували в тому, що вони ставлять власні інтереси вище більш широких інтересів держави. Філософ Платон, наприклад, стверджував, що корупція є наслідком нездатності правлячих класів контролювати свої бажання та жадібність. У Стародавньому Римі ідея була тісно пов'язана з практикою хабарництва. Справді, римська правова система мала суворі правила проти хабарництва, і ті, кого визнавали винними в отриманні або дачі хабарів, могли загрожувати суворі покарання.

На сучасному етапі одна з проблеми визначення корупції, безсумнівно, є лінгвістичною. З одного боку, це пов'язано з тим, як термін «корупція» використовується в публічному дискурсі. Наразі цей термін часто використовується як палиця, за допомогою якої можна бити політичних опонентів, і часто він виглядає скоріше як термін для зловживань, ніж як заява, що має під собою будь-які реальні підстави. Дійсно, бувають моменти, коли здається нормальним називати корумпованим практично все, що вам не подобається.

Незалежно від того, чи це політик, який заявляє, що його політичний опонент і конкурент, можливо, «найкорумпованіша людина за всю історію», яка балотувалася на пост президента, чи таблоїдні газети, які скаржаться на «корумпованість політичного класу», ми перебуваємо в небезпеці перетворення цього терміна на порожню коробку, в яку можна просто покласти речі, які ви не схвалюєте [7]. Справа не в тому, що немає процесів (або, насправді, політиків), які заслуговують на те, щоб їх називали корумпованими. Проблематичним є скоріше зовні нерозбірливий характер використання цього терміна, а також готовність стигматизувати, клеймити корупцією тих, хто не подобається.

Друга частина лінгвістичної проблеми пов'язана з тим, що цей термін існує в багатьох мовах, але нюанси, які формують і формують його точне значення, значно відрізняються. Будь-яка спроба проаналізувати концепцію корупції «…зіткнеться з тим фактом, що в англійській та інших мовах слово «корупція» має історію з абсолютно різними значеннями та конотаціями» [8]. Мандаринською мовою, наприклад, можна говорити про *фубай* («корупція»), а також про *вубі* («шахрайство»), *уй лу* («хабарництво») і *гуан сі* («стосунки»). *Гуан сі*, наприклад, може бути нічим іншим, як мережею друзів і знайомих, або це може бути щось більш складне, що допомагає вам обходити проблеми та виклики, коли це потрібно, найочевидніший спосіб зробити це – обмін подарунками. Однак початок активної антикорупційної кампанії президента Китаю Сі Цзіньпіна значно змінив динаміку дарування подарунків у країні. Подарунки мали бути достатньо значними, щоб висловити вдячність, але не настільки показними, щоб привернути увагу членів антикорупційних органів Комуністичної партії [9]. Отже, є різні виміри понятійного визначення корупції. По суті, існує чотири типи сучасного визначення.

По-перше, є ті, які ґрунтуються на правовому розумінні корупції.

По-друге, існують визначення, які зосереджені навколо зловживання довіреною владою (entrusted power, англ.).

По-третє, є ті, які передбачають оборудки бізнесу.

По-четверте, існує відносно новий набір концептуальних наративів, що розвиваються, висунутих тими, хто аналізує те, що було названо дещо парадоксально ***«легалізованою* корупцією» (*legal* corruption)** [10], зокрема, в контексті Панамських документів щодо статків, які були оформлені на легальних рахунках в офшорних юрисдикціях, чи, наприклад, під час отримання розкішних подарунків, зв'язок яких із зловживаннями посадовими обов'язками Боба МакДоннела, колишнього губернатора штату Вірджинія, не були доведені [11]. Визначення, які посилаються на право як відправну точку, починаються, як не дивно, з правової бази держави. Якщо вчиняється діяння, яке порушує закон, спрямований на боротьбу з корупцією, то діяння, про яке йдеться, розуміється як акт корупції, корупційне правопорушення. З іншого боку, якщо діяння – незалежно від того, наскільки сумнівним з моральної точки зору воно є – є законним, то його за визначенням не можна розуміти як корупційне, воно залишається формально легалізованим законами юрисдикції їх вчинення. Отже, «nullum crimen sine lege» – немає злочину без вказівки на це в законі, адже тільки закон про кримінальну відповідальність визначає, яке суспільно небезпечне діяння є злочином. Не кожен злочин є корупційним

діянням, так само як не кожен корупційний акт є злочином. Наприклад, антикорупційна правова інфраструктура Великої Британії впродовж XX століття складалася з трьох актів: **Закон про корупційні дії державних осіб 1889 року (the Public Bodies Corrupt Practices Act 1889), Закон про запобігання корупції 1906 року (the Prevention of Corruption Act 1906) та Закон про запобігання корупції 1916 року (the Prevention of Corruption Act 1916). Закон про безпеку, боротьбу з тероризмом і злочинністю 2001 року (the Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001)** на початках додав ще більше глибини цьому питанню, включивши ряд пунктів про корупцію за кордоном. Однак існував ряд інших актів, які начебто мали на меті робити інші речі, але також мали корупційний елемент. Закон про почесті (запобігання зловживанням) 1925 року (the Honours (Prevention of Abuses) Act 1925) є, мабуть, найяскравішим прикладом. Цей нормативний акт мало що зробив, щоб прояснити, що саме таке корупція і в чому полягає різниця між злочинною та корупційною поведінкою з точки зору суспільної моралі.

У практичній площині рефлексія корупції багата різноманітними проявами в публічному житті державних службовців так само, як і під час зловживання довіреними повноваженнями особами з розпорядчими функціями в юридичних особах приватного права, які іноді мають вираз окремо, а часто і співіснують у тандемі злиття можливостей, які відкриває публічна служба під час обслуговування приватного інтересу й бізнесу. У США є своя юридична практика визначення корупції як злочину, традиційно побудована на прецедентному праві. У цьому контексті показовою є справа Губернатора штату Вірджинія Роберта (Боба) МакДоннелла [12; 13]. 2016 року МакДоннеллу був скасований Верховним судом обвинувальний вирок нижчих інстанцій, якими його визнано винним у вчиненні корупційного кримінального правопорушення. Верховний суд виносив рішення про характер відносин між МакДоннеллом (і його дружиною) і Джонні Вільямсом, підприємцем, який намагався розвинути бізнес із продажу дієтичних добавок. Вільямс доклав чимало зусиль, щоб розвинути ці відносини, настільки, що подарував сім'ї МакДоннелл подарунки на загальну суму 175 000 доларів.

Тим часом МакДоннелл організовував зустрічі для Вільямса, дзвонив іншим чиновникам від його імені та організовував для нього заходи. Справді, одного разу 2012 року МакДоннелл дозволив Вільямсу формувати список гостей на прийомі для керівників охорони здоров'я штату. МакДоннелл наполягав на тому, що ніколи не робив нічого конкретного, тому що його щедро обдаровували подарунками. Його адвокати стверджували, що ніколи не було quid pro quo (послуга в обмін на послугу, укр.). Справді, губернатор, як вони доводили у суді, підтримував місцевий бізнес людини, і він зробив би приблизно те ж саме для будь-якого іншого місцевого бізнесмена, якому потрібна була рука допомоги. Верховний Суд погодився. Головний суддя Джон Робертс стверджував, що, хоча те, що зробив МакДоннелл – взяв подарунки у вигляді годинників Ролекс, весільних суконь і тому подібного – цілком могло бути неприємним, немає жодних доказів того, що він спеціально змінив свою посадову поведінку через ці подарунки і вчинив щось недоброчесне чи неналежно виконав свої обов'язки в приватних інтересах на шкоду публічним інтересам.

Суд фактично вирішив, простими словами, що якщо у вас немає чітких доказів, які підтверджують, що якщо посадовець погодився використовувати свій офіс для допомоги громадянину за рахунок подарунка, який громадянин подарував посадовцю, то не можна назвати це корупцією. А юридичною мовою можна стверджувати, що прецедентним рішенням Верховного суду США стало практично неможливо – якщо припустити, що політик достатньо розумний, щоб ненавмисно не задокументувати хабар у письмовій формі – засудити за фактом вчинення діяння, що підпадає під ознаки корупційного кримінального правопорушення [14].

Багато аналітиків прагнуть вийти за рамки юридичних визначень, повертаючи контекст у дискусію. Вони намагаються розуміти корупцію в дещо ширших термінах. Ці визначення зосереджені навколо **зловживання довіреною владою (abuse of entrusted power)** для особистої вигоди. Очікується, що обрані політики та призначені державні службовці діятимуть відповідно до того, що фактично є належним доброчинним посадовим обов'язком в інтересах служби, чи то публічної, чи то приватної посадової особи. Якщо посадова особа з довіреною владою навмисно, бо корупція ніколи не є випадковою чи недбалою, а корисною, діють у спосіб, який відповідає їхнім власним інтересам або, насправді, інтересам друзів, сім'ї чи інших наближених сторін, а не так, як всупереч забороні, яка поширюється на цю посаду, то вони сприймаються як корупційні протиправні дії й, імовірно, кримінально карні. Концептуально, мабуть, найвідоміше визначення корупції можна знайти саме в цій категорії. Ще 1967 року Джозеф Най стверджував, що «корупція – це поведінка, яка відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі через приватні (особисті, близькі сім'ї, наближеного кола, тобто близьких осіб) матеріальні або інші вигоди від зловживання статусом; або порушує правила щодо здійснення певних видів приватного впливу» [15].

Визначення Ная ретранслюється й досі багатьма іншими фахівцями і фігурує як засіб для бенчмаркінгу під час побудови антикорупційних політик, моделей, програм, нормативно-правових документів. Transparency International, провідна світова антикорупційна неурядова організація, говорить про «зловживання довіреною владою для особистої вигоди», тоді як ОЕСР вважає корупцію «активним або пасивним зловживанням повноваженнями державних посадових осіб (призначених або обраних) для отримання особистих фінансових чи інших вигод». МВФ також апелює до визначення Ная, майже дослівно визначаючи, що корупція – це «зловживання державними посадами заради особистої вигоди». Світовий банк використовує дуже схожі формулювання («зловживання державними посадами для особистої вигоди»). Отже, розуміння корупції як навмисної дії, в якій посадова особа використовує наявні в її розпорядженні довірені дискреційні повноваження для навмисного спотворення процесу або результату заради власної користі, наразі досить широко застосовується в західній і не тільки концепції корупційних протиправних діянь.

Згадуючи про те, що корупція існує не тільки в площині юридичних осіб публічного права, а й під час зловживання довіреної владою заради неправомірної особистої вигоди в приватному секторі і в площині юридичних осіб приватного права, треба розвинути цю

тему й у контексті сприйняття корупції в бізнесі. У той час як значна частина соціологічної літератури з питань корупції зосереджена на державному секторі, робота з комплаєнсу (від англ. compliance) в бізнесі та, власне, організаційної поведінки та бізнес етики загалом регулярно торкається питань корупції. Компанії використовують інструмент, відомий як комплаєнс-контроль, щоб відчувати себе впевнено і в правовому полі. Він гарантує, що ви маєте законну сильну позицію в кризових ситуаціях, допомагає компаніям дотримуватися правил, законів і етики, а також доводить свою доброчесність міжнародним партнерам. Компанії повинні дотримуватися певних правил і стандартів. Насамперед, щодо законодавчих органів. Комплаєнс означає, що компанія дотримується всіх необхідних принципів і строго дотримується законодавства, охоплюючи внутрішні правила, правила для працівників і бізнес-етику з партнерами. Це охоплює міжнародні та національні закони. У результаті компанія уникає корупційних ризиків і отримує хорошу репутацію на ринку. Крім того, вона отримує довіру партнерів і клієнтів.

Квінтесенція контрольної бізнес-категорії **комплаєнс (дотримання, відповідність правилам – compliance)** – це те, що компанія робить, щоб її співробітники не порушували закон чи корпоративну етику.

Комплаєнс – це комплекс заходів управління та контролю компанії, спрямованих на попередження та подолання ризиків недотримання законодавства, правил, стандартів і рекомендацій (зокрема, органів контролю) [16]. Даніел Кауфманн, колишній голова управлінської команди Світового банку, відіграв важливу роль у просуванні цих концепцій, акцентуючи увагу на тому, що він називає: **«приватизація державної політики» (state policy privatization)** – витончена корупційна практика застосування нормативно-правових лазівок та непорядний (недоброчесний) вплив вузького кола осіб через фінансування політичних кампаній, що також називається **легальною корупцією**. Такі підступні типи корупції мають наслідком клептократичне заволодіння державою (state capture), ставлять під сумнів, чи державна політика спрямована на суспільне благо чи на користь небагатьох нечистих на руку можновладців та їх сателітів [17]. Такий підвищений інтерес до ролі приватного сектора зумовлений двома цілком конкретними та чіткими причинами.

По-перше, бізнес традиційно розглядається як відповідь на стимули, які йому нав'язують більш-менш корумповані державні чиновники. Економісти, зокрема, прагнули зрозуміти взаємозв'язок таким чином. Бізнес реагує на стимули, які йому пропонують адепти влади. Отже, корупція починається всередині, і її аналіз має бути зосереджений на державі. Нещодавно було визнано, що фірми також можуть відігравати більш активну роль у формуванні потенційно корумпованих структур і можливостей. Отже, зростає скептицизм щодо заплющених очей, які можна звернути на корупціонерів, і особливо щодо припущення, що приватний сектор просто реагує на структури можливостей, створені державними чиновниками, хоча, звичайно, цілком може бути, що державні службовці добре й справді працюють з умілими приватними суб'єктами [18]. Справи Siemens, Daimler і Badische Anilin und Soda Fabrik (BASF), і це лише три з багатьох інших, ілюструють, що бувають випадки, коли компанії взаємодіють з державою у

спосіб, який з упевненістю можна назвати корумпованим. Той факт, що Siemens використовувала широкомасштабну систему хабарів, щоб допомогти собі в досягненні своїх бізнес-цілей, наразі широко відомий, і це призвело до судового врегулювання в США 2008 року на суму 1,8 мільярда доларів США разом із загальними витратами компанії в розмірі 2,5 мільярда євро [19]. Тим часом Daimler заплатив 185 мільйонів доларів, щоб врегулювати звинувачення в тому, що він використовував хабарництво як фундаментальну частину своєї бізнес-моделі за спроби виграти державні контракти не менше ніж у 22 країнах у період з 1998 по 2008 рік [20]. Концерн BASF був спійманий на фіксації цін на вітаміни й згодом сплатив штрафи як у Північній Америці, так і в Європі на загальну суму понад 225 мільйонів доларів у США і 296 мільйонів євро в ЄС [21; 22]. Це не просто краплі в морі. Це тип поведінки, який є спланованим, організованим і, в деяких випадках, невід'ємною частиною певних бізнес-моделей. Ці приклади є переконливими доказами того, чому ділова поведінка є важливою частиною корупційної мозаїки.

По-друге, нещодавно було проведено цікаву роботу про те, як оборудки, які нібито не мають нічого спільного з державним сектором, можна і потрібно розуміти як корупційні. Логіка тут полягає в тому, що хоча держава не має прямого відношення до угод, про які йдеться, вона явно зачіпає їх. Випадок 2012 року, коли банкіри маніпулювали відсотковою ставкою LIBOR (London Interbank Offer Rate – облікова ставка на міжбанківському ринку Великої Британії) у Лондоні, добре ілюструє цю думку. Ця маніпуляція охоплювала ряд шахрайських дій, які здійснювалися банками для впливу на відсоткову ставку, яку вони сплачували під час запозичення грошей один в одного. Починаючи з 2012 року, міжнародне розслідування лондонської міжбанківської ставки, або LIBOR, виявило широко поширену змову кількох банків, зокрема Deutsche Bank, Barclays, UBS, Rabobank і Royal Bank of Scotland та інших, щоб маніпулювати цими відсотками ставками для отримання прибутку ще з 2003 року. Регулятори Сполучених Штатів, Великобританії та Європейського Союзу оштрафували банки на понад 9 мільярдів доларів за фальсифікацію LIBOR, яка закладена в основі позик на 10 трильйонів доларів та понад 350 трильйонів доларів фінансових деривативів у всьому світі [23]. З 2015 року влада Великобританії та Сполучених Штатів висунула кримінальні звинувачення проти окремих трейдерів і брокерів за їх роль у маніпулюванні курсами, хоча успіх цих судових переслідувань був неоднозначним [24]. Це може здатися проблемою для банків (і, ймовірно, їхніх юристів), але LIBOR, серед іншого, використовується як індикатор під час встановлення відсоткових ставок у Великій Британії загалом і на світовому фінансовому ринку. Враховуючи, що близько семи мільйонів людей у Великій Британії виплачують іпотечні кредити на свої будинки, а відсоткова ставка, яку вони сплачують за цими іпотечними кредитами, впливає на національну відсоткову ставку, банки ефективно (і навмисно) обманювали британських платників іпотечних кредитів, вплинули на позичальників у всьому світі, щоб неправомірно збагатитися [25]. Так, банкіри, які брали участь у цьому, впливали на державну політику і навіть міжнародні фінансові відносини у своїх цілях.

Висновки. З тематичних досліджень очевидно, що корупція може відбуватися як у приватному, так і в державному секторі. Дійсно, за останні 20–30 років межа між державним і приватним секторами стає все більш розмитою в багатьох країнах. Оскільки державний сектор все більше займається аутсорсингом державних послуг, конфлікти інтересів зросли, і потік функціонерів, пролобійованих приватним бізнесом у владні коридори через «обертові двері», стає все більш поширеним явищем. Клептократичні лідери показують, що олігархи, які приватизують публічні активи й державну скарбницю, часто виграють від перетину злиття державного і приватного інтересів. Так само, як відмінність між державним і приватним секторами стала розмитою, так само і між корупцією в державному секторі й корупцією в приватному секторі поступово зникають розбіжності.

Справи, висвітлені в цій статті, також демонструють широкий спектр способів зловживання владою. Навіть у розумінні хабарництва, наприклад, є значні відмінності. Деякі випадки хабарництва показують, як державні службовці можуть використовувати свій контроль над основними рішеннями щодо державних витрат для надання контрактів компаніям, які стимулюють їх відкатами (kickback). Інші належать до державних службовців, які мають вплив на незначні адміністративні процедури і публічні послуги, але які бачать це як можливість заробити гроші на клієнтах, у формі дрібної корупції.

Корупція має й величезні масштаби як на рівні цілих країн, так і, наприклад, міжнародних організацій, спортивних федерацій. Це, можливо, відображає не лише людську жадібність, але й «логіку» корупції в тому, що злочинці часто втягуються у все більш кричущі зловживання владою у своїх зусиллях приховати минулі проступки, консолідувати свою владу або будувати коаліції з потужними союзниками – охоплюючи злочинні організації – в спробах ліквідувати зовнішні загрози та підтримувати безкарність.

Розуміння контексту основних умов, які детермінують корупцію, має вирішальне значення для розробки працюючого та реалістичного рішення, яке запобігає повторенню подібних проблем у майбутньому. Якщо ми зможемо пов'язати ці основні умови з теоретичними моделями, запропонованими академічною наукою і практиками у процесі застосування антикорупційних моделей, то у нас є найкращі шанси досягти ефективної співпраці, коли теоретично обґрунтовані й емпірично перевірені дослідження продукують працюючі законодавчі ініціативи і політичні рішення. Зрештою, різноманітність проявів корупції не дивна, оскільки вона відображає багатство людської поведінки й злочинної винахідливості в складних сучасних суспільствах постмодерну та нові можливості для участі в корупції та приховування корупції. Але теорія, отримана зі структурованого аналізу корупційних випадків, може допомогти нам розробити більш складний набір інструментів і розпізнати, коли використовувати один підхід, а коли інший.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Paul M Heywood. (2015). Measuring Corruption: perspectives, critiques, and limits, University of Nottingham. URL : https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/9385/heywood-measuring-corruption.pdf

2. Development outreach 8 (2): fighting corruption - business as a partner. Putting knowledge to work for development. 1 September (2006). Washington, D.C. / World Bank Group. URL : https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/570241468140984813/development-outreach-8-2-lucha-contra-la-corrupcion-empresas-como-aliados

3. Stephenson, Matthew. (2021). How Reliable Are Global Quantitative Corruption Statistics? A New U4 Report Suggests the Need for Caution. GAB / The Global Anticorruption Blog. Law, Social Science, and Policy. Posted on May 6, 2021. URL : https://globalanticorruptionblog.com/2021/05/06/how-reliable-are-global-quantitative-corruption-statistics-a-new-u4-report-suggests-the-need-for-caution/

4. Zaum, D., & Cheng, C. (Eds.). (2011). Corruption and Post-Conflict Peacebuilding: Selling the Peace? (1st ed.) / Routledge. DOI : https://doi.org/10.4324/9780203803783 ; URL : https://centaur.reading.ac.uk/23482/1/067_01_Corruption_01.pdf

5. Fisman, Raymond, and Edward Miguel. (2007) "Corruption, Norms, and Legal Enforcement: Evidence from Diplomatic Parking Tickets". *Journal of Political Economy.* 115, no. 6: 1020–48.

6. Quah, J.S.T. (1994). Controlling corruption in city-states: A comparative study of Hong Kong and Singapore. Crime Law Soc Change 22, 391–414. DOI : https://doi.org/10.1007/BF01302927

7. Gambino L. (2016). "Trump: Hillary Clinton may be 'most corrupt person ever' to run for president". The Guardian, 22 June. URL : https://www.theguardian.com/us-news/2016/jun/22/donald-trump-hillary-clinton-corrupt-person-president

8. Heidenheimer, Arnold J. (ed.). (1970). Political Corruption: Readings In Comparative Analysis, New York : Holt Reinehart. URL : https://archive.org/details/politicalcorrupt0000heid

9. Nie, D., Lämsä, AM. (2015). The Leader–Member Exchange Theory in the Chinese Context and the Ethical Challenge of Guanxi. *Journal of Business Ethics.* 128, 851–861. URL : https://www.researchgate.net/publication/259634294_The_Leader-Member_Exchange_Theory_in_the_Chinese_Context_and_the_Ethical_Challenge_of_Guanxi

10. Nathan Capone. (2016). "The Panama Papers and the risk of defamation and breach of confidence". Fieldfisher, 07-04-2016. URL : https://www.fieldfisher.com/en/services/dispute-resolution/defamation-and-privacy/defamation-blog/the-panama-papers-and-the-risk-of-defamation-and-breach-of-confidence

11. Khadija Lalani. (2018). Mcdonnell v. United States: Legalized Corruption and the Need For Statutory Reform. *Northwestern University Law Review.* Vol. 113, pp. 29–51. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1263&context=nulr_online

12. McDonnell v. United States, 136 S. Ct. 2355, 2375. (2016). (Vacating former Governor Bob McDonnell's convictions under the federal bribery statute). URL : https://supreme.justia.com/cases/federal/us/579/15-474/

13. Amie Ely. (2018). Director, NAGTRI Center for Ethics & Public Integrity. «What McDonnell v. United States Means for State Corruption Prosecutors». *The National Association of Attorneys General (NAAG).* May 28, 2018. URL : https://www.naag.org/attorney-general-journal/what-mcdonnell-v-united-states-means-for-state-corruption-prosecutors/

14. Chris Cillizza. (2016). "The Bob McDonnell Supreme Court Ruling Makes Convicting Politicians of. Corruption Almost Impossible" / WASHINGTON POST (June 27, 2016). URL : https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/06/27/the-bob-mcdonnell-scotus-ruling-proves-that-its-almost-impossible-to-convict-politicians-of-corruption/

15. Nye, J. S. (1967). "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis." American Political Science Review 61, no. 2 (1967): 417–27. DOI : https://doi.org/10.2307/1953254 ; URL : https://www.scribd.com/document/491172250/Nye-1967-Corruption?language_settings_changed=English

16. Що таке комплаєнс і чому це актуально для бізнесу навіть під час війни. (2024) / Всеукраїнська Мережа Доброчесності і Комплаєнсу UNIC. URL : https://special.ain.ua/what-does-compliance-mean/

17. Networks of Corruption: An IMF Conversation With NRGI President Daniel Kaufmann. (2015). NRGI – Natural Resource Governance Institute. Blog Post, 8 October 2015. URL : https://resourcegovernance.org/articles/networks-corruption-imf-conversation-nrgi-president-daniel-kaufmann

18. Mayer Brown. (2008). FCPA Watch: Siemens Agrees to Pay Record-Breaking US$800 Million For FCPA Violations. White Collar Defense & Compliance, Securities Enforcement & Investigations Update. December 16th, 2008. URL : https://www.mayerbrown.com/-/media/files/perspectives-events/publications/2008/12/fcpa-watch-siemens-agrees-to-pay-recordbreaking-us/files/update_wcdc_siemans_1208_v4/fileattachment/update_wcdc_siemans_1208_v4.pdf

19. Ex-Siemens execs found guilty in bribery case. Reuters. April 20. (2010). URL : https://www.reuters.com/article/world/africa/ex-siemens-execs-found-guilty-in-bribery-case-idUSLDE63J1IN/

20. Julia Kollewe. (2010). "Daimler 'agrees $185m Fine' to Settle US Corruption Investigation", The Guardian, March 24, 2010. URL : https://www.theguardian.com/business/2010/mar/24/daimler-fine-corruption-investigation

21. F. Hoffmann-La Roche and BASF Agree to pay Record Criminal Fines for Participating in International Vitamin Cartel, F. Hoffmann-La Roche Agrees to pay $500 Million, Highest Criminal Fine Ever. US Department of Justice. (1999). URL : https://www.justice.gov/archive/atr/public/press_releases/1999/2450.htm

22. Commission imposes fines on vitamin cartels. An official website of the European Union. November. (2001). URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_01_1625

23. James McBride, Christopher Alessi and Mohammed Aly Sergie. Understanding the Libor Scandal. Council of Foreign Relations. October 12. (2016). URL : https://www.cfr.org/backgrounder/understanding-libor-scandal

24. Huan, X., Previts, G.J. & Parbonetti, A. (2023). Understanding the LIBOR scandal: the historical, the ethical, and the technological. *Journal of Banking Regulation.* 24, 403–419. URL : https://www.researchgate.net/publication/279203873_Understanding_the_LIBOR_scandal_The_historical_the_ethical_and_the_technological

25. James O'Toole. (2016). Banks Accused of Defrauding Homeowners by Rigging Libor. AOL, CNN Money. July 15, 2016. URL : https://www.aol.com/2012/10/16/banks-accused-of-defrauding-homeowners-by-rigging-libor/

REFERENECS

1. Paul M Heywood. (2015). Measuring Corruption: perspectives, critiques, and limits, University of Nottingham. URL : https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/9385/heywood-measuring-corruption.pdf

2. Development outreach 8 (2): fighting corruption - business as a partner. Putting knowledge to work for development. 1 September (2006) / Washington, D.C. World Bank Group. URL : https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/570241468140984813/development-outreach-8-2-lucha-contra-la-corrupcion-empresas-como-aliados

3. Stephenson, Matthew. (2021). How Reliable Are Global Quantitative Corruption Statistics? A New U4 Report Suggests the Need for Caution. GAB / The Global Anticorruption Blog. Law, Social Science, and Policy. Posted on May 6, 2021. URL : https://globalanticorruptionblog.com/2021/05/06/how-reliable-are-global-quantitative-corruption-statistics-a-new-u4-report-suggests-the-need-for-caution/

4. Zaum, D., & Cheng, C. (Eds.). (2011). Corruption and Post-Conflict Peacebuilding: Selling the Peace? (1st ed.). Routledge. DOI : https://doi.org/10.4324/9780203803783 ; URL : https://centaur.reading.ac.uk/23482/1/067_01_Corruption_01.pdf

5. Fisman, Raymond, and Edward Miguel. (2007). "Corruption, Norms, and Legal Enforcement: Evidence from Diplomatic Parking Tickets". *Journal of Political Economy.* 115, no. 6: 1020–48.

6. Quah, J.S.T. (1994). Controlling corruption in city-states: A comparative study of Hong Kong and Singapore. Crime Law Soc Change 22, 391–414. DOI : https://doi.org/10.1007/BF01302927

7. Gambino L. (2016). "Trump: Hillary Clinton may be 'most corrupt person ever' to run for president". The Guardian, 22 June. URL : https://www.theguardian.com/us-news/2016/jun/22/donald-trump-hillary-clinton-corrupt-person-president

8. Heidenheimer, Arnold J. (ed.). (1970). Political Corruption: Readings In Comparative Analysis, New York : Holt Reinehart. URL : https://archive.org/details/politicalcorrupt0000heid

9. Nie, D., Lämsä, AM. (2015). The Leader–Member Exchange Theory in the Chinese Context and the Ethical Challenge of Guanxi. *Journal of Business Ethics.* 128, 851–861. URL : https://www.researchgate.net/publication/259634294_The_Leader-Member_Exchange_Theory_in_the_Chinese_Context_and_the_Ethical_Challenge_of_Guanxi

10. Nathan Capone. (2016) "The Panama Papers and the risk of defamation and breach of confidence". Fieldfisher, 07-04-2016. URL : https://www.fieldfisher.com/en/services/dispute-resolution/defamation-and-privacy/defamation-blog/the-panama-papers-and-the-risk-of-defamation-and-breach-of-confidence

11. Khadija Lalani. (2018). Mcdonnell v. United States: Legalized Corruption and the Need For Statutory Reform. *Northwestern University Law Review.* Vol. 113, pp. 29–51. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1263&context=nulr_online

12. McDonnell v. United States, 136 S. Ct. 2355, 2375. (2016). (Vacating former Governor Bob McDonnell's convictions under the federal bribery statute). URL : https://supreme.justia.com/cases/federal/us/579/15-474/

13. Amie Ely. (2018). Director, NAGTRI Center for Ethics & Public Integrity. «What McDonnell v. United States Means for State Corruption Prosecutors». *The National Association of Attorneys General (NAAG)*, May 28, 2018. URL : https://www.naag.org/attorney-general-journal/what-mcdonnell-v-united-states-means-for-state-corruption-prosecutors/

14. Chris Cillizza. (2016). "The Bob McDonnell Supreme Court Ruling Makes Convicting Politicians of. Corruption Almost Impossible" / WASHINGTON POST (June 27, 2016). URL : https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/06/27/the-bob-mcdonnell-scotus-ruling-proves-that-its-almost-impossible-to-convict-politicians-of-corruption/

15. Nye, J. S. (1967). "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis". *American Political Science Review.* 61, no. 2 (1967): 417–27. DOI : https://doi.org/10.2307/1953254 ; URL : https://www.scribd.com/document/491172250/Nye-1967-Corruption?language_settings_changed=English

16. Shcho take komplaiens i chomu tse aktualno dlia biznesu navit pid chas viiny. (2024). Vseukrainska Merezha Dobrochesnosti i Komplaiensu UNIC [What is compliance and why is it relevant for business even under the martial law. All-Ukrainian Integrity and Compliance Network UNIC]. URL : https://special.ain.ua/what-does-compliance-mean/

17. Networks of Corruption: An IMF Conversation With NRGI President Daniel Kaufmann. (2015). NRGI – Natural Resource Governance Institute. Blog Post, 8 October 2015. URL : https://resourcegovernance.org/articles/networks-corruption-imf-conversation-nrgi-president-daniel-kaufmann

18. Mayer Brown. (2008). FCPA Watch: Siemens Agrees to Pay Record-Breaking US$800 Million For FCPA Violations. White Collar Defense & Compliance, Securities Enforcement & Investigations Update. December 16th, 2008. URL : https://www.mayerbrown.com/-/media/files/perspectives-events/publications/2008/12/fcpa-watch-siemens-agrees-to-pay-recordbreaking-us/files/update_wcdc_siemans_1208_v4/fileattachment/update_wcdc_siemans_1208_v4.pdf

19. Ex-Siemens execs found guilty in bribery case. Reuters. April 20. (2010). URL : https://www.reuters.com/article/world/africa/ex-siemens-execs-found-guilty-in-bribery-case-idUSLDE63J1IN/

20. Julia Kollewe. (2010). "Daimler 'agrees $185m Fine' to Settle US Corruption Investigation", The Guardian, March 24, 2010. URL : https://www.theguardian.com/business/2010/mar/24/daimler-fine-corruption-investigation

21. F. Hoffmann-La Roche and BASF Agree to pay Record Criminal Fines for Participating in International Vitamin Cartel, F. Hoffmann-La Roche Agrees to pay $500 Million, Highest Criminal Fine Ever. US Department of Justice. (1999). URL : https://www.justice.gov/archive/atr/public/press_releases/1999/2450.htm

22. Commission imposes fines on vitamin cartels. An official website of the European Union. November. (2001). URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_01_1625

23. James McBride, Christopher Alessi and Mohammed Aly Sergie. Understanding the Libor Scandal. Council of Foreign Relations. October 12. (2016). URL : https://www.cfr.org/backgrounder/understanding-libor-scandal

24. Huan, X., Previts, G. J. & Parbonetti, A. (2023). Understanding the LIBOR scandal: the historical, the ethical, and the technological. *Journal of Banking Regulation.* 24, 403–419. URL : https://www.researchgate.net/publication/279203873_Understanding_the_LIBOR_scandal_The_historical_the_ethical_and_the_technological

25. James O'Toole. (2016). Banks Accused of Defrauding Homeowners by Rigging Libor. AOL, CNN Money. July 15, 2016. URL : https://www.aol.com/2012/10/16/banks-accused-of-defrauding-homeowners-by-rigging-libor/

M. G. Maksimentsev. UNIVERSAL THEORETICAL UNDERSTANDING OF CORRUPTION AND ITS PRACTICAL REFLECTION IN FOREIGN COUNTRIES

In the article, the author interprets the criminological and general scientific understanding and research of corruption, which is highlighted around the functioning of social institutions, public service and private interest, which generate negative social deviant behavior, abuse of entrusted powers, and summarizes corruption challenges and ways to counteract this criminal phenomenon.

The author sets the goal of carrying out three analytical steps, namely to investigate the theoretical origin of the phenomenon of corruption and its generally accepted universal legal characteristics, to determine the sources and reasons for its existence and, based on its practical manifestations in foreign countries, to carry out an analysis of the internal factors of this criminal phenomenon to elaborate mechanisms to extinguish it. Today's interest in corruption grew when American and British researchers of political economy tried to thoroughly study corruption in the 60s of the last century. Soon, anthropologists and many American innovators-political scientists joined the fight. As corruption has become increasingly widespread around the world over the past twenty to thirty years, a number of disciplines that study it have moved beyond the realms of economics and law.

Concealing the real drivers and causes of the behavior of corrupt officials, as those who hold positions of responsibility are often governed by a fundamental document, such as a country's constitution, and by clearly defined responsibilities. There are many types of delegated power relevant to our understanding of corruption, including the power of those who work in the private sector. Those who hold public positions entrusted with power are often governed by a fundamental document, such as a country's constitution, and by clearly defined responsibilities.

The article argues that kleptocratic leaders in power privatize public assets and the state treasury, capturing the state, because they benefit from the intersection of public and private interests. Just as the distinction between the public and private sectors has become blurred, so too are the differences between public and private sector corruption gradually disappearing. The corrupt seizure of state power and kleptocracy seek to maximize their influence and, at the same time, preserve the ability to steal from the state.

Although there is no "universal" recipe for combating and preventing corruption, it can be concluded that in order to truly develop an effective mechanism for preventing and combating corruption, experts must also look deeper into the underlying conditions that allowed corruption to occur. Understanding this context is crucial for developing a workable and realistic solution that prevents similar problems from recurring and disables the reproduction of corruption crimes in the future.

Key words: *corruption, kleptocracy, bribery, state capture, abuse of entrusted power, crime, unlawful gain, compliance.*

Стаття надійшла до редколегії 30 січня 2025 року

УДК 343.611.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.226-234

І. О. Северин,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
ННІ Права,
Державний податковий університет
e-mail: lopashchukdmitry@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6049-4952

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯНЬ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У цій статті розглянуто питання соціально-правової обумовленості криміналізації діянь у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

З'ясовано, що необхідність запровадження кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у цій сфері, було виваженим, актуальним і виправданим. Така необхідність була результатом багаторічної практики та реакцією на виклики сьогодення. Адже соціальні ризики таких діянь породжують вкрай негативні наслідки як для національної безпеки держави, так і суспільства загалом.

Досліджено основні аспекти соціальної обумовленості криміналізації діянь у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у результаті чого з'ясовано, якими основними елементами вона визначається та які соціально-економічні наслідки настають від вчинення таких діянь.

Зроблено висновок, що існує об'єктивна нагальна потреба в законодавчій класифікації діянь, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, та визначено види кримінальних правопорушень, які є кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із зовнішньоекономічною діяльністю.

Ключові слова: *глобалізація, соціально-правова обумовленість, криміналізація, кримінально-правова охорона, зовнішньоекономічна діяльність, кримінальні правопорушення.*

Мета статті полягає в дослідженні чинників соціальної обумовленості кримінальних правопорушень, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, та виявленні за його результатами основних проблем і тенденцій у цій сфері.

Постановка проблеми. З'ясування питань соціально-правової обумовленості криміналізації діянь, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, які мають актуальне значення для теорії кримінального права, вдосконалення вітчизняного законодавства і практики його застосування.

© Северин І. О., 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-правової обумовленості в кримінальному праві є важливою темою досліджень у сфері кримінально-правової науки. Серед українських учених, які приділяли увагу цій темі, можна виділити таких фахівців: П. П. Андрушко, О. І. Габро, П. А. Воробей, О. О. Дудоров, А. Клюшниченко, М. Й. Коржанський, В. К. Матвійчук, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та інші.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон України встановлює, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Однак, враховуючи особливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності, її вагоме місце у функціонуванні держави, така діяльність нерідко підпадає під вплив злочинних схем, що негативно впливають на діяльність держави загалом: погіршення інвестиційної привабливості України на міжнародному рівні, погіршення рівня соціального життя населення тощо.

У зв'язку з цим постає нагальна потреба дієвого захисту зовнішньоекономічної діяльності з боку державних інституцій, зокрема й засобом криміналізації суспільно-небезпечних діянь у цій сфері.

Одним із засобів реалізації в життя певної кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість. «Установлення меж, які передбачають кримінальну відповідальність, адекватність методів боротьби зі злочинними діяннями та встановлення реальної суспільної небезпеки останніх становлять одне із пріоритетних завдань законотворчої політики держави» [1].

Соціальна обумовленість у кримінальному праві знаходить своє відображення в основних принципах, визначенні поняття злочинного діяння, змісту конкретних заборон, характеру покарання, прийнятих кримінальним законодавством [1].

Серед вітчизняних учених, які приділяли увагу цій темі, можна виділити таких фахівців: академік В. Сташис, який є одним із засновників сучасної кримінально-правової науки України. Він розробляв концепцію соціальної обумовленості кримінального права, зокрема обґрунтовуючи зв'язок кримінального права з потребами суспільства, змінами в соціально-економічному середовищі та моральними цінностями. М. Коржанський, який відомий своїми дослідженнями в сфері кримінального права, зокрема теорії кримінальної відповідальності. М. Коржанський аналізував вплив соціальних факторів на формування кримінально-правових норм і намагався визначити, як ці чинники впливають на ефективність кримінально-правової політики. В. Тютюгін є автором праць, присвячених принципам кримінального права, зокрема соціально-правовій обумовленості покарань. Він акцентував увагу на тому, що кримінально-правові санкції мають відображати реальні потреби суспільства та бути соціально виправданими. А. Клюшниченко вивчав питання гуманізації кримінального права та його соціальної обумовленості. У своїх роботах він підкреслював, що кримінальне право має враховувати зміни в суспільних відносинах та адаптуватися до них. Праці Н. Юрченко зосереджені на проблемах правотворчості у кримінальному праві, включно з дослідженням впливу соціальних і правових чинників на створення та застосування кримінально-правових норм.

Також варто зазначити, що тема соціально-правової обумовленості кримінального права часто обговорюється, зокрема, на наукових конференціях Державного податкового університету.

Однак, незважаючи на те, що проблема соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони в доктринальній науці кримінального права в загальному досить глибоко досліджувалася вітчизняними і зарубіжними юристами-правниками в різний історичний період, проте питання криміналізації діянь у сфері зовнішньоекономічної діяльності фактично залишилося поза увагою вчених. Це свідчить, що наразі виникла нагальна необхідність у дослідженні цієї проблематики на серйозному науковому рівні.

Але, перш ніж досліджувати цю проблематику, з'ясуємо етимологію терміна «обумовленість».

Його тлумачення подається в Академічному тлумачному словнику української мови. Зокрема, «обумовленість» у цьому словнику трактується як залежність від певних умов, обставин, визначеність певними обставинами [2].

Нерідко поряд з поняттям «обумовленість» є й інші терміни, а саме: «передумови», «умови», «підстави», «чинники», «фактори» тощо.

Зокрема, як зазначає Ю. А. Турлова, з думкою якої ми погоджуємось, що всі вони є синонімами, адже за своїм змістом означають одне й те саме – основні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер [3].

П. С. Тоболкін зі свого боку зазначає, що соціальна обумовленість криміналізації злочинів полягає в розкритті чинників, що породжують існування норм кримінального права та прогнозування їх розвитку. У своїй монографії «Соціальна обумовленість кримінально-правових норм» вчений переконує нас, що навіть у найбільш короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших чинників, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і, так чи інакше, впливають на формування правових норм. Крім того автор, серед іншого зазначає, що єдиною умовою встановлення кримінальної відповідальності за певне діянні є його суспільна небезпечність. Однак з такою думкою автора ми погоджуємося лише частково. Тому що, незважаючи на те, що суспільна небезпечність є дуже важливою, вона є не єдиною підставою для криміналізації діяння [4, с. 49].

Розділяємо позицію М. Й. Коржанського, який вважає, що «соціальна обумовленість кримінально-правової заборони визначається соціальною цінністю суспільних відносин, економічними чинниками та ефективністю правової охорони [5, с. 28].

Водночас В. М. Кудрявцев слушно вказує на те, що будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а за визначених умов, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже, ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними і зазвичай і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність обсягів, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників, тощо [6, с. 117].

На думку В. О. Навроцького, до соціальної обумовленості належать соціальні та соціально-психологічні фактори, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за певне діяння. До них відносять: суспільну небезпечність діяння, його відносну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації [7, с. 114].

На думку О. І. Гузоватого, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності – «це репресивно-правове реагування держави на «болюче» для неї та суспільства заподіяння шкоди таким благам, як відносини, що забезпечують авторитет держави, порядок здійснення державної служби, цілі й завдання установ та організацій публічного сектору, встановлений (нормативно закріплений) порядок їх функціонування» [8, с. 35–38].

П. Л. Фріс під криміналізацію, яка є, на наше переконання, результатом соціально-правової обумовленості, розуміє «процес виявлення суспільно-небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у разі позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [9, с. 20–21].

На думку В. К. Матвійчука, під криміналізацією потрібно розуміти як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними. Зазначена думка збігається з позицією В. М. Кудрявцева, який вважає, що «підставами криміналізації є процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [10, с. 204].

Однак є вчені, які наголошують, що суспільна небезпечність не є єдиною підставою криміналізації, і тому стали розрізняти підстави криміналізації та криміналізаційні приводи. До таких вчених належать Г. О. Злобін та С. Г. Келіна. Останні зазначають, що мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, ще необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права. Вищезгадані вчені зазначають, що суспільна небезпечність не єдина підстава криміналізації і розрізняють підстави криміналізації та криміналізаційні приводи. Під підставами вони розуміють процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення тієї чи іншої кримінально-правової норми, а натомість криміналізаційні приводи розглядають як поодинокі події, що привертають увагу законодавця і впливають на громадську думку [4, с. 50–51].

Як і до визначення поняття «криміналізація», так і до принципів криміналізації в науковій літературі існують різні підходи. Зміст принципів криміналізації означає їх процес віднесення тих чи інших діянь до злочинних.

Зупинимося на деяких із них.

Так, Г. А. Злобін поділяє принципи криміналізації на дві підсистеми: 1) асоціальні та соціально-психологічні; 2) системно-правові принципи [4, с. 50–51].

Асоціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації охоплюють: а) суспільну небезпеку; б) відносну поширеність діяння; в) зіставлення позитивних і негативних наслідків криміналізації; г) кримінально-політичну адекватність криміналізації [4, с. 50–51].

Системно-правові принципи криміналізації зі свого боку діляться на:

а) загальноправові системні принципи криміналізації – конституційної адекватності, системно-правового непротиріччя криміналізації (декриміналізації) конкретного діяння, міжнародно-правової необхідності, допустимості криміналізації, процесуального здійснення переслідування; відсутності прогалин у законі та надмірності заборони [4, с. 50–51];

б) кримінально-правові системні принципи криміналізації – безпробільності і незайвості заборони, визначеності та єдності термінології, повноти складу, домірності санкції і економії репресії [4, с. 50–51].

Зі свого боку Ю. Е. Пудовкін до системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони [4, с. 52].

О. І. Коробєєв убачає три групи підстав, що впливають на криміналізацію: юридико-кримінологічні; соціально-економічні; соціально-психологічні [4, с. 78].

П. Л. Фріс визначає такі критерії криміналізації: оцінка діяння як суспільно небезпечного; визнання доцільності боротьби з конкретним видом поведінки заходами кримінально-правового впливу; констатація збігу в оцінці конкретної поведінки як суспільно небезпечної між законодавцем та соціально-правовою психологією народу [9, с. 258].

О. І. Габро до чинників соціальної обумовленості заборон відносить: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [10, с. 254–266].

Стосовно вирішення проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон потрібно підтримати твердження професора П. А. Вороб'я, що з усієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння повинні бути виділені насамперед ті, які безпосередньо зумовили необхідність встановлення в законі такої кримінально-правової норми й обумовили її необхідність і важливість сьогодні [11, с. 9].

Отже, проаналізувавши різні точки зору, ми можемо стверджувати, що треба відрізняти поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь». Так, перше із них є чинниками, причинами криміналізації діянь, тоді як останнє означає як самий процес, так і результат визначення певних діянь злочинно караними.

Не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність.

Безумовно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю.

Кримінальний кодекс України чітко не встановлює, які ж кримінальні правопорушення є кримінальними правопорушеннями у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Однак, враховуючи той факт, що зовнішньоекономічна діяльність є складовою господарської діяльності, кримінально правова охорона суспільних відносин, що виникають з приводу зовнішньоекономічної діяльності знайшла своє відображення в розділі VII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Аналіз статей Кримінального кодексу України (далі – КК України) та специфіка зовнішньоекономічної діяльності дає змогу зробити висновок, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, найчастіше належать такі: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); контрабанда культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК України), контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев (ст. 201-1 КК України); контрабанда товарів (ст. 201-3 КК України); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України); легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України); умисне ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України); контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України) та ін. [12, с. 111–114].

Як уже зазначено, кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, становлять велику суспільну небезпеку для економіки будь-якої держави, оскільки вони характеризуються складністю, латентністю, поширеністю та різноманітними формами вияву.

Для кримінальних правопорушень цієї категорії особливістю є те, що вони є систематичними, здійснюються із залученням широкого кола суб'єктів, а потерпілою завжди є держава.

До причин і умов появи таких криміногенних явищ належать такі: несприятливе соціально-економічне і морально-психологічне становище в країні, погіршення соціально-психологічного клімату, послаблення контролю над злочинністю, неналежний стан і неналежні заходи ефективності правоохоронної і правозастосовної діяльності.

Соціальна обумовленість криміналізації діянь, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, окреслюється такими основними елементами: 1) значні обсяги матеріальних збитків, що завдаються державному та місцевому бюджету внаслідок таких правопорушень; 2) наявність об'єктивних чинників та факторів зовнішнього середовища, які мають вплив на необхідність криміналізації нових видів злочинної корупційної діяльності (зокрема, йдеться про інтеграційні процеси та глобалізацію ринків); 3) існує об'єктивна потреба у класифікації видів діянь, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльністю.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що поглиблене дослідження соціально-правової обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за конкретний вид суспільно-небезпечного діяння дає змогу зрозуміти обґрунтованість та необхідність його криміналізації.

Як показало наше дослідження, що криміналізація суспільно-небезпечних діянь, які протидіяли законному здійсненню зовнішньоекономічною діяльністю державою та суб'єктами господарської діяльності, була виправданою та є соціально обумовленою. Особливо помітними в цьому аспекті стали кроки законодавця щодо криміналізації «товарної контрабанди» в липні 2024 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевчук Ю. І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, поєднане з вбивством. URL : http://wwwirbis-nbuvgovua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64exe?I21DBN (дата звернення: 20.01.2025).

2. Словник української мови «Академічний тлумачний словник» (1970–1980) в 11 томах. URL : https://sum.in.ua/s/obumovlenistj (дата звернення: 21.01.2025).

3. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. 244 с.

4. Лопащук Д. І. Умисне вбивство, вчинене на замовлення: кримінально-правова характеристика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2022. 216 с.

5. Коржанский М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія. Д. : Юрид. акад. Міністерства внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

6. Олєйнічук О. М. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за безпідставну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (принципи криміналізації та декриміналізації). *Юридична наука.* 2016. № 10. С. 134–146. URL : https://download.ssrn.com/17/05/09/ssrn_id2965480_code2698316.pdf?response-content-disposition=inline&X-Amz-Security-Token=2965480 (дата звернення: 21.01.2025).

7. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лек-цій. К. : Знання, 2000. 771 с.

8. Гузоватий О. І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження) : дис. … канд. юрид. наук ; спеціальність 12.00.08. Дніпро : ДДУВС, 2016. 273 с.

9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретич-ні, історичні та правові проблеми : монографія. К. : Атіка, 2005. 332 с.

10. Габро О. І., Карпов Н. С. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. К. : 2007. № 17. С. 254–266.

11. Воробей П. А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність : монографія. К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. 116 с.

12. Кримінальний кодекс України. С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2024. 248 с.

REFERENCES

1. Shevchuk Yu. I. Sotsialna obumovlenist kryminalnoi vidpovidalnosti za nasylnytske zadovolennia statevoi prystrasti nepryrodnym sposobom, poiednane z vbyvstvom. URL : http://wwwirbis-nbuvgovua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64exe?I21DBN (data zvernennia: 20.01.2025).

2. Slovnyk ukrainskoi movy «Akademichnyi tlumachnyi slovnyk» (1970–1980) v 11 tomakh. URL : https://sum.in.ua/s/obumovlenistj (data zvernennia: 21.01.2025).

3. Turlova Yu. A. Kryminolohichna kharakterystyka brakonierstva v Ukraini ta protydiia zlochynam : dys … kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Kyiv : Instytut derzhavy ta prava im. V. M. Koretskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2011. 244 s.

4. Lopashchuk D. I. Umysne vbyvstvo, vchynene na zamovlennia: kryminalno-pravova kharakterystyka : monohrafiia. Vinnytsia : TOV «TVORY», 2022. 216 s.

5. Korzhanskyi N. Subject and object of crime : monohraph. D. : Law. akad. Ministry of internal affairs, Lyka LTD, 2005. 252 p.

6. Olieinichuk O. M. Sotsialno-pravova obumovlenist kryminalnoi vidpovidalnosti za bezpidstavnu nevyplatu zarobitnoi platy, stypendii, pensii chy inshykh ustanovlenykh zakonom vyplat (pryntsypy kryminalizatsii ta dekryminalizatsii). *Yurydychna nauka.* 2016. № 10. S. 134–146. URL : https://download.ssrn.com/17/05/09/ssrn_id2965480_code2698316.pdf?response-content-disposition=inline&X-Amz-Security-Token=2965480 (data zvernennia: 21.01.2025).

7. Navrotskyi V. O. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : kurs lektsii. K. : Znannia, 2000. 771 s.

8. Huzovatyi O. I. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zbahachennia (porivnialne doslidzhennia) : dys. … kand. yuryd. nauk ; spetsialnist 12.00.08. Dnipro : DDUVS, 2016. 273 s.

9. Fris P. L. Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy : monohrafiia. K. : Atika, 2005. 332 s.

10. Habro O. I., Karpov N. S. Derzhavnyi zakhyst ta zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u sudochynstvi, za zakonodavstvom Ukrainy. Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) / Mizhvidomchyi naukovo-doslidnyi tsentr z problem borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu. K. : 2007. № 17. S. 254–266.

11. Vorobei P. A. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnu torhovelnu diialnist : monohrafiia. K. : Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav, 1996. 116 s.

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. S. : TOV «VVP NOTIS», 2024. 248 s.

I. O. Severyn. SOCIAL AND LEGAL CONDITIONALITY OF CRIMINALIZATION OF CERTAIN ACTS COMMITTED IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

This article deals with the issues of social and legal determinants of criminalization of acts in the field of foreign economic activity.

It is established that the need to introduce criminal liability for acts committed in the field of foreign economic activity was balanced, relevant, and justified. This necessity was an outcome of many years of practice and a response to the challenges of today. After all, the social risks of such acts generate extremely negative consequences for both the national security of the state and society as a whole.

The article examines the main aspects of the social and legal conditionality of criminalization of acts in the field of foreign economic activity. As a result, the author identifies the main elements of such conditionality and the social and economic consequences of such acts.

The author concludes that there is an objective urgent need for a legislative classification of acts committed in the field of foreign economic activity and identifies the types of criminal offenses that, in the author's opinion, are related to foreign economic activity.

Keywords: *globalization, social and legal conditionality, criminalization, criminal legal protection, foreign economic activity, criminal offenses.*

Стаття надійшла до редколегії 22 січня 2025 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.977
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.235-248

О. М. Дудник,
аспірант ННІ права,
Державний податковий університет
e-mail: o.dudnyk@outlook.com
ORCID ID 0009-0000-7163-3487

СПОСОБИ ПІДРОБКИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ І ЯК ЇХ ВИЯВЛЯТИ

Стаття розкриває значущість комплексного та системного вивчення способів фальсифікації документів у криміналістиці, враховуючи їхнє різноманіття й еволюцію, а також визначальну роль правопорушників, які постійно вдосконалюють свої навички підробки. Поєднання традиційних методів експертизи (зокрема, почеркознавчої, технічної, фізико-хімічної) із сучасними цифровими технологіями значно підвищує ефективність протидії використанню фіктивних документів у правовій практиці. У статті детально аналізується значення спеціалізованого обладнання, кваліфікованих фахівців-криміналістів та розвинених інформаційно-аналітичних систем, які є критично важливими для своєчасного виявлення та ідентифікації підроблених документів.

Особлива увага приділена необхідності врахування швидких трансформацій у сфері високих технологій і цифровізації, що відкривають для зловмисників нові інструменти підробки. Розглянуто питання внесення змін до електронних документів, включно з редагуванням PDF-файлів, підробкою електронного цифрового підпису, маніпуляціями з метаданими. Визначено, що для протидії подібним загрозам необхідно впроваджувати сучасне технічне забезпечення, проводити регулярне підвищення кваліфікації експертів, удосконалювати нормативно-правову базу, що регулює обіг і захист електронних документів.

Автори підкреслюють, що заходи з виявлення фальсифікацій документів мають бути комплексними. Вони повинні охоплювати посилення законодавчих гарантій, удосконалення організаційних механізмів у межах державних і приватних інституцій, активізацію міжнародної співпраці для обміну досвідом і найкращими практиками. Зроблено висновок, що прогрес у методичній базі експертизи, урахування сучасних викликів цифрової епохи та узгодження законодавчих підходів є ключем до формування дієвої системи захисту прав громадян і фінансових інтересів держави.

Ключові слова: *криміналістика; підробка документів; експертиза; фальсифікація; почеркознавство; цифровий аналіз; правове регулювання.*

© Дудник О. М., 2025

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які забезпечують всебічне й глибоке вивчення способів фальсифікації документів та розробку ефективних способів їх виявлення. У процесі збору й аналізу інформації використовувалися методи аналізу та синтезу. Ці методи дали змогу ідентифікувати ключові тенденції, встановити спільні риси та відмінності між різними видами підробок, а також сформувати базу даних для подальших досліджень. Дослідження охоплювало аналіз літературних джерел, практичних кейсів та міжнародного досвіду у сфері виявлення фальсифікацій.

На етапі оцінки ефективності методів виявлення підробок використовувався метод порівняння. Це дало змогу не лише визначити переваги та недоліки кожного підходу, але й встановити оптимальні сфери застосування кожного з них. Метод порівняння також сприяв формуванню рекомендацій для практичного використання отриманих результатів. Завдяки цьому вдалося зіставити традиційні й сучасні підходи, а також оцінити їхню відповідність сучасним вимогам криміналістичної практики.

Системно-структурний метод, застосований у дослідженні, дав змогу всебічно описати комплекс взаємопов'язаних чинників, що впливають на ефективність боротьби з підробками. Це охоплює технологічну оснащеність, кваліфікацію фахівців, правові норми, а також особливості організації експертної діяльності. Цей метод дав змогу створити детальну модель взаємодії цих елементів, що є критично важливим для розуміння проблеми загалом.

Індукція й дедукція застосовувались у двох основних напрямах. По-перше, аналіз конкретних кримінальних кейсів дав змогу зробити загальні теоретичні висновки щодо типових ознак фальсифікацій та способів їх виявлення. По-друге, загальні закономірності криміналістики були застосовані для вивчення конкретних фактів використання підроблених документів у різних контекстах. Цей підхід дав змогу врахувати як теоретичні основи, так і практичні аспекти проблеми.

Емпіричні методи, зокрема інтерв'ю, спостереження та вивчення документів, були використані для збору даних із практичного досвіду криміналістів. Це забезпечило доступ до реальних прикладів фальсифікацій і дало змогу оцінити ефективність існуючих методів боротьби з ними. Завдяки такому підходу вдалося не лише розширити уявлення про проблему, але й сформувати базу для подальшого вдосконалення експертної діяльності.

Завдяки міждисциплінарному підходу, що поєднував теоретичний і практичний аналіз, вдалося сформувати уніфікований погляд на проблему фальсифікацій. Це створило підґрунтя для розробки практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення методів виявлення підробок і підвищення ефективності криміналістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для криміналістики надзвичайно важливо системно підходити до поняття «підроблений документ». Під цим терміном зазвичай розуміють офіційний або неофіційний носій (паперовий або електронний), у якому фальсифіковано зміст, підпис, печатку або реквізити з метою введення в оману державних органів, юридичних чи фізичних осіб. Сучасна практика показує, що підробки охоплюють широкий спектр дій – від найпростішого підроблення печаток до складних цифрових

маніпуляцій із використанням спеціалізованого програмного забезпечення. Основними видами підробок є технічна, що містить внесення штучних змін у структуру документа, таких як механічне стирання, хімічне травлення чи використання цифрових інструментів для редагування файлів, і інтелектуальна, що полягає у створенні документів, які формально відповідають стандартам, але містять свідомо неправдиву інформацію.

Злочинці часто комбінують ці методи, що ускладнює ідентифікацію підробок. Наприклад, створення зовнішньо автентичного документа із внесенням фіктивної інформації вимагає від експертів не лише високої кваліфікації, а й глибокого знання правових норм, які регулюють зміст документів.

Проблема виявлення підробок стає ще гострішою в умовах війни, як це спостерігається в Україні. Війна призводить до хаотизації документообігу, зокрема через масове переміщення людей, втрату частини офіційних реєстрів та баз даних, а також зростання кількості підроблених документів у сферах, пов'язаних із гуманітарною допомогою, військовими потребами та відновленням інфраструктури. У таких умовах злочинці використовують нестабільність ситуації, щоб уникнути перевірок або скористатися прогалинами в роботі державних і правових інституцій. Крім того, значна частина експертного складу криміналістів задіяна в інших напрямах, що ускладнює проведення детальних досліджень і статистичного аналізу підробок.

Традиційні методи фальсифікації містять підробку підпису, зміну друкованого тексту та маніпуляції з фотокартками і печатками. Підробка підпису може виконуватися «на око», через копіювання або сканування і друк, причому експерти можуть ідентифікувати такі підробки завдяки аналізу форм овалів, натиску та інших дрібних деталей. Зміна друкованого тексту, наприклад, за допомогою механічного стирання чи хімічної обробки, залишає сліди, такі як розпушення паперу або нерівномірне забарвлення. Маніпуляції з фотокартками та печатками можуть містити вклеювання фотографій, вирізання частини аркуша чи використання фальшивих кліше, що виявляється через мікропошкодження паперу або нестиковку елементів.

Цифрові методи фальсифікації стали особливо актуальними з розвитком електронного документообігу. Використання програм для редагування PDF-файлів, зміна метаданих документа, підробка електронних підписів і маніпуляції з RFID-чипами та біометричними документами значно ускладнюють процес ідентифікації підробок. Зловмисники можуть не лише змінювати зміст електронного документа, але й редагувати інформацію про автора чи дату створення, що потребує спеціалізованих програм для аналізу метаданих, перевірки автентичності електронних підписів і оцінки відповідності сертифікатів. Підробки біометричних даних, хоча й є складнішими через використання чипів, стають можливими через вразливості програмного забезпечення, і для їх виявлення потрібні спеціальні інструменти для читання та аналізу чипів.

Військові дії в Україні створюють особливі умови для збільшення кількості цифрових фальсифікацій. Масова мобілізація, велика кількість гуманітарних вантажів і транскордонних перевезень створюють значний попит на підроблені документи, такі як довідки, дозволи чи сертифікати. У таких обставинах проведення статистичного аналізу ускладнюється

через фрагментарність даних, відсутність координації між органами та виснаженість експертного персоналу. Крім того, війна змінює пріоритети державних структур, спрямовуючи ресурси на вирішення оперативних питань безпеки.

Комплексний підхід до експертизи документів базується на інтеграції фізичних, хімічних і цифрових методів. Візуально-тактильний контроль допомагає виявити ознаки ламінування, домальовування чи розбіжностей у текстурах паперу. Використання технічних приладів, таких як УФ-лампи, мікроскопи та спектрометри, дає змогу розпізнати приховані зміни в структурі документа. Цифровий аналіз забезпечує перевірку метаданих, аналіз електронних підписів і контроль хеш-суми документа, що особливо важливо в умовах цифровізації. Взаємодія з офіційними реєстрами та базами даних дає змогу зіставляти інформацію, виявляти невідповідності та викривати нелегітимні документи. Така багаторівнева система експертизи є ефективною для виявлення як простих, так і складних форм підробок.

На міжнародному рівні та в межах регіональних об'єднань діють численні нормативні документи, спрямовані на боротьбу з фальсифікацією документів. Одним із найважливіших є Регламент ЄС № 2252/2004 [1], який визначає мінімальні вимоги до захисту паспортів і проїзних документів. Цей документ зобов'язує країни Європейського Союзу впроваджувати біометричні дані в паспорти (оцифроване зображення обличчя та відбитки пальців), а також розробляти специфічні заходи безпеки. У результаті значно покращено захист документів, завдяки чому зменшилася кількість підробок. Крім того, регламент передбачає впровадження водяних знаків, антисканерних сіток, високоякісного друку та RFID-чипів, що ускладнює підробку ідентифікаційних документів. Країни-члени отримали перехідний період для адаптації національних міграційних служб і друкарень до нових стандартів, що також сприяло уніфікації підходів до захисту документів.

Іншим ключовим документом є Doc 9303 Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO) [2], який встановлює глобальні стандарти для машинозчитуваних проїзних документів. Цей документ охоплює технічні вимоги до паспортів, елементів біометрії, зон MRZ (Machine Readable Zone) і цифрових підписів. ICAO Doc 9303 забезпечує сумісність паспортів різних країн, що прискорює перевірку на кордонах та ускладнює підробки завдяки уніфікації форматів. У ньому також закріплені вимоги до використання голографічних стрічок, лазерної перфорації та оптично змінних фарб, що є важливими елементами захисту документів.

Серед інших нормативних документів, які мають значення для забезпечення безпеки документів, варто згадати стандарти ISO/IEC 7816 [10] та ISO/IEC 14443 [11]. Ці стандарти регулюють специфікації для смарт-карт і безконтактних чипів, які широко застосовуються в сучасних біометричних паспортах і посвідченнях особи. Вони охоплюють питання сумісності обладнання для зчитування даних, криптографічних протоколів і захисту інформації. Застосування цих стандартів дає змогу забезпечити інтегровану безпеку ідентифікаційних документів та мінімізувати ризики несанкціонованого доступу до інформації.

Важливим також є Кіотська конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур [8]. Її положення спрямовані на вдосконалення механізмів контролю за переміщенням товарів і осіб через кордон, зокрема завдяки стандартизації митних документів і використання електронних систем обробки даних. Це допомагає швидко ідентифікувати підроблені сертифікати, дозволи та інші документи, що супроводжують товари або особисті перевезення.

На національному рівні держави розробляють додаткові нормативні акти, які враховують їхні унікальні обставини та виклики. Наприклад, в Україні важливе місце займають нормативні документи, що регулюють захист електронних документів і електронних цифрових підписів, зокрема закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» [10] і «Про електронні довірчі послуги» [6]. Вони забезпечують правове підґрунтя для перевірки справжності електронних документів і боротьби з їхньою підробкою.

Отже, впровадження та дотримання міжнародних і національних стандартів є критично важливими для ефективної боротьби з фальсифікацією документів. Нормативні акти не лише встановлюють вимоги до технічних засобів захисту, але й забезпечують єдині підходи до перевірки документів, що сприяє підвищенню безпеки як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Ефективна боротьба з фальсифікацією документів неможлива без системного вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює обіг документів, як у паперовій, так і в електронній формі. Існуючі законодавчі акти потребують адаптації до сучасних викликів, а також ухвалення нових норм, які враховують тенденції цифровізації. Зокрема, необхідно визначити порядок функціонування реєстрів електронних підписів, розробити стандарти обміну ключами між суб'єктами електронного документообігу, а також запровадити вимоги до збереження та обробки метаданих. Це сприятиме більшій прозорості процесів та унеможливленню підробок, водночас забезпечуючи надійний правовий захист учасників.

Особливої уваги потребує оновлення процесуальних кодексів, таких як Кримінальний процесуальний кодекс [7] та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Ці документи мають чітко визначати права та обов'язки правоохоронців, суддів і експертів у процесі перевірки автентичності документів. Важливо також запровадити нові процедури для роботи з електронними доказами, зокрема щодо їхнього збору, зберігання та аналізування.

Удосконалення технічного інструментарію є ще одним ключовим елементом ефективної протидії фальсифікаціям. У сучасних умовах правоохоронцям та судово-експертним установам необхідно використовувати найновіше обладнання, таке як ультрафіолетові та інфрачервоні аналізатори, спектрометри, мікроскопи високої точності, а також програмне забезпечення для криптографічного аналізу електронних підписів. Інтеграція штучного інтелекту в процеси експертизи стає дедалі актуальнішою. Завдяки алгоритмам машинного навчання можна виявляти аномалії у друкованих або цифрових зображеннях документів, що значно прискорює процес ідентифікації підробок.

Разом із технічним прогресом виникає необхідність у постійному підвищенні кваліфікації фахівців, які працюють у галузі криміналістики. Регулярні тренінги, участь у семінарах та конференціях, обмін досвідом між експертами з різних регіонів і країн дають змогу не лише вдосконалювати професійні навички, а й оперативно реагувати на нові шахрайські схеми. Особливо це важливо в умовах розвитку складних електронних та біометричних підробок, де від рівня підготовки експерта залежить результат розслідування.

Міжнародна співпраця є невід'ємною складовою боротьби з транскордонними фальсифікаціями документів. Включення у глобальні ініціативи обміну даними, такі як FADO (False and Authentic Documents Online) або PRADO (Public Register of Authentic Travel and Identity Documents Online), сприяє швидкому виявленню підробок, що використовувалися в інших країнах. Система FADO, створена Європейським Союзом, є закритим ресурсом, доступним для компетентних органів держав-членів ЄС. Вона забезпечує обмін інформацією про підроблені та автентичні документи, охоплюючи їхні зображення, технічні описи та методи ідентифікації. Цей ресурс значно підвищує ефективність правоохоронців у виявленні та попередженні шахрайства, пов'язаного з документами.

PRADO є публічним реєстром, доступним для всіх зацікавлених осіб, включно з державними установами, приватними компаніями та громадянами. Він містить інформацію про автентичні документи, що використовуються в державах ЄС, а також детальні описи захисних елементів, які ускладнюють підробку. PRADO сприяє поширенню знань про характеристики захищених документів серед ширшої аудиторії, що дає змогу краще розпізнавати потенційно фальшиві документи.

Завдяки використанню таких систем, як FADO та PRADO, країни отримують інструменти для швидкого та ефективного аналізу документів, що особливо важливо в умовах зростання кількості міжнародних перевезень і міграції. Крім того, ці ресурси сприяють гармонізації підходів до перевірки документів на міжнародному рівні, що є ключовим для забезпечення глобальної безпеки.

Важливим аспектом є розробка та впровадження стандартів, які гармонізують підходи до перевірки документів у міжнародному контексті. Це стосується як паперових, так і електронних документів, що дедалі частіше використовуються в транскордонному обігу. Єдині технічні та правові підходи до верифікації забезпечують не лише вищий рівень безпеки, але й спрощують процедури ідентифікації для громадян і бізнесу.

Так, поєднання вдосконаленого нормативно-правового поля, розширення технічного інструментарію, постійної підготовки кадрів та активної міжнародної співпраці є основними складовими ефективної боротьби з фальсифікацією документів. Ці заходи створюють надійне підґрунтя для забезпечення прозорості, захисту прав громадян та зміцнення національної і міжнародної безпеки.

Полегшення розслідувань підробки документів в Україні потребує впровадження комплексного підходу, що охоплює вдосконалення нормативно-правової бази, технічне переоснащення, підготовку фахівців та посилення міжнародної співпраці. Важливо

адаптувати законодавство до сучасних викликів цифровізації, особливо щодо функціонування реєстрів електронних підписів і стандартів обміну ключами. Регулювання збереження метаданих має забезпечити прозорість електронного документообігу, зменшити можливості для фальсифікацій та створити надійний захист для користувачів.

Необхідно впровадити сучасне обладнання для аналізу документів, охоплюючи ультрафіолетові аналізатори, спектрометри та інструменти для роботи з біометричними даними. Інтеграція штучного інтелекту здатна автоматизувати виявлення підробок, скорочуючи час і підвищуючи точність аналізу. Додатково важливо створити національну базу підроблених документів, яка б об'єднувала інформацію з різних регіонів та сприяла швидкому доступу до потрібних даних.

Професійна підготовка експертів має стати регулярною, з акцентом на новітні методи ідентифікації підробок. Це передбачає проведення тренінгів, участь у міжнародних конференціях та обмін досвідом з іноземними колегами. Зокрема, використання ресурсів, таких як FADO та PRADO, може значно підвищити рівень професійної обізнаності. FADO, будучи закритим ресурсом для правоохоронців, дає змогу отримувати доступ до описів автентичних і фальшивих документів, тоді як PRADO забезпечує відкриту базу для громадськості, підвищуючи загальну поінформованість про захисні елементи документів.

Міжнародна співпраця є ключовим аспектом успішної протидії фальсифікаціям. Інтеграція у глобальні ініціативи обміну даними, участь у розробці єдиних стандартів перевірки документів та взаємодія з організаціями, що спеціалізуються на безпеці документів, дадуть змогу Україні покращити свої підходи та зміцнити власну систему захисту. Такі заходи сприятимуть не лише ефективнішому розслідуванню випадків підробки, а й зміцненню довіри до українських документів на міжнародній арені.

Розслідування сучасних підробок, у яких використовуються ключі шифрування, вимагає від правоохоронців глибоких знань, які виходять за межі класичних техніко-криміналістичних підходів. Електронний цифровий підпис (ЕЦП) є ключовим елементом сучасного документообігу, і його створення базується на складних криптографічних алгоритмах, таких як RSA, ECC або DSA. Розуміння принципів роботи цих алгоритмів є необхідним для оцінювання автентичності підпису, виявлення підробок і виявлення порушень у криптографічних протоколах. Крім того, аналіз криптографічних сертифікатів, що супроводжують ЕЦП, вимагає знань у сфері кібербезпеки. Перевірка автентичності таких сертифікатів, їхня відповідність довіреним центрам сертифікації, аналіз цифрових відбитків і ланцюгів довіри є невід'ємною частиною експертизи. Також сучасні підробки нерідко передбачають зміну зашифрованих елементів, таких як метадані або сам підпис, без порушення загальної структури документа. Для виявлення таких маніпуляцій необхідно знати методи перевірки цілісності хеш-функцій, аналізу криптографічних алгоритмів і виявлення вразливостей у системах шифрування. Зловмисники можуть використовувати атаки на криптографічні системи, зокрема на слабкі ключі або повторне використання підпису. Правоохоронцям важливо вміти ідентифікувати такі атаки та протидіяти їм, що потребує глибоких знань у галузі криптографії. Крім того,

підробки часто інтегруються з іншими цифровими технологіями, такими як редагування PDF-файлів, маніпуляція RFID-чипами або зміна цифрових відбитків. Це вимагає від фахівців розуміння криптографічних аспектів у ширшому контексті цифрової криміналістики. Законодавчі та нормативні аспекти також відіграють важливу роль, оскільки в багатьох країнах діють закони, які регулюють використання криптографії в електронному документообігу. Так, знання криптографії стають невід'ємною частиною роботи правоохоронців, що займаються розслідуванням підробок документів, і вимагають інтеграції міждисциплінарного підходу, який охоплює цифрову експертизу, криміналістику та інформаційну безпеку.

Згідно з дослідженням Cybersecurity Exposure Index (CEI) 2020 року, Україна посіла 50-те місце серед 108 країн з індексом 0,569 [4; 5], що свідчить про дуже високий рівень вразливості до кіберзагроз (Cybercrime Magazine) [3].

Таблиця 1 – Рейтинг вразливості країн до кіберзагроз

Місце	Країна	Індекс вразливості
1	2	3
1	Фінляндія	0.110
2	Данія	0.117
3	Люксембург	0.124
4	Австралія	0.131
5	Естонія	0.134
5	Норвегія	0.134
6	Японія	0.138
7	Сполучені Штати	0.145
8	Австрія	0.162
9	Швейцарія	0.172
10	Нова Зеландія	0.179
11	Бельгія	0.190
12	Маврикій	0.200
13	Канада	0.207
13	Сполучене Королівство	0.207
14	Іспанія	0.210
14	Швеція	0.210
15	Франція	0.228
16	Сінгапур	0.231
17	Німеччина	0.241

Продовження таблиці 1

1	2	3
17	Катар	0.241
18	Хорватія	0.255
18	Ірландія	0.255
19	Нідерланди	0.262
19	Словаччина	0.262
20	Італія	0.269
20	Південна Корея	0.269
21	Словенія	0.283
22	Угорщина	0.286
22	Польща	0.286
23	Малайзія	0.293
24	Ізраїль	0.297
24	Литва	0.297
25	Португалія	0.303
26	Кіпр	0.334
26	Чехія	0.334
27	Ісландія	0.348
27	Уругвай	0.348
28	Латвія	0.352
28	Північна Македонія	0.352
29	Об'єднані Арабські Емірати	0.359
30	Грузія	0.383
31	Саудівська Аравія	0.390
32	Греція	0.400
33	Парагвай	0.414
34	Південна Африка	0.417
35	Кувейт	0.428
36	Сербія	0.434
37	Коста-Ріка	0.438
38	Таїланд	0.445
39	Румунія	0.462
40	Чилі	0.469

Продовження таблиці 1

1	2	3
41	Болгарія	0.483
41	Китай	0.483
41	Мексика	0.483
41	Туреччина	0.483
42	Домініканська Республіка	0.497
43	Аргентина	0.514
44	Росія	0.528
45	Азербайджан	0.531
46	Бразилія	0.541
47	Молдова	0.545
48	Єгипет	0.548
48	Кенія	0.548
49	Албанія	0.566
50	Панама	0.569
50	Україна	0.569

Джерело [4].

Водночас у рейтингу National Cyber Security Index (NCSI), який вимірює готовність країн запобігати кіберзагрозам і реагувати на інциденти, Україна увійшла до топ-25, набравши 68,83 зі 100 можливих балів (Cybercrime Magazine) [3]. Це свідчить про певний прогрес у сфері кібербезпеки, однак залишається потреба в подальшому вдосконаленні захисних заходів для зниження вразливості до цифрових атак.

Вразливість країни до кіберзагроз та проблема підробки цифрових документів є взаємопов'язаними явищами, оскільки обидва загрожують стабільності цифрової екосистеми та безпеці інформації. Цифрові документи є важливим елементом сучасного документообігу, і їхня автентичність відіграє ключову роль у багатьох сферах – від фінансових операцій до державного управління. Уразливість систем, які відповідають за захист цих документів, дає зловмисникам можливість створювати підробки, маніпулювати даними або отримувати несанкціонований доступ до інформації. Кібератаки нерідко стають інструментом для порушення цілісності електронних документів або підробки цифрових сертифікатів.

Країна, що має слабку кіберзахисну інфраструктуру, стикається з великими ризиками в усіх секторах, де використовуються цифрові документи. Зокрема, слабкість криптографічних алгоритмів чи недосконалість систем шифрування дають змогу зловмисникам обходити захист і підробляти електронні підписи або метадані. Це може стосуватися як державних реєстрів, так і приватних баз даних. У багатьох випадках такі підробки спрямовані на підрив довіри до державних інституцій чи фінансових систем.

Сучасні методи підробки документів використовують технології, подібні до тих, що застосовуються в кібератаках. Це охоплює злом програмного забезпечення, маніпуляції із зашифрованими файлами та використання вразливостей у протоколах передачі даних. Відсутність сучасної інфраструктури кіберзахисту робить країну вразливою до таких атак, особливо в умовах зростання кількості транскордонних операцій, що вимагають перевірки електронних документів. У багатьох випадках відсутність уніфікованих стандартів захисту створює додаткові труднощі в боротьбі з цими загрозами.

Так, недостатній рівень кібербезпеки підвищує ризики, пов'язані з використанням підроблених документів, і вимагає розробки комплексних заходів захисту. До них належать впровадження сучасних технологій, гармонізація міжнародних стандартів, а також системна підготовка фахівців, здатних оперативно виявляти загрози. Без надійного кіберзахисту ефективна боротьба з підробками електронних документів є практично неможливою, адже зловмисники постійно адаптуються до нових умов і технологій.

Під час воєнного стану вразливість до кіберзагроз стає особливо критичною, оскільки цифрові атаки набувають стратегічного характеру та стають невід'ємною частиною гібридної війни. Кібернапади спрямовуються не лише на критичну інфраструктуру, а й на урядові установи, військові системи, банки та енергетичні підприємства. Наприклад, під час воєнних дій в Україні 2022–2023 рр. хакерські атаки спричиняли збої в роботі державних сайтів, електронних реєстрів та комунікаційних систем. Відомий інцидент – кібератака на енергетичну інфраструктуру 2015 року, яка призвела до вимкнення електроенергії для сотень тисяч громадян, наочно демонструє руйнівні наслідки таких дій.

Крім того, під час війни зростає обсяг дезінформації, яка поширюється через зламані облікові записи, підроблені новини та фейкові вебресурси. Це підриває довіру громадян до державних інституцій та ускладнює координацію зусиль між військовими й цивільними органами. Наприклад, 2022 року зловмисники атакували сайти українських ЗМІ, розміщуючи фейкові новини про воєнні успіхи противника, щоб посіяти паніку серед населення.

Також під час воєнного стану особливо критичними стають атаки на системи управління логістикою та постачанням. Збої у таких системах можуть вплинути на транспортування гуманітарної допомоги, доставку озброєння та евакуацію населення. Один із прикладів – спроби зламати логістичні системи українських залізниць, що потенційно могли призвести до транспортного колапсу.

Отже, висока вразливість України до кіберзагроз у період війни несе значні ризики для функціонування держави, захисту критичної інфраструктури та підтримки інформаційної безпеки. Це підкреслює необхідність посилення захисних заходів, зокрема вдосконалення кібербезпеки на стратегічному рівні, посилення міжнародної співпраці та оперативної підготовки фахівців.

Висновок. Проблема підробки криміналістичних документів є однією з найбільш поширених форм злочинної діяльності, яка завдає значної шкоди інтересам громадян, державному бюджету, економіці країни та національній безпеці. Використання підроблених документів створює серйозні загрози, оскільки вони можуть слугувати інструментом для незаконних фінансових операцій, шахрайства, ухилення від податків, незаконного

перетину кордонів, приховування злочинів та інших протиправних дій. Традиційні методи, такі як почеркознавство, технічна експертиза та фізико-хімічний аналіз, є важливими інструментами у виявленні підробок. Однак сучасні реалії потребують їх поєднання з новітніми цифровими технологіями. Серед останніх – аналіз PDF-документів, перевірка автентичності електронних підписів, вивчення RFID-чипів, що використовуються в біометричних документах. Комплексний підхід до експертизи документів, за якого залучаються фахівці різних спеціалізацій, значно підвищує ефективність виявлення як примітивних, так і високотехнологічних махінацій.

Важливим елементом боротьби з підробками є міжнародна співпраця, що базується на систематизації безпекових вимог і стандартизації процесів перевірки документів. Регламенти, такі як Council Regulation (EC) No 2252/2004 [1] та ICAO Doc 9303 [2], відіграють ключову роль у створенні уніфікованих технічних і поліграфічних норм. Вони передбачають запровадження біометричних елементів у паспорти, стандарти безконтактних чипів і механізми інтеграції сучасних технологій у проїзні документи. Завдяки цим стандартам країни отримують можливість зменшити кількість фальсифікацій, уніфікувати процедури перевірки автентичності документів та налагодити більш ефективну взаємодію між різними відомствами як на національному, так і міжнародному рівнях. Це особливо важливо в умовах глобалізації, коли документи дедалі частіше використовуються у транскордонних операціях.

Однак для досягнення максимального ефекту від впровадження цих стандартів необхідно розвивати нормативно-правову базу. Законодавство повинно враховувати специфіку цифрових загроз, зокрема регулювати питання збереження та обробки електронних даних, обміну ключами між учасниками електронного документообігу та функціонування реєстрів електронних підписів. Удосконалення правових механізмів має супроводжуватися розширенням технічних можливостей. У цьому контексті важливим є придбання сучасного обладнання для криміналістичних досліджень, такого як спектрометри, ультрафіолетові та інфрачервоні аналізатори, а також впровадження програмних засобів для перевірки цифрових підписів і біометричних даних. Інтеграція штучного інтелекту дасть змогу автоматизувати процеси аналізу документів, підвищивши точність і скоротивши час їх вивчення.

Не менш важливим є аспект підготовки кваліфікованих фахівців. Регулярне проведення тренінгів, участь у міжнародних конференціях, обмін досвідом між експертами з різних країн дають змогу забезпечити високий професійний рівень криміналістів. Особлива увага має приділятися роботі з новітніми технологіями та методиками, що дає змогу виявляти навіть найскладніші випадки фальсифікацій. Паралельно потрібно заохочувати активну міжнародну співпрацю, яка сприятиме обміну найкращими практиками та підвищенню ефективності боротьби з підробками на глобальному рівні.

Отже, поєднання вдосконаленої нормативно-правової бази, використання сучасних технологій, підготовки компетентних фахівців і міжнародної координації утворюють єдиний ланцюг заходів, що забезпечують ефективну протидію фальсифікаціям документів. Усе це сприяє формуванню прозорого правового середовища, захисту прав громадян, збереженню стабільності та зміцненню довіри до державних і міжнародних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Council Regulation (EC) No 2252/2004 of 13 December 2004 on standards for security features and biometrics in passports and travel documents issued by Member States. *Official Journal of the European Union*, L 385/1.

2. International Civil Aviation Organization (ICAO). (2006). *Machine Readable Travel Documents, Part 1: Machine Readable Passports (6th ed.).* ICAO Doc 9303.

3. Cybercrime Magazine. (2020). *Global Cybersecurity Exposure Index 2020.* URL : https://cybersecurityventures.com

4. National Cyber Security Index (NCSI). (2020). *NCSI Rankings.* URL : https://ncsi.ega.ee/ncsi-index

5. 10Guards. (2020, June 26). *Global Cybersecurity Exposure Index 2020.* URL : https://10guards.com

6. Про електронні довірчі послуги : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2017. № 45. Ст. 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2012. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

8. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) від 12.07.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text

9. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1994. № 31. Ст. 286. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр

10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 36. Ст. 275. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

REFERENCES

1. Council Regulation (EC) No 2252/2004 of 13 December 2004 on standards for security features and biometrics in passports and travel documents issued by Member States. *Official Journal of the European Union.* L 385/1.

2. International Civil Aviation Organization (ICAO). (2006). *Machine Readable Travel Documents, Part 1: Machine Readable Passports (6th ed.).* ICAO Doc 9303.

3. Cybercrime Magazine. (2020). *Global Cybersecurity Exposure Index 2020.* URL : https://cybersecurityventures.com

4. National Cyber Security Index (NCSI). (2020). *NCSI Rankings.* URL : https://ncsi.ega.ee/ncsi-index

5. 10Guards. (2020, June 26). *Global Cybersecurity Exposure Index 2020.* URL : https://10guards.com

6. On Electronic Trust Services : Law of Ukraine. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 2017. No. 45. Art. 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

7. Criminal Procedure Code of Ukraine. (2012). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* No. 9–10, No. 11–12, No. 13. Art. 88. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

8. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Kyoto Convention) as of 12.07.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text

9. On Information Protection in Information and Telecommunication Systems : Law of Ukraine. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 1994. No. 31. Art. 286. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр

10. On Electronic Documents and Electronic Document Management : Law of Ukraine. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* (2003). No. 36. Art. 275. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

O. M. Dudnyk. METHODS OF FORGING FORENSIC DOCUMENTS AND THEIR DETECTION

The article highlights the importance of a comprehensive and systematic study of methods of document falsification in forensics, taking into account their diversity and evolution, as well as the pivotal role of offenders who continuously improve their forgery skills. Combining traditional examination methods (such as handwriting analysis, technical, and physicochemical approaches) with modern digital technologies significantly enhances the effectiveness of countering the use of fake documents in legal practice. The article thoroughly analyzes the role of specialized equipment, qualified forensic specialists, and advanced information-analytical systems, which are critically important for the timely detection and identification of forged documents.

Special attention is paid to the need to consider rapid transformations in the field of high technologies and digitalization, which provide offenders with new tools for forgery. Issues related to modifying electronic documents, including editing PDF files, forging electronic digital signatures, and manipulating metadata, are discussed. It is noted that to counter such threats, it is necessary to implement modern technical solutions, conduct regular training for experts, and improve the regulatory framework governing the circulation and protection of electronic documents.

The authors emphasize that measures to detect document falsifications must be comprehensive. They should include strengthening legislative guarantees, improving organizational mechanisms within state and private institutions, and fostering international cooperation for the exchange of experience and best practices. The conclusion is drawn that progress in the methodological framework of forensic examination, considering modern challenges of the digital era, and harmonizing legislative approaches are key to forming an effective system for protecting the rights of citizens and the financial interests of the state.

Keywords: *forensics; document forgery; expertise; falsification; handwriting analysis; digital analysis; legal regulation.*

Стаття надійшла до редколегії 4 лютого 2025 року

УДК 343.983
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.249-257

В. В. Топчій,
д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: tv1959@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4596-6469

ВИЗНАЧЕННЯ ТА НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ЯКОСТІ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджується природа професійності доброчесності експертів, розглядаються питання щодо дефініції поняття доброчесності та його визначення. Основна увага приділяється дослідженню принципів роботи експертів у межах дотримання доброчесності в їх професійній діяльності.

Автором виділяються напрями забезпечення професійної чесності експертної діяльності, а саме наголошується щодо морально правильної поведінки та відданості професійних цінностей.

Статтю присвячено дослідженню ґрунтовного аналізу визначення та нормативного закріплення якості доброчесності в діяльності експертного забезпечення правосуддя та загалом комплексного аналізу феномена доброчесності на підставі нормативно-правових і наукових джерел, розкриття його соціально-правової природи, сутнісних особливостей, а також значення в процесі здійснення експертної діяльності. У статті звертається увага на те, що дотримання правил та основ етики є основоположним елементом, який забезпечує цілісність і достовірність експертної діяльності. Оскільки експерти працюють завжди з важливими доказами, які матимуть значення в певній діяльності, дотримання етичних принципів ними має вирішальне значення для підтримки громадської довіри, забезпечення ефективного та справедливого правосуддя і загалом дотримання правових стандартів. Ця сфера охоплює різні етичні міркування, які впливають на проведення, методологію та звітність судово-експертної роботи.

У статті наголошується, що до визначення якостей, які повинні належати доброчесності, потрібно віднести: чесність і об'єктивність; компетентність і навчання; конфіденційність; точність і надійність; уникнення конфлікту інтересів; дотримання правових та професійних стандартів; підзвітність і прозорість.

© Топчій В. В., 2025

На основі проведеного дослідження надано окреме авторське визначення доброчесності експерта, а саме доброчесність експерта – це необхідна морально-етична складова діяльності експерта, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на сукупності етичних принципів та закріплених законодавчих правил, якими мають керуватися експерти під час експертної діяльності з метою забезпечення довіри до результатів проведення експертизи та отриманого висновку експерта.

Ключові слова: *доброчесність, експертна діяльність, правосуддя, принципи доброчесності, професійна етика.*

Постановка проблеми. Дотримання правил та основ етики є основоположним елементом, який забезпечує цілісність і достовірність експертної діяльності. Оскільки експерти працюють завжди з важливими доказами, які матимуть значення в певній діяльності, дотримання етичних принципів ними має вирішальне значення для підтримки громадської довіри, забезпечення ефективного та справедливого правосуддя і загалом дотримання правових стандартів. Ця сфера охоплює різні етичні міркування, які впливають на проведення, методологію та звітність судово-експертної роботи.

У сфері судочинства експерти мають особливий статус, адже їхній професіоналізм та об'єктивність суттєво впливають на результат провадження чи справи, до яких їх залучають. І саме доброчесність дійсно є найважливішою якістю свідка-експерта, адже саме вона забезпечує довіру суду до представлених фактів та висновків, які надають експерти. Доброчесність є обов'язковою ознакою діяльності будь-якого експерта у судовій системі. Це не просто особиста чи професійна риса – це фундаментальний принцип, без якого експертна діяльність втрачає свою цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення та нормативного закріплення якості доброчесності у діяльності експертного забезпечення правосуддя не були окремим предметом дослідження, а лише досліджувалося питання академічної доброчесності та професійної доброчесності загалом. У сучасній науці до цього часу переважно опосередковано досліджуються такі категорії, як «доброчесність», різновиди доброчесності та пов'язані з ними категорії. Безумовно, вони неодноразово ставали предметом дискусій, окремих наукових праць у філософії, державному управлінні, психології, соціології, освіті, праві тощо. Вагомий внесок зробили такі дослідники: О. Бандура, М. Братасюк, Т. Василевська, М. Вегеша, О. Гвоздік, С. Головатий, М. Гультай, В. Демиденко, А. Джуська, Н. Камінська, Ю. Константкевич, М. Костицький, І. Кушнір, Т. Новаченко, В. Писанець, А. Приходько, Л. Прудиус, А. Селіванов, О. Скрипнюк, О. Фатхутдінова, К. Чеченко, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є ґрунтовний аналіз визначення та нормативного закріплення якості доброчесності в діяльності експертного забезпечення правосуддя та загалом комплексний аналіз феномена доброчесності на підставі нормативно-правових і наукових джерел, розкриття його соціально-правової природи, сутнісних особливостей, а також значення в процесі здійснення експертної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Коли ми говоримо про доброчесність в експертній діяльності, то маємо на увазі насамперед певні морально-етичні принципи, яких мають

чітко дотримуватися всі експерти у своїй професійній діяльності. Питання професійної доброчесності є базовим та актуальним для сучасного експертного забезпечення правосуддя, особливо в період глобальних змін у соціумі. Останнім часом збільшується кількість закладів, які надають експертні послуги, формуються нові види експертиз, що зумовлюють потребу в якісній експертній діяльності, засновані на принципах доброчесності.

Насамперед необхідно визначити кілька ключових аспектів, які підкреслюють важливість доброчесності для експерта. По-перше, це стосується довіри до експерта, оскільки доброчесність сприяє створенню репутації експерта як надійного й авторитетного професіонала. Без довіри до експерта його свідчення можуть бути поставлені під сумнів, що значно ускладнить розгляд справи. По-друге, це етична відповідальність, адже експерти мають моральний обов'язок дотримуватись правдивості у своїх висновках, бо їхня робота безпосередньо впливає на людські долі, права та обов'язки. По-третє – неупередженість у висновках експерта, яка є важливим чинником доброчесності. Експерт повинен уникати будь-яких упереджень чи стороннього впливу, дотримуючись лише об'єктивних фактів і наукових даних під час проведення експертиз. По-четверте, це чесність експерта, яка є внеском у загальну справедливість судового процесу. Відданість істині допомагає суду приймати обґрунтовані рішення на основі достовірних даних.

Отже, доброчесність і професіоналізм експерта – це основа його авторитету не тільки в конкретній справі, але й у кар'єрі загалом. Експерти, які дотримуються високих етичних стандартів, користуються повагою суддів, адвокатів та інших учасників процесу. Для початківців та досвідчених експертів ключовим є розуміння того, що доброчесність – це не лише риса характеру, але й професійний обов'язок, оскільки вона формує довіру, впливає на ефективність їхньої роботи та сприяє встановленню справедливості в суспільстві.

Чесність, перш за все, є об'єктом ретельного аналізу в етиці. Ця якість є однією з найважливіших складових моральних норм. Л. Котлова та С. Котловий, узагальнюючи погляди дослідників на окреслену проблему, доречно визначають аспекти, що характеризують чесність особистості в XXI ст.: правдивість, тобто мовлення істини, відкритість перед іншими й перед самим собою щодо дійсного стану речей; відмова від недостовірності або обману; принциповість, яка означає вірність певним ідеям, принципам або нормам, що стає основою моральної поведінки людини; визнання та дотримання зобов'язань – виконання зобов'язань, які людина взяла на себе, незалежно від особистих інтересів або можливостей; суб'єктивна впевненість у правильності проведеної справи: людина вірить у свій намір та вважає його правильним; щирість перед іншими і перед самою собою відносно тих мотивів, якими людина керується (відкритість своїх думок, почуттів та дій інших людей); визнання та дотримання прав власності та свободи інших людей [1].

Коли справа стосується будь-якого судового процесу, етика є фундаментальною частиною процесу. Особливо це стосується підготовки судових експертів до суду. Ці експерти відіграють важливу роль у суді, оскільки їхні знання та те, що вони говорять, справді можуть вплинути на результат справи, але з таким впливом виникає і досить велика відповідальність. Судові експерти відіграють ключову роль у відстоюванні інтересів

у суді, тому що те, що їх висновок досить часто має вирішальне значення, адже ґрунтується на достовірних знаннях експерта певної галузі. Але цей вплив означає, що вони повинні бути підготовлені у правильний і справедливий спосіб. Саме тому важливо переконатися, що ця підготовка дотримується суворих етичних принципів, гарантуючи, що чесність і справедливість завжди будуть на першому місці [2].

Доброчесність – один із основних принципів державної служби, ключова складова проходження державної служби та визначається як спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень (стаття 4 Закону України «Про державну службу») [3].

У Цивільному кодексі України п. 6 ст. 3 чітко закріплено серед загальних засад цивільного законодавства справедливість, добросовісність та розумність [4].

Доброчесність також є одним із фундаментальних принципів, який забезпечує ефективне виконання функцій, є невід'ємною частиною правового статусу держслужбовця, є безпосередньо його обов'язком щодо дотримання принципів державної служби та правил етичної поведінки. Доброчесність держслужбовців – це не лише етичний стандарт, а й інструмент запобігання корупції. У контексті боротьби з корупцією доброчесність – це необхідна морально-етична складова діяльності державного службовця, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на принципах доброго відношення до громадян та чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків та розпорядженні державними ресурсами [5].

Н. Камінська зазначає, що багатовимірна соціально-правова природа доброчесності не вичерпується проаналізованими теоретичними та практичними аспектами, а вказаний феномен налічує тривалу історію становлення, засновуючись на принципах римського права, зокрема bona fides (доброї совісті, справедливості), доктрині venire contra factum proprium, що ґрунтується також на принципі добросовісності тощо. Сучасні підходи трактування доброчесності зумовлені закріпленими міжнародними та європейськими стандартами, судовою практикою і доктринальними джерелами. Її вузьке розуміння стосується конкретних сфер суспільного, державного й особистого життя, відзначається практичною спрямованістю. Більш поширеним є широке розуміння доброчесності, що містить морально-етичні та правові складові, зокрема принципи й стандарти поведінки, чесноти як позитивні моральні якості, зумовлені свідомістю та волею людини, що характеризує людину, її спосіб життя, вчинки, готовність і здатність свідомо реалізувати певні види діяльності, поведінки на засадах добра й справедливості. Тобто оптимальним є комплексний підхід до з'ясування природи цієї категорії, оскільки це водночас правова, морально-етична і філософська категорія. Дедалі більше доброчесність пов'язується не лише з людиною, посадовою або службовою особою, а й з інституціями, владними органами, те саме стосується сфер публічних і приватних відносин. Закономірним стало виокремлення доброчесності суддів і кандидатів на посаду судді, доброчесності державних службовців, виборчої, політичної, академічної доброчесності, доброчесності політичних партій, органів місцевого самоврядування тощо [6].

Як бачимо, що стосується державних службовців, то питання доброчесності закріплено навіть на законодавчому рівні. Проте, якщо проаналізувати норми Закону України «Про судову експертизу», то він не містить жодного слова, що стосується доброчесності [7].

Доброчесність у роботі експертів стосується також і використання конфіденційної інформації, яку судові експерти отримують у результаті роботи з кримінальними чи іншими провадженнями, для прикладу особисті дані щодо осіб злочинців чи жертв кримінальних правопорушень. Тому етична практика доброчесності вимагає від експертів відповідального поводження з інформацією. Експерти повинні використовувати та розкривати інформацію лише в міру необхідності у конкретній справі. Неправильне поводження з конфіденційною інформацією може призвести до етичних порушень правил доброчесності, правових наслідків і шкоди тим, хто бере участь у справі.

Проте, перш ніж вносити пропозиції щодо законодавчого визначення терміна «доброчесності» в експертній діяльності, важливо проаналізувати загалом дефініцію вказаного поняття та його конкретне значення в роботі експерта. Так, вважаю, що до визначення якостей, які повинні належати доброчесності, потрібно віднести: чесність і об'єктивність; компетентність і навчання; конфіденційність; точність і надійність; уникнення конфлікту інтересів; дотримання правових та професійних стандартів; підзвітність і прозорість.

Потребує окремої конкретизації дослідження кожне із вказаних та наведених визначень. Експерти у своїй експертній діяльності повинні підтримувати чесність і об'єктивність упродовж усього процесу проведення судової експертизи та надання експертного висновку. Це означає надання неупередженого та справедливого висновку щодо проведеної експертизи й уникнення будь-якого зовнішнього тиску з боку правоохоронних органів, адвокатів чи інших зацікавлених сторін у кожному конкретному провадженні. Цілісність проведення судової експертизи залежить від відданості експерта, його професіоналізму та, як результату, надання правдивого, об'єктивного та неупередженого висновку щодо експертизи. Будь-яке відхилення від цих принципів може вплинути на справедливість та неупередженість проведеної експертом експертизи і потенційно вплинути на результат конкретного провадження, у межах якого і проводилася експертиза.

Етична судово-експертна діяльність вимагає, щоб професіонали володіли необхідною компетентністю та підготовкою для виконання своїх обов'язків під час проведення експертизи. Це охоплює стеження за досягненнями в судово-експертній діяльності, розуміння нових сучасних технологій і застосування новітнього досвіду, особливо з урахуванням технологій цифровізації. Експерти у своїй експертній діяльності несуть відповідальність за те, щоб їхні навички були сучасними та були належним чином навчені працювати з тими видами доказів чи об'єктів, які вони аналізують. Компетентність також передбачає визнання меж свого досвіду та пошук допомоги або консультації з експертами, коли це необхідно.

Конфіденційність є критично важливим етичним принципом у судово-експертній діяльності. Експерти досить часто працюють з конфіденційною інформацією, яку необхідно захистити, щоб дотриматися принципу конфіденційності і підтримувати повноту проведення

експертного дослідження. Несанкціоноване розголошення доказів або деталей провадження може призвести до юридичних ускладнень, поставити під загрозу поточні розслідування та порушити права причетних осіб. Забезпечення точності та надійності судово-експертної діяльності є фундаментальним для етичної практики. Експерти повинні використовувати перевірені методи та технології для отримання результатів, які є науково обґрунтованими та відтворюваними. Це передбачає суворе документування процедур, результатів і будь-яких потенційних джерел помилок. Етичні міркування також включають чесне звітування про висновки, навіть якщо результати не збігаються з очікуваннями чи бажаними результатами справи [8].

Саме тому, на мою думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про судову експертизу», а саме щодо доповнення нормами, які містять обґрунтування закріплення якості доброчесності для експертів. А саме, статтю 3 вказаного законодавчого акта доповнити та викласти у такій редакції: «Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності, *доброчесності* і повноти дослідження».

Проте саме по собі доповнення є лише буквальним закріпленням принципу доброчесності, а важливим є насамперед його дієвість. Тому вважаю, що потрібно навести також у законі і дефініцію поняття доброчесності саме для експертів та окремо норми, які б передбачали відповідальність у випадках її порушення.

Аналіз поняття професійної доброчесності в експертній діяльності свідчить про його важливість як фундаментального принципу, що забезпечує якість роботи експерта та розвиток моральних цінностей в експертному середовищі. Професійна доброчесність не лише впливає на індивідуальну етичну поведінку кожного учасника експертного процесу, але й сприяє створенню здорової культури, де домінують чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність і етичність. Вона слугує важливим елементом у побудові взаємної довіри при забезпеченні справедливого правосуддя, що є основою для підтримки високих стандартів провадження експертної діяльності. Впровадження принципів професійної доброчесності в експертній діяльності сприяє формуванню стійкої моральної основи, яка підвищує репутацію експертів, а також забезпечує справедливість у правосудді. Більш того, професійна доброчесність в експертній діяльності має комплексний характер, оскільки вона поєднує етичні норми з правовими вимогами, створюючи таким чином інтегровану систему моральних і правових принципів. Ця інтеграція не тільки гарантує прозорість і справедливість у процесі експертної діяльності, але й сприяє формуванню в експертів відповідального ставлення до своєї професійної діяльності під час проведення експертиз та підготовки експертних висновків.

Висновки. Отже, потрібно відмітити, що принцип доброчесності в судово-експертній діяльності має важливе значення для забезпечення цілісності, надійності та довіри до судово-експертної роботи. Дотримуючись принципів чесності, об'єктивності, конфіденційності, точності та уникнення конфлікту інтересів, експерти під час проведення різних експертиз відіграють вирішальну роль у системі правосуддя. Дотримання ними етичних стандартів допомагає підтримувати довіру громадськості, підтримує справедливі судові процеси та сприяє загальній ефективності в діяльності експертного забезпечення правосуддя.

Так, пропонуємо також статтю 4 «Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку» доповнити частиною 2 таким змістом: «Доброчесність судового експерта забезпечується спрямованістю дій судового експерта на захист публічних інтересів та відмова судового експерта від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень щодо надання висновку експерта та проведення експертизи».

Отже, на основі проведеного дослідження можна надати окреме авторське визначення доброчесності експерта, а саме доброчесність експерта – це необхідна морально-етична складова діяльності експерта, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на сукупності етичних принципів та закріплених законодавчих правил, якими мають керуватися експерти під час експертної діяльності з метою забезпечення довіри до результатів проведення експертизи та отриманого висновку експерта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Котлова Л. О., Котловий С. А. Проблема чесності особистості в XXI столітті. *Освіта XXI століття: проблеми гуманізації, гуманітаризації та патріотизму в контексті євроінтеграційних процесів* : тези доповідей І Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Житомир / за ред. Т. В. Семенюк, С. М. Коляденко, Н. П. Павлик. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 106–109.

2. The Ethics of Expert Witness Preparation: Ensuring Integrity in Trial Advocacy / LITILI Group. URL : https://litiligroup.com/the-ethics-of-expert-witness-preparation-ensuring-integrity-in-trial-advocacy/ (date of application: 22.01.2025).

3. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4. Ст. 43. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення: 22.01.2025).

4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.01.2025).

5. Доброчесність як невід'ємна складова ефективної державної служби та запобіжник корупції / Головне управління Держпродспоживслужби в Херсонській області : офіційний вебсайт. URL : http://surl.li/sjkszx (дата звернення: 20.01.2025).

6. Камінська Н. Доброчесність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 32–41. URL : file:///C:/Users/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0/Downloads/1603-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3209-1-10-20240129.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 20.01.2025).

8. Ethics In Forensics. Edinbox Team. 16 September 2024. URL : https://edinbox.com/council/forensic-sciences-gfsec/2494-ethics-in-forensics (дата звернення: 24.01.2025).

REFERENCES

1. Kotlova, L. O. & Kotlovyi, S. A. (2018). Problema chesnosti osobystosti v XXI stolitti [The problem of personal integrity in the 21st century] / T. V. Semeniuk & S. M. Koliadenko & N. P. Pavlyk (Eds.). *Osvita XXI stolittia: problemy humanizatsii, humanitaryzatsii ta patriotyzmu v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv – Education of the 21st century: problems of humanization, humanitarianization and patriotism in the context of European integration processes* : tezy dopovidei I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Zhytomyr / za red. T. V. Semeniuk, S. M. Koliadenko, N. P. Pavlyk. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2. S. 106–109 [in Ukrainian].

2. The Ethics of Expert Witness Preparation: Ensuring Integrity in Trial Advocacy / LITILI Group. URL : https://litiligroup.com/the-ethics-of-expert-witness-preparation-ensuring-integrity-in-trial-advocacy/ (date of application: 22.01.2025).

3. On Civil Service : Law of Ukraine of December 10, 2015, No. 889-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VRU).* 2016. No. 4, p. 43 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (date of application: 22.01.2025).

4. Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine dated January 16, 2003, No. 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (accessed January 20, 2025).

5. Integrity as an integral part of an effective civil service and a preventive measure against corruption. Official website of the Main Directorate of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection in Kherson region. URL : http://surl.li/sjkszx (accessed on January 20, 2025).

6. Kaminska N. Integrity: social and legal content and importance for modern reforms. *Philosophical and methodological problems of law.* 2023. № 2 (26). С. 32–41. URL : file:///C:/Users/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0/Downloads/1603-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3209-1-10-20240129.pdf (accessed January 20, 2025).

7. On forensic examination: Law of Ukraine of February 25, 1994, No. 4038-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR).* 1994. No. 28, p. 232. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (accessed January 20, 2025).

8. Ethics In Forensics. Edinbox Team. September 16, 2024. URL : https://edinbox.com/council/forensic-sciences-gfsec/2494-ethics-in-forensics (accessed January 24, 2025).

V. V. Topchiy. DEFINITION AND NORMATIVE CONSOLIDATION OF THE QUALITY OF INTEGRITY IN THE ACTIVITIES OF EXPERT JUSTICE PROVISION

The article examines the nature of expert integrity professionalism, considers the issues related to the definition of the concept of integrity and its definition. The main attention is paid to the study of the principles of work of experts within the framework of integrity in their professional activities.

The author highlights the areas of ensuring professional integrity of expert activity, namely, the emphasis is placed on morally correct behavior and commitment to professional values.

The article is devoted to the study of a thorough analysis of the definition and statutory consolidation of the quality of integrity in the activities of expert support of justice in general, a comprehensive analysis of the phenomenon of integrity based on legal and scientific sources, disclosure of its socio-legal nature, essential features, and also its importance in the process of expert activity. The article draws attention to the fact that compliance with the rules and fundamentals of ethics is a fundamental element that ensures the integrity and reliability of expert activity. Since experts always work with important evidence that will be relevant in a particular activity, their adherence to ethical principles is crucial for maintaining public trust, ensuring effective and fair justice and generally complying with legal standards. This area includes various ethical considerations that affect the conduct, methodology, and reporting of forensic science work.

The article emphasizes that the definition of the qualities that should be attributed to integrity should include: honesty and objectivity; competence and training; confidentiality; accuracy and reliability; avoidance of conflicts of interest; compliance with legal and professional standards; accountability and transparency.

Based on the study, the author provides a separate author's definition of expert integrity, namely, expert integrity is a necessary moral and ethical component of an expert's activity which determines the boundary and manner of his/her behavior based on a set of ethical principles and enshrined legislative rules which should be followed by experts during expert activities in order to ensure confidence in the results of an expert examination and the expert opinion obtained.

Keywords: *integrity, expert activity, justice, principles of integrity, professional ethics.*

Стаття надійшла до редколегії 31 січня 2025 року

Міжнародне право

УДК 343.329
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.258-267

Н. М. Бинюк,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу
e-mail: izabel15@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6588-7325;
Л. В. Батюк,
Державний податковий університет
e-mail: batiuk.liliia@gmail.com
ORCID ID 0009-0007-7748-3310

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано процес розвитку електронної комерції і її адаптації до українського законодавства.

Електронна комерція в Україні активно розвивається, але потребує вдосконалення законодавства для відповідності європейським стандартам. Стаття досліджує поняття електронної комерції в українському правовому полі, виявляє проблеми регулювання онлайн-продажів та недовіри споживачів. Проаналізовано існуючі наукові праці та обґрунтовано актуальність теми. Розглянуто визначення електронної комерції, необхідність гармонізації законодавства з ЄС та конкретні кроки для цього. Детально описано права та обов'язки продавців і покупців, особливості електронних договорів та захисту персональних даних. Визначено ключові виклики розвитку (технічні бар'єри, кібербезпека, правозастосування) та перспективи (зростання популярності, підвищення довіри, вдосконалення законодавства). У висновках підкреслено важливість вирішення існуючих проблем для подальшого успішного розвитку електронної комерції в Україні.

Підкреслено важливість імплементації європейської моделі інституційного регулювання у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС. Наведено перелік конкретних кроків, необхідних для гармонізації національного законодавства з нормами права ЄС у сфері електронної комерції, охоплюючи розширення інформації для споживачів, регулювання онлайн-маркетплейсів, боротьбу з нечесною практикою, регулювання цифрового контенту,

© Бинюк Н. М., Батюк Л. В., 2025

заборону геоблокування, усунення надмірних комісій, посилення ринкового нагляду, запровадження альтернативних способів вирішення спорів, спрощення оподаткування та розмитнення, забезпечення прозорої доставки та підвищення конкуренції.

У висновках статті підкреслюється, що електронна комерція є новою та перспективною сферою в Україні, яка потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, особливо в контексті євроінтеграції. Наголошується на важливості впровадження чітких правил для всіх учасників ринку, забезпечення прозорості, захисту прав споживачів та поліпшення інфраструктури. Автор підсумовує, що для успішного розвитку електронної комерції необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних з правовим регулюванням, технічною інфраструктурою та довірою споживачів.

Ключові слова: *електронна комерція, українське законодавство, цифровізація, проблеми електронної комерції, цифрові технології, бізнес, торгівля.*

Метою наукової статті є комплексне дослідження поняття електронної комерції, адаптованої до українського законодавства з метою виявлення проблем та формування пропозицій щодо їх подолання.

Постановка проблеми. Суттєвий прогрес у сфері цифровізації і новітніх технологій докорінно змінив підхід до діяльності безлічі структур та організацій. Розвиток цифрових технологій стосується більшості сфер сучасного життя: від освіти до способів прозорості державної влади та можливостей електронного урядування. Важливе значення ці процеси мають і у сфері бізнесу, наприклад: залученні нових інвестицій та наданні більших можливостей для задоволення інтересів споживачів і відповідно, захисту їх прав. Однак, попри всі переваги, існує і безліч недоліків у сфері законодавства, які варто виправляти. Зокрема, це стосується недоліків у сфері онлайн-продажів та недовіри більшості споживачів до таких можливостей цифровізації.

Аналіз попередніх досліджень. Щодо дослідження тематики електронної комерції присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, наприклад: Д. Д. Євтушенко, Ю. О. Шкригун, А. М. Зеліско, Р. І. Байцар, Д. В. Пархоменко.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що попри активний розвиток електронної комерції в Україні, пріоритетним є питання досконалого правового регулювання даного питання згідно з законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Електронна комерція як форма господарської діяльності, незважаючи на її популярність застосування у світі, є досить новою формою в Україні, яка зі свого боку відрізняється тим, що реалізується за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Кожна нова технологія є пріоритетним місцем у житті кожного, адже впровадження і розвиток інновацій мають важливе значення для розвитку більшості сфер життя.

Важливим моментом у сфері електронної комерції є також той факт, що після підписання Україною Угоди про асоціацію та проголошений намір щодо приєднання до ЄЦР ЄС, в Україні має застосовуватись європейська модель інституційного регулювання в сфері електронної комерції, яка передбачає чітку регламентацію всіх її аспектів, порядку здійснення діяльності всіх суб'єктів у цій сфері та систему державного і ринкового

нагляду. Для цього наведемо перелік заходів, які мають бути здійснені у найближчий час із метою подальшої гармонізації національного законодавства України з нормами права ЄС у сфері електронної комерції:

– Розширення переліку інформації, яка має бути надана споживачеві під час укладення онлайн-контрактів.

– Встановлення додаткових вимог до контрактів, укладених на торговельних інтернет-майданчиках (onlinemarketplaces).

– Розширення переліку дій, що становлять нечесну комерційну практику.

– Регулювання порядку укладення дистанційних контрактів на поставку цифрового вмісту та цифрових послуг.

– Заборона геоблокування та географічної дискримінації споживачів.

– Усунення надмірних комісій під час розрахунків.

– Посилення ринкового нагляду у сфері електронної комерції.

– Запровадження альтернативних способів вирішення спорів про порушення прав споживачів та онлайн-майданчиків.

– Спрощення системи оподаткування та розмитнення товарів, які імпортуються в результаті дистанційної купівлі-продажу.

– Забезпечення прозорої та доступної доставки.

– Підвищення прозорості та чесної конкуренції на ринку електронної комерції [7].

Визначення поняттю електронної комерції закріплено в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про електронну комерції», відповідно до змісту якої «електронна комерція – відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [1].

Однак існують і інші думки щодо визначення цього поняття, наприклад:

1) Д. Д. Євтушенко вважає, що «електронна комерція – це сукупність усіх операцій між підприємством і контрагентами, здійснених за допомогою інформаційних технологій з метою автоматизації бізнес-процесів для оптимізації витрат і збільшення економічної ефективності бізнесу» [2, с. 187].

2) Ю. О. Шкригун визначає електронну комерцію як «вид електронної комерційної діяльності, що реалізується через електронну взаємодію економічних суб'єктів» [3, с. 324].

Швидкий розвиток електронної комерції зумовлений тим, що споживачі під час замовлення послуг та товарів через інтернет отримують набагато більше переваг. Наприклад: нижча собівартість придбання товарів з розширенням кордонів бізнесу і, як варіант, виходом на ринок міжнародної торгівлі. Важливим є те, що споживач завдяки електронній комерції має змогу купувати дешеві товари з економією часу на їх пошук. Розширення дистанційних сервісів надають доступ і до інших сфер, таких як електронне страхування послуг та інші. Однак серед переваг є і недоліки електронної комерції, зокрема через недостатню комп'ютерну обізнаність споживачів, низький рівень довіри до такої системи, а також через офіційно неврегульовані питання щодо такої діяльності.

Зазначаємо, що на сьогодні Закон України «Про електронну комерцію» є основним нормативно-правовим актом у цій сфері, він визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем та визначає права й обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції [1].

Варто зазначити, що електронна комерція існувала в правовому полі України ще до прийняття цього Закону. Проте Законом врегульовано широке коло суспільних відносин – організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції, порядок вчинення правочинів у сфері електронної комерції, права та обов'язки відповідних учасників у сфері електронної комерції. Проте згаданий Закон містить чимало норм бланкетного характеру і відсилає до інших нормативно-правових актів, що дає підстави вченим розглядати його як загальний, якому не достає конкретики [4, с. 42]. До таких нормативно-правових актів потрібно віднести: Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; закони України «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про телекомунікації», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про платіжні послуги», «Про фінансові послуги та фінансові компанії», «Про захист персональних даних», міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до них [1].

Незважаючи на досить велику кількість нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою присвячені регулюванню відносин у сфері електронної комерції, великий обсяг проблем залишається невирішеними. Зокрема, це стосується механізму оподаткування, конфіденційності даних, відсутності необхідної сучасної інфраструктури, захисту інтелектуальної власності, наявності юридичних колізій [5, с. 13]. На шляху розвитку електронної комерції в Україні постає цілий ряд перешкод: шахрайські трансакції, які здійснюються за допомогою викрадених реквізитів карток; магазини, що безвісти зникають з ринку після успішно виконаних афер; фіктивні магазини, призначені для збору інформації про картки клієнтів; психологічний чинник тощо [6, с. 250].

Попри врегулювання основних аспектів діяльності у сфері електронної комерції, залишається ряд важливих питань, які потребують подальшого вдосконалення правового регулювання. Зокрема, це стосується забезпечення належного захисту прав споживачів, особливо в контексті електронних правочинів, а також розв'язання проблем, пов'язаних з безпекою транзакцій та захистом персональних даних. Адже лише за гармонійного поєднання наявних нормативно-правових актів та впровадження ефективних механізмів контролю можна забезпечити належний рівень довіри до електронної комерції як з боку продавців, так і з боку споживачів.

Продавці, які надають свої товари або послуги, повинні дотримуватися ряд вимог. Насамперед вони мають бути офіційно зареєстровані як суб'єкти господарювання, тобто як юридичні особи або фізичні особи-підприємці.

На сайті продавця повинна бути розміщена чітка інформація про нього: повна офіційна назва, місце розташування, контактні дані (телефон та електронна пошта), а також

реєстраційний номер платника податків (ЄДРПОУ або ІПН). До укладення договору покупець повинен мати можливість ознайомитися з повною та достовірною інформацією про товар або послугу. Ця інформація повинна містити основні характеристики товару, його вартість, умови доставки та оплати, гарантії, а також термін придатності (для товарів).

Також продавець зобов'язаний опублікувати на сайті договір публічної оферти, який є пропозицією укласти договір на стандартних умовах. Здійснюючи замовлення, покупець автоматично погоджується з умовами цього договору. Крім того, продавець має забезпечити належний захист персональних даних покупців відповідно до Закону України «Про захист персональних даних».

Продавець зобов'язаний гарантувати споживачам право на відмову від договору впродовж 14 днів з моменту отримання товару, за винятком деяких категорій товарів [8]. Також споживач має право на обмін або повернення товару неналежної якості, а також на гарантійне обслуговування. Якість товарів або послуг, які пропонує продавець, повинна відповідати встановленим стандартам якості та безпеки. Продавець несе відповідальність за це.

Електронні договори активно застосовуються в електронній комерції, охоплюючи процес купівлі та продажу товарів і послуг через інтернет-сайти та електронні платіжні системи. Під час укладання таких договорів важливо враховувати особливості угод, зокрема політику повернення товарів і захист прав споживачів.

Звідси постає питання в підписанні електронного договору. У сучасному цифровому середовищі, де інтернет і технології стрімко розвиваються, електронні договори стають все більш звичними. Електронний договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків і оформлена в електронній формі [1]. В Україні правила укладання та підписання електронних договорів регулюються законодавством, що гарантує їх юридичну силу та довіру між учасниками.

Основні закони та нормативно-правові акти, які регулюють електронні договори, охоплюють: Цивільний кодекс України, визначає загальні правила укладання договорів (ст. 641, 638, 644); Закон України «Про електронний документ та електронний документообіг» (ст. 5, 9, 6, 7); Закон України «Про електронну комерцію» (ст. 5, 6, 8).

Укладання електронного договору передбачає дотримання кількох ключових умов. Насамперед необхідна згода всіх сторін, яка має бути вільною та добровільною і може бути виражена електронним способом відповідно до статті 9 Закону України «Про електронний документ та електронний документообіг». Крім того, повинні бути виконані вимоги щодо пропозиції та прийняття: одна сторона пропонує умови договору, а інша їх приймає. Це може відбуватися за допомогою електронних засобів комунікації відповідно до статті 641 Цивільного кодексу України та Закону України «Про електронну комерцію». Умови договору повинні бути чіткими, зрозумілими та доступними для обох сторін, що передбачено статтею 11 Закону України «Про електронну комерцію», яка гарантує можливість ознайомлення з умовами угоди до її укладання. Також, згідно зі статтею 7 Закону України «Про електронний документ та електронний документообіг», електронний

договір повинен зберігатися в електронному вигляді для подальшої перевірки та аналізу, що є важливим для надання доказів у разі виникнення спорів.

Ключовим аспектом під час укладання електронного договору є його підписання. Стаття 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» надає нам і визначення ЕЦП. Електронний підпис – електронні дані, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем [9]. Що ніби цілком відповідає загальним уявленням про технологію відкритого та особистого (закритого) ключів. Електронний підпис (ЕЦП) відіграє ключову роль у процесі укладання та підписання електронних договорів в Україні. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про електронний документ та електронний документообіг» ЕЦП забезпечує юридичну силу електронних документів.

Продавці мають певні права та обов'язки, що регулюють їхню діяльність. Однією з основних їхніх відповідальностей є надання покупцям повної та достовірної інформації про товари чи послуги. Вони повинні чітко описувати продукцію, вказувати її характеристики, умови доставки та ціну. Ця інформація повинна бути зрозумілою та доступною для всіх покупців. Крім того, продавці зобов'язані забезпечувати належний захист персональних даних покупців, які збираються під час здійснення покупок. Вони мають дотримуватися законодавства, що регулює захист персональних даних, щоб гарантувати конфіденційність інформації. Ще одним обов'язком продавців є виконання умов договору з покупцем. Це включає своєчасну доставку товарів та надання якісних послуг. У разі якщо умови договору не виконуються, покупці мають право вимагати компенсацію збитків.

Зі свого боку покупці також мають ряд прав та обов'язків. Одне з основних прав – це право на отримання детальної інформації про товар, що дає змогу їм робити обґрунтований вибір під час покупки. Крім того, законодавством передбачено право покупців на повернення товару впродовж 14 днів, за умови, що товар не був у використанні і зберіг первісний вигляд. У такому разі продавець зобов'язаний повернути кошти. Обов'язком покупців є дотримання умов укладеного договору, зокрема, своєчасна оплата замовлених товарів і послуг.

Захист персональних даних є ключовим аспектом під час укладання електронних договорів. Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» та його статті 6 сторони зобов'язані забезпечити належні заходи щодо збору та обробки персональних даних, дотримуючись встановлених правових норм [10].

Одним із важливих етапів є збір інформації. Сторони мають чітко визначити, які саме персональні дані будуть збиратися та для яких цілей. Крім того, інформація про збирання та обробку персональних даних повинна бути доступною для всіх учасників договору у формі політики конфіденційності. Це дає змогу сторонам отримати прозоре уявлення про обсяг та мету використання їхніх персональних даних. Також важливою умовою є згода суб'єкта даних. Збирання та обробка персональних даних можуть здійснюватися лише за умови отримання вільної та свідомої згоди від суб'єкта даних. Сторони повинні бути належним чином поінформовані про цілі та обсяг обробки їхніх даних, щоб мати можливість прийняти обґрунтоване рішення. Окрему увагу потрібно

приділити захисту персональних даних. Сторони електронного договору зобов'язані впроваджувати необхідні технічні та організаційні заходи для запобігання несанкціонованому доступу, втраті або пошкодженню персональних даних. Ці заходи забезпечують безпеку інформації та підтримують довіру між учасниками угоди.

Виклики та перспективи розвитку електронної комерції в Україні можна розглянути через кілька основних аспектів: технічні бар'єри та кібербезпека, проблеми правозастосування, а також потенціал для розвитку та зміни в законодавстві.

Технічні бар'єри залишаються значною проблемою для електронної комерції в Україні. Одним із ключових викликів є недостатньо розвинена інфраструктура інтернету в регіонах, що ускладнює доступ споживачів до онлайн-платформ. Багато потенційних покупців не мають стабільного та швидкого доступу до інтернету, що знижує ефективність електронних продажів у певних областях. Крім того, інтеграція новітніх технологій у сфері електронної комерції, таких як штучний інтелект, хмарні технології та мобільні додатки, вимагає від компаній значних інвестицій у модернізацію та підтримку цифрових платформ. Це може бути дорогим і складним процесом, особливо для малих і середніх підприємств.

Кібербезпека є ще однією ключовою проблемою. Зі зростанням обсягу онлайн-транзакцій підвищується ризик кібератак, витоку даних та шахрайства. Захист персональних даних покупців та запобігання несанкціонованому доступу до систем електронної комерції стає все важливішим. Для цього необхідне впровадження надійних систем шифрування, багаторівневих систем аутентифікації та моніторинг потенційних загроз. Багато українських компаній ще не мають належного рівня кіберзахисту, що може загрожувати безпеці даних користувачів.

У сфері електронної комерції в Україні існують певні проблеми із правозастосуванням. Це стосується як захисту прав споживачів, так і дотримання правової бази з боку самих інтернет-магазинів. Однією з проблем є недосконале законодавство, яке не завжди охоплює новітні форми онлайн-торгівлі та не адаптоване до швидкого розвитку технологій. Складність контролю за діяльністю онлайн-платформ також є викликом для державних органів. Не всі інтернет-магазини дотримуються правил ведення бізнесу, що може призвести до порушення прав покупців. Це стосується, зокрема, питань якості товарів, гарантійного обслуговування, повернення товарів тощо.

Також існує проблема правової невизначеності в контексті транскордонних операцій. Оскільки багато українських покупців купують товари на закордонних платформах, виникають питання щодо юрисдикції, прав споживачів та захисту даних у міжнародному контексті.

Незважаючи на виклики, електронна комерція в Україні має значний потенціал для розвитку. Зокрема, зростаюча популярність онлайн-шопінгу серед молодого покоління, розширення доступу до мобільних технологій та інтернету сприяють підвищенню обсягів продажів в електронному середовищі.

Підвищення довіри до електронної комерції – важлива перспектива. Що більше користувачі довіряють онлайн-торгівлі та мають позитивний досвід покупок, то швидше

розвиватиметься цей сектор. У цьому контексті важливу роль відіграє вдосконалення кібербезпеки та підвищення якості сервісу з боку компаній.

Щодо законодавства, на сьогодні є потреба у створенні більш чітких і сучасних нормативно-правових актів, які б регулювали відносини у сфері електронної комерції. Необхідно вдосконалити закони щодо захисту прав споживачів, електронних платежів та захисту персональних даних.

Перспективним напрямом є також спрощення регуляторних процедур для малого та середнього бізнесу, який працює в електронній комерції. Це може включати спрощену реєстрацію онлайн-бізнесу, полегшення податкового навантаження та створення умов для більш швидкої інтеграції нових технологій [11].

Розвиток інноваційних фінансових рішень, таких як цифрові валюти, мобільні платежі та інтеграція фінтех у платформи електронної комерції, також сприятиме розширенню ринку і підвищенню доступності сервісів для населення.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна сказати, що електронна комерція в Україні є новою та перспективною сферою діяльності, яка активно розвивається завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям. Попри її стрімке зростання та численні переваги для споживачів і бізнесу, існує потреба у вдосконаленні нормативно-правової бази, особливо в контексті гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

Важливим кроком на цьому шляху є впровадження чітких правил та регулювань для всіх учасників ринку, забезпечення прозорості комерційної діяльності, захисту прав споживачів і поліпшення інфраструктури для зручнішого доступу до онлайн-торгівлі. Це включає як технічні, так і правові аспекти, які потребують посиленого нагляду, зокрема у сфері захисту персональних даних, забезпечення кібербезпеки та правозастосування.

Отже, незважаючи на значний потенціал електронної комерції, для її подальшого успішного розвитку в Україні необхідно вирішити ряд проблем, що стосуються правового врегулювання, технічної інфраструктури та довіри споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про електронну комерцію : Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

2. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, Інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять. *Бізнес Інформ.* 2014. № 8. С. 184–188.

3. Шкригун Ю. О. «Електронний бізнес», «електронна комерція» та «електронна торгівля»: відмінності й особливості. *Управління економікою: теорія та практика* : зб. наук. праць. К. : ІЕП НАНУ, 2020. С. 312–325.

4. Зеліско А. М., Байцар Р. І. Розвиток нормативно-правового регулювання електронної комерції в Україні. *Стандартизація. Сертифікація. Якість.* 2016. № 3. С. 39–44.

5. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні / Полях В. М., Кривошеєва Н. М., Клочко В. М., Шарапова О. М., Чуйко Н. В. *ScienceRise.* 2017. № 5. С. 11–17.

6. Возний М. І. Міжнародна електронна торгівля. *Проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. наук. праць Буковин. ун-ту. Економічні науки. 2014. Вип. 7. С. 243–252.

7. Український центр європейської політики / Ukrainian Centre for European Policy. URL : https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/ucep_report_e commerce_31.05.2021.pdf

8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1024-XII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text

9. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 № 2155-VIII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

10. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 № 2297-VI / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

11. Пархоменко Д. В. Розвиток електронної комерції в Україні. *Економіка і менеджмент 2023: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 6–7 квіт. 2023 р. У 6 т. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2023. Т. 3. С. 94–96. URL : http://www.confcontact.com/2023-ekonomika-i-menedzhment/5_Parkhomenko.pdf

REFERENCES

1. Pro elektronnu komertsiiu : Zakon Ukrainy vid 3 veresnia 2015 r. № 675-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

2. Yevtushenko D. D. Elektronnyi biznes, elektronna komertsiia, Internet-torhivlia: sutnist ta vzaiemozviazok poniat. *Biznes Inform.* 2014. № 8. S. 184–188.

3. Shkryhun Yu. O. «Elektronnyi biznes», «elektronna komertsiia» ta «elektronna torhivlia»: vidminnosti y osoblyvosti. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka* : zb. nauk. prats. K. : IEP NANU, 2020. S. 312–325.

4. Zelisko A. M., Baitsar R. I. Rozvytok normatyvno-pravovoho rehuliuvannia elektronnoi komertsii v Ukraini. *Standartyzatsiia. Sertyfikatsiia. Yakist.* 2016. № 3. S. 39–44.

5. Elektronna komertsiia: teoretyko-pravovi zasady ta suchasnyi stan v Ukraini / Poliakh V. M., Kryvosheieva N. M., Klochko V. M., Sharapova O. M., Chuiko N. V. *ScienceRise.* 2017. № 5. S. 11–17.

6. Voznyi M. I. Mizhnarodna elektronna torhivlia. *Problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini* : zb. nauk. prats Bukovyn. un-tu. Ekonomichni nauky. 2014. Vyp. 7. S. 243–252.

7. Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky / Ukrainian Centre for European Policy. URL : https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/ucep_report_e commerce_31.05.2021.pdf

8. Pro zakhyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 r. № 1024-XII / Verkhovna Rada Ukrainy // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text

9. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 № 2155-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

10. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2010 № 2297-VI / Verkhovna Rada Ukrainy // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

11. Parkhomenko D. V. Rozvytok elektronnoi komertsii v Ukraini. *Ekonomika i menedzhment 2023: perspektyvy intehratsii ta innovatsiinoho rozvytku* : zb. nauk. prats Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 6–7 kvit. 2023 r. U 6 t. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 2023. T. 3. S. 94–96. URL : http://www.confcontact.com/2023-ekonomika-i-menedzhment/5_Parkhomenko.pdf

N. M. Binyuk, L. V. Batiuk. IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW NORMS ON THE REGULATION OF ELECTRONIC COMMERCE

The article analyzes the process of e-commerce development and its adaptation to Ukrainian legislation.

E-commerce in Ukraine is actively developing, but requires improvement of legislation to comply with European standards. The article explores the concept of e-commerce in the Ukrainian legal field, identifies problems of regulating online sales and consumer distrust. Existing scientific works are analyzed and the relevance of the topic is substantiated. The definition of e-commerce, the need to harmonize legislation with the EU and specific steps for this are considered. The rights and obligations of sellers and buyers, the features of electronic contracts and personal data protection are described in detail. Key development challenges (technical barriers, cybersecurity, law enforcement) and prospects (growing popularity, increasing trust, improving legislation) are identified. The conclusions emphasize the importance of solving existing problems for the further successful development of e-commerce in Ukraine.

The importance of implementing the European model of institutional regulation in connection with the signing of the Association Agreement with the EU is emphasized. A list of specific steps necessary to harmonize national legislation with EU law in the field of e-commerce is provided, including expanding information for consumers, regulating online marketplaces, combating unfair practices, regulating digital content, prohibiting geo-blocking, eliminating excessive fees, strengthening market surveillance, introducing alternative dispute resolution methods, simplifying taxation and customs clearance, ensuring transparent delivery, and increasing competition.

The conclusions of the article emphasize that e-commerce is a new and promising area in Ukraine that requires further improvement of the regulatory framework, especially in the context of European integration. The importance of implementing clear rules for all market participants, ensuring transparency, protecting consumer rights, and improving infrastructure is emphasized. The author concludes that for the successful development of e-commerce, it is necessary to solve a number of problems related to legal regulation, technical infrastructure, and consumer trust.

Keywords: *e-commerce, Ukrainian legislation, digitalization, e-commerce problems, digital technologies, business, trade.*

Стаття надійшла до редколегії 10 лютого 2025 року

УДК 347.9:004.8
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.268-279

S. G. Denysiuk,
Doctor of Political Science, Professor,
Professor of the Department of International Law
and the rights of the European Union,
State Tax University
e-mail: s.h.denysiuk@dpu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-1489-2236;
V. P. Kononenko,
Doctor of Law Sciences,
Professor of the Department of International Law and
the rights of the European Union, State Tax University,
Associate Professor, Department of International
Economic Relations and Tourist Business,
V. N. Karazin Kharkiv National University.
Associated Member of the Center for Constitutionalism
and Human Rights of the European Humanities
University (Vilnius, Lithuania)
e-mail: v.kononenko@karazin.ua
ORCID ID 0000-0002-6461-7072

THE PROBLEM OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE HARMFUL CONSEQUENCES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS

The article explores the issue of legal responsibility for damage caused by the use of artificial intelligence (AI) systems. It discusses the phenomenon of the „responsibility gap" and its impact on legal regulation. The article analyzes conceptual approaches to determining the subject of responsibility in the context of autonomous AI functioning and the specifics of its learning process.

The challenges of law enforcement arising from the probabilistic nature of AI's operation, its ability to self-learn, and the „black box" problem are examined. Special attention is given to the issue of AI hallucination, when the system generates false or non-existent data, complicating the establishment of causal relationships and identifying the responsible party.

The article examines three main forms of „responsibility gap": true gap, apparent gap, and the „dilution of responsibility" caused by multi-level interactions of different subjects. Possible legal mechanisms for addressing these issues are analyzed, including the introduction of special responsibility regimes for AI developers, owners, and users.

© Denysiuk S. G., Kononenko V. P., 2025

The international experience of regulating AI is also discussed, with a focus on the provisions of the new European AI Act, which establishes a risk-based approach to responsibility. The conclusion is made about the need to adapt existing legal concepts and develop new regulatory models capable of accounting for the characteristics of autonomous systems.

Keywords: *artificial intelligence, legal responsibility, responsibility gap, civil liability, technological hallucination, law enforcement challenges.*

Problem Statement. The rapid development and widespread use of artificial intelligence (AI) systems pose significant challenges to legal responsibility frameworks. Traditional legal doctrines, based on clear attribution of fault and causality, struggle to accommodate AI's probabilistic decision-making, self-learning capabilities, and opaque „black-box" mechanisms. The concept of the „responsibility gap" (or „accountability gap") has emerged as a central issue, highlighting difficulties in assigning liability when AI systems cause harm without a clear human agent responsible for their actions.

A particularly complex issue arises with AI hallucination, where AI-generated outputs include false, misleading, or non-existent information without a discernible causal link to human intent or technical error. This phenomenon exacerbates the challenge of legal accountability, as neither developers, system owners, nor end-users can be directly attributed responsibility in such cases.

Furthermore, the classification of responsibility gaps remains unresolved. This study differentiates between (1) true responsibility gaps, where accountability is objectively impossible due to AI's autonomous nature; (2) perceived responsibility gaps, resulting from current technological limitations but potentially solvable in the future; and (3) responsibility diffusion, where multiple actors (developers, operators, users) share indirect responsibility without clear attribution.

International legal frameworks, including the European AI Act, attempt to address these issues by imposing risk-based regulations. However, existing legal instruments remain insufficient in defining AI liability models. This article explores possible legal solutions, emphasizing the need for new regulatory mechanisms that ensure accountability while considering AI's unique characteristics.

The purpose of the article is to analyze legal liability for harm caused by artificial intelligence systems, focusing on the „liability gap" in legal regulation.

The current state of research on the topic. Recently, the issue of liability for damage (losses) that may be caused by the use of artificial intelligence (AI) systems and applications has been actively discussed in philosophical and legal literature. Advances in AI development can be applied in fields such as design, marketing, and medicine, as well as for committing unlawful actions, particularly in the sphere of information relations. Moreover, there is a possibility that AI itself may pose a potential threat.

In English-language legal literature, the term „responsibility gap" is commonly used, which translates as a „gap in liability" or „liability loophole". In Ukrainian legal scholarship, this concept has not yet been explored in the context of civil liability, and accordingly, the

term is not widely used. Therefore, the issue of assigning liability for harm caused by AI remains one of the most debated topics in academic circles.

Both foreign (Dyson G. , Barrat James, Calo R., Kumparak G., Vinge V.) and Ukrainian (P. Andrushka, V. Bryzhko, V. Hryshchuk, M. Karchevskyi, V. Kharchenko, et al.) scholars have devoted attention to the issue of information security protection.

However, the impact of AI development on legal relations and the question of AI liability remain insufficiently studied.

Presentation of the main material. To begin with, it is essential to define the scope and terminology of the issue. For example, what exactly causes harm—technologies or systems? Why is it difficult to assign liability? Why is it challenging to identify the responsible party? What does the term "responsibility gap" mean? How do legal consequences vary depending on the technological causes involved in the development and use of AI?

Experts note that the „responsibility gap“ leads to impunity for those who cause harm and creates legal uncertainty. Logically, in the era of widespread digitalization, this issue becomes particularly pressing.

In international legal practice, the term „artificial intelligence system“ refers to a computer program that incorporates AI technology as a component [1]. However, Ukrainian legislation does not use the term „AI system“.

For the purposes of this article, AI systems will be considered as software-hardware complexes that utilize machine learning algorithms, neural networks, expert systems, or other methods to analyze data, make decisions, and perform tasks that traditionally required human intelligence.

Such systems include:

Autonomous agents (e.g., robotic systems, unmanned vehicles);

Generative models (e.g., ChatGPT, DALL·E, Midjourney);

Recommendation systems (e.g., Netflix, YouTube, Amazon);

Financial and legal algorithms (e.g., automated contract analysis and risk assessment systems);

Medical AI systems (e.g., disease diagnostics, personalized treatment).

Thus, „AI systems“ is a broad concept that encompasses various types of technologies capable of adapting, learning, and making decisions. In the context of legal liability, it is crucial to determine whether the discussion pertains to individual algorithms, integrated systems, or autonomous agents.

Of course, AI technologies do not inherently make independent decisions, which means that harm is typically caused by a person, organization, or state as a result of using an AI system or application [2]. It is well known that AI technologies function within AI systems, which is a key distinction between AI systems and conventional computer programs. The specificity of AI technology lies in the following aspects.

Firstly, all AI technologies inherently produce probabilistic outcomes. Machine learning models perform computations that yield a predictive value with a given level of accuracy, which is then used by humans to make decisions. The probabilistic nature of this value is an intrinsic characteristic of AI technologies. This can be referred to as the „inherent error of an AI model“.

From the perspective of legal liability, the probabilistic nature of AI-generated results means that there is no direct causal link between the harm caused and the actions of the individual responsible for ensuring effective control over AI systems and applications. This becomes particularly relevant when an AI system produces an incorrect result within the acceptable margin of error defined by the model.

Moreover, the architecture of an AI model is dynamic at the operational stage and may change during the learning process. This learning can take place either with human involvement (supervised learning) or without it (unsupervised learning) [2]. In the case of supervised learning, an individual using the model can exercise effective control by either adapting the AI model to new data or modifying it. This should be taken into account when determining liability for adverse consequences resulting from the use of a non-self-learning model.

However, human oversight becomes significantly more difficult when dealing with AI models that evolve autonomously within self-learning systems integrated into autonomous devices. This creates challenges in identifying the party responsible for damages caused by the actions of such autonomous AI-driven devices.

Thus, AI technologies possess several unique features that complicate the identification of a liable party. These include: the probabilistic nature of AI-generated results, which inherently contain errors that do not stem from human fault; the dynamic properties of software architecture, which allow AI models to change their behavior throughout their lifecycle; the operational integration of machine learning models into software or hardware-software systems, making it difficult to pinpoint the specific component responsible for system failures leading to adverse outcomes. These characteristics of AI technologies contribute to the „accountability gap“ [3].

The accountability gap is a consequence of the „blurring“ of technological control domains caused by the technological characteristics of a program or device. Accountability is a specific technological phenomenon. The category of fault must be applied to the appropriate entity, whose identification falls within the realm of technical expertise. When technical expertise cannot identify the perpetrator of the harm, the legal phenomenon of the „responsibility gap“ arises. This term is associated with the problem of assigning responsibility for harm caused by AI.

The classic rule for assigning any responsibility, including civil responsibility, correctly asserts that an agent can be considered responsible only if they know specific facts related to their actions and if they are capable of freely making a decision to act and choose one of the available alternative actions based on those facts [3].

However, AI systems and applications create a new situation where the manufacturer is unable to predict their future behavior, leading to the legal issue of assigning legal responsibility for harm caused by the use of AI systems and applications to specific individuals or parties, especially when no unlawful behavior is present. As a result, society faces a responsibility gap that cannot be overcome using traditional concepts of accountability [4].

The „responsibility gap“ as a legal problem was accurately described by A. Matthias in 2004. He identified the main cause of the emergence of „responsibility gaps“ as the ability of autonomous AI systems to learn [3]. That is, it concerns the ability of systems to self-develop.

However, the existence of the described problem of the „responsibility gap“ concerning the adverse consequences of AI usage is not recognized by all experts. Therefore, three main approaches to this issue can be identified. Proponents of the „fatalism“ approach (F. Antonio de Sio and G. Mecacci) regard the „responsibility gap“ as an unsolvable problem [4; 5]. Proponents of the „defeationism“ approach reject the problem of the „responsibility gap“ as erroneous [6]. Those who adhere to the opinion that the existing legal regulation of AI is sufficient can be classified as proponents of „defeationism“ [7].

The approach, according to which the „responsibility gap“ is recognized and proposed to be resolved through the introduction of new technical and/or legal tools, was referred to by F. Antonio de Sio and G. Mecacci as „resolutionism“, with two options for addressing this issue: technical and legal [4].

Currently, there is no generally accepted definition of the „responsibility gap“ in the context of AI usage. However, given the need to form a legal framework for the distribution of responsibility for harm caused by AI, the term "responsibility gap" may be used to describe a legal phenomenon characterized by difficulties in identifying the perpetrator of harm and holding specific individuals accountable. This concept should receive a clear doctrinal definition, and its causes should be classified to facilitate the search for ways to address the „responsibility gap“ through legal means [4]. Thus, the „responsibility gap“ is a legal situation in which it is impossible to clearly identify the entity responsible for a specific offense or harmful consequences arising from actions or omissions, particularly in the fields of new technologies, international law, or complex managerial decisions.

In the context of AI usage, the „responsibility gap“ may refer to a situation where it is unclear who should be held responsible for harm: the algorithm developer, the system owner, the user, or the system itself (which is currently legally impossible).

It is known that the legal elements of a general tort include: 1) the presence of harm; 2) the unlawful nature of the person’s behavior; 3) a causal link between the actions of the perpetrator and the harm; 4) the fault of the person who caused the harm.

When the use of AI technologies leads to a situation where the error cannot be attributed to a specific individual, it becomes impossible to establish certain elements of the legal composition of a tort: the unlawful nature of the behavior of the person(s) when none of the participants in the system or AI application lifecycle has violated the law or instructions; the causal link between the actions of the perpetrator and the harm; fault. In the case of harm caused by an AI system or application, the only certain fact is the occurrence of harm.

Accordingly, the main problems of holding someone accountable for harm caused by AI are identifying the perpetrator and the absence of fault when they could not have influenced the adverse consequences of using AI in any other way than by refusing to use it. Protective obligations arising from harm caused by the use of an AI system or application belong to the group of tort obligations, characterized by the specific means of causing harm. Today, the following types of special torts are known: a) harm caused by activities that create a heightened danger to others; b) harm caused by defects in products, works, or services.

What types of special torts can be applied to protective obligations arising from harm caused by AI?

1. Responsibility of the Owner of a Hazardous Source. One of the most well-known applications of AI that exhibits such features today is the highly autonomous vehicle. It is obvious that soon other AI applications will emerge, including fully autonomous assistant robots with a wide range of functions. In some AI applications, such as in an unmanned vehicle, the driver does not have a steering wheel or pedals at all. Such designs imply the responsibility of the owner without fault in cases of losing control over the object, but not responsibility for the unavoidable errors of others, such as the errors of the developer or inherent flaws in the model. Therefore, the presumption of fault seems theoretically unfounded. Moreover, the composition of this special tort does not exclude the necessity of establishing a causal link and the unlawfulness of the owner's actions. Accordingly, placing responsibility for someone else's actions (or inaction) on the owner within this framework is impossible on its own: there is a lack of legal tools to fill at least two missing elements of the composition.

2. Responsibility for Damage Caused by Defects in Goods. Harm caused by design defects or other flaws in a product, as well as by insufficient or misleading information about the product, should be compensated by the seller or manufacturer of the product regardless of their fault and whether the victim had a contractual relationship with them (Article 1209 as amended by Law No. 3390-VI of May 19, 2011). In this case, the problematic element of the tort composition is the presence of a causal link between the defect (error) in the AI system or application and the damage, because: a) the concept of a defect (error) is not legally defined in Ukrainian legislation; b) the properties of the system or application can change under the influence of the user. Accordingly, for this construction, it is problematic to establish two elements of the tort composition.

The problem of responsibility arises from the inability to establish the necessary elements of the legal composition of a tort committed using AI. This is an extremely undesirable situation, so it is necessary to find ways to eliminate it. To place responsibility on a specific person (or persons), it is necessary to develop legal tools to fill the missing elements of the tort composition committed using AI.

As mentioned earlier, the „responsibility gap“ is one of the legal consequences of technologically blurred accountability. However, „gaps in accountability“ can be caused by various technological reasons. The technological "accountability gap" occurs when harm is caused by the use of AI in at least two situations: the inherent error in the AI model is objectively unavoidable (for example, object recognition errors despite sufficient training of an unmanned aerial vehicle); and the inherent error in the AI model is excluded through expert analysis, but the search for the „author“ of the error is significantly complicated due to the complexity of the AI system or application in which the failure occurred (the „black box“ problem) [5]. Even more complicating this issue is the category of „AI hallucination“, where an AI chatbot generates invented, incorrect, or unfounded information in response to queries. In this situation, the program itself unintentionally creates erroneous content, which can have significant consequences in certain areas of human activity.

From a legal perspective, an inherent error in the AI model means the inability to establish three elements of the legal composition of a civil law violation: a) the causal link between the harm and the actions of the person using the system or AI application; b) the fault of that person; c) unlawfulness. This phenomenon seems to be the closest to what is already referred to as a „responsibility gap" [8].

When technical expertise has ruled out the inherent error in the AI model but is still unable to determine whose actions caused the error, it seems to be a case of an apparent „accountability gap". Although, with the current level of technology, there is a subjective impossibility of identifying the „author" of the error, in the future, such a possibility may arise, and then the causal link can be established (along with other elements of the composition). In such a situation, the apparent „responsibility gap" will be removed, essentially by technical means. A. Malgina believes that, given today's level of technology, the apparent „responsibility gap" can only be overcome by legal means, just as in the first situation. Apparently, legal means for eliminating true and apparent „responsibility gaps" should be conceptually similar [9].

In our opinion, A. Malgina's position on the apparent „responsibility gap" raises several critical points. First, it is based on the assumption that future technological development will inevitably allow the establishment of a causal link and, accordingly, the identification of the responsible party. However, such a prediction is purely hypothetical and does not take into account possible new challenges, particularly the increasing complexity of AI models, which could make their behavior even less transparent.

Second, the author essentially reduces the problem to a matter of time, arguing that technical means will eventually resolve the responsibility gap. This overlooks situations where, even with advanced technological development, responsibility will still remain blurry due to the layered nature of AI development and usage.

Third, the assertion that the apparent „responsibility gap" can today only be overcome by legal means is not undisputed. Legal mechanisms can only partially compensate for gaps in establishing responsibility, but they do not eliminate the uncertainty regarding the party responsible for the error. Moreover, equating the approaches to resolving true and apparent responsibility gaps is problematic because the nature of these phenomena is different: a true gap arises from the objective impossibility of identifying the culprit, while an apparent gap may be related to a lack of knowledge or technology at a particular time. This problem becomes especially acute in cases of „AI hallucination", as we mentioned earlier. This occurs when the system generates false or non-existent facts without clear causal links. In such situations, responsibility cannot be attributed either to the developers or the users, since the algorithm itself operates unpredictably, and the mistakes have no obvious „author". This further complicates the establishment of responsibility and contradicts Malgina's assumption that technological development will automatically resolve the problem.

Thus, her position is overly optimistic regarding the capabilities of technological progress and insufficiently accounts for the complexity of the legal and ethical aspects of AI responsibility. The concept of a „responsibility gap" should be distinguished from „dilution of responsibility". The latter refers to a situation where it becomes difficult to identify the cause

of harm due to the so-called "many hands" problem, where the operation of an AI system controlling an AI application is mediated by the actions of multiple parties: the manufacturer, owner, dispatcher, operator, maintenance personnel, cloud infrastructure owner, and other participants in the AI application's lifecycle. In such a case, the identification of the responsible party is determined by the quality and depth of the technical expertise, which must identify the individuals whose actions led to the error causing the adverse consequences of using the AI application. In this case, it is possible to establish the elements of a civil wrong.

Therefore, analysts believe that „responsibility gaps" for harm caused by AI use can be divided into the following types: a true responsibility gap – the objective impossibility of identifying the cause of harm due to the occurrence of adverse consequences from an inherent error in the AI model that operates within the AI system (independent of the controlling subject); an apparent responsibility gap – the subjective impossibility of identifying the cause of harm due to the occurrence of adverse consequences from an AI system error when the conclusions of technical expertise fail to establish the fault of a specific person (or people) due to unclear error etiology (the „black box" problem), which is not an inherent error of the specific AI model; and the „dilution of responsibility" – the subjective impossibility of identifying the cause of harm due to the occurrence of adverse consequences from using an AI application, when the operation of the AI system is mediated by the actions of many participants in the lifecycle of the AI application.

In December 2023, the European Union adopted the Artificial Intelligence Act, which introduced clear requirements and obligations for developers and deployers of AI systems concerning their specific use. This law establishes a unified structure for all EU countries, based on the definition of AI and risk assessment. For example, high-risk AI systems, such as medical software or AI systems used for recruitment or security purposes, must comply with strict requirements, including risk mitigation systems, high-quality data sets, clear user information, and human oversight [10].

Particularly, AI systems that allow governments or companies to „assess social indicators" are considered to present an obvious threat to basic human rights and are therefore banned. Such especially harmful uses of artificial intelligence include: exploiting vulnerabilities of individuals, manipulation, and the use of subconscious techniques; social scoring for governmental and private purposes; individual predictive policing based exclusively on profiling people; indiscriminate scraping of the internet or surveillance cameras to obtain facial images for creating or expanding databases; emotion recognition in workplaces and educational institutions, except for medical reasons or security purposes; biometric categorization of individuals to determine their race, political views, union membership, religious or philosophical beliefs, or sexual orientation. Labeling or filtering data sets and categorizing data in law enforcement still remain permissible; however, real-time remote biometric identification in public spaces by law enforcement is subject to certain exceptions.

The classification of risks is based on the intended purpose of the AI system, in accordance with the current EU legislation on product safety. Therefore, classification depends on the function of the specific AI system and its particular goals, methods, and uses [10].

The AI Act also establishes two advisory bodies to provide expert input: a Scientific Group and an Advisory Forum. These bodies will provide information from stakeholders and interdisciplinary scientific communities, informing decision-making and ensuring a balanced approach to the development of artificial intelligence [10].

As mentioned earlier, it is also possible that AI itself could pose an indirect potential threat, for example, when used to protect critical infrastructure. One of the most promising applications of AI in the energy sector is the prediction of potential threats and risk assessment for critical infrastructure. AI enables detailed analysis of past incidents, as well as the current state of systems, allowing for the creation of accurate predictions regarding future attacks and improving the defense strategies for energy facilities. Such systems could become a crucial tool in combating cyber threats, enabling energy companies to respond to potential risks in a timely manner (especially for energy institutions) [11, с 182].

One of the key advantages of AI in this case is the ability to dynamically update predictions in real-time. When conditions change, such as an increase in hacker group activities or shifts in external factors, AI can quickly adapt its predictions, ensuring that defense strategies are constantly updated. In today's aggressive environment, the ability to promptly adjust forecasts and strategic decisions will be a significant advantage for energy companies [11, с 183].

However, despite the numerous advantages, the implementation of AI-powered video surveillance systems is associated with certain challenges. One of the main issues is privacy. Since these systems collect and process vast amounts of data, including video footage and personal information, there is a need for strict data protection measures and adherence to privacy regulations. Maintaining the right balance between security and privacy is crucial to ensuring public trust and the acceptance of these technologies [12].

Thus, AI has become an integral part of our lives, helping humanity in many areas. However, there is a need for a government program to stimulate the development of AI and its environment, which should be careful and balanced. It is already clear today that uncontrolled development of these technologies poses a great threat to humanity. These systems are actively used by the armed forces of various countries, and their autonomy brings this issue to the forefront at the level of international law, human rights, humanitarian law, and national security. However, there remain several technical, legal, and ethical challenges.

While the legal aspect can still be regulated, including through some classic precedents of Anglo-Saxon law, other challenges are more complex. Regarding the first (legal), we suggest considering the opinion of Judge Cardozo in the decision of the New York Court of Appeals in the case McPherson v. Buick Motor Co. (1916) regarding consumer protection from harm caused directly by dangerous goods, such as mis-labeled poisons, and expanding the applicability of this precedent to cases of harm caused by a product that becomes hazardous due to the manufacturer's negligence. [13, с. 429], This corresponds to the situation of „AI hallucination", where erroneous actions may pose a danger. Similarly, the standard requirement to avoid negligence towards others, as formulated in the case Donoghue V. Stevenson (1932), applies to all cases regardless of the specific circumstances of harm being caused [13, с. 179].

Conclusions.

1. The issue of legal liability for harm caused by the use of artificial intelligence systems is related to the „responsibility gap", which arises due to the inability to clearly identify the responsible party. This complicates the application of classical legal approaches to accountability, particularly due to the absence of a clear cause-and-effect relationship and the difficulty in establishing fault.

2. A feature of artificial intelligence technologies is their ability to self-learn, which complicates predicting their behavior and the responsibility of manufacturers, operators, or users. There is also the risk of „AI hallucination", where the system generates false or fabricated information, potentially leading to significant legal consequences without a clearly identified perpetrator.

3. The lack of a clear definition of „artificial intelligence systems" and mechanisms for their accountability in Ukraine's legal system creates a normative vacuum. This complicates legal enforcement in cases of harm caused by AI, necessitating the development of new legislation or the adaptation of existing legal norms to the challenges of technological progress.

4. International law continues to debate potential approaches to overcoming the „responsibility gap". Both technical and legal methods are discussed, but a unified solution has not yet been reached. The European Union has already adopted legislation on AI, establishing different levels of regulation depending on the risks associated with the use of these technologies.

5. Addressing the issue of AI system liability requires a comprehensive approach, which includes improving legal regulation, creating mechanisms for monitoring the development and use of AI, and introducing effective technical means for tracking and analyzing the actions of these systems. This will help avoid legal uncertainty and ensure a balance between technological progress and legal guarantees of safety.

6. The „responsibility gap" is a legal situation in which it is impossible to clearly determine the party responsible for a specific violation or harmful consequences resulting from actions or omissions, especially in the context of emerging technologies, international law, or complex management decisions. In the context of AI, the „responsibility gap" could mean a situation where it is unclear who should be held accountable for the harm: the algorithm's developer, the system owner, the user, or the system itself (which is currently legally impossible).

REFERENCES

1. Draft Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and The Rule of Law. Committee on Artificial Intelligence (CAI). Strasbourg, 18 December 2023. URL : https://rm.coe.int/cai-2023-28-draft-framework-convention/1680ade043 (accessed on 30.01.2025).

2. Melnikova E., Surov I. Legal. Status of Artificial Intelligence from Quantum-Theoretic Perspective. *BRICS Law Journal.* 2023. Vol. X. Is. 4. P. 22.

3. Matthias A. The responsibility gap: Ascribing responsibility for the actions of learning automata. *Ethics and Information Technology.* 2004. Vol. 6, № 3. P. 175. DOI 10.1007/s10676-004-3422-1

4. Santoni de Sio F., Mecacci G. Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them. *Philosophy & Technology*. 2021. Vol. 34. P. 1057–1084 DOI 10.1007/s13347-021-00450-x ; URL : https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-021-00450-x (accessed on 30.01.2025).

5. Sparrow R. Killer robots. *Journal of Applied Philosophy*. 2007. Vol. 24, № 1. P. 62–77. DOI 10.1111/j.1468-5930.2007.00346.x

6. Simpson T. W., Müller V. C. Just war and robots' killings. The Philosophical Quarterly. 2016. Vol. 66, Is. 263. P. 302–322. DOI 10.1093/pq/pqv075

7. Burri T. International Law and Artificial Intelligence. *German Yearbook of International Law*. 2017. Berlin : Duncker & Humblot, 2019. Vol. 60. P. 101.

8. Königs P. Artificial intelligence and responsibility gaps: what is the problem? *Ethics and Information Technology*. 2022. Vol. 24, № 3. DOI 10.1007/s10676-022-09643-0; Santoni de Sio F., Mecacci G. Op. cit.

9. Malgina A. IT technologies, artificial intelligence and law. URL : https://www.eurointegration.com (accessed on 30.01.2025).

10. Otsokolich V. The European Law on Artificial Intelligence has entered into force. 08.08.2024 / Ligazakon. URL : https://biz.ligazakon.net/analitycs/229699_nabuv-chinnost-vropeyskiy-zakon-pro-shtuchniy-ntelekt-pro-osnovn-vimogi-ta-zobovyazannya-pri-vikoristann-shtuchnogo-ntelektu (accessed on 30.01.2025).

11. Dorogy Ya. Yu., Tsurkan V. V., Doroga-Ivanyuk O. O. Using artificial intelligence in protecting critical infrastructure of energy sector institutions. *Energy security in the era of digital transformation* : VI scientific and practical conference of the Institute of Modeling Problems in Energy named after G. E. Pukhov of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, December 13, 2024). IPME named after G.E. Pukhov of the NAS of Ukraine. Kyiv, 2024. P. 180–183.

12. Improving critical infrastructure protection with AI-powered video surveillance / TVT Digital. 15.09.2023. URL : https://tvtdigital.com.ua/pokrashchennia-zakhystu-krytychno-vazhlyvoi-infrastruktury-za-dopomohoiu-videosposterezhennia-zi-shtuchnym-intelektom/ (accessed on 30.01.2025).

13. Kononenko V. P. Judicial precedent in international and national law : monograph. Odessa : Phoenix, 2013. 512 p.

С. Г. Денисюк, В. П. Кононенко. ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКІДЛИВІ НАСЛІДКИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджується проблема юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну використанням систем штучного інтелекту (ШІ). Розглядається феномен «розриву відповідальності» (responsibility gap) та його вплив на правове регулювання. Аналізуються концептуальні підходи до визначення суб'єкта відповідальності в умовах автономного функціонування ШІ та особливостей його навчання.

Розкриваються складнощі правозастосування, зумовлені імовірнісним характером роботи ШІ, його здатністю до самонавчання та проблемою «чорної скриньки». Окрему увагу приділено питанням технологічного «галюцинування» ШІ (AI hallucination), коли

система генерує помилкові або неіснуючі дані, ускладнюючи встановлення причинно-наслідкових зв'язків та відповідального суб'єкта.

У статті розглядаються три основні форми «розриву відповідальності»: істинний розрив, уявний розрив та «розмивання відповідальності», спричинене багаторівневою взаємодією різних суб'єктів. Аналізуються можливі юридичні механізми усунення цих проблем, зокрема запровадження спеціальних режимів відповідальності для розробників, власників і користувачів ШІ.

Окремо проаналізовано міжнародний досвід регулювання ШІ, зокрема положення нового Європейського закону про ШІ, що встановлює ризик-орієнтований підхід до відповідальності. Робиться висновок про необхідність адаптації існуючих правових концепцій та розробки нових регуляторних моделей, здатних враховувати особливості автономних систем.

Ключові слова: *штучний інтелект, юридична відповідальність, розрив відповідальності, цивільно-правова відповідальність, технологічне галюцинування, проблеми правозастосування.*

Стаття надійшла до редколегії 4 лютого 2025 року

УДК 342.4
DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.280-287

Я. Ф. Фокін,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
e-mail: fokin8@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4625-2006

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ПРАВОВЕ ПОЛЕ УКРАЇНИ: СЕКТОРАЛЬНІ РЕФОРМИ ТА ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС

У статті досліджується процес імплементації європейських стандартів у правову систему України, зокрема законодавча адаптація, секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. Незважаючи на триваючу військову агресію, Україна демонструє стійкість і рішучість у наближенні до членства в Європейському Союзі. Проаналізовано ключові етапи євроінтеграції, зокрема ухвалення переговорних рамок та початок офіційних переговорів про вступ у червні 2024 року.

Окрему увагу приділено судовій реформі, охоплюючи оновлення Вищої ради правосуддя, відбір суддів Конституційного Суду та необхідність удосконалення механізмів суддівської доброчесності. Розглянуто реформування правоохоронного сектору та модернізацію юридичної освіти. Висвітлено прогрес і проблеми реалізації антикорупційної політики, зокрема виконання Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки.

У висновках підкреслюється значний поступ України у секторальній інтеграції та доступі до внутрішнього ринку ЄС, а також окреслюються ключові виклики: судова реформа, забезпечення верховенства права та боротьба з корупцією. Наголошується на важливості ефективної координації, ресурсного забезпечення та політичної волі для подальшого наближення України до європейського правового простору.

Ключові слова: *європейська інтеграція України, законодавча адаптація, судова реформа, антикорупційна політика, секторальні реформи, верховенство права.*

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті триваючої російської агресії Україна демонструє рішучість у реалізації європейського курсу, який є не лише стратегічним напрямом розвитку, а й символом стійкості та єдності з європейською спільнотою. Подання заявки на членство в ЄС у лютому 2022 року, ухвалення

© Фокін Я. Ф., 2025

переговорних рамок у червні 2024 року та офіційний початок переговорів у червні того самого року свідчать про незмінний поступ країни до європейської інтеграції.

Важливим аспектом цього процесу є гармонізація національного законодавства з правовими нормами ЄС, що потребує глибоких правових та інституційних реформ. Європейська Комісія у своєму звіті за жовтень 2024 року підтвердила значний прогрес України, зокрема у секторальній інтеграції та доступі до внутрішнього ринку ЄС. Водночас залишається ряд викликів, зокрема забезпечення верховенства права, ефективного функціонування судової системи та боротьби з корупцією.

Адаптація законодавства України до європейських стандартів є невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу, однак вона супроводжується складнощами, серед яких узгодження національних норм із директивами ЄС, реформування судових та правоохоронних органів, а також підвищення ефективності антикорупційних механізмів. Виявлення ключових проблем та пошук оптимальних намрямів їх подолання є необхідними умовами для досягнення стабільної правової інтеграції України в Європейський Союз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після початку повномасштабної війни в Україні питання європейської інтеграції стало об'єктом активних наукових досліджень. Серед дослідників, які вивчали імплементацію європейського законодавства, варто зазначити Н. Стецюка, Т. Пікулю, Ю. Лавренко, Я. Грабчука, В. Кобрина, А. Гриценка, О. Борзенко, Т. Бурлай, О. Квашу, А. Синякову, О. Тимощука, Л. Прокопенко та інших. Їхні роботи аналізують процес адаптації національного законодавства до норм ЄС, оцінюють ефективність проведених реформ і визначають основні виклики на цьому напрямі.

Крім наукових досліджень, важливим джерелом інформації про поступ у напрямі євроінтеграції є численні державні звіти. У них міститься аналіз виконання вимог щодо законодавчих змін, необхідних для вступу України до Європейського Союзу, а також оцінка ефективності реформ, спрямованих на гармонізацію вітчизняної правової системи з європейськими стандартами.

Метою статті є всебічний аналіз процесу імплементації європейських стандартів у правову систему України, оцінка прогресу у виконанні вимог для вступу до ЄС та виявлення основних викликів, що виникають у ході гармонізації законодавства, проведення секторальних реформ та адаптації інституцій. У статті також розглянуто останні реформи, що були проведені в Україні для виконання європейських стандартів, та визначено ефективні механізми подолання існуючих проблем на шляху до євроінтеграції.

Завдання статті полягає в детальному дослідженні процесу адаптації українського законодавства до європейських стандартів, зокрема в контексті судової реформи, боротьби з корупцією та імплементації антикорупційних ініціатив. Стаття має на меті оцінити результати проведених реформ, виявити основні виклики, які виникають у ході євроінтеграційного процесу, та запропонувати рекомендації щодо подолання цих труднощів, аби забезпечити стабільну інтеграцію України в Європейський Союз.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на триваючу агресію з боку Росії, Україна демонструє значну стійкість і рішучість у своєму прагненні до європейської інтеграції, що розглядається як основний стратегічний курс розвитку країни та важлива

складова її майбутнього. Європейська інтеграція є для України не тільки процесом реформ у таких сферах, як економіка, соціальний захист, безпека і демократія, але й символом її єдності з європейським співтовариством. Подання заявки на членство в ЄС 28 лютого 2022 року стало важливим кроком на цьому шляху. Після схвальної рекомендації Європейської комісії у листопаді 2023 року Європейська рада ухвалила рішення про початок переговорів у грудні 2023 року. Завершення виконання основних рекомендацій Європейської Комісії дало змогу затвердити рамки переговорів у червні 2024 року, а офіційне відкриття переговорів відбулося 25 червня 2024 року. У цьому контексті важливими є не лише гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, а й створення ефективних правових механізмів, які сприятимуть інтеграції України в Європейський Союз навіть в умовах військового конфлікту.

Європейська Комісія у своєму звіті від 30 жовтня 2024 року, презентованому в межах Пакета розширення ЄС, надала оцінку прогресу країн-кандидатів, зокрема й України, у проведенні реформ і трансформацій. У документі відзначено досягнення України в секторальній інтеграції та поступовому доступі до внутрішнього ринку ЄС, що є важливими етапами на шляху до повноправного членства. Окремо підкреслено, що Україна залишається відкритою демократичною державою, яка дотримується основних принципів, необхідних для подальшого просування переговорів. Висновки звіту свідчать про відповідність України всім критеріям, що дає змогу розпочати наступні етапи переговорів вже 2025 року. Ці результати підтверджують поступальний рух України до євроінтеграції навіть в умовах складного військового часу [1].

Далі розглянемо питання реалізації основних цінностей Європейського Союзу, зокрема забезпечення верховенства права, поваги до прав людини, ефективну роботу судової системи та боротьбу з корупцією, які є ключовими аспектами для євроінтеграції України.

Термін дії Стратегії України у розвитку правосуддя 2021–2023 років завершився. За підтримки Європейського Союзу триває підготовка нової стратегії, яка охоплює оптимізацію судової системи, цифровізацію, реформу Верховного Суду, вдосконалення процедур відбору суддів, адвокатури, юридичної освіти та забезпечення виконання судових рішень.

Оновлення Вищої ради правосуддя із залученням Ради з питань етики також проводиться у рамках стандартів ЄС.

Продовжується відбір суддів Конституційного Суду України (далі – КСУ) із залученням Дорадчої групи експертів. Через недостатню кількість кандидатів, які відповідали встановленим критеріям, деякі конкурси були відновлені. 2024 року, за прозорими процедурами, парламент у травні та з'їзд суддів у вересні призначили по одному новому судді КСУ.

Україна має ухвалити законодавчі зміни, що вдосконалять конституційну процедуру, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії 2021 року [2]. Це стане важливим кроком до підвищення ефективності та прозорості роботи Конституційного Суду.

Для підвищення підзвітності судової влади та зміцнення довіри громадськості Україна потребує також ухвалення законодавства, яке реформує систему декларування доброчесності суддів.

Адже наявний наразі порядок не охоплює моніторинг способу життя суддів, зокрема суддів Конституційного Суду України. Відповідно до пункту 3 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про запобігання корупції» щодо відновлення інституційного механізму запобігання корупції № 1079-IX [3], яким НАЗК ще 2021 року було зобов'язане розробити окремі порядки для такого моніторингу та узгодити їх із Вищою радою правосуддя і Зборами суддів КСУ. Однак на сьогодні ці порядки залишаються не затвердженими.

Однак у разі якщо результати судової реформи не відповідатимуть очікуванням органів ЄС, це може негативно вплинути на подальший перебіг переговорного процесу з Україною. Водночас моніторинг виконання Україною зобов'язань з боку ЄС триватиме на постійній основі з використанням усіх доступних інструментів. Це передбачено в переговорній рамці для України, яку в червні 2024 р. визначив Євросоюз. Вказана рамка – це фактично технічне завдання, яке має виконати Україна, підготувавши дорожню карту для розділів про верховенство права (23 – Судова влада та основні права та 24 – Правосуддя, свобода та безпека) [4, с. 422].

Кабмін у співпраці з ЄС затвердив план реформування правоохоронного сектору на 2023–2027 роки, який передбачає модернізацію прокуратури та юридичної освіти [5]. Запропонований план передбачає впровадження щорічного публічного звіту перед парламентом щодо діяльності Генеральної прокуратури та Державного бюро розслідувань, зокрема в контексті розслідування випадків тортур та захисту прав жертв. Необхідно переглянути Національний превентивний механізм, зокрема в частині забезпечення тіснішої співпраці з відповідними спеціалізованими організаціями громадянського суспільства. Умови в пенітенціарній системі та місцях позбавлення волі залишаються актуальною проблемою, і Україна зобов'язана строго дотримуватися рекомендацій Комітету Ради Європи проти тортур (CPT).

Відповідно до Концепції реформування правоохоронних органів в Україні необхідно розробити та прийняти базовий Закон України «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність» у межах якого регламентувати державні та недержавні правоохоронні органи, державну та недержавну правоохоронну діяльність. Здається, що найбільш важливим завданням цього законодавчого акта є чітке визначення системи державних та недержавних правоохоронних органів, основних форм та методів роботи і тих, і інших. На підставі Концепції реформування правоохоронних органів в Україні базового Закону України «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність» потрібно розробляти та приймати закони про конкретні правоохоронні органи [6, с. 153].

На виконання цього плану досягнуто певного прогресу в реформуванні юридичної освіти. Прийнято закон, що запроваджує індивідуальні напрями навчання, що створює умови для перегляду стандартів у сфері юридичної освіти. Підвищено вимоги до відбору студентів-юристів, а уряд розпочав процес поступового виведення закладів передвищої освіти із системи підготовки юристів [7].

Вперше проведено єдиний державний кваліфікаційний іспит для випускників юридичних спеціальностей, однак він не охоплював випускників навчальних закладів, підпорядкованих правоохоронним органам.

Наступні зміни стосуються антикорупційної стратегії. Вона наразі реалізується через Державну антикорупційну програму (ДАП) на 2023–2025 роки та відповідний план заходів. НАЗК має спеціальний підрозділ і запустило ІТ-систему для моніторингу впровадження ДАП. Однак процес реалізації відстає від затвердженого графіка [8].

Україні необхідно прискорити імплементацію ДАП і запровадити відповідні санкції за невиконання її положень. Водночас впровадженню стратегічних документів заважає нестача кваліфікованих кадрів і бюджетних ресурсів, що потребує додаткових корегувань.

Соціологічне опитування, проведене у вересні 2024 року для Консультативної місії ЄС в Україні, відображає громадське ставлення до європейської інтеграції, оцінку перспектив членства в ЄС, очікувань від цього процесу та рівня готовності країни до вступу.

Готовність України до вступу в ЄС: результати опитування свідчать про неоднозначне сприйняття стану готовності України до членства в ЄС. Зокрема, 20 % респондентів вважають, що країна вже повністю відповідає критеріям вступу, тоді як більшість (57 %) переконані у необхідності подальших реформ. Водночас 22 % опитаних дотримуються думки, що Україна ще зовсім не готова приєднатися до Європейського Союзу. Примітно, що порівняно з попереднім роком кількість респондентів, які вважають необхідним проведення додаткових реформ, зросла на 14 %, що може свідчити про зростання критичної оцінки темпів змін у державі. Найбільша підтримка цієї думки зафіксована серед мешканців Києва та західних регіонів [9].

Прогнозовані терміни вступу України до ЄС: опитані мають різні погляди щодо часових рамок набуття Україною повноправного членства в ЄС. Лише 15 % респондентів вважають, що це станеться упродовж наступних 1–2 років. Найпоширенішою є думка про вступ у межах 5 років – її поділяють 28 % опитаних. 25 % вважають, що процес триватиме від 5 до 10 років, а ще 12 % прогнозують, що інтеграція займе від 10 до 20 років. Водночас 14 % опитаних впевнені, що Україна ніколи не стане членом ЄС. Динаміка суспільних настроїв свідчить про зменшення частки респондентів, які очікують на швидкий вступ: 2022 року цей показник становив 66 %, тоді як 2024 року – лише 15 % [9].

Ставлення до євроінтеграції та її альтернатив: громадська думка щодо необхідності членства України в ЄС також залишається неоднорідною. Так, 43 % респондентів переконані, що держава повинна обов'язково стати членом ЄС. Найвищий рівень підтримки цієї позиції зафіксовано серед мешканців Києва, західних регіонів, а також серед осіб старшого віку. 48 % опитаних вважають, що навіть за відсутності перспективи членства Україна повинна розвивати економічні зв'язки з ЄС. Водночас 7 % респондентів вважають, що євроінтеграція взагалі не є доцільною для країни, причому така позиція частіше трапляється серед осіб із нижчим рівнем доходів [9].

Підсумовуючи, можна зазначити, що вищезазначені реформи охоплюють широкий спектр аспектів діяльності країни, які важко вмістити в обсяг однієї наукової статті.

Однак значна частка респондентів (68 %) вважає, що Україна повинна наполегливо відстоювати свої інтереси, навіть якщо це може затримати процес інтеграції. Водночас 28 % підтримують думку, що країна має погодитися на всі вимоги ЄС, щоб якнайшвидше отримати статус повноправного члена Союзу. Ідея невідкладного набуття членства користується більшою підтримкою серед мешканців обласних центрів, молодих респондентів та соціально забезпечених груп населення.

Висновки. Імплементація європейських стандартів в Україні є складним процесом, що вимагає не лише зміни законодавства, а й перетворень у державних інституціях та суспільстві. Україна досягла певного прогресу в адаптації до європейських норм, зокрема в законодавчій сфері, судовій реформі та боротьбі з корупцією. Однак існують значні виклики, серед яких – проблеми з ефективністю судової системи, боротьбою з корупцією та забезпеченням належних умов у пенітенціарних установах.

Ключовими завданнями для подальшого розвитку є реформи у судовій системі, запровадження антикорупційних ініціатив та посилення контролю за діяльністю правоохоронних органів. Важливо не лише змінювати закони, а й забезпечувати їх ефективне виконання, що є однією з основних вимог ЄС для вступу України.

Завершення судової реформи, боротьба з корупцією, удосконалення антикорупційних стратегій і посилення відповідальності за порушення законів є необхідними для інтеграції України в ЄС. Також важливо забезпечити ефективність реформ у правоохоронних органах, покращити доступ до правосуддя і виконання судових рішень. Успіх євроінтеграції залежить від здатності України не тільки адаптувати законодавство, а й впроваджувати ці зміни в реальну практику, що забезпечить стабільний розвиток та відповідність європейським стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ukraine Report 2024. Luxembourg, 2024. 105 p. URL : https://me.gov.ua/view/26b46d87-bbab-4c21-bcba-d66ea4015493 (date of access: 10.01.2025).

2. On the draft law on constitutional procedure (draft law no.4533). Strasbourg, 2021. 15 p. URL : https://rm.coe.int/opinion-constitutional-procedures/1680a1e084 (date of access: 10.01.2025).

3. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо відновлення інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 15.12.2020 № 1079-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1079-20#Text (дата звернення: 10.01.2025).

4. Ковач Я. Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та можливі шляхи їх вирішення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 32, № 2. С. 419–439. URL : https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32 (дата звернення: 10.01.2025).

5. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 10.01.2025).

6. Колодій А., Колодій О. Реформування правоохоронних органів в умовах євроінтеграції України. *Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення України* : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф., приуроч. до 28-ої річниці прийняття Конституції України, м. Одеса, 25 черв. 2024 р. Одеса, 2024. С. 151–155. URL : https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_pravove_zabezpechennya_traven_2024_A5_DRUK_.pdf#page=151 (дата звернення: 10.01.2025).

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу : Закон України від 23.04.2024 № 3642-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text (дата звернення: 10.01.2025).

8. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Каб. Міністрів України від 04.03.2023 № 220 : станом на 6 листоп. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text (дата звернення: 10.01.2025).

9. Опитування громадської думки для консультативної місії ЄС в Україні. URL : https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2024/10/2024_EUAM-Survey-Results_UKRFor-website.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

REFERENCES

1. Ukraine Report 2024. Luxembourg, 2024. 105 p. URL : https://me.gov.ua/view/26b46d87-bbab-4c21-bcba-d66ea4015493 (date of access: 10.01.2025).

2. On the draft law on constitutional procedure (draft law no.4533). Strasbourg, 2021. 15 p. URL : https://rm.coe.int/opinion-constitutional-procedures/1680a1e084 (date of access: 10.01.2025).

3. On amendments to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" regarding the restoration of the institutional mechanism for the prevention of corruption : Law of Ukraine of 15.12.2020 No. 1079-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1079-20#Text (access date: 10.01.2025).

4. Kovach Ya. Judicial reform in Ukraine: current state, problems and possible ways to solve them. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine.* 2024. Vol. 32, No. 2. P. 419–439. URL : https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32 (access date: 10.01.2025).

5. On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027 : Decree of the President of Ukraine dated 11.05.2023 No. 273/2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (access date: 10.01.2025).

6. Kolodiy A., Kolodiy O. Reforming law enforcement agencies in the context of Ukraine's European integration. *Legal support for the transformation of the activities of public authorities for the restoration of Ukraine* : collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, dedicated to the 28th anniversary of the adoption of the Constitution of Ukraine, Odessa, June 25, 2024. Odesa, 2024. Pp. 151–155. URL : https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_pravove_zabezpechennya_traven_2024_A5_DRUK_.pdf#page=151 (access date: 10.01.2025).

7. On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Development of Individual Educational Trajectories and Improvement of the Educational Process : Law of Ukraine dated 04/23/2024 No. 3642-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text (date of access: 01/10/2025).

8. On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/04/2023 No. 220 : as of November 6, 2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text (date of access: 01/10/2025).

9. Public Opinion Poll for the EU Advisory Mission to Ukraine. URL : https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2024/10/2024_EUAM-Survey-Results_UKRFor-website.pdf (access date: 10.01.2025).

Y. F. Fokin. IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS IN THE LEGAL FIELD OF UKRAINE: LEGISLATIVE ADAPTATION, SECTORAL REFORMS AND CHALLENGES OF EU INTEGRATION

The article examines the process of implementing European standards into the legal system of Ukraine, in particular legislative adaptation, sectoral reforms and challenges of EU integration. Despite the ongoing military aggression, Ukraine demonstrates resilience and determination in approaching membership in the European Union. The key stages of European integration are analyzed, including the adoption of the negotiating framework and the start of official accession negotiations in June 2024.

Particular attention is paid to judicial reform, including the renewal of the High Council of Justice, the selection of judges of the Constitutional Court and the need to improve judicial integrity mechanisms. The reform of the law enforcement sector and the modernization of legal education are considered. The progress and problems of implementing anti-corruption policy are highlighted, in particular the implementation of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025.

The conclusions emphasize Ukraine's significant progress in sectoral integration and access to the EU internal market, and also outline key challenges: judicial reform, ensuring the rule of law and fighting corruption. The importance of effective coordination, resource provision and political will for Ukraine's further approximation to the European legal space is emphasized.

Keywords: *European integration of Ukraine, legislative adaptation, judicial reform, anti-corruption policy, sectoral reforms, rule of law.*

Стаття надійшла до редколегії 14 січня 2025 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2025. Випуск 1 (18)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактор-коректор	Клименко М. П. Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальніцька Д. П.

Підп. до друку 11.07.2025. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 16,6. Обл.-вид. арк. 20.2.
Тираж 300 пр. Зам. № 1135.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022